

Ljudska prava u hrvatskoj emigrantskoj misli (1945–1990)

IVAN ČULO

Institut Fontes Sapientiae

UDK 341.231.14"19"
314.15(497.5)
1-054.7 Eterović, F. H.
318-054.7 Perović, B.
34-054.7 Pešelj, B. M.
321.01-054.7 Sunić, T.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 11. 11. 2020.
Prihvaćen: 22. 12. 2020.

Sažetak

Pojam 'ljudska prava' imao je ključnu ulogu u etici i političkoj filozofiji, pravu i politici, osobito u drugoj polovici 20. stoljeća, a svaka ozbiljnija rasprava o suvremenosti sadržavala je bar spomen na ljudska prava. Prije 72 godine donijeta je *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, najprevođeniji i najutjecajniji pravni akt našega doba, kojim su uspostavljena tzv. moderna ljudska prava i kojim svaki čovjek postaje subjektom međunarodnog prava. Time je raskinuta veza s pozitivističko-pravnim konceptom 'prava čovjeka', koji je bio isključivo u domeni svake pojedine države.

U radu se istražuje i ocjenjuje pristup hrvatskih emigrantskih mislilaca o ljudskim pravima od vremena pripreme i donošenja *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. Prilikom njezina usvajanja 1948. u Ujedinjenim narodima bivša Jugoslavija bila je jedna od rijetkih država koja nije glasovala za *Deklaraciju*. U samostalnoj Hrvatskoj službeni prijevod *Univerzalne deklaracije* objavljen je tek 2008.

U radu se ukratko prikazuju obilježja, položaj i okružje hrvatske emigracije te službeni jugoslavenski pristup ljudskim pravima. Analiza hrvatske emigrantske misli provedena je za četiri razdoblja: 1. 1945–1960, 2. 1961–1970, 3. 1971–1980, 4. 1981–1990.

Ljudska su prava kreirana *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima* na idejama personalizma, prirodno-pravne koncepcije, univerzalizma i solidarizma, a preuzeta su i svoj razvoj ili degeneraciju, ovisno o pristupu, doživljavaju u svojoj suprotnosti: individualizmu, pravnom pozitivizmu, kozmopolitizmu i egoizmu. Stoga u prvi plan izbija problem u poimanju utemeljenja, sadržaja, opsega i svrhe ljudskih prava kako u komunističkom, tako i u liberalnom poimanju svijeta i čovjeka. Na te okolnosti ukazuju hrvatski emigranti, a već krajem 1940-ih i tijekom 1950-ih Hija-

cint Eterović, Bonifacije Perović i Mirko Meheš sustavno analiziraju *Univerzalnu deklaraciju* smatrajući je ne samo velikim dostignućem u shvaćanju čovjeka kao ‘osobe’, već i značajnim korakom u napretku međunarodnog prava. Iako bezrezervno prihvaćaju *Univerzalnu deklaraciju* i njezine personalističke temelje, ipak se kritički osvrću na neka rješenja i nedostatke u njoj. Razmatraju i kontekst prihvaćanja, bliskosti i udaljenosti *Univerzalne deklaracije* u odnosu na tadašnje politike, ideologije, filozofije i svjetonazore. Eterovićevi i Perovićevi tekstovi najraniji su promišljeni pristupi problematici ljudskih prava od strane hrvatskih autora, a odlikuje ih izraziti personalistički pristup.

U 1960-ima izrazito vrijedan doprinos proučavanju ljudskih prava u socijalističkim ustavima ostvaruje Branko Martin Pešelj, a Gvido Saganić i Jure Petričević tijekom 1970-ih i 1980-ih sustavno prate sva događanja na međunarodnoj razini pokušavajući ukazati na kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji. U 1980-ima novu dimenziju shvaćanja ljudskih prava, s političke desnice, iznosi Tomislav Sunić. Kroz više desetljeća svojim radovima obranu ljudskih prava za pojedince i narode zastupaju Kvirin Vasilj, Franjo Nevistić i Bogdan Radica.

Proučavanje i bavljenje ljudskim pravima u hrvatskim okvirima započelo je i duže trajalo u emigraciji nego u domovini. Iako, uglavnom s neosnovanom stigmom ‘državnih neprijatelja’ i pristalica ‘režima NDH’, hrvatski su emigranti u svojim radovima zastupali raznovrsne teorije, ideje i pristupe ljudskim pravima te isticali vrijednosti demokracije i pluralizma. To ne samo da nije bilo svojstveno jugoslavenskom pristupu, već je bilo izričito i zabranjivano. Stoga misao hrvatskih emigranata zaslužuje dolično mjesto u hrvatskoj tradiciji promišljanja ljudskih prava.

Ključne riječi: hrvatski emigrantski mislioci, jugoslavenski pristup ljudskim pravima, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, ljudska prava, filozofija prava, Hijacint Eterović, Bonifacije Perović, Mirko Meheš, Branko Martin Pešelj, Jure Petričević, Bogdan Radica, Kvirin Vasilj, Franjo Nevistić, Gvido Saganić, Tomislav Sunić

Uvodne napomene

Početak 1990-ih ljudska su se prava konsensualno isticala kao jedan od bitnih ciljeva društvenih promjena u Hrvatskoj, a vremenom su postala prijepornim pitanjem u hrvatskoj političkoj javnosti. Slovenski je kulturolog Mitja Velikonja o 1990-im primijetio da pomama »samostaljivanja, demokratizacije, tržišne ekonomije, ljudskih prava, nacionalne suverenosti i ostalih tranzicionih ideologija i praksi, predstavlja gnevne pokušaje prekidanja bilo kakvih veza s prethodnom državom.«¹ On smatra da je Jugoslavija bila negativna opsesija nacionalista, kao što je socijalizam bio negativna opsesija neoliberala.

¹ Mitja Velikonja, »Yu-retrovizor«, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja, Wolfgang Hoepken, Florian Bieber (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017), pp. 485–513, na p. 489.

Danas odnos prema ljudskim pravima dominira kao jedna od temeljnih ideoloških podjela unutar hrvatskoga političkog diskursa.² U široj javnosti, uvriježeno je, počeci hrvatskog bavljenja ljudskim pravima smještaju se u vrijeme nastanka Republike Hrvatske kao samostalne države, iako su ljudska prava bila predmet razmatranja u bivšoj Jugoslaviji, a osobito su značajno mjesto zauzimala u emigrantskoj misli. Hrvatska emigracija, napose tzv. politička emigracija, nije kvalitetno i sustavno istražena, šira javnost o njoj ima vrlo malo znanja,³ a u svakodnevnom diskursu prevladavaju stereotipi o emigrantima kao pripadnicima radikalnih skupina s različitim negativnim karakteristikama.⁴ Otuda se možemo složiti sa stajalištem da je za hrvatsku historiografiju hrvatska politička emigracija i dalje *terra incognita*, a bogata emigrantska polustoljetna politička, društvena i kulturna zbilja tek mehanički privjesak cjelini moderne hrvatske povijesti koja se bez svoje emigrantske sastavnice zapravo i ne može valjano razumjeti i tumačiti.⁵

Pojam 'ljudska prava' imao je ključnu ulogu u filozofiji, pravu i politici u drugoj polovici 20. stoljeća pa je teško zamisliti javnu raspravu o suvremenosti bez spomena toga pojma. Otuda se za ljudska prava i *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima* mnogi pitaju je li tu riječ o filozofiji, politici ili pravu. Jedan od najistaknutijih američkih geostratega Zbigniew Brzezinski smatrao je ljudska prava »najmoćnijim ideološkim oružjem« kojim je Zapad srušio Sovjetski Savez i komunističku doktrinu.⁶ Nakon nestanka blokovskoga svijeta, u nerazvijenijim dijelovima svijeta mnogi i danas shvaćaju ljudska prava kao vojno i političko sredstvo Zapada za pokoravanje 'neposlušnih' i drukčijih. Elizabeth Borgwardt, profesorica povijesti na Sveučilištu Harvard, smatra da ljudska prava ipak nisu nastala zbog 'američke nove podjele svijeta' kako neki tvrde, nego da su ponovno otkrivena pod pritiskom europskoga personalističkog humanizma.⁷

² Albert Bing, »Hrvatska i ljudska prava 1990.–1992. – okvir za istraživanje (etnocentizam, autoritarni populizam, ljudska prava i demokracija)«, *Časopis za suvremenu povijest* 40/1 (2008), pp. 195–218, na p. 200.

³ Nikica Mihaljević, *Za vratima domovine: Sudbine i pogledi hrvatskih intelektualaca u emigraciji od 1945. do 1990.* (Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2011), p. 7.

⁴ Vlado Šakić, »Integracijski procesi domovinske i iseljene Hrvatske«, u: *Budućnost iseljene Hrvatske*, ur. Vlado Šakić i dr. (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998), pp. 13–21. na p. 17.

⁵ Zlatko Hasanbegović, »Iz recenzije«, u: Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), pp. 323–324, na p. 324.

⁶ Zbigniew Brzezinski, *The New Dimensions of Human Rights* (New York: Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1995), p. 7.

⁷ Elizabeth Borgwardt, *A New Deal for the World: America's Vision for Human Rights* (Cambridge – London: Harvard University Press, 2007).

Istodobno, fokus na ljudska prava u zapadnom, razvijenom svijetu doveo je do prevelikog isticanja 'autonomije' i 'individualnog izbora', što je rezultiralo time da se i nastanak ljudskih prava veže uz liberalnu, socijaldemokratsku, egzistencijalističku, voluntarističku, anarhističku, pa čak i (post)marksističku misao. Marksistički milje već se tijekom izrade *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* izjasnio da se njihovo shvaćanje ljudskih prava odnosno prava čovjeka razlikuje od onoga kakvo je zastupano od ostalih država u Ujedinjenim narodima. Marksistički pristup razvijanja vlastitog, njima svojstvenog korpusa ljudskih prava ponekad je bio na liniji uvriježenog shvaćanja, ali je ipak predstavljao negaciju ljudskih prava kao tipičnog buržoaskog, njima svejedno liberalnog ili personalističkog proizvoda.

Tema ljudskih prava u misli hrvatskih emigranata nije proučavana. Oni koji su čitali i pratili emigrantsku literaturu bili su uglavnom razasuti po različitim krajevima svijeta, izloženi literaturi zemalja u kojima su živjeli, suočeni s novim jezicima, kulturom i uvjetima koji su otežavali razmatranje hrvatske misli, a osobito one emigrantske. U Hrvatsku je emigrantska literatura stizala u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu u razdoblju od 1945. do 1992. godine. Bio je to tzv. *nepoćudni tisak* te je stoga bio smještan u posebne ormare, nedostupan korisnicima, kao što su bile i informacije o njegovu postojanju. Osamostaljenjem Hrvatske taj je fond otvoren javnosti. U njemu nalazimo brojne prešućene, samim time skrivane i zanemarivane autore, djelatne, uz ostalo, u iseljeničkom kulturnom radu i životu. U tom smislu članak ima zadaću prikazati i ocijeniti diskurs hrvatske emigracije o ljudskim pravima.

Za razumijevanje emigrantskog pristupa ljudskim pravima u uvodnim poglavljima se razjašnjavaju obilježja, položaj i okružje hrvatske emigracije te povijesni, filozofski i pravni kontekst ljudskih prava. Radi cjelovitosti uvida, ukazuje se i na neke društveno-političke okolnosti te shvaćanje ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, jer je to jedno od najčešćih polazišta ili ishodišta emigrantskog govora o ljudskim pravima. Središnji dio rada zauzimaju četiri poglavlja u kojima se prikazuje i analizira misao hrvatskih emigranata o ljudskim pravima, i to:

1. od završetka Drugoga svjetskog rata, odnosno od 1945. do 1960.;
2. od 1961. do 1970.;
3. od 1971. do 1980.;
4. od 1981. do 1990. odnosno do nastanka samostalne hrvatske države.

Navedena poglavlja nisu samo kronološka razdoblja kao izraz slijeda desetljeća u 20. stoljeću, već svako od tih razdoblja sadrži sebi svojstvena obilježja i trendove govora i pristupa ljudskim pravima. U okviru svakog od njih prikazuju

se važnije misli filozofske, pravne i političke naravi o ljudskim pravima, a koja uvijek nisu obilježena tadašnjim trenutnim događajima. Na kraju se zaključuje o glavnim aspektima bavljenja ljudskim pravima emigrantskih mislilaca te utvrđuje na koji način i čime je emigrantska misao aktualna.

Obilježja, položaj i okružje hrvatske emigracije

Emigracija znači iseljavanje stanovništva iz države stalnog boravka, a uzroci iseljavanja mogu biti političke i gospodarske krize te različite vrste netrpeljivosti unutar države koja se napušta.⁸ Egzil je sličan pojam, a znači progonstvo izvan domovine, čin slanja neke osobe u progonstvo, odnosno prisilni boravak izvan nekog mjesta, najčešće izvan domovine. Znači i dobrovoljan odlazak iz domovine iz političkih, moralnih ili vjerskih razloga.⁹ Prvobitno značenje egzila upućivalo je na prisilno izbjivanje iz domovine ili grada: povratak je bio zabranjen i kažnjiv zatvorom ili smrću, a isključenje iz zajednice smatralo se jednakim smrtnoj presudi. U 20. stoljeću aktualan je bio egzil koji pojedinac nameće sam sebi, a posljedica je prosvjeda protiv dominantne ideologije:

»Egzil je već svojim postankom i značenjem teška riječ: ‘*ex sole ire*’ ‘*íci sa sunca*’. U sjenu. U neviđe. U propast. Egzil je odlazak u tamu. U nepovrat. Odlazak s rodne grude znači jednostavno odlazak ‘*sa sunca*’.«¹⁰

Slično promišlja i pravnik Mirjan Damaška, iako on nije ‘klasični’ hrvatski emigrant:

»Kada je avion uzletio, oprostio sam se, sjedeći uz prozor, od meni dragih zagorskih brežuljaka. Bio sam tronut, svjestan da je hrvatskom dijelu mojega životnog puta došao kraj. Pala mi je na pamet francuska uzrečica *partir, c’est mourir un peu* – oputovati znači malo umrijeti.«¹¹

Sociolog Mirko Meheš prosuđuje iz svoga iskustva: »Ljudi, koji napuštaju domovinu, uvijek su, na jedan ili drugi način, gubitak za tu domovinu. A često su

⁸ »emigracija«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020), <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17824>, pristupljeno 22. 9. 2020.

⁹ »egzil«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020), <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17190>, pristupljeno 22. 9. 2020.

¹⁰ Vinko Grubišić, *Hrvatska književnost u egzilu* (Barcelona – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1991), p. 19.

¹¹ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja* (Zagreb: Školska knjiga, 2019), p. 97.

i potpuni gubitak.«¹² Hrvatski političar i književnik, emigrant Antun Bonifačić veže narodnost i otrgnutost od doma:

»Narodnost je tajanstveno dno, tajanstveni bitak, onaj gorući grm, kroz koji je Mojsije nazirao Boga. Tek otrgnuti od doma, znamo, što je Dom.«¹³

Položaj čovjeka kao emigranta pokušava dokučiti i Dušan Žanko, svestrani hrvatski intelektualac kojeg su emigrantski putevi odveli do Venezuele:

»Emigrant je čovjek, koji trajno nosi u sebi otvorenu ranu, jako osjetljivu. Tek što malo zacijeli, najnježniji dodir sjećanja ponovno je rastvara do dna. Emigrant je takav, ne zaboravlja ništa. Sav je memorija, koja čak ispunja i njegove sne slikama iz divnoga djetinjstva u obiteljskom domu, iz slatke i hranjive atmosfere njegova ostavljena grada i napuštene domovine. Emigrant je jedino biće, koje duboko shvaća te vrijednosti, od kojih je odrezan u korijenu. On je stalno obrnut prema prošlosti, otvoren prema svim njenim glasovima, kad god se oni jave. Memorija hrani emigranta; u njoj je kao u magičnoj kutiji pohranjena njegova intimna drama (tragični prekid sa svim primarnim izvorima njegove ličnosti) i jedna nova sposobnost spoznaje života kroz najnemilosrdnije patnje.«¹⁴

Emigrant Vinko Grubišić, sveučilišni profesor u Kanadi, kao prvog prognanika prepoznaje Adama prognanog iz Raja zemaljskog koji među prvim spoznajama uviđa da je gol: »Kao, uostalom, i svi prognanici: prvo što vide jest da trebaju sa sebe sve zbaciti, sve zguliti i biti čim više ono što im je najteže biti: privrženici tuđih hladnoća.«¹⁵ Poljski književnik i nobelovac Czesław Miłosz u eseju »Bilješke o izgnanstvu« navodi da se izgnanstvo prima kao sudbina, onako kao što primamo neizlječivu bolest. Uspoređujući položaj u domovini ističe da su tamo ljudi čekali njegove riječi, ali da mu je zabranjeno govoriti. A tamo gdje sada živi »može da govori, ali nitko ga ne sluša.«¹⁶ K tomu pojašnjava patnje prognanika: »to što se u njegovoj zemlji prima s ozbiljnošću, kao pitanje života i smrti, u inostranstvu se ne tiče nikoga, ili pobuđuje zanimanje iz slučajnih razloga. Tako se pisac ubjeđuje da ne može da se obraća onima kojima

¹² Mirko Meheš, »Za ili protiv integracije?: Hrvatska biološka ekonomija«, *Hrvatska revija* 13/1 (1963), pp. 15–35, p. 15.

¹³ Antun Bonifačić, *Vječna Hrvatska: U dvadeset sedam eseja* (Chicago: 'Croatia' Hrvatski Izdavački Zavod, 1953), p. 5.

¹⁴ Dušan Žanko, *Svjedoci: Izabrani eseji, prikazi, sjećanja* (Barcelona – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1987), p. 391; u članku izvorno objavljenom kao: »Nevini u 'Regina Elena'«, *Novi Život* 6/2 (Rim, 1967), pp. 102–121.

¹⁵ Vinko Grubišić, *Hrvatska književnost u egzilu*, p. 20.

¹⁶ Czesław Miłosz, *Kontinenti* (Gornji Milanovac: Dečje novine, 1986), p. 159.

je do toga stalo, a može da se obraća onima kojima ni do čega nije stalo.«¹⁷ To je uočio i najpoznatiji jugoslavenski disident Milovan Đilas konstatirajući da »u Jugoslaviji niko neće ili se ne usuđuje da mi išta objavi, a inostranstvo nema interesa za takve jugoslavenske prepiske.«¹⁸

George J. Prpić, sveučilišni profesor povijesti u Clevelandu koji je slovio kao najbolji poznavatelj hrvatskih migracija među povjesničarima, u osvrtu o hrvatskoj dijaspori veže emigraciju uz ljudska prava:

»Na odluku svakog emigranta da napusti svoju domovinu i pridruži se dijaspori utjecala je, izravno ili neizravno, politička situacija utemeljena na ideologijama koje pojedincima oduzimaju osnovna ljudska prava.«¹⁹

U sadržaju književnih emigrantskih djela možemo prepoznati »izgnanstvo, gubitak identiteta, migraciju, lutanje, putovanje, otuđenost, samoću i ostale motive srodne egzilu«,²⁰ a u njihovim publicističkim tekstovima ljudska prava jedno su od njihovih središnjih pitanja.

Pripadnici poražene vojske NDH-e i politički nepodobne osobe napuštaju Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu te utočište traže u europskim državama, a poslije se upućuju u SAD, Kanadu, zemlje Južne Amerike i Australiju. Taj 'izbjeglički egzodus biblijskih razmjera' iz svibnja 1945. »učinili su pojmove 'dviju Hrvatski', one domovinske pod jugoslavenskim komunizmom, te iseljene po svim kontinentima, više od metafore za nacionalnu zlosretnu duhovno-političku stvarnost, već prvorazrednim i do danas neprevladanim hrvatskim narodnim činjeničnim stanjem.«²¹ Iz političkih i ekonomskih razloga iseljavanje iz Jugoslavije je nastavljeno, tako da je prema procjenama ondašnjih vlasti sredinom 1960-ih jugoslavensku iseljeničku populaciju sačinjavalo oko dva i pol milijuna emigranata.²² Broj emigranata se nakon toga i dalje povećavao.

¹⁷ Isto, p. 160.

¹⁸ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna: Memoari* (Zagreb: Europapress holding – Novi Liber, 2009), p. 394.

¹⁹ George J. Prpić, »La diáspora croata en la década de 1980: avalúo crítico«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), pp. 3–17, na p. 6:

»La decisión de cada emigrado de dejar su patria y unirse a la diáspora fue influida, en forma directa o indirecta, por la situación política basada en las ideologías que privan a los individuos de sus derechos humanos fundamentales.«

²⁰ Sanja Šakić, »Smrt u izgnanstvu. Pisanje kao pisanje-postojanje«, *Umjetnost riječi* 58/2 (2014), pp. 225–241, na p. 227.

²¹ Zlatko Hasanbegović, »Iz recenzije«, p. 323.

²² Srdan Cvetković, »Političko-propagandno delovanje jugoslavenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985«, *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti* 7/4 (2009), pp. 41–68, na p. 41.

U literaturi se za vrijeme bivše Jugoslavije, a često i u novije doba, hrvatske emigrante poslije Drugoga svjetskog rata, ako su u svom promišljanju iznijeli bilo kakav politički stav, karakterizira kao 'hrvatsku političku emigraciju':

»Pod hrvatskom političkom emigracijom podrazumijevaju se političke organizacije, politički aktivne skupine i pojedinci koji su od 1945. do 1990. iz inozemstva djelovali na rušenju komunističke Jugoslavije i stvaranju slobodne i suverene hrvatske države.«²³

Za vrijeme egzistiranja bivše Jugoslavije broj se političkih emigranata stalno povećavao, naročito među Hrvatima. Srpski povjesničar Srđan Cvetković smatra da se jugoslavenska politička emigracija može strukturno raščlaniti na 'ratnu' i 'poratnu', a u ideološkom smislu na 'nacionalističku', 'demokratsku' i 'komunističku'.²⁴ Pritom objašnjava da se aktivnosti političke emigracije po intenzitetu i oblicima djelovanja uglavnom dijele u četiri razdoblja:

- I. 1945–1950. (brojni slučajevi diverzija, sabotaza, terorističkih aktivnosti i podrške odmetnicima u zemlji);
- II. 1950–1960. (izvjesno zatišje poslije Zakona o amnestiji 1953. i poboljšanja odnosa s Istokom i Zapadom, ali i fizičkog nestanka političkih vođa);
- III. 1960–1968. (intenziviranje psihološko-propagandnih akcija i oslonac na vanjski faktor u okviru doktrine o specijalnom ratu);
- IV. 1968–1985. (jačanje psihološko-propagandne aktivnosti, uz diverzantsko-terorističke i gerilske akcije te kadrovske pomlađivanje i omasovljenje iz redova mladih ljudi i ekonomske migracije).²⁵

Pri tome su jugoslavenski komunisti u hrvatskoj političkoj emigraciji vidjeli, kako je govorio Vladimir Bakarić, »najveću i najgoru od svih emigracija u svijetu«. ²⁶ Iako se obično govorilo o 'jugoslavenskoj' ili 'hrvatskoj' neprijateljskoj propagandi, nekadašnji emigrant Gojko Borić, novinar i publicist, ukazuje da je »jugoslavenska propaganda sve hrvatske političke emigrante nazivala ustašama, a sve ustaše krvnicima.«²⁷ Jedan od najutjecajnih emigranata

²³ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, *Političke analize* 4 (2013), pp. 61–64, na p. 61.

²⁴ Srđan Cvetković, »Političko-propagandno delovanje jugoslavenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985«, p. 43.

²⁵ Isto, pp. 44–45.

²⁶ Berislav Jandrić, »Stajališta političke emigracije o hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu *Hrvatskoj Reviji*«, *Časopis za suvremenu povijest* 35/2 (2003), pp. 431–461, na p. 445.

²⁷ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta* (Zagreb: P. I. P. Pavičić, 2007), p. 35.

Mate Meštrović potvrđuje da je Jugoslavija neprestano uvjeravala međunarodnu zajednicu da su svi borci za hrvatsku samostalnost, čak i oni najumjereniji, »fašisti i teroristi, kojima je na umu obnova zločinačke NDH – odgovorne za pokolj stotina tisuća Srba, Židova i hrvatskih antifašista.«²⁸ Povjesničar i hrvatski političar u emigraciji Kazimir Katalinić to stanje opisuje sljedećim riječima:

»Udbaška će propaganda uvelike uspjeti stvoriti jaz između domovine i emigracije, prikazujući potonju kao skup nesposobnih fantasta koje udbaški agenti uspješno vuku za nos i nadziru. Bilo je najpametnije dignuti ruke od takve emigracije i nemati s njome nikakve veze.«²⁹

Mnogi, a osobito emigrantski mislioci uvidjeli su negativno djelovanje UDBE (Uprava državne bezbednosti) prema emigraciji. Djelovanje jugoslavenske komunističke propagande bilo je relativno uspješno, a Gojko Borić iznosi razlog zašto je tome bilo tako: »Razlog za ne baš uvijek točno pisanje o Hrvatima i Hrvatskoj nalazi se u pomanjkanju hrvatskih izvora na stranim jezicima, predrasudama prema Hrvatima koje datiraju iz Drugoga svjetskog rata, upornim objedama srpske i jugoslavenske promidžbe, a i u nespretnosti hrvatskih nastupa u inozemstvu, pri čemu mislim ponajprije na emigrante.«³⁰

Jugoslavija je očito stvorila brojnu emigraciju, a onda još i sustavno djelovala protiv nje u drugim državama i otežavala emigrantima ionako nezavidan položaj. Mnogobrojni emigranti našli su se u stanju 'problematične prošlosti, mračne sadašnjosti i neizvjesne budućnosti'. Prilikom bijega iz Jugoslavije 1945. godine, fra Ivo Sivrić prisjeća se kako je pri prijelazu granice pomislio da bi se mogla »primijeniti ona narodna 'Niti plaču odakle polazim, a niti se vesele kamo dolazim'«. ³¹ Osnovna sličnost cjelokupne jugoslavenske emigracije bila je borba protiv komunizma i zalaganje za parlamentarnu demokraciju (osim kod Informbiro emigracije), a razlike su bile u pristupu prema uređenju države ili država te metodama političke borbe:

»Najveći broj organizacija, s najvećim uticajem u masama, među srpskom, hrvatskom i slovenačkom političkom emigracijom, bazirao se na tradiciji i nacionalizmu. Kod srpske je razumljivo izražen monarhizam, dok su hrvatski emigranti bili republikanci i više se zalagali za konfederativne ili separatističke koncepcije. Hrvatska politička emigracija je bila više nacionalistička, dobrim

²⁸ Mate Meštrović, *U vrtlogu hrvatske politike: Kazivanje Peri Zlataru* (Zagreb: Golden marketing, 2003), p. 238.

²⁹ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959., p. 85.

³⁰ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 86.

³¹ Ivo Sivrić, *Krvave godine: Odbljesci uspomena jednoga od preživjelih* (Chicago – Mostar: ZIRAL, 1996), p. 62.

delom proustaška i sklona terorističkim akcijama i sličnim aktivnijim metodama borbe, za razliku od srpske i drugih. Kod Hrvata je primetan manji stepen antikomunizma i težnja ka ujedinjenju nacionalista i komunista zarad postizanja zajedničkog cilja – nezavisne Hrvatske, kao i nepodeljena podrška disidentima.«³²

Daleko od domovine, emigrantsko djelovanje bilo je usmjereno na više područja. S jedne strane bila je to borba za fizički opstanak, asimilaciju i integraciju u novim sredinama, a s druge strane borba za očuvanje hrvatskog nacionalnog, vjerskog i kulturnog identiteta. Temeljni politički imperativ hrvatske političke emigracije bilo je »stvaranje samostalne hrvatske države, ali u sklopu te opće političke pozicije stvarale su se i razvijale različite političke ideje, struje i savezi te primjenjivali različiti oblici političke borbe.«³³ Kako su bili bez podrške, s osjećajem napuštenosti, u hrvatskih su se emigranata razvijala sva moguća raspoloženja, od osjećaja krivnje, izdanosti, samokritike, žudnje za osvetom, podijeljenosti, do nade i duboke vjere u uspostavu samostalne države. Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata među 'spašenim pripadnicima endehazijskih struktura u izbjeglištvu' »vladala [je] svojevrсна uznemirenost, osjećaj da su nas izdali i Istok i Zapad – svi osim Katoličke crkve.«³⁴ Razočaran u hrvatsku politiku općenito, a potom i u emigrantsku, pjesnik i novinar Ivo Lendić u Buenos Airesu piše tijekom 1947. pismo mons. Augustinu Juretiću koje je objavljeno pod naslovom *Božji kotači*. U njemu se osvrće na djelovanje emigracije u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata:

»Ali sve su ove pojave ipak žalostan dokaz čime se bavi hrvatska emigracija, kako je jadna, kako je sitna! Idem tako daleko te tvrdim da će hrvatski narod imati vrlo malo koristi od ove i ovakove emigracije.«³⁵

U prvom broju časopisa *Osoba i duh* 1949. dominikanac Hijacint Eterović iz Madrida pokušava optimističnije sagledati i unijeti nadu među hrvatske emigrante:

»Danas, kad smo rasijani po svim kontinentima, po svim velikim i mnogim malim gradovima svijeta, čekamo čas povratka, ali ne smijemo skrstiti ruku. Ne bi bili vrijedni sinovi naroda, koji je zaslužio udivljenje čitave nepristrane svjetske javnosti. Bila bi to izdaja prema svim borbama i žrtvama našeg naroda i nas samih. Ostanimo vjerni zavjetu dugog niza hrvatskih pokoljenja. Ostanimo

³² Srđan Cvetković, »Političko-propagandno delovanje jugoslavenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985«, p. 44.

³³ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 61.

³⁴ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 42.

³⁵ Ivo Lendić, *Božji kotači: Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću* (Split: Laus, 2001), p. 23.

na liniji žrtava i borbi. Kanimo se naricanja i kukanja nad našom tragedijom. Treba da zrijemo i dozrijemo za naš čas, u kom će se ostvariti naše čežnje.«³⁶

A svjestan optužaba na račun emigracije zapaža:

»Bilo je među nama izdajica i propalica, ali neusporedivo više patnika i boraca za svete ideale vjere i domovine. Kroz naše životne romane provlači se zlatna nit patnje i borbe...«³⁷

Već i sami počeci emigracije nakon Drugoga svjetskog rata ukazivali su na različita shvaćanja, a stalni rascjepi postati će jedna od glavnih karakteristika hrvatskih emigranata i njihovih organizacija.³⁸ U više tekstova krajem 1940–tih i početkom 1950–tih godina, franjevac Bonifacije Perović iz Buenos Airesa piše o hrvatskim emigrantima i kršćanskom pristupu. Poziva na izgradnju zajedničkog svjetonazora, a to je po njemu kršćanski jer je kršćanstvo tisućgodišnja baština hrvatskoga naroda. Smatra da htijenje svih da budu premudri i da svatko za sebe izgradi posebnu nauku, filozofiju, svjetonazor, znači gradnju Kule babilonske, a tada više »nema međusobnog sporazuma, pa ni zajedničkog nazivnika za izgradnju mira i bolje budućnosti.«³⁹ S njim je suglasno i madridsko uredništvo časopisa *Osoba i duh*:

»Ako se dakle nismo slučajno spasili, nego je to djelo Božje volje, onda iz toga proizlaze i neke obveze. One su trostruke: prema Bogu, prema sebi samima i prema svojem narodu.«⁴⁰

Perović osuđuje 'sistematsko miniranje katoličkoga svjetovnog nazora i vjerskih akcija' među hrvatskom emigracijom,⁴¹ zamjera joj što nije uspjela uspostaviti jedinstvo ni u minimalnome programu te što nema nijedne oznake moralne narodne zajednice. Uočava da pojedine političke skupine ostaju samo strančarske skupine, koje se samim time što su stranke ne mogu poistovjetiti s narodnom zajednicom, pogotovo što većina hrvatskih emigranata ne sudjeluje u njihovim redovima. Naglašava da ipak postoji kod svih jedna iskonska, naravna želja za slobodnom Hrvatskom i povratkom u domovinu. Razrađujući odnos hrvatskih emigranata prema svijetu u svjetlu materijalnih i duhovnih potreba,

³⁶ Hijacint Eterović, »Žrtve i borbe Hrvatske«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), pp. 6–8, na p. 7.

³⁷ Isto, p. 6.

³⁸ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 58.

³⁹ Bonifacije Perović, »Svjetovni nazor – temelji jedinstva i nove izgradnje«, *Glas sv. Antuna*, 3/1 (1949), p. 4.

⁴⁰ ***, »Naša velika odgovornost«, *Osoba i duh* 1/5–6 (1949), pp. 4–6, na p. 5.

⁴¹ Bonifacije Perović, »Izvrtnje vrijednosti: Pojave sistematskog miniranja katoličkoga svjetovnog nazora i vjerskih akcija među našom emigracijom«, *Glas sv. Antuna* 3/6 (1949), pp. 1–2.

daje prioritet potonjima: »Samo čovjek duše je čovjek budućnosti i ljepših nada za čitav svijet, pa i za naš hrvatski narod.«⁴² Pitanjima hrvatske emigracije, Perović se bavi se i u personalističkom ogledu »Kroz duhovnu noć«:

»Svima nama izbjeglicama, koji smo više–manje zreli napustili domovinu, čini nam se, kao da se nad nama spustila noć, kao da je život doživio defekt, zastao i tim se otvorila stanka u našem životu. I sada čekamo, kada će opet granuti, da bi ponovno krenuli u život. Čini nam se, kao da vrijeme za nas ne teče, ali samo se čini, jer je i noć vrijeme koje teče. I noć je život i to puniji, čovječanski, nego li dan.«⁴³

U ovome tekstu Perović, kao i personalistički mislioci Emmanuel Mounier i Nikolaj Berdjajev, smatra da je vrijeme krize tj. noći stvaralačko razdoblje te da je noć doba kada naša duša uranja u velika životna pitanja, sjećanja i tradiciju, a upravo se time čovjek ostvaruje kao osoba. Pritom se poziva na stav personalista Daniela Ropsa prema kojemu čovjek bez sjećanja, ili onaj koji se lišava čitave tradicije, nije osoba. Na kraju članka retorički postavlja upit:

»Hoće li uistinu granuti iza ove noći, novi sunčani dan? Tako to biva u kosmičkom i duhovnom poredku. Ali ipak sve zavisi od nas samih. Za one, koji su noć pretvorili u tmine, nema nade novog dana.«⁴⁴

U nastavku tog članka zapaža da dojučerašnji život sa svim svojim dobrim i lošim stranama nestaje u nepovrat, da je hrvatski narod doživio tešku pogibljku, a nadu vidi u tome što se »njegovim sinovima odsada otvaraju širom vrata osobne slobode i pune odgovornosti.«⁴⁵

U kontekstu ovog rada pod izričajem 'hrvatski emigrantski mislioci' razumijevamo sve one koji su djelovali i objavljivali svoje radove izvan bivše države bez obzira na razlog njihova odlaska ili njihovu kategorizaciju koja je uspostavljena od strane bivših tijela državne vlasti. Naime, mnoge hrvatske emigrante koji su domovinu napustili nakon 1945. i danas se često karakterizira kao 'hrvatska politička emigracija', odnosno u bivšem sustavu kao 'neprijateljska jugoslavenska politička emigracija'. Izuzetno je malo bilo emigranata koji su se bavili politikom i kojima je politika bila glavno zanimanje, ali je bio značajan broj onih koji su kroz svoje književno, znanstveno, stručno, publicističko i slično djelovanje izražavali određeno političko shvaćanje. Otuda se u ovom članku za polazište uzima određenje koje je zastupao upravo Bonifacije Perović, teolog i

⁴² Bonifacije Perović, »Auri sacra fames«, *Osoba i duh* 4/13 (1952), pp. 42–54, na p. 54.

⁴³ Bonifacije Perović, »Kroz duhovnu noć, *Glas sv. Antuna* 15/198 (1955), p. 1.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Bonifacije Perović, »U susret osobnoj slobodi«, *Glas sv. Antuna* 15/200 (1955), p. 1.

pariški doktor sociologije, jedini hrvatski mislilac koji je izgradio cjelovitu viziju hrvatskog društva. On hrvatsku emigraciju dijeli na onu gospodarske i idejne naravi. Emigracija idejne naravi je novija i nije svojevoljna, već je proizašla iz naglog i bolnog rastanka s domovinom te je moralno prisilna:

»Ta novija hrvatska emigracija nije selila iz domovine po nekom predviđenom planu i po njemu uselila u tuđu zemlju. Nije dakle moralno slobodna emigracija, niti je gospodarski organizirana, niti pravno zaštićena. Ona je slična pogorelcima, koji bježe iz svoje kuće, koju je zahvatio požar. Pobjegla je pred komunizmom i njegovim nečovječnim eksperimentima.«⁴⁶

Političku emigraciju smatra užim dijelom emigracije:

»Nismo prema tome emigranti, koji su otišli u svijet ‘trbukom za kruhom’, nismo niti isključivo politička emigracija u velikoj većini. Pred političkim pritiskom sele uglavnom političari i privilegirani <...>. Naša pak novija emigracija, kao i one susjednih naroda, ima podpuno drugi značaj. Bježali su političari i generali, ali to je ipak minimalni dio emigracije. Oni koji su iselili bili su dio naroda. Bježao je Hrvat pred komunističkom Jugoslavijom; bježao je slobodni čovjek pred terorom, ropstvom i barbarstvom; bježao je vjernik pred provalom bezvjerstva.«⁴⁷

Ni mnogi hrvatski emigrantski mislioci ne svrstavaju sebe u ‘političku emigraciju’, a među njima i intelektualci okupljeni oko *Hrvatske revije*. Emigrant i glavni urednik tog značajnog emigrantskog časopisa Vinko Nikolić upućuje žestoku kritiku političarima među hrvatskim emigrantima:

»Odatle tolika besplodnost, nasuprot bezbrojnim moralnim žrtvama i materijalnim prinosima. Jedan od glavnih razloga te besplodnosti je u uskogrudnosti naših političara koji inteligenciji ne daju blizu u javnom poslu; boje se njezine kontrole i kritike, bez nje lakše zlorabe dobrodušnost naših tzv. ‘malih ljudi’, od kojih svakoga dana traže sve veće žrtve. Oni su, tobože, Bogom dani, da vode narod, a od tog čitavog njihovog vodstva na vidiku nikakvih dobrih dostignuća: vrtimo se u zlokobnom krugu bez izlaza.«⁴⁸

Ističe i to da hrvatski političari u emigraciji »vuku za nos čitavu jednu veliku emigraciju, a sami nisu bili u stanju kroz četvrt stoljeća sjesti kao ljudi za isti stol i posavjetovati se o narodnom dobru«,⁴⁹ da oni »omalovažavaju hrvatske

⁴⁶ Bonifacije Perović, »Auri sacra fames«, p. 43.

⁴⁷ Isto, p. 44.

⁴⁸ Vinko Nikolić, »Mjesto i uloga javnoga radnika u životu hrvatskog naroda«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971*, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 31–41, na p. 33.

⁴⁹ Isto, p. 35.

javne radnike, ukoliko se oni ne žele podvrći njima, odbacuju intelektualce« te zaključuje:

»Političari su paralizirali život naše emigracije, ostajući na slijepim kolosjecima nekog jalovog i žalosnog legitimiteta iz 1938., odnosno 1941., daleko od domovinskog zbivanja.«⁵⁰

Povijesni, filozofski i pravni kontekst ljudskih prava

Personalizam kao filozofski pravac u kojem je središte 'osoba' najizrazitije se oblikovao između dvaju svjetskih ratova u Francuskoj pod velikim utjecajem kršćanstva. To je osobito vidljivo u djelovanju Jacquesa Maritaina, najvažnije ličnosti za razmatranje personalističkog shvaćanja ljudskih prava. Iako determiniran različitim okolnostima, personalizam uspijeva razviti vlastito prepoznatljivo usmjerenje te jedinstveni identitet u kulturno-filozofskom smislu. Tako je za personalizam 1930-ih bila svojstvena potraga za pozivom čovjeka u modernom društvu i u suprotnosti s tadašnjim dominantnim ideologijama: komunizmom, fašizmom i tzv. građanskim kapitalizmom, sustavima koji su iznijeli na površinu depersonalizaciju čovjeka. Za razliku od toga, personalizam je nudio »široku etičku perspektivu za civilizaciju«.⁵¹ Temeljne personalističko-antropološke odrednice, i to prije svega koncept 'osobe' kao središnji pojam, zatim 'ljudsko dostojanstvo' koje je imanentno osobi te odnos osobe i zajednice su dominantno utjecale na oblikovanje ljudskih prava.

Personalisti se nisu zaustavili samo na formulaciji apstraktnog ideala ljudske osobe, već su je preveli u svoju viziju nacrtu za bolje društvo. U tom smislu značajna je politička misao Nikolaja Berdjajeva, Emmanuela Mouniera, Jacquesa Maritaina, Denisa de Rougemonta i drugih personalističkih mislilaca. Personalistička vizija politike značila je politiku u službi osobe i izgradnje boljeg društva, a takvo društvo personalisti smatraju jedinim istinski demokratskim, a ono kao takvo zahtijeva uspostavu demokratskih prava. Personalističku 'politiku', odnosno 'revoluciju', Robert Aron i Arnaud Dandieu 1933. nazvali su 'ni-ni politika', 'ni komunizam, ni kapitalizam', 'ni lijevo, ni desno', 'ni liberalizam, ni fašizam'.⁵² Maritain je smatrao da politička filozofija nije ni desničarska ni ljevičarska, već da je ispravno reći da postoji desničarski i ljevi-

⁵⁰ Isto, p. 35.

⁵¹ Paul-Ludwig Landsberg, *Problèmes du personalisme* (Paris: Éditions du Seuil, 1952), pp. 13–27; Emmanuel Mounier, *Œuvres*, Tome I (Paris: Seuil, Paris, 1961), pp. 483–488.

⁵² Robert Aron – Arnaud Dandieu, *La Révolution nécessaire* (Paris: Jean Michel Place, 1993), pp. 276–277.

čarski temperament. Pozivao je da se uloži napor uma da se nadiđu psihološke i stranačke dispozicije:

»Politička filozofija koja se može nazvati demokratskom u smislu suprotstavljanja diktaturi i apsolutizmu mnogo je veća od onoga što zovemo političke stranke ili čak demokratski oblik vladavine.«⁵³

Braneći odmjereni i nepristrani pogled, francuski filozof i književnik Julien Benda tvrdi da su europski intelektualci u 19. i 20. stoljeću izgubili sposobnost nepristrana razmišljanja o političkim i vojnim stvarima, postavši apologeti nacionalizma, militarizma i rasizma:

»Moderni se intelektualci oduševljavaju takozvanom ‘monolitnom’ državom, tj. takvom koja se smatra nedjeljivom zbiljom – ‘totalitarnom državom’ – u kojoj pojam osobe i, *a fortiori*, prava osobe iščezavaju po definiciji – državom kojoj je duša ovo geslo što ga možemo pročitati na svim nacističkim ustanovama: *Du bist nichts, dein Volk ist alles (Ti si ništa, tvoj narod je sve)*, a preziru državu zamišljenu kao zajednicu različitih osoba, što kao takve uživaju status nepovredivosti.«⁵⁴

Personalisti smatraju da su materijalističke koncepcije svijeta nesposobne prepoznati duhovne elemente čovjeka:

»Ideja ‘materije’, ‘materijalizma’ dobila je lažno filozofsko tumačenje, što je u startu značilo:

- a) ‘na svijetu je realna samo materija’, ‘ni Boga, ni duha nema’;
 - b) imovinsko-ekonomski-proizvodni uvjeti (‘materija’) rješavaju sva pitanja povijesti i kulture.
- Plitke duše s formalnim mišljenjem odmah je i zauvijek zadovoljila ta ničim objašnjiva banalnost, i eto, iz zavisti je rođena doktrina bezbožništva i nemoralnosti – ekonomski materijalizam.«⁵⁵

Otuda, prema personalistima, materijalističke koncepcije ne mogu izbjeći pogreške u nastojanju da konstruiraju uistinu ljudsko društvo »jer ne mogu zadovoljiti zahtjeve osobe, a slijedom toga ne mogu shvatiti ni prirodu društva«,⁵⁶

⁵³ Jacques Maritain, *The Twilight of Civilization* (New York: Sheed & Ward, 1943), p. 57.
»A political philosophy which must be called democratic in the sense that it is opposed to dictatorship and to absolutism is something much larger than that which we call the democratic parties or even the democratic form of government.«

⁵⁴ Julien Benda, *Izdaja intelektualaca* (Zagreb: Politička kultura, 1997), p. 21. Prvo izdanje: *La Trahison des clercs* (Paris: Bernard Grasset, 1927).

⁵⁵ Ivan Iljin, *Bela ideja: O Rusiji sutrašnjeg dana* (Logos: Beograd, 2011), p. 10.

⁵⁶ Jacques Maritain, *The Person and the Common Good* (South Bend: University of Notre Dame Press, 2012), pp. 100–101:

»Materialistic conceptions of the world and life, philosophies which do not recognize the

odnosno oni individualističko-materijalističku civilizaciju koja je proizašla iz atomistički protumačenog individualizma vide kao ‘duboku krizu civilizacije’.⁵⁷ Jezgrovitu kritiku, koja se može shvatiti i kao svojevrsan presjek personalističkog poimanja liberalne demokracije, iznosi Aleksandar Solženjicin u čuvenom govoru na sveučilištu Harvard, i to pred očima i ušima zapadnog liberalnog svijeta. Po njemu, socijalizam i liberalizam srodne su ideologije ukorijenjene u istom utopijskom projektu koji je započeo u vrijeme prosvjetiteljstva s uvjerenjem da je čovjek mjera svih stvari. To je dovelo do neosnovanog odbacivanja tradicije i transcendentnih autoriteta u korist teorija oslobađanja, a svakoj od njih je bilo suđeno da čovječanstvo pogodi moralnim kaosom. Iako ekonomski učinkovitiji od socijalizma, i liberalizam će se, smatra Solženjicin, na kraju pokazati jednako nezadovoljavajućim. Ironično je dobio da »ljudska duša čezne za stvarima višim, toplijim i čistijim« od »komercijalnog oglašavanja, televizijskog zatupljivanja i nepodnošljive glazbe«.⁵⁸ U svojim djelima prije procvata njemačkog nacionalsocijalizma i talijanskog fašizma, Berdjajev kritizira sovjetski socijalizam naglašavajući da socijalističko obogotvorenje beskvalitetnog materijalnog rada nastaje zbog gubitka cilja i smisla života te da u tome nema duhovnog sadržaja.⁵⁹ Ruski filozof upozorava na to da je čovjek »ubačen u život ogromnih kolektiva i podložen nečovječnim nalogima. Od čovjeka traže, da sve bez ostatka preda društvu, državi, klasi, rasi, naciji«.⁶⁰ ‘Oburžoazovanje’ s jedne te ‘proletarizaciju’ čovjeka s druge strane vidi kao smrtonosne za osobu.⁶¹ Iako je o socijalizmu napisao više kritičkih studija, Berdjajev svoju misao sažima u djelu *Smisao povijesti*:

»Mislim da u osnovi socijalizma leži najdublje razdvajanje ljudi, društva i ljudske društvenosti, a ljudska usamljenost se javlja kao izraz individualizma. Socijalizam je druga strana duboke ljudske izoliranosti. Užas napuštenosti i osamljenosti bez ičije pomoći, bez jedinstva s drugim ljudima, pobuđuje prisilno ustrojavanje društvenog života i sudbine. Iz toga proizlazi činjenica da se socijalizam rađa

spiritual and eternal element in man cannot escape error in their efforts to construct a truly human society because they cannot satisfy the requirements of the person, and, by that very fact, they cannot grasp the nature of society.«

⁵⁷ Emmanuel Mounier, »Refaire la Renaissance«, *Esprit* 1/1 (1932), pp. 5–51.

⁵⁸ Aleksandar Solženjicin, »A World Split Apart: delivered 8 June 1978, Harvard University«, dostupno na: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/alexandersolzhenitsynharvard.htm>. (pristupljeno: 1. 8. 2020).

⁵⁹ Nikolaj Berdjajev, *Novo srednjovjekovje: Razmišljanje o sudbini Rusije i Evrope* (Split: Laus, 1991), pp. 96–97.

⁶⁰ Nikolaj Berdjajev, *Sudbina čovjeka u savremenom svijetu: Za razumijevanje naše epohe* (Zagreb: Tipografija, 1935), p. 8.

⁶¹ Isto, p. 9.

na istom temelju na kojemu se rađa i individualizam, da je on isto tako rezultat atomizacije ljudskog društva i čitavoga povijesnog procesa.«⁶²

Negativno stajalište prema komunizmu, socijalizmu i marksizmu dijele i ostali ruski emigranti. Tako npr. Boris Višeslavcev smatra da su znanost i filozofija uvijek dijalektičko kretanje, sumnja, naučeno neznanje, za koga je biće uvijek zadaća s mnogo nepoznatog te ističe da dogma marksizma i dijalektički materijalizam nisu ni znanost ni filozofija:

»Marksizam je klasna ideologija i to priznaje njegova vlastita doktrina. Takva ideologija je u direktnoj suprotnosti s naukom i filozofijom. Ona je kolektivna psihološka mobilizacija za ciljeve borbe, osvajanja, pokoravanja i vladanja. Njoj u biti nije potreban nikakav pogled na svijet jer ne želi ništa da ‘sagledava’ niti ‘istražuje’: ona je pronašla sredstvo da sugerira, propagira, psihički ovladava masama i predvodi ih. Demagošku ideologiju uočavamo u oblicima nacizma, fašizma i komunizma. Ova ideologija ne podnosi nikakvu dijalektiku, ne priznaje nikakav dijalog, ona priznaje samo monolog, diktat, diktaturu.«⁶³

Georges Gurvitch izričito tvrdi da nema nikakve razlike s moralnog i sa stajališta pravne strukture između državnog kapitalizma, komunizma i fašizma. Analizirajući neposredni svijet u kojem živi objasnio je da je kapitalizam ušao u jednu organiziranu fazu, nespojivu sa slobodom i demokratskim principom te da se za radnika, rezultati fašizma i komunizma svode se na isto: robovanje koje umjesto da pospješuje približavanje socijalizma udaljava ga što više može.⁶⁴ U smislu međunarodnih odnosa, transkripcija personalističke želje za novom renesansom, rađanjem nove civilizacije sagledavana je u vidu osporavanja pretenzije država na apsolutni i monopolistički suverenitet: »U toj novoj perspektivi, članovi međunarodnog društva nisu suverene države, nego žive zajednice naroda izravno zastupljene izvan država i mimo njih. Međunarodno pravo, koje već teži tomu da mu predmet budu osobe, a ne više države, postaje načinom zaštite osobe protiv samovolje država, s utvrđenim međunarodnim statusom osobe, koji bi imao pluralistički karakter.«⁶⁵ To jedinstveno predosjećanje iz 1936. u velikoj je svezi s onim što će se dogoditi desetljeće poslije toga s *Poveljom Ujedinjenih naroda* iz 1945. i *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima* iz 1948. godine.

⁶² Nikolaj Berdjajev, *Smisao povijesti* (Split: Verbum, 2005), pp. 154–155.

⁶³ Boris Višeslavcev, *Filosofska beda marksizma* (Beograd: Logos, 2014), p. 18.

⁶⁴ Georges Gurvitch, »Libéralisme et communisme: Une réponse A. M. Ramón Fernández«, *Esprit* 2/1 (1934), pp. 448–452.

⁶⁵ Emmanuel Mounier, *Rasprave o personalizmu* (Zagreb: Alfa, 2019), p. 169.

Slijedom takve političke filozofije personalisti tijekom 1940-ih izgrađuju i sustavnu filozofiju prava prirodnopravnog smjera nasuprot pravnom pozitivizmu, tzv. modernom prirodnom pravu i drugim filozofsko-pravnim učenjima. Dominacija pravnog pozitivizma u prvoj polovini 20. stoljeća iznijela je na površinu niz slabosti pravne znanosti. Pozitivistička pravna teorija ograničena na analizu pozitivnog prava i povijesno istraživanje pravnih sustava nije mogla iznaći zadovoljavajući odgovor. Trebalo je, što je očito, pravu naći nešto nadpozitivno i nadpovijesno kao osnovni princip. To nije bilo moguće kroz pravni pozitivizam te se stoga i dogodio svojevrstan ‘povratak’ prirodnopravnih koncepcija. Zahvaljujući neotomizmu i tzv. emigrantskoj ruskoj religioznoj misli povratak prirodnopravne koncepcije u civilnom ruhu događa se početkom 1930-ih pokličem personalističkog pokreta *Orde Nouveau*: »Mi nismo ni individualisti, ni kolektivist, mi smo personalisti.« To je stajalište impliciralo antiliberalnu i antimarksističku misao, ali je ujedno bilo usmjereno i protiv pravnoga pozitivizma pa se može govoriti da znači i ukazivanje na potrebu za pronalaskom novoga temelja međunarodnog prava.⁶⁶

Ljudska prava nisu sadržajno i povijesno nastavak prava kreiranih ranijim povijesnim aktima, tj. ‘prava čovjeka’, ‘prava građanina’ i slični pojmovi različiti su koncepti od ‘ljudskih prava’. Tu su okolnost primijetili mnogi, po svom pristupu, različiti mislioci. Tako primjerice Hannah Arendt ukazuje da se ‘prava čovjeka’ koja su proklamirale Francuska i Američka revolucija nisu pokazala primjerenima jer su se u 20. stoljeću ta ‘prava čovjeka’ poistovjetila s pravima naroda, a puna je implikacija tog poistovjećivanja »izašla na vidjelo tek kada se iznenada pojavio velik broj ljudi i naroda čija su elementarna prava toliko malo osigurana običnim funkcioniranjem nacionalnih država usred Europe kao da su u srcu Afrike«.⁶⁷ Hannah proglašava različita društva i pojedince koji su se bavili zaštitom prava čovjeka marginalnima, bez političkog iskustva, karakterizirajući ih kao ‘profesionalne filantropne podržavane nestabilnim sentimentima profesionalnih idealista’ te ocjenjujući njihove deklaracije koje su pisali i izdavali sličnima ‘u jeziku i kompoziciji s društvima za sprečavanje zlostavljanja životinja’. Ukazuje i na bitnu okolnost da »nijedna od liberalnih ili radikalnih partija u Evropi nije mislila da je potrebno da u svoj program ugradi novu deklaraciju o ljudskim pravima«.⁶⁸

⁶⁶ Samuel Moyn, »Personalism, Community, and the Origins of Human Rights«, u: *Human Rights in the Twentieth Century*, ed. Stefan-Ludwig Hoffmann (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), pp. 85–106, na p. 86.

⁶⁷ Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma* (Beograd: Feministička izdavačka kuća, 1998), p. 299. Prvo izdanje: *The Origins of Totalitarianism* (1951).

⁶⁸ Isto, p. 299.

Jacques Maritain iznosi viziju temeljnih pravnih odnosa novog demokratskog društva nasuprot građanskom individualističkom društvu te totalitarnim kolektivističkim društvima zalažući se za personalističko, komunitarno i pluralističko društvo, nadahnuto temeljnim kršćanskim vrednotama slobode, ljubavi i bratstva. U djelu *Čovjekova prava i prirodno pravo* Maritain naglašava da je lažna filozofija života uspostavila vladavinu prava za društveni i moralni poredak na način da je od mnoštva stvorila beskorisnog boga koji bi trebao biti u potpunosti predan takvoj državi, a sve da bi se možda mogao nadati uživanju materijalnih dobara. Smatra da je takva demokracija bezbožnog čovjeka pogrešna te da ne može kao takva krenuti prema pravdi i pravu u ostvarenju ljudskog bića.⁶⁹ Odatle, on smatra da je zadatak humanističke političke filozofije pronaći i izgraditi ‘cjeloviti humanizam’ odnosno ‘novu demokraciju’. Pri tome naglašava prava ljudske osobe, jer u tome leži korijen prave političke demokracije.⁷⁰ U okviru bavljenja filozofijom prava Maritain prvi u filozofskom svijetu počinje razvijati i koncept ‘ljudskih prava’. Personalistička potpora, ali i dopuna Maritainove filozofije prava dolazi od mnogih filozofa i intelektualaca, a osobito treba istaknuti njemačkog pravnik i profesora u egzilu Heinricha Rommenga i Georgesa Gurvitcha, francuskog sociologa i pravnik, podrijetlom iz Rusije.

‘Ljudska prava’ smještaju se u sredinu 20. stoljeća i njihov institucionalni nastanak povezan je s Ujedinjenim narodima, odnosno s *Poveljom Ujedinjenih naroda* iz 1945. i *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima* iz 1948. Pri tome je osobito značajan doprinos Jacquesa Maritaina. Za mnoge je autore on *spiritus movens* kreacije suvremenih ljudskih prava. Nesporno *Deklaracija* jest odraz tradicije prirodnog prava i personalističkog humanizma, što je vidljivo iz aktivnosti personalista u zagovaranju te sudjelovanju u pripremi i izradi *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*, korištenja personalističkih filozofskih pojmova ‘univerzalizam’, ‘osoba’ i ‘ljudsko dostojanstvo’, koji su u deklaraciji oživotvoreni i kao pravni koncept, kao i iz samog sadržaja deklaracije.⁷¹

Totalna destrukcija Drugoga svjetskog rata iznjedrila je povratak na teoriju prirodnih prava i iz čisto praktičnog razloga – očitog nepostojanja funkcionalnih pravnih sustava. Maritain to naglašava:

»Primijetimo naposljetku kako se neizbježno mora posegnuti za načelima naravnog zakona kad se suočimo s primjenom osnovnih zahtjeva pravednosti u slučajevima kad donekle zataje propisi pozitivnog zakona, čime nastaje presedan i novi

⁶⁹ Jacques Maritain, *The Rights of Man and Natural Law* (London: Goffrey Bles – The Centenary Press, 1945), pp. 30–31.

⁷⁰ Isto, p. 48.

⁷¹ Ivan Čulo, *Personalizam i ljudska prava* (Zagreb: Alfa, 2020), u poglavlju »Personalizam i moderno oblikovanje ljudskih prava«, pp. 277–368.

pravni propisi. Upravo se to dogodilo na upadljiv način na sudskom procesu za nacističke ratne zločine u Nürbergu, procesu koji predstavlja povijesni datum.«⁷²

Odmah nakon Drugoga svjetskog rata pojavila se praktična potreba za prirodnim pravom. Nacistička država razvila je svoj vlastiti pravni sustav. Krvnici i ratni zločinci slijedili su norme te države, koja je u skladu s tadašnjim pozitivističkim pristupom bila potpuno legitimna i međunarodno priznata. Teškoće koje su se pojavile pri optuživanju nacističkih vođa bile su posljedica pravne činjenice da su to *de iure* bili samo revni službenici vlastite države. To je jedan od pozadinskih impulsa koji je jasno upozorio na manjkavost pozitivističkog pristupa i potrebu ponovnog otkrivanja prirodnog prava. Potpisivanjem *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* i izvršenjem kazne nad sedam okrivljenih u tzv. tokijskom procesu krajem 1948. objedinjena su po nekima dva dijela poslijeratnog procesa:

»Konstitucionalni momenti u nacionalnom i međunarodnom poretku sadržavali su pogled unazad i pogled unaprijed. Naime, suđenjima se ocjenjivala prošlost, dok se deklaracijama i konvencijama nastojala regulirati budućnost, ali su i jedno i drugo bili dijelovi jednog istog projekta.«⁷³

Na tu su okolnost ukazivali personalistički mislioci na samim začetima rasta nacističkog režima, a osobito u progonstvu radeći na modelima za buduće mirno i pravедno društvo. Svaka generacija pristalica prirodnog prava nalazila je novi razlog za proučavanje tog prava, a za Rommena, Maritaina i mnoge njihove suvremenike razlog je bio porast totalitarizma u oblicima nacizma i komunizma.⁷⁴ Pravni pozitivizam, jedan od stupova nacističke ideologije, smatrao je prirodno pravo kao ne-zakon u pravom smislu te riječi, jer to pravo nije bilo rezultat državne intervencije.⁷⁵

Razmišljanja o statusu subjekta uključila su Georgesa Gurvitcha u sociologiju prava, dok su ga pokušaji shvaćanja mnogostruke prirode prava potaknuli na potragu za 'stvarnom' osnovom prava. Razvio je koncept 'socijalnog prava' u djelu *L'idée du droit social (Ideja socijalnog prava, 1932)*. Prema Gurvitchu prava proizlaze iz samih socijalnih skupina, a to je najdublja razina društvene stvarnosti. Od najdubljih razina društvene stvarnosti nastaju spontane vrijednosti

⁷² Jacques Maritain, *Čovjek i država* (Zagreb: Globus – Školska knjiga, 1992), p. 100.

⁷³ Costas Douzinas, *Ljudska prava i imperija: Politička filozofija kosmopolitizma* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), p. 54.

⁷⁴ William P. Haggerty, »Heinrich Rommen on Aquinas and Augustine«, *Laval Théologique et Philosophique* 54/1 (1998), pp. 163–174, na p. 164

⁷⁵ Heinrich Rommen, *The State in Catholic Thought: A Treatise in Political Philosophy* (St. Louis: B. Herder, 1945), p. 219.

koje se pretvaraju u normativne činjenice kada uspiju prodrijeti i oblikovati različite razine socijalnosti. Toj najdubljoj razini pristupa kroz plodnu kombinaciju filozofije (primarno metode fenomenološkog istraživanja) i sociologije te istraživanjem kolektivnog neposrednog iskustva, tj. kolektivnog prepoznavanja duhovnih vrijednosti koje se očituju u društvenim činjenicama. Odatle socijalno pravo za Gurvitcha znači »autonomno pravo zajedništva, koje objektivno integrira svaku pravu aktivnu totalnost koja utjelovljuje pozitivnu ekstratemporalnu vrijednost«. ⁷⁶ S takvim konceptom kritizira normativnost zakona koja se temelji samo na volji bilo pojedinca, bilo supra-pojedinca (države). Izvor normativnosti prava stoga, prema njemu, treba tražiti u društvenim skupinama koje stvarno i proizvode prava. Te skupine treba shvatiti kao cjelinu imanentnu svojim dijelovima, kao ‘duhovnu stvarnost’, odnosno kao ‘normativnu činjenicu’. Njegovo djelo *La déclaration des droits sociaux* (*Povelja socijalnih prava*, 1944), odnosno englesko izdanje *The Bill of Social Rights* (1945), izrađeno na kraju Drugoga svjetskog rata, bilo je pokušaj da se ponudi zakonodavni nacrt socijalnog prava za poslijeratni svijet u kojem je ideja ljudskih prava upravo postala jako moćna. To djelo nije imalo većeg utjecaja na širu javnost u vrijeme objavljivanja, ⁷⁷ ali razmotri li se okružje i vrijeme nastanka, vidjet će se da ono nije ni ciljalo širu publiku, već na Gurvitcheve kolege i suradnike te mislioce koji su sudjelovali u kreiranju *Univerzalne deklaracije*. U njemu Gurvitch jasno ističe potrebu da društvo zaštiti »slobodu i ljudsko dostojanstvo«. ⁷⁸ Ključne su riječi u tom djelu ‘integracija’ i ‘participacija’ s ciljem isticanja integrativne funkcije socijalnih prava. Fundamentalna je važnost toga stava što ljudska prava nisu nužno samo individualna prava, već su i prava za različite skupine i organizacije. ⁷⁹ Gurvitch želi dati ‘socijalnom pravu’ šire sociološko značenje te ga prenijeti u skupine ili zajednice u širem smislu nego što se nalazi u poveljama i ustavima. Ta prava nisu individualna prava, on navodi i socijalna prava proizvođača, potrošača, naroda, opće pravo na rad i sl. Tako širok pojam i obuhvat socijalnih prava proizlazi iz činjenice da su pravila i norme povijesno generirani upravo od strane proizvođača, potrošača i drugih grupa,

⁷⁶ Georges Gurvitch, *L'idée du droit social: Notion et système du droit social. Histoire doctrinale depuis le 17e siècle jusqu'à la fin du 19e siècle* (Paris: Sirey, 1932), p. 11: »un droit autonome de communion, intégrant d'une façon objective chaque totalité active réelle qui incarne une valeur positive extratemporelle.«

⁷⁷ Dorval Brunelle, *From World Order to Global Disorder: States, Markets and Dissent* (Vancouver – Toronto: UBC Press, 2007), p. 44.

⁷⁸ Georges Gurvitch, *The Bill of Social Rights* (New York: International Universities Press, 1946), p. 74.

⁷⁹ Janet L. Hiebert, »Parliament and Rights«, u: *Protecting Human Rights: Instruments and Institution*, ed. Tom Campbell (Oxford: Oxford University Press, 2003), pp. 231–246, na p. 236.

a ne od zakonodavnih tijela. Pozivajući se na Proudhona, Gurvitch je smatrao da socijalno pravo mora doći iz nezavisnih skupina i pojedinaca kao središta pravnog života. Upravo na ta Gurtvitcheva socijalna prava Maritain upućuje u svojim filozofskim opravdanjima ljudskih prava.

Iako neki autori smatraju da je *Univerzalna deklaracija* izraz različitih vjerskih i etičkih nazora bez potrebe za davanjem implicitna ili eksplicitna objašnjenja njezina utemeljenja ili da je ona više izraz kodifikacije različitih već postojećih načela nego kreativnog zakonodavstva, može se tvrditi da *Deklaracija* jest širok odraz različitih poimanja, ali je ipak dominantno odraz tradicije prirodnog prava i personalističkog humanizma, kako ona kao dokument u cjelini, tako i po pojedinim odredbama, njihovoj stipulaciji, sadržaju i temeljnim pojmovima. To osobito pokazuju *travaux préparatoires* (pripremni radovi) na izradi *Deklaracije*.

Kao što su mnogi ruski mislioci morali napustiti Rusiju nakon Oktobarske revolucije, tako su i mnogi francuski i drugi europski intelektualci napustili Francusku 1939–1940 i u godinama Drugoga svjetskog rata te našli utočište u Sjedinjenim Američkim Državama. Među njima bilo je i ruskih intelektualaca koji su po drugi put krenuli u izbjeglištvo. Maritain dolaskom u SAD postaje jedan od najagilnijih zagovornika kampanje i educiranja javnosti o ljudskim pravima s namjerom da američka i svjetska javnost uvidi nužnost donošenja akta na nadnacionalnoj, svjetskoj razini radi zaštite ljudskih prava. Tijekom Drugoga svjetskog rata razvilo se široko uvjerenje da bi nakon postizanja pobjede trebalo uspostaviti novi poredak, nanovo sagledati političku stvarnost i ulogu čovjeka te međunarodnopravno urediti to pitanje. Jedna od osnovnih težnji koju su mnogi isticali upravo je kodifikacija ljudskih prava.

Prva publikacija uz koju možemo razmatrati početak svjetskog traganja za mirom i ljudskim pravima jest zbornik *Freedom: Its Meaning (Sloboda: njezino značenje)* iz 1940. koji je uredila Ruth Nanda Anshen. Znakovito je da u kazalu knjige nema pojma 'ljudska prava', a jedino Maritain koristi taj pojam razlikujući »stvarnu političku emancipaciju ili pravi grad ljudskih prava« i »lažnu političku emancipaciju ili lažni grad ljudskih prava«. ⁸⁰ Kao središte iz kojeg potječu početne inicijative, s kojim su povezane različite aktivnosti, pa i same pripreme i izrade zadnjeg nacrtu prijedloga te glasovanja za *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima* možemo označiti Slobodnu školu za napredne studije (L'École libre des hautes études / New School for Social Research) osnovanu početkom 1942. u New Yorku od strane francuskih znanstvenika disidenata. L'École libre des hautes études nije bilo samo učilište, već je u okviru njega

⁸⁰ Jan Herman Burgers, »Road to San Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century«, *Human Rights Quarterly* 14/4 (1992), pp. 447–477, na p. 459.

razvijena i ideja o novom slobodnom svijetu od najvršnjih onodobnih mislilaca. Zbog toga su njihovi pristupi u tom cilju potpuno kompatibilni i nadopunjuju se. Ideja Jacquesa Maritaina, jednog od čelnika tog učilišta, o ljudskim pravima i obnovi prirodnog prava sigurno je razmatrana, raspravljana i prihvaćena od drugih vrsnih mislilaca s tih studija. Vodeći svjetski sociolog prava G. Gurvitich dodatno je nadopunio Maritainova ljudska prava idejom socijalnog prava, a pisac pravnog teksta *Deklaracije* René Cassin je i više nego dobro bio upoznat s Maritainovim pogledom za kojeg je, ne jednom, rekao da ga prihvaća i da je to temelj ljudskim pravima. Pod pokroviteljstvom Slobodne škole za napredne studije osnovana je 1942. u New Yorku jedna od najaktivnijih organizacija Međunarodna liga za ljudska prava (International League for Human Rights), u okviru koje su se isticali Libanonac Charles H. Malik, koji će poslije imati središnju ulogu u donošenju *Univerzalne deklaracije* u Ujedinjenim narodima te ostali Maritainovi prijatelji i kolege predavači na Slobodnoj školi.

Za izradu međunarodnog akta o ljudskim pravima Ujedinjeni narodi zatražili su od UNESCO-a teoretske i filozofske smjernice. U aktivnostima UNESCO-a kao vodeći mislilac prepoznat je J. Maritain, koji je bio šef francuske delegacije na II. glavnoj sjednici u Mexicu 1947. Tada je Maritain postavio svoju često spominjanu tezu da ljudi različitih filozofskih i vjerskih ideja mogu doći do praktičnog sporazuma o ljudskim pravima unatoč njihovim teorijskim neslaganjima.⁸¹ Maritain je izrazio ideju o potrebi praktičnog sporazuma o ljudskim pravima unatoč teorijskim neslaganjima već u svom odgovoru na UNESCO-ovu anketu, a nakon govora u Mexico Cityju ta ideja prevladala je nad ostalim tezama, osobito nad liberalnom filozofijom ‘evolucijskog humanizma’ Juliana Huxleya.⁸²

Izrada međunarodnog dokumenta koji će sadržavati ljudska prava prema tim smjernicama povjerena je Gospodarskom i socijalnom vijeću OUN koje je radi izvršenja tog zadatka 1946. osnovalo Komisiju za ljudska prava (Human Rights Commission), u kojoj se kao ključna osoba pokazao Maritainov kolega R. Cassin kao osoba koja je izradila pravni tekst *Deklaracije*. Tijekom prihvaćanja i glasovanja o tome prijedlogu na različitim tijelima i na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda vodeću je ulogu imao Maritainov kolega i istomišljenik Charles H. Malik. Poslije dvije godine rada, 9. prosinca 1948. prijedlog nacrtu *Deklaracije* stigao je do Opće skupštine UN-a koja se sastala u Parizu, a sutradan je deklaracija usvojena s 48 glasova. Suzdržani su bili:

⁸¹ Mary Ann Glendon, *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (New York: Random House, 2002), p. 77.

⁸² Christopher E. M. Pearson, *Designing UNESCO: Art, Architecture and International Politics at Mid-Century* (New York – London: Routledge Publishing, 2016), p. 47.

Saudijska Arabija, Bjelorusija, Čehoslovačka, Poljska, Ukrajina, SSSR, Južna Afrika i Jugoslavija. Šef sovjetske delegacije Andrej Januarjevič Višinski izjavio je prije glasovanja da bi *Univerzalna deklaracija* zbog svog nadnacionalnog karaktera mogla ugroziti državni suverenitet te da mu se čini rizičnim uplitanje Ujedinjenih naroda u unutrašnje poslove drugih država.⁸³

Analiza *Univerzalne deklaracije* ukazuje na Maritainov i personalistički utjecaj, a što je vidljivo iz naziva deklaracije i njezine intencije ‘univerzalnosti’, iz sadržaja deklaracije, kako pojedinačnih prava, tako i deklaracije kao cjeline te iz nosivih pojmova u deklaraciji, osobito zbog korištenja pojmova ‘osoba’ i ‘ljudsko dostojanstvo’.

Svi personalistički mislioci zastupaju univerzalizam, koji je sastavni dio njihove metafizike i antropologije. Univerzalnost pripisuju i prirodnom pravu, jer ono proizlazi iz prvog načela ‘činiti dobro i izbjegavati zlo’:

»Zato su pravila nepisanog zakona sama po sebi ili u prirodi stvari, bez obzira na ljudsko znanje o njima, univerzalna i nepromjenjiva.«⁸⁴

René Cassin, autor teksta *Deklaracije*, inzistirao je da ona ne bude definirana kao ‘međunarodna’, ‘europska’ i slično, već isključivo kao ‘univerzalna’.⁸⁵ Naime, tijekom izrade deklaracije riječ ‘međunarodna’ u naslovu *Deklaracije* zamijenjena je riječju ‘univerzalna’ da bi se pomaknulo žarište s odnosa između država na odnos između ljudi.⁸⁶ Drugim riječima, univerzalnost deklaracije znači da se ona primjenjuje na sva ljudska bića bez ikakve diskriminacije i na sve teritorije bez obzira na njihov gospodarski ili politički režim. Odatle mnogi smatraju da je najvažnija značajka *Univerzalne deklaracije* njezina univerzalnost.⁸⁷ Univerzalno je ono što ima univerzalnu primjenu. Zajednica koja sebe naziva univerzalnom može naglasiti univerzalna načela većine religija i prihvaćati druge religije inkluzivno, vjerujući u univerzalnu pomirbu. Kršćanski univerzalizam usredotočen je na ideju univerzalnog pomirenja, također poznatog i kao univerzalno spasenje. Od *Univerzalne deklaracije o ljudskim*

⁸³ Ante Matković, »Postanak Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 5–16, na p. 15.

⁸⁴ Jacques Maritain, *The Right of Man and Natural Law*, p. 39:

»This is why the precepts of the unwritten law are in themselves or in the nature of things (I am not saying in a man’s knowledge of them) universal and invariable.«

⁸⁵ Jay Winter, »The Universal Declaration of Human Rights«, dostupno na: <http://www.europa.clio-online.de/essay/id/artikel-3490#collapseEssay> (pristupljeno 12. 6. 2017.)

⁸⁶ Francesca Klug, *A Magna Carta for all Humanity* (London – New York: Routledge, 2015), p. 51.

⁸⁷ Richard Grant Mulgan, »The Theory of Human Rights«, u: *Essays on Human Rights*, ed. Kenneth J. Keith (Wellington: Sweet & Maxwell, 1968), pp. 13–29, na p.13.

pravima univerzalizam je i pravni koncept. Oko značenja univezalnosti postoji konceptualna konfuzija zbog različitih značenja u kojima se univerzalnost razumije i raspravlja. Ona se kreću od primjenjivosti i sveobuhvatnosti, formalnog prihvatanja i prijanjanja, povijesnog podrijetla, formalnog porijekla i stvaranja normi, do antropološkog i filozofskog prihvatanja, jednoobraznosti, nedjeljivosti i legitimnosti.⁸⁸ Kako je univerzalizam izjava o načelima međunarodnih ljudskih prava koja vrijedi za sve, postavilo se pitanje čiji je ona proizvod i o tome se razvila burna rasprava. Odatle su se razvila tri stajališta. Jedni smatraju da je univerzalizam isključivo proizvod zapadno-europskih koncepcija, osobito židovsko-kršćanskoga nasljeđa. Drugi smatraju da se univerzalizam može pronaći u svim kulturama. Treći zastupaju mješovito stajalište pokušavajući pomiriti ove krajnosti. Na unutareuropskoj razini postoji svojevrsan sukob oko toga je li to kršćansko-židovska tradicija ili naslijeđe građanskog individualizma, osobito razmišljanja Immanuela Kanta. Neki ističu da su vrijednosti iz deklaracije nostalgичne kršćanske vizije europskog pravnog poretka, a ne liberalno kozmopolitskog pogleda na svijet,⁸⁹ odnosno da je deklaracija univerzalna antropologija židovsko-kršćanske kulture. Izvaneuropski krug uglavnom u tome ne vidi razliku, već ističe kritiku da je to tvorevina zapadnog uma, izvan njihove kulture. Kulturni relativizam tvrdi da su ljudske vrijednosti daleko od univerzalnosti te da snažno variraju ovisno o različitim kulturnim perspektivama. Dvojba međunarodne zaštite ljudskih prava bila je i još je uvijek ideološki sukob univerzalizma i kulturnog relativizma. O tome Mirjan Damaška, prisjećajući se neke pravne konferencije navodi:

»Ne sjećam se više dobro podnesenih referata, ali mi je ostalo u pameti da me jedan potaknuo da se usprotivim povezivanju popularnoga kulturnog relativizma s brigom za ljudska prava. Relativizam negira univerzalnost, rekao sam, a samim tim i univerzalna ljudska prava. Kad relativist oljušti posljednju naslagu kulturnih slojeva, ispada da mu ništa ne preostaje kao da je oljuštio luk. Pobornik univerzalnih ljudskih prava pak uklanja kulturne naslage kao u artičoke pa mu se na kraju pojavi univerzalna humana srčika.«⁹⁰

Dvojba o međunarodnoj zaštiti ljudskih prava bila je i još je uvijek ideološki sukob univerzalizma i kulturnog relativizma te je pitanje o univerzalnosti (ne o općosti, općenitosti i sl.) ljudskih prava jedna od najzastupljenijih tema u dotičnoj literaturi.

⁸⁸ Eva Brems, *Human Rights: Universality and Diversity* (Hague: Kluwer, 2001), pp. 3–16.

⁸⁹ Marco Duranti, *The Conservative Human Right Revolution: European Identity, Transnational Politics, and the Origins of the European Convention* (Oxford: Oxford University Press, 2017), p. 3.

⁹⁰ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, p. 227.

Pored ukazivanja na univerzalnost deklaracije te modernih dvojbi o univerzalizmu i kulturnom relativizmu nužno je osvrnuti se i na (post)socijalističko-komunističku retoriku ljudskih prava te upozoriti na zastranjenja u njihovu poimanju ljudskih prava, pa čak i na etimološkoj razini. To se odnosi kako na bivšu Jugoslaviju, tako i na sadašnju Hrvatsku. Na službenoj stranici Ureda visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava⁹¹ navodi se da je *Deklaracija* prevedena na više od 500 jezika. Pojam ‘univerzalan’ potječe iz latinskog jezika (*universalis*) i svojstven je svim indo-europskim jezicima, a većina (post)socijalističkih-komunističkih država, upotrebljava pojmove ‘opća’, ‘sveopća’, ‘glavna’ i sl. za *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*, iako se pojmovi ‘opći’ i ‘univerzalan’ sadržajno razlikuju. U filozofskom, teološkom, sociološkom, pa i pravnom smislu pojam ‘univerzalan’ ima značajnije, dublje, sustavnije značenje nego što ga ima prilično neodređen pojam ‘opći’. U ispravnom značenju pojam ‘univerzalne’ deklaracije koristi većina država koje smatramo ‘zapadnim’ kulturnim krugom.

Nadalje, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* jedini je pravni akt koji u svom nazivu sadrži pojam ‘universal’, dok postoji bezbroj akata s nazivom ‘general’, a koji bi odgovarali hrvatskom pojmu ‘opći’. Odatle je pogrešno poistovjećivanje univerzalnog odnosno *Univerzalne deklaracije* s pojmovima ‘generalni’, ‘opći’ i sl. U vremenu kada je nastajala deklaracija, Karl Jaspers je za pojam ‘opće’ naveo: »Ono što danas postaje općim za sve, vazda je površno, ništavno i ravnodušno.«⁹² Površnost, ništavnost i ravnodušnost, bez obzira na neke druge dvojbenosti, zasigurno nisu značajke kako ljudskih prava, tako ni *Univerzalne deklaracije*.

Maritainov ‘katalog ljudskih prava’ koji je sadržan u njegovim filozofsko-pravnim djelima sadržavao je 26 ljudskih prava, od čega su njih 22 uključena u 30 članaka *Univerzalne deklaracije*. Zbog toga ga neki znanstvenici proglašavaju ‘filozofskim ocem’ *Deklaracije*,⁹³ a mnogi su uočili i ukazali na zapanjujuću sličnost Maritainovih prava u djelu *Čovjekova prava i prirodno pravo* i prava u *Univerzalnoj deklaraciji*.⁹⁴ Iz teksta deklaracije posve je razvidno da je on odraz različitih pogleda, ali da je arhitektura teksta prije svega ‘personalistička’ i da je na toj osnovi započeo novi svjetski poredak mirnog suživota. Kao

⁹¹ <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/SearchByLang.aspx> (pristupljeno 17. 8. 2020).

⁹² Karl Jaspers, *Duhovna situacija vremena* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), p. 82.

⁹³ Sibylle Kalupner, »Die Kultur der Menschenrechte – Eine Bestandsaufnahme aus philosophischer Sicht«, *Menschen Rechts Magazin* 2 (2004), pp. 129–140, na p. 130.

⁹⁴ William Sweet, »Human Rights in Ethics, Law and Politics«, u: *Intercultural Dialogue and Human Rights*, ed. Luigi Bonanate, Roberto Papini, William Sweet (Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2011), pp. 31–54, na p. 45.

što je dominantno personalistička, *Univerzalna deklaracija* je u suprotnosti s pogledima liberalnog individualizma, imperijalizma i komunizma, tadašnjih velikih i egzistirajućih sustava na svjetskoj sceni. Imajući u vidu tadašnje povijesne okolnosti, prema odredbi članka 6. *Univerzalne deklaracije* o tome da svatko ima pravo da ga se svugdje pred zakonom priznaje kao osobu možemo zaključiti bez potrebe za dodatnim posebnim dokazivanjima, da je ta odredba u suprotnosti s ondašnjom britanskom kolonijalnom politikom, ideologijom i u toj državi prevladavajućim filozofijama. Isto vrijedi i za odredbu članka 17. o pravu vlasništva koja je apsolutno nespojiva s marksističkim i komunističkim pogledom na svijet.

U pogledu jezika te pojmova u preambuli i odredbama *Univerzalne deklaracije* razvidno je da je deklaracija prirodnopravne tradicije i da je kreirana od zagovaratelja takve tradicije. Ona predstavlja trijumf prirodnog prava i izraz je težnje za prirodnim pravom i njegovom novom upostavom.⁹⁵ Značajan pojam za prirodnopravnu koncepciju, a izraziti i glavni koncept personalističke filozofije jest pojam 'osoba'. Osoba je i središnji pojam *Univerzalne deklaracije*, pojavljuje se 23 puta. Priređivači *Univerzalne deklaracije* prihvatili su Maritainovu razliku između osobe (personalistički koncept) i pojedinca (liberalno-individualistički koncept). Upravo na pojmu 'osoba' može se uočiti znatna razlika između *Univerzalne deklaracije* i nekih ranijih deklaracija. Za razliku od francuske deklaracije iz 1789. koja u sedamnaest članaka koristi riječi 'čovjek' (*homme*) i 'građanin' (*citoyen*), *Univerzalna deklaracija* koristi pojmove 'osobe' (*personne*) i 'obitelji' (*famille*). Kako su to pojmovi nesvojstveni drugim filozofskim pravicima, a svojstveni su personalizmu koji prethodi petnaest godina prije teksta *Deklaracije*, nužno je dovesti u vezu očinstvo pojma 'osoba' u deklaraciji s personalističkom strujom.⁹⁶ Slično je i s pojmom 'ljudsko dostojanstvo' koji je također ušao u međunarodno pravo *Univerzalnom deklaracijom*, čime je formalno priznato dostojanstvo kao svojstvo svih članova ljudskog roda, potvrđena vjera u temeljna ljudska prava te u dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe. Iako se dostojanstvo povezuje s različitim filozofskim pravicima i nazorima, odnosno s raznih se pozicija tumači ili definira, personalističko objašnjenje dostojanstva ipak je najprikladnije za

⁹⁵ Romuald R. Haule, »Some Reflections on the Foundation of Human Rights – Are Human Rights an Alternative to Moral Values?«, *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 10 (2006), pp. 367–395, na p. 393; Jack Donnelly, »Human rights as Natural Rights«, *Human Rights Quarterly* 4/3 (1982), pp. 391–405; Shiv R. S. Bedi, *The Development of Human Rights Law by the Judges of the International Court of Justice* (Oxford: Hart Publishing, 2007), pp. 51–52.

⁹⁶ Jean-Luc Chabot, »Le courant personnaliste et la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme«, *Persona y Derecho* 46 (2002), pp. 73–95, na p. 95.

njegovo razumijevanje u *Univerzalnoj deklaraciji*. Profesor prava na Sveučilištu Michigan Christopher McCrudden tumači:

»Dostojanstvo je nedvojbeno odigralo ključnu političku ulogu u omogućavanju različitim kulturama s izrazito različitim konceptima države, različitim pogledima na temelje ljudskih prava i različitim etičkim i moralnim stajalištima da uklone te duboke ideološke razlike i pristanu na to da se usredotoče na specifične prakse kršenja ljudskih prava koje bi trebale biti zabranjene, kako je predložio Maritain.«⁹⁷

Maritainova je zasluga što je svima postavio pitanje da li pretpostavljaju da i oni sami zastupaju i priznaju ljudsko dostojanstvo. Nitko nije mogao reći – ne. Iako komunističke zemlje nisu glasovale za *Univerzalnu deklaraciju*, marksistički filozof Ernst Bloch je poslije svojim djelom *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo* nastojao obrazložiti da je ljudsko dostojanstvo svojstveno i marksistima.⁹⁸ Prednost Maritainova pristupa je da ‘ljudsko dostojanstvo’ ne odražava neko stajalište temeljeno na određenoj ideologiji ili kulturi, već da ima svrhu da ispuni određenu funkciju.

Prema de Charlesu de Visscheru, belgijskom sveučilišnom profesoru koji je nakon Drugoga svjetskog rata obilježio međunarodno pravo, bio, između ostalog predsjednik Instituta za međunarodno pravo i sudac Međunarodnog suda pravde, personalistička koncepcija pruža osnovu za autentični zaokret ljudskim pravima i može biti predvodnik odgovora pravu makijavelističke vlasti.⁹⁹ Istaknuo je i da se personalistička koncepcija koja je kreirala ljudska prava »mora braniti ponekad protiv onih koji su ugrožavali ljudska prava već u samom procesu zagovaranja za njega«.¹⁰⁰ Otuda je za brojne mislioce neprieporno da je personalizam predstavljao glavnu intelektualnu struju u zauzimanju za ljudska prava u neposrednom poslijeratnom razdoblju.¹⁰¹

⁹⁷ Christopher McCrudden, »Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights«, *The European Journal of International Law* 19/4 (2008), pp. 655–724, na pp. 722–723:

»Dignity has undoubtedly played a pivotal political role in enabling different cultures with vastly different conceptions of the state, differing views on the basis of human rights, and differing ethical and moral viewpoints to put aside these deep ideological differences and agree instead to focus on the specific practices of human rights abuses that should be prohibited, as Maritain suggested.«

⁹⁸ Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo* (Beograd: Komunist, 1977).

⁹⁹ Samuel Moyn, »Personalism, Community, and the Origins of Human Rights«, pp. 85–86.

¹⁰⁰ Charles de Visscher, *Les droits fondamentaux de l'homme, base d'une restauration du droit international* (Bruxelles: Goenmaere, 1947), p. 158.

¹⁰¹ Samuel Moyn, »Personalism, Community, and the Origins of Human Rights«, pp. 85–106; Marco Duranti, »The Holocaust, the Legacy of 1789 and the Birth of International Human Rights Law: Revisiting the Foundation Myth«, *Journal of Genocide Research* 14/2 (2012), pp. 159–186.

Službena 'jugoslavenska doktrina o ljudskim pravima' (1948–1990)

Povelja Ujedinjenih naroda prihvaćena je na konferenciji u San Franciscu, koja je sazvana u travnju, a zaključena 26. lipnja 1945. Mnoge države dale su prijedloge za uvrštavanje odredaba koje se odnose na ljudska prava u nacrt Povelje, a snažna podrška za te ideje došla je i od različitih organizacija civilnog društva. U završnoj verziji, Povelja sadrži čak sedam relevantnih referenci o ljudskim pravima. Po jedna u preambuli, izjavi o ciljevima Ujedinjenih naroda i nadležnosti Opće skupštine, a ostatak u poglavljima o ekonomskim i socijalnim pitanjima. Bivša Jugoslavija kao jedan od osnivača Ujedinjenih naroda zagovarala je i prihvatila Povelju.

Tijekom pripremnih aktivnosti za izradu i glasovanja za *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima* u Ujedinjenim narodima jugoslavenska delegacija, koju je predvodio Dušan Brkić, sudjelovala je u pripremi deklaracije te su svi njezini prijedlozi na kojima je inzistirala prihvaćeni. No, Jugoslavija se bez obzira na raskid sa Sovjetskim Savezom, svrstala u malobrojnu grupu komunističkih zemalja koje nisu glasovale za *Deklaraciju*. Uskoro je Dušan Brkić završio na Golom otoku, a Jugoslavija se počela prikazivati kao predvodnik borbe za 'čovječja prava', dobronamjerni skeptik ili žestoki kritičar postojećeg sustava ljudskih prava. U tim dijametralno suprotnim stajalištima koja su zauzimana po potrebi, očito da nije bilo lako procijeniti kakav stav treba zauzeti, pa je pitanje ljudskih prava (osobito u smislu kako su shvaćana u tadašnjem zapadnom svijetu) oportuno zaobilaženo, odnosno ignorirano.

U prvim spomenima *Univerzalne deklaracije* izražen je kritički pristup. Spominje se da su delegacije Jugoslavije, Sovjetskog Saveza i 'ostalnih zemalja narodne demokracije' prigodom rasprava o *Deklaraciji* uputile mnoge prigovore i nedostatke *Deklaracije*:

»apstraktni značaj mnogih odredaba, nedostatak u osiguranju materijalnih uvjeta, da se ostvare prava čovjeka, neobaziranje na suverena prava država i mogućnost upletanja u unutrašnje poslove, napokon nedemokratsko obilježje Deklaracije uopće. Pri konačnom glasovanju spomenute delegacije su se ustegle od glasovanja.«¹⁰²

Iznosi se i da se usporedo s *Deklaracijom* izrađivao i nacrt ugovora, kojim bi se potpisnice obvezale da provedu načela koja su proglašena u *Deklaraciji*

¹⁰² Juraj Andrassy, *Međunarodno pravo* (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1949), pp. 109–110.

te da i o tome nije postignut konačni sporazum:

»I tu su demokratske zemlje prigovorile, da se glavno težište nacrtala nalazi u proglašenju i osiguranju nekih građanskih i političkih prava po uzoru postojećeg engleskog i američkog prava, a propušta se osigurati socijalna i ekonomska prava, zatim da se pruža prilika za intervenciju u unutrašnje poslove država, a to nije u skladu s načelima Povelje (primjedba sovjetskog stručnjaka Koreckoga).«¹⁰³

Jugoslavenski pravni poredak uključio se u krug socijalističkih pravnih poredaka prema zasadama marksizma-lenjinizma, sljedeći »osnovnu matricu sovjetskog metodologijsko-teorijskog modela«,¹⁰⁴ odnosno u Jugoslaviji je bila prihvaćena tadašnja sovjetska teorija države i prava, koja je bila integralni dio sovjetske verzije dijalektičkog i historijskog materijalizma.¹⁰⁵ Čak i neposredno pred slom komunizma neki su to bili spremni opravdavati:

»Politička odbojnost prema aparatu građanske države, prema građanskoj teoriji o društvu i posebice pravnoj teoriji, bila je u postrevolucionarnim godinama više nego razumljiva.«¹⁰⁶

Lakonski prešućujući presliku staljinističkog pristupa povijesti i pravu, obnova 'demokratskog impulsa glede markističko-lenjinističkog pogleda na državu' vidi se pak u pobijanju sovjetskih optužbi, kao npr. u izjavi javnog tužioca FNRJ Jurja Krnjevića koji je 1949. razjasnio da »diktatura proletarijata, naime, nije samo nasilje spram svrgnute šake eksploatatora, nego i demokracija za sve radne i eksploatirane mase«.¹⁰⁷

Izgradnja vlastitog jugoslavenskog modela očituje se u području ljudskih prava već na početku 1950-tih. U povodu proglašenja 10. prosinca Međunarodnim praznikom borbe za ljudska prava konstatira se: »Među prvim zemljama koje su taj praznik prihvatile bila je i Jugoslavija.«¹⁰⁸ Nakon toga Jugoslavija izdaje čak i prigodne poštanske marke povodom tog dana. U časopisu *Naša zakonitost* objavljen je prijevod *Univerzalne deklaracije* te je u »nizu priredaba koje su povodom toga dana održane u NR Hrvatskoj« bila priređena i emisija

¹⁰³ Isto, p. 110.

¹⁰⁴ Nada Kisić-Kolanović, »Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 1945.–1956.«, *Časopis za suvremenu povijest* 21/1–3 (1989), pp. 87–104, na p. 87.

¹⁰⁵ Ivan Padjen, »Teorija prava u socijalističkoj Jugoslaviji«, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave* 13/4 (2013), pp. 1199–1214, na p. 1201.

¹⁰⁶ Nada Kisić-Kolanović, »Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 1945.–1956.«, p. 88.

¹⁰⁷ Isto, p. 94.

¹⁰⁸ Branko D. Jevremović, *Međunarodna zaštita prava čovjeka: Predavanje održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu* (Beograd: Narodni univerzitet, 1951), p. 3.

Radio-Zagreba, u kojoj su na postavljena pitanja o značenju *Deklaracije* odgovarali Hinko Krizman, ministar pravosuđa NR Hrvatske, Juraj Andrassy, dekan Pravnog fakulteta i red. profesor međunarodnog prava, i Josip Brnčić, predsjednik Vrhovnog suda NR Hrvatske. Krizman razlaže da i ‘narodi Jugoslavije’ slave Dan ljudskih prava radi potvrde svoje solidarnosti s ‘velikim načelima Povelje i Deklaracije’ te odmah potom implicira da su se oni oduvijek borili za ta prava:

»Ali u narodima Jugoslavije nije potrebna propaganda ovih načela, jer je cijela naša historija ispisana borbom za prava čovjeka i naroda i jer ih i danas svim našim nacionalnim naporima branimo i ostvarujemo. Zato narodi Jugoslavije stoje kao jedan čovjek iza svoje delegacije u OUN u njenom daljnjem zalaganju za potpuno ostvarenje prava čovjeka i naroda kao prvog uslova mira, međunarodne solidarnosti i progressa svih naroda.«¹⁰⁹

Andrassy iznosi često kasnije ponavljaju, premda lako osporivu tezu da se tijekom izradbe *Deklaracije* jugoslavenska delegacija zalagala za što potpunije i djelotvornije osiguranje »svih prava čovjeka«, odnosno da se osiguraju ne samo tzv. klasična prava – politička prava čovjeka i građanina, već i ekonomska, socijalna i kulturna prava »jer bez njih su i politička prava u stvari tek mrtvo slovo na papiru«. Iako *Deklaraciju* treba smatrati velikim korakom u napretku čovječanstva, ona ima i značajne nedostatke: »apstraktni značaj nekih odredaba, nedostatak u osiguranju materijalnih uvjeta da se ostvare prava čovjeka, neobaziranje na suverena prava država i mogućnost upletanja u unutrašnje poslove država.«¹¹⁰ U primjedbama na *Deklaraciju* razvidno je ublažavanje u odnosu na kritiku izrečenu godinu dana ranije u udžbeniku *Međunarodno pravo*, a *Deklaracija* odjednom više nema »nedemokratsko obilježje uopće«. Brnčić čak insistira da ‘prava čovjeka’ proizlaze iz marksizma:

»Mi smo zemlja, koja u praksi izgrađuje socijalizam s načelima marksizma. Pravo čovjeka izlazi upravo iz suštine marksizma, jer marksizam predstavlja rukovodstvo za izgradnju boljeg života za radnog čovjeka, on ide za tim ‘da se sruše svi odnosi u kojima je čovjek poniženo, ugnjeteno, napušteno, prezreno biće’, kako je to još davno rekao Marks. Iste misli nalazimo i kod naših rukovodilaca.«¹¹¹

Potom navodi izjave Tita i Kardelja koje nemaju neposredne veze s ljudskim pravima, te kritizira shvaćanje ljudskih prava, kako u socijalizmu informbiro-

¹⁰⁹ ***, »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Naša zakonitost* 5/3–4 (1951), pp. 99–108, na p. 103.

¹¹⁰ Isto, p. 103.

¹¹¹ Isto, p. 105.

ovskog tipa, tako i u kapitalističkim zemljama. Za razliku od njih:

»Mi nastojimo da pravu čovjeka damo ono centralno mjesto, koje ga po načelima istinskog socijalizma, socijalizma za ljude, socijalizma po sadržaju, pripada i da to pravo osiguramo dosljednim provođenjem tih načela u život.«¹¹²

Prikazuje sadržaj svih članaka te u konačnici zaključuje, bez ikakve sumnje, potpunu kompatibilnost *Univerzalne deklaracije* i jugoslavenskog zakonodavstva:

»Mi smo uvijek nastojali da u praksi provodimo sva ova načela, koja sadrži Deklaracija Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija, te smo se zato borili za što potpuniju i pravilniju primjenu naših zakona, koji sva ta načela usvajaju i konkretiziraju. Sudovi i javna tužilaštva imali su i imaju u tome veoma značajnu ulogu. Zato je naše nastojanje i dalje usmjereno na stalno jačanje i učvršćivanje zakonitosti u našoj zemlji i najpotpuniju realizaciju svih prava i sloboda, koje našim građanima garantira naš Ustav i naši zakoni, i *Opća deklaracija o pravima čovjeka*, koju je Generalna skupština OUN usvojila 10. XII. 1948.«¹¹³

Sličan pristup vidljiv je i u predavanju Branka D. Jevremovića, održanog na Kolarčevu narodnom univerzitetu u Beogradu. Ističe se aktivnost i zalaganje jugoslavenskih delegata u izradbi *Deklaracije* te se ističu ekonomsko-socijalna prava:

»Garantovanje ma kakvih klasičnih političkih prava bez ekonomsko-socijalnih, nikako ne može biti efikasno. To je suvremeni razvitak društva očigledno pokazao. Od Marksa i Engelsa to je postalo naučnom istinom.«¹¹⁴

U to vrijeme emigrant Nikola Čolak, povjesničar i publicist, koji je bio jedan od zatočenih u logorima bez konkretne optužbe nakon Drugoga svjetskog rata, opisao je taj jugoslavenski pristup sljedećim riječima: »Oni i njihov Marx bili su i vsje i vsja na svijetu; sve drugo bilo je za prezreti i odbaciti.«¹¹⁵ Jevremović u svom predavanju dobro uočava da postoji bitna kvalitativna razlika između *Univerzalne deklaracije* i svih prethodnih međunarodnih akata:

»Dok je predmet ranijih međunarodnih ugovora bila direktna ili indirektna zaštita samo pojedinih izolovanih prava čoveka, ili deo tih prava u pogledu pojedinih etničkih grupa, – u *Opštoj deklaraciji* obuhvaćena su uglavnom osnovna prava

¹¹² Isto, p. 106.

¹¹³ Isto, p. 108.

¹¹⁴ Branko D. Jevremović, *Međunarodna zaštita prava čoveka: Predavanje održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu*, p. 7.

¹¹⁵ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice: Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji* (Padova: La ciclografica, 1977), p. 91.

čoveka u celini. Za razliku od klasičnih deklaracija o pravima čoveka donešenih pre više od stotine godina, – Opšta deklaracija se ne ograničava samo na preciziranje klasičnih političkih prava kao što su na primer: opšte pravo glasa, sloboda informacija, sloboda zbora i udruživanja, pravo na zakonske garancije protiv ograničavanja lične slobode i tome slično, – ona ide i dalje, jer u osnovama prava čoveka ubraja, osim klasičnih političkih, i ekonomsko-socijalna i kulturna prava.«¹¹⁶

U Jevremovićevu predavanju primjetno je i ono što će kasnije postati upravo jedan od glavnih prigovora samoj Jugoslaviji:

»Sasvim je razumljivo, da sve države – članice OUN ne prilaze podjednako iskreno međunarodnoj saradnji na ostvarenju poštovanja prava čoveka. S obzirom na prilike koje vladaju u raznim državama, izvesne vlade se boje prihvatanja obaveza da svojim građanima garantuju sva prava čoveka.«¹¹⁷

U prvom poslijeratnom udžbeniku iz ustavnog prava objavljenom u Jugoslaviji, Jovan Đorđević, beogradski profesor i jedan od najvećih jugoslavenskih autoriteta za to područje, pokazuje široko poznavanje povijesne i filozofske pozadine ljudskih prava, ali ga ograničava marksističko-lenjinstičkim pristupom. Đorđević konstatira:

»Oktobarska revolucija je proklamovala i, pod rukovodstvom Lenjina, pobjedonosna radnička klasa je počela da ostvaruje novi i viši tip demokratije – tadašnju sovjetsku ili proletersku demokratiju.«¹¹⁸

Za razliku od drugih jugoslavenskih pravnih stručnjaka, Đorđević uviđa da je povijest *Deklaracije o ljudskim pravima* »znatno kraća od istorije koncepcije ili filozofije o pravima čoveka«¹¹⁹ te ispravno deklaraciju vidi kao univerzalnu, a ne opću i sl. Kako uviđa jasnu filozofsku razliku između pojmova 'univerzalan' i 'opći', s pravom zaključuje:

»Prava čoveka su postala i postaju univerzalna. Ona su univerzalna ne samo usled toga što nema i ne treba da bude bitne razlike među ljudima, već i usled toga što svetsko društvo, zajednica svih ljudi, postaje sve više društvena, ako ne politička i pravna celina.«¹²⁰

¹¹⁶ Branko D. Jevremović, *Međunarodna zaštita prava čoveka: Predavanje održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu*, p. 5.

¹¹⁷ Isto, p. 10.

¹¹⁸ Jovan Đorđević, *Ustavno pravo FNRJ* (Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke, 1953), p. 63.

¹¹⁹ Isto, p. 132.

¹²⁰ Isto, p. 177.

On upozorava na to da *Deklaracija* nije rezultat liberalno-individualističkog pristupa, ali ne ukazuje na njezine temelje nego prelazi na socijalističku propagandu:

»*Univerzalna deklaracija o pravima čoveka* je otišla dalje od ovog individualnog i sopstveničkog shvatanja prava čoveka. Ona je izraz jednog istoriskog perioda u kome postavke i ideje individualnog i liberalističkog kapitalizma nisu svete istine, jer su društveni-ekonomski razvitak, klasne porbe i pobeđe radnih masa i socijalizma iznele stvarnije istine o ljudskoj prirodi i dostojanstvu i realnija prava na osnovu kojih čovek može da živi u blagostanju i slobodi pre nego što ostvari uslove da zaista bude slobodan.«¹²¹

Naprotiv Milan Bartoš, profesor na Pravnom fakultetu u Beogradu, stručnjak za međunarodno javno pravo, jasno uočava da je deklaracija u suprotnosti s marksističkim pogledom na svijet:

»Ovde treba naglasiti da tekst Deklaracije ne posmatra prava čoveka kao rezultat istorijskog razvoja društva, već ih u velikoj meri smatra prirodnim pravima. Mi to ne možemo primiti, ali ono ne menja suštinu stvari, tj. da izvesna prava ulaze u minimum standarda onoga što se mora dati čoveku. Jugoslavenski delegati su uvek isticali da su ljudska prava samo proizvod istorijskog razvoja društva.«¹²²

Tu bitnu razliku poslije Bartoša istaknuli su i neki drugi:

»U ustavima, koji su doneseni pod uticajem liberalne demokratske ideologije buržoazije, građanin i čovek su se više ili manje suprotstavljali državi, kao zvaničnom izrazu društva, i predstavljali vrednost 'od sebe' i 'za sebe'. Slobode i prava čoveka su proizlazili iz njegovog 'prirodnog prava', tj. iz urođenih svojstava ljudskih bića, iz antropologije, a ne iz političke sociologije.«¹²³

(Ne)glasovanje Jugoslavije Bartoš pokušava opravdati ovako:

»Jugoslavija nije glasala za ovu Rezoluciju smatrajući se vezanom – iako posle rezolucije Informbira – linijom SSSR, koji je za ovu Rezoluciju tvrdio da su prava u Deklaraciji nedovoljna. Jugoslovenska delegacija uzdržala se od glasanja. Međutim, Jugoslavija je u Komitetu za izradu Pakta o pravima čoveka branila Rezoluciju i smatrala *Univerzalnu deklaraciju* progresivnim aktom. U ovom pravcu su i sva dalja istupanja jugoslovenske delegacije na Četvrtom i sledećim zasedanjima Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.«¹²⁴

¹²¹ Isto, p. 179.

¹²² Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, I knjiga: Opšti deo, izvori, subjekti (Beograd: Kultura, 1954), p. 396.

¹²³ Jovan Đorđević, *Ustavno pravo* (Beograd: Savremena administracija, 1975), p. 349.

¹²⁴ Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo* I, p. 396.

Bartoš ističe da *Deklaracija* kao pravni akt »ima karakter onoga što se u anglo-saksonskoj teoriji naziva 'g[u]ide', tj. odraz pravnog shvatanja većine u Ujedinjenim nacijama, a to pretstavlja pravno shvatanje civilizovanih nacija« te da takav pravni izvor predstavlja za Ujedinjene narode ideal i pravnu platformu za izradu idućih tekstova:

»Svi organi Ujedinjenih nacija dužni su da se u svom daljem radu drže rukovodnog dokumenta, a države da ne rade neposredno protiv njega.«¹²⁵

Do sredine 1950-tih prevladavalo je uvjerenje da je pravo »pojmovno samo kao instrument države te da su država i pravo u osnovi već objašnjeni od klasika marksizma-lenjinizma«. ¹²⁶ Prema sveučilišnom profesoru prava Ivanu Padenu, teorija prava u socijalističkoj Jugoslaviji predstavljala je stalnu transformaciju marksističko-lenjinističke ortodoksije, koja je u kasnim danima Jugoslavije svojim metodama i interesima odgovarala matici pravne teorije na Zapadu, no »ostala je zaokupljena, u skladu s marksističkim naslijeđem, društvenim kontekstom prava.«¹²⁷

Krajem 1950-tih objavljene su prve dvije bibliografije radova s područja ljudskih prava povodom desetogodišnjice *Univerzalne deklaracije*.¹²⁸ Iako sadrže neke korisne podatke o prvim objavama *Deklaracije*, radovi navedeni u bibliografiji uglavnom se ne odnose na ljudska prava u smislu *Deklaracije*, već na različita 'socijalistička prava'. U bibliografijama, pored 'najpotpunijeg zalaganja' Jugoslavije za usvajanje *Deklaracije*, naglašava se i posebnost jugoslavenskoga pristupa ljudskim pravima:

»Rad na popularisanju *Opšte deklaracije o pravima čoveka* u Jugoslaviji se odvijao na veoma širokom planu i uklapao u one napore na planu društveno-političkih kretanja koja u suštini znače ne samo potpuno ostvarenje principa Deklaracije, već i davanje novog i još šireg sadržaja pravima čoveka, što je naročito došlo do izražaja u razvijanju radničkog samoupravljanja i komunalnog sistema.«¹²⁹

Neprihvatljivost demokratskih sustava, odnosno parlamentarnog sustava proizlazila je iz shvaćanja komunističke vlasti koja je smatrala parlamentarizam staromodnim i dogmatičnim, a držali su ga neprihvatljivim, kao što navodi Milovan Đilas, »zbog toga što većina čovečanstva nije 'parlamentarna' i što

¹²⁵ Isto, pp. 398–399.

¹²⁶ Ivan Paden, »Teorija prava u socijalističkoj Jugoslaviji«, p. 1201.

¹²⁷ Isto, na p. 1199.

¹²⁸ Dragić Kačarević, »Izbor jugoslovenske literature iz oblasti prava čoveka«, *Naša stvarnost* 6/12 (1958), pp. 709–715; Dragić Kačarević, »Bibliografija: deset godina Deklaracije o pravima čoveka«, *Međunarodna politika* 9/209 (Beograd, 1958), pp. 18–19.

¹²⁹ Dragić Kačarević, »Bibliografija: Deset godina Deklaracije o pravima čoveka«, p. 18.

traži drukčije, neparlamentarne puteve, a još više zbog toga što sam bio uveren da smo mi Jugoslaveni u samoupravljanju pronašli formu demokratskiju od parlamenta, čak i onog britanskog.«¹³⁰ Ivan Supek zapaža da su se u Hrvatskoj u 1950-ima ‘marksističke i radikalne grupice’ već utvrdile na glavnim punktovima društvenih znanosti i praktički priječile svako drugo mišljenje:

»Stoga intelektualci univerzalnijega obzorja i izvornije istraživačke strasti odlaze u područja prirodnih, medicinskih, lingvističkih i tehničkih znanosti.«¹³¹

Mirjan Damaška u svojim sjećanjima objavljuje da je u 1950-ima u tadašnjoj jugoslavenskoj pravnoj znanosti prevladao »kruti pozitivizam: proučavali su se pravni propisi odvojeno od njihova učinka i to bez analize čimbenika koji su uvjetovali prihvaćanje tih propisa.«¹³²

Jugoslavija 1950. uvodi vlastiti model uređenja političko-društvenih odnosa u obliku radničkoga samoupravljanja u gospodarstvu, a Ustavnim zakonom iz 1953. i u obliku društvenog samoupravljanja pretvaranjem državnoga u društveno vlasništvo. Ustavom iz 1963. samoupravljanje je proglašeno općim sustavom upravljanja društvenim poslovima, a pravo građana na samoupravljanje postalo je najznačajnije pravo u popisu sloboda, prava i obveza građanina. Ostvarivanje takvog sustava sagledavano je kao suštinska promjena postojećih političkih odnosa:

»Stoga će ono biti dugotrajan proces, koji karakterizira borba naprednih snaga društva protiv birokratskih i konzervativnih kojima ne odgovara ustavom postavljeni sistem društvenog samoupravljanja.«¹³³

Samoupravljanje ne ostaje samo na razini prava, već ono postaje i ‘nova društvena duša revolucije’, načelo, snaga i sl.:

»Ustavni sistem Jugoslavije nastoji (i mora težiti da ne bi stagnirao) da se razvitkom samoupravljanja i socijalističke demokratije nađe i ostvari nova društvena duša revolucije i demokratije, tj. da se svesno i spontano, društvo organizuje sve više kao samouprava radnih ljudi i da se time smanjuju mogućnosti da se odvoje pojedine društvene snage kao dominirajuće snage. To je najveći teorijski i politički doprinos samoupravljanja i samoupravne socijalističke demokratije savremenim problemima i novim težnjama socijalističkog i progresivnog pokreta

¹³⁰ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna: Memoari* (Zagreb: Europapress holding – Novi Liber, 2009), p. 334.

¹³¹ Ivan Supek, *Krivovjernik na ljevici: Političke uspomene, humanistička poruka* (Bristol: B. C. Review Publications, 1980), p. 148.

¹³² Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, p. 38.

¹³³ Leon Geršković, »Prvi koraci ostvarivanja novog ustavnog sistema«, *Politička misao* 1/1 (1964), pp. 89–95, na p. 89.

u svetu. Otuda je samoupravljanje ne samo princip već i jedna nova oslobođena i oslobađajuća snaga stavljena sve više u ruke radnog čoveka Jugoslavije.«¹³⁴

Glorifikacija samoupravljanja postaje i dugo ostaje jedna od temeljnih političkih oznaka bivše Jugoslavije, tako da je emigrant Stanko Vujica začuđeno uočio da je samoupravljanje »postalo glavnom parolom režimske propagande – prava pravcata panacea, čarobnjački štapić, pred kojim će se sve poteškoće prosto rasplinuti i svi nagomilani problemi Jugoslavije automatski riješiti.«¹³⁵ Mirjan Damaška prisjeća se da je vrlo brzo postao skeptičan prema praksi samoupravljanja »posebno u Kardeljevu pseudoznanstvenom prijedlogu da se zakonodavstvo zamijeni ‘samoupravnim sporazumima’ i ‘društvenim ugovorima’.«¹³⁶

Samoupravljanje se uskoro uzdiže i počinje smatrati i kao ljudsko pravo, i to ono najvažnije. Iako odredbe o pravima građana u Ustavu iz 1963. postaju preciznije i šire, ipak »tu pitanje ljudskih prava nije dolazilo na dnevni red, čak ni onda kad bi Jugoslavija ratificirala međunarodnopravne akte o zaštiti ljudskih i ostalih prava. Demokracija, sloboda i zaštita prava tu su bili samo nominalno jer, dok su se na međunarodnom planu proklamirali, na unutarnjem, ustavnopravnom planu izbjegavale su se preuzete međunarodne obveze.«¹³⁷ Zaobilazeći pitanje ljudskih prava jugoslavenski pravници, a osobito oni iz Hrvatske, u svojim su tekstovima iznosili samo elemenatne prikaze, trudeći se prenijeti ih u skladu sa stajalištima komunističkog vrha. Pri tome su bili oprezni naročito u odnosu na pravo na samoodređenje naroda kao ljudsko pravo, a o kojem se počinje pisati 1960-tih godina. Primjerice, u jednom broju časopisa *Međunarodna politika* iz 1961. pišući o pravu naroda na samoodređenje, a što je jedno od temeljnih ljudskih prava na koje se hrvatska emigracija stalno pozivala, pravo Hrvata na samoodređenje se prešućuje. Tako Juraj Andrassy piše da se pravo samoodređenja priznaje i primjenjuje samo »na one narode koji su se na bilo koji način borili za svoje oslobođenje i ujedinjenje, i to samo u onoj mjeri u kojoj je ta borba bila uspješna«, nakon čega se odmah konstatira, misleći pri tome na ‘staru’ i ‘novu’ Jugoslaviju:

»Tako prije četiri decenije Jugoslavija nije bila dosta jaka da izbori slobodu i

¹³⁴ Jovan Đorđević, »Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije«, *Politička misao* 1/2 (1964), pp. 153–182, na p. 162.

¹³⁵ Stanko Vujica, *Kroz izbjegličku prizmu* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1972), p. 35.

¹³⁶ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, p. 90.

¹³⁷ Nada Kisić-Kolanović, »Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 1945.–1956.«, p. 50.

ujedinjenje svih jugoslovenskih krajeva, pa konačno ujedinjenje treba zahvaliti novoj i dugotrajnoj borbi.«¹³⁸

Izražava se i ondašnje stajalište Jugoslavije:

»U razmjerno kratkom razdoblju postojanja Ujedinjenih nacija pitanje samoodređenja naroda, kako je formulirano u tekstu Povelje, rješavano je sve više i odlučnije u pravcu napretka i priznavanja prava na samoodređenje narodima. Federativna Narodna Republika Jugoslavija zalagala se uvijek za potpuno i dosljedno tumačenje toga prava <...> Jugoslavija se, zajedno s drugim zemljama, aktivno založila da u nacrtu konvencija o zaštiti prava čovjeka uđu odredbe o priznavanju prava na samoodređenje kao predušlov za puno uživanje prava čovjeka.«¹³⁹

Iako se u Jugoslaviji to pravo smatralo opravdanim za alžirski, različite afričke i azijske narode u procesu dekolonizacije, neki su drugi kriteriji vrijedili za hrvatski narod.

Godine 1964. u biblioteci Zbirka pravnih propisa izdavačke kuće Narodne novine objavljena je knjižica *Povelja Ujedinjenih naroda*, koja u dodatku objavljuje i prijevod *Univerzalne deklaracije*.¹⁴⁰ U nepotpisanoj uvodnoj bilješci uz prijevod *Deklaracije* podsjeća se da bi države trebale da obveze iz *Deklaracije* »preuzmu u obliku međunarodnih kolektivnih ugovora u kojima bi se razrađivala načela Povelje i Opće deklaracije. Niz takvih međunarodnih akata prihvaćen je u toku godina. U tom radu jedan od najvažnijih zadataka bila je izrada ugovora (pakta) o pravima čovjeka. Pri tome radu došlo je do razlike u shvaćanju, jer su zapadne države polagale težište na tzv. klasična ili politička prava čovjeka, dok se s druge strane, a naročito jugoslavenske strane, tražilo da se u ugovoru razrade ekonomska i socijalna prava. Tako je zaključeno da se izrade dva pakta, jedan o građanskim i političkim pravima, a drugi o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Rezolucijom 545 (VI) odlučeno je da se u svaki od dva pakta uvrsti odredba o pravu naroda na samoodređenje.«¹⁴¹

Smilja Abramov, beogradska profesorica međunarodnog prava, uočava da problem ljudske osobe »postepeno izbija ne međunarodnu scenu pod uticajem snažnog razvoja industrijalizacije, a s tim u vezi izmjenjene strukture društva, tehnološkog napretka i usavršavanja ratne tehnike, kao i humanističkog pokreta, koji je pripremio teren za mnoge akcije na međunarodnom planu u vezi zaštite

¹³⁸ Juraj Andrassy, »Pravo naroda na samoopredeljenje«, *Međunarodna politika* 12/272–273 (1961), pp. 6–7, na p. 6.

¹³⁹ Isto, p. 7.

¹⁴⁰ ***, *Povelja Ujedinjenih naroda* (Zagreb: Narodne novine, 1964).

¹⁴¹ ***, *Povelja Ujedinjenih naroda*, drugo izdanje (Zagreb: Narodne novine, 1971), p. 120.

čoveka.«¹⁴² *Univerzalnoj deklaraciji* odriče pravnu snagu, ali ne osporava joj povijesno značenje:

»Deklaracija predstavlja akt donet redovnom procedurom koju predviđa Povelja, ali strogo uzevši, ona sadrži pre apel državama da vode računa o odredbama Deklaracije, no pravnu obavezu. Nije bila ni namera tvoraca ovog akta da Deklaraciji priznaju snagu ugovora. Deklaracija predstavlja samo jedan izvor nadahnuća, jedno rukovodno načelo za kolektivnu akciju, ili, kako je to u uvodnom delu naglašeno ‘opći ideal koji treba da postignu svi narodi i sve nacije’. Međutim, na pravnom terenu ta prava ostala su nezaštićena. Ipak, ne može se poreći historijski značaj Deklaracije kao prvog međunarodnog sveopćeg akta o pravima čoveka, kao i uticaj koga je Deklaracija izvršila na planu progresivnog razvoja ljudskih prava, kako na međunarodnopravnom terenu tako i na unutrašnjem.«¹⁴³

Prikazujući se u neutralnom smislu i ‘izdižući’ ljudska prava, pojedini se autori ne ustručavaju održati lekciju drugima:

»I dok se tako rezimiraju rezultati i stvaraju novi programi, tamna senka neljudskih postupaka američkog agresora uz svakodnevno povećanje zločina, od najnižeg kriminala do nečuvenih ratnih zločina, na poljima i gradovima Vijetnama, natkriljuje sve dosadašnje narode. I dok se grade i štite prava čoveka, njegova ličnost i njegove slobode, da bi bio čovek građanin svoje zemlje i građanin sveta objekt međunarodnog prava, tamo u Aziji, ne daleko, nama svima sasvim blizu, čovek je ne samo lišen elementarnih prava ljudskog bića. On, kao i ceo narod kome pripada, izložen je masakru koji se izvodi nevidenim metodama zloupotrebljene nauke, odvratnim metodama torture žena i dece, ljudi, željnih slobode pod svojim suncem i pirinča sa svojih polja.«¹⁴⁴

Kako završava pokušaj suvisle rasprave o ljudskim pravima, demokraciji, statusu naroda i jugoslavenskom vodstvu, dobro ilustrira slučaj Milovana Đilasa kada je 1967. uputio duže pismo Josipu Brozu Titu, obraćajući mu se kao predsjedniku SFRJ i predsjedniku SKJ, u kome upozorava na opasnost da se sve više, u samoj zemlji, Jugoslavija smatra za vještačku tvorevinu, kritizira uplitanje ideologije u privredu i neostvarivanje privredne reforme te iskazuje potrebu za demokratskim reformama i ljudskim slobodama. Epilog te Đilasove dobronamjerne inicijative je bio:

»Odgovor nije dobio, a iz predsednikova kabineta mu je poručeno da se Predsedniku više ne obraća.«¹⁴⁵

¹⁴² Smilja Avramov, *Međunarodno javno pravo*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje (Beograd: Savremena administracija, Beograd, 1969), p. 182.

¹⁴³ Isto, p. 184.

¹⁴⁴ Branimir Janković, »Čovek i njegova prava«, *Gradina* 2/1 (1967), pp. 3–7; na pp. 6–7.

¹⁴⁵ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna: Memoari*, p. 438.

Nominalno, SFRJ je ratificirala mnoge međunarodne akte o ljudskim pravima, a njezini ustavi, osobito onaj iz 1974. godine, sadržavao je brojne odredbe o slobodama, pravima i dužnostima čovjeka i građanina. Jugoslavija je bila i jedna od država utemeljiteljica Ujedinjenih naroda te formalno sudjelovala u izradi nekih međunarodnih akata. Te okolnosti su bila dostatna argumentacija za tvrdnju da je Jugoslavija ne samo ‘prepoznala emancipatorni karakter ljudskih prava’, već i da prednjači u slobodama i pravima. A to se, prema komunističkom vodstvu, ogleda u jedinstvenom pravu na samoupravljanje:

»Osnova svih sloboda i prava radnih ljudi i građana u našem socijalističkom društvu je pravo na samoupravljanje. To je novo i neposredno demokratsko socijalističko pravo koje je moguće jedino u uslovima društvene svojine sredstava za proizvodnju i vladajućeg položaja radničke klase u društvu.«¹⁴⁶

Ta Kardeljeva misao bila je osnova jugoslavenskog shvaćanja ljudskih prava, ali i inspiracija za razvoj samoupravne misli:

»Kao opšte i sintetičko pravo, pravo na samoupravljanje nije neko posebno pravo iz grupe klasičnih socijalno-ekonomskih, političkih ili ličnih prava, iako je jasno da se ono reflektuje i na lični status i integritet i na sva ostala prava u kodeksu sloboda i prava ljudi i zajednica. Ono je neprikosnoveno i opšte ljudsko pravo izvedeno iz konteksta novih društveno-ekonomskih odnosa i položaja ljudi u demokratskom društvu koje teži svestranom oslobođenju rada i čoveka.«¹⁴⁷

Sljedbenicima socijalističkog samoupravljanja, Kardeljeve riječi postaju i mjerilo za ostvarivanje ljudskih prava:

»Edvard Kardelj s pravom insistira na kritici ograničenih demokratskih prava i ljudskih sloboda kako u svetu uopšte tako i u savremenoj socijalističkoj praksi.«¹⁴⁸

Slijedom toga, ne začuđuje konstituiranje ‘jugoslavenske doktrine o ljudskim pravima’ s objašnjenjem da je u Jugoslaviji razvitak samoupravnih socijalističkih odnosa uspostavio nove odnose i okvire za razvitak ljudskih prava i sloboda za razliku od onih iz ranijih stoljeća i desetljeća:

»Stoga ono što je posebno značajno za jugoslavenski razvitak, praksu i teoriju, nije apologija politički deklariranih i pravno formuliranih prava i sloboda, već proces ekonomsko-društvenog i političkog preobražaja koji svojim nastojanjima

¹⁴⁶ Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (Beograd: Komunist, 1977), p. 111.

¹⁴⁷ Milan Matić, »Ljudska prava i slobode u socijalističkom samoupravljanju«, *Marksiistička misao* 5/3 (1979), pp. 28–37, na p. 33.

¹⁴⁸ Nevenka S. Jeftić, »Jugoslavenska doktrina o pravima čoveka«, *Gradina* 23/1 (1978), pp. 15–22, na p. 19.

ujedno ostvaruje slobode i prava čoveka. Jer, čovek stvarnu slobodu i prava može sticati u oslobođenom društvu, a ne mimo društva ili protiv društva. U tome se i razlikuje domen čovekovih prava i sloboda u samoupravnoj socijalističkoj zajednici, od klasičnog shvatanja čovekovih prava i sloboda iz ranijih vekova i decenija.«¹⁴⁹

Slijedi dakle da je ljudska prava i slobode moguće ostvariti samo u samoupravnom socijalističkom društvu, odnosno u Jugoslaviji:

»Osnovna premisa o ostvarivanju ljudskih prava i sloboda u samoupravnom socijalističkom društvu je saznanje i stav da ne može biti napredovanja u ovoj sferi, ako se u samim osnovama društvenog sistema stalno ne prevazilaze i ne ukidaju dominacija, eksploatacija i najamni odnosi, to jest ako radni čovek nije suveren gospodar uslova i rezultata svoga rada. Zadržavanje elemenata najamnih odnosa, bilo u smislu ostataka privatno-svojsinske eksploatacije ili državnog raspolaganja uslovima reprodukcije i velikim delom viška rada, neminovno dovode i do otuđivanja čoveka u oblasti prava i sloboda, odnosno do raskoraka između proglašenih načela i stvarnih odnosa u kojima čovek živi.«¹⁵⁰

Marksistički stavovi o najamnu radu, odumiranju države, otuđenju čovjeka i slično sastavni su dio razjašnjavanja društvenih i političkih odnosa u tadašnjoj Jugoslaviji, pa se i po pitanju konkretne dvojbe unutarnje nadležnosti ili međunarodne zaštite ljudskih prava objašnjava:

»Znakova ima i u jednom i u drugom pravcu. Verujemo da će sve većom integracijom svetske zajednice međunarodna zaštita ljudskih prava dobivati sve značajnije mesto tako da će jednog trenutka, kad načelo suverenosti ne bude imalo ulogu koju danas igra, kada se čovek u kolektivitetu u kome živi ne bude osećao otuđenim i kada bude postojala duboka veza između sudbine tog kolektiviteta i njegove ličnosti, obrađivanje kontroverze kojoj je posvećen naš rad postati bespredmetno.«¹⁵¹

Kod liberalnih mislilaca polazište promišljanja o ljudskim pravima je po-jedinac – individuum, u personalizmu je to čovjek – osoba, a neki komunistički mislioci konstruirali su radnika – samoupravljača:

»Samoupravljanje traži i nalazi puteve prevladavanja tradicionalnog dualiteta građanin-čovek, koji svoje korene ima još u prvim buržoaskim revolucijama. Umesto apstraktnog čoveka, podanika, birača, građanina – samoupravljanje

¹⁴⁹ Isto, p. 15.

¹⁵⁰ Milan Matić, »Ljudska prava i slobode u socijalističkom samoupravljanju«, *Marksistička misao* 5/3 (1979), pp. 28–37, na p. 29.

¹⁵¹ Slobodan Milenković, *Unutrašnja nadležnost država i međunarodna zaštita ljudskih prava* (Beograd: Savremena administracija, 1974), p. 146.

ima smisla samo ako ga čine realni ljudi, ako mu je osnova čovek, radni čovek, proizvođač i samoupravljač ujedno. Ne više podanik i 'član zajednice', ne samo birač već čovek sa svojim pravima i slobodama koje ostvaruje u slobodnoj asocijaciji udruženih proizvođača – samoupravljača.«¹⁵²

Iako su antropološke postavke bile najslabija karika marksizma, pozivalo se na 'očovečenje čovjeka', pa čak i u kontekstu ustava iz 1974. godine:

»Novi Ustav Jugoslavije je otvorio nove mogućnosti za brži socijalistički razvoj naše zemlje u uslovima kada radnička klasa dobija izrazitu ulogu u izgradnji države i društva i ustavne garantije i šanse da tu svoju misiju očovečenja čovjeka kako ju je Marks shvatio i video i ostvario.«¹⁵³

Marksistički filozof i službeni ideolog Komunističke partije Poljske Adam Schaff još je 1959. u djelu *Filozofija čovjeka* uočio slabosti marksističke antropologije, ali i uspon ne-marksističkih pogleda na svijet:

»Prije svega, među radikalno nastrojenim mladima koji su prešli na egzistencijalizam, najčešće zbog pitanja koja ih zanimaju, marksizam je šutio. To se *mutatis mutandis* odnosi i na personalizam. Vrijedi i treba razgovarati s tim slušateljima. Vrijedno je i trebalo bi s pozicije marksizma preuzeti probleme filozofije čovjeka, shvatiti ju ozbiljno i duboko, ali istodobno na najučinkovitiji način, kojim se najbolje dopire do uma.«¹⁵⁴

S komunističkih pozicija pokušava osmisliti argument – usmjeren protiv personalističke koncepcije osobe:

»Osoba nije nikakvo samobitno niti autonomno (u odnosu na materijalni svijet, a to znači i u odnosu na svijet realnih ljudskih jedinki) duhovno biće, već je društvena tvorevina, funkcija društvenih odnosa, odnosa među realnim ljudskim individuama. Znači, ljudska osoba je povijesno promjenjiva, jer su promjenjivi i uvjeti koji ju formiraju.«¹⁵⁵

¹⁵² Vladimir Prvulović, »Socijalističko samoupravljanje i prava čovjeka«, *Marksistička misao* 5/3 (1979), pp. 38–46, na p. 40.

¹⁵³ Dimitrije Kulić, »Novi ustavi i ustavne promene«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu* 14 (1974), pp. 35–50, na p. 40.

¹⁵⁴ Adam Schaff, *Filozofia człowieka* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1965), p. 147:

»Przede wszystkim wśród radykalnie nastrojonej młodzieży, która szła do egzystencjalizmu najczęściej dlatego, że w interesujących ją zagadnieniach marksizm milczał. *Mutatis mutandis* dotyczy to również personalizmu. Do tych słuchaczy warto i należy przemówić. Warto i należy podjąć z pozycji marksizmu problematykę filozofii człowieka, podjąć ją poważnie i głęboko, ale zarazem w sposób najbardziej efektywny, najlepiej trafiający do umysłów.«

¹⁵⁵ Adam Schaff, *Marksizam i ljudska jedinka* (Beograd: Nolit, 1967), p. 128.

Schaff upozorava na nespojivost materijalističkog i personalističkog razumijevanja čovjeka:

»Materijalist ne može – a da pri tome ne padne u protuslovlje i ne razori okvire vlastitog misaonog sustava – akceptirati koncepciju ljudske osobe u onom smislu u kojem se ta riječ upotrebljava u kršćanskom personalizmu; egzistencijalist ili personalist, međutim, ne može – bez istih posljedica – akceptirati teze povijesnog materijalizma (primjer za to predstavlja neuspjeh brak između egzistencijalizma i povijesnog materijalizma u najnovijoj etapi Sartreova razvitka).«¹⁵⁶

Schaffov pristup jasno je istaknuo uzajamnu nesnošljivost marksizma i personalizma, ali je snažno naglasio nedostatnost marksističke filozofije o čovjeku, odnosno na potrebu ‘marksizma s ljudskim licem’.

Zaobilaženje pitanja prava na samoodređenje u višenacionalnoj zajednici ili njegovo tumačenje u neskladu s općeprihvaćenim značenjem pored pozivanja na ‘bratstvo i jedinstvo’ dobija i novu jednako (ne)relevantnu alternativu. Za marksiste, ustav iz 1974. je jasan i u pogledu položaja i prava čovjeka u nacionalnom određivanju te smatraju da oni nacionalnom pitanju prilaze prije svega sa stajališta humanizma. Ističu da ne smiju dopustiti nikakvo nasilno ‘prebrojavanje’ koje može unijeti nepovjerenje među narode i narodnosti Jugoslavije. Radi toga Ustav priznaje svakom građaninu pravo da se slobodno nacionalno opredijeli, ne opredijeli ili da se opredijeli samo kao član jugoslavenske državne zajednice:

»Ukratko, niko nema prava da na bilo koga vrši pritisak u pogledu njegove nacionalne svijesti ili nacionalnog opredjeljivanja. Samo na taj način nacionalni odnosi u našoj zemlji biće sve manje pod uticajem nacionalne netrpeljivosti, a sve više će imati pravi humanistički karakter. Mislim da je to i glavno oružje kojim se možemo boriti, kako protiv unitarizma, tako i protiv reakcionarnog buržoaskog nacionalizma. U stvari, komunisti odlučnije nego bilo kakav nacionalizam brane slobodu i ravnopravnost svakog naroda. Ali oni to čine na osnovu prava čovjeka i humanih odnosa među ljudima, bez obzira na nacionalnu pripadnost, a ne na osnovu nekog nacionalnog egoizma, koji interese drugog naroda podređuje sopstvenim.«¹⁵⁷

Dorđević, profesor ustavnoga prava, tvrdi da se sloboda misli zajamčuje bez ikakvih rezervi te da po ustavu nema osnova da se sloboda misli »ma u kom pogledu dalje uređuje, ma i zakonom. To je pravo, po svojoj sadržini i po obliku izražavanja, apsolutno, a svako njegovo uređenje znači ograničenje«, da

¹⁵⁶ Isto, p. 133.

¹⁵⁷ Edvard Kardelj, *Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu* (Sarajevo: Svjetlost, 1975), p. 269.

bi odmah potom na istoj stranici udžbenika bilo pojašnjeno: »Ako je sloboda misli neograničena, to ne znači da je ispoljavanje svih misli i svake misli društveno opravdano i ustavno dozvoljeno.«¹⁵⁸ Zabranjeno je izražavanje misli, između ostalih, i zbog »drugih povreda društvenih i ličnih vrednosti utvrđenih Ustavom«. A u samom ustavu samoupravljanje, jednopartijski sustav, komunistička partija i sl. su ustavne vrijednosti. Rasprava o 'slobodi opredjeljenja čovjeka' zaključuje se jasnim i nedvojbenim stavom:

»Pojam opredjeljenja, u kontekstu samoupravljanja i samoodređenja, je koncept marksizma i savremene socijalističke misli.«¹⁵⁹

Drugim riječima, dopušteno je izraziti misao samo ako je u skladu s marksističkom misli.

Za ocjenu stavova marksističkih pravnih stručnjaka i ideologa u kontekstu ustavnog prava ilustrativan su primjer shvaćanja njihovih kolega, ustavnopravnih stručnjaka izvan glavnoga partijskog i državnog središta. U udžbeniku ustavnog prava Pravnog fakulteta u Nišu bilo je istaknuto da 'našu' političku teoriju sačinjavaju marksističko-lenjinistički znanstveni pogledi te da se institucije ustavnog sistema i njihove funkcije, ma koliko normativno iskazane, ne mogu u potpunosti shvatiti i razumjeti bez jednog širokog teorijskog pristupa u izučavanju literature klasika marksizma:

»Ovde u prvom redu dolaze dela Marksa, Engelsa, Lenjina i svakako radovi Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja i drugih naših istaknutih političkih pisaca i teoretičara ustavnog prava.«¹⁶⁰

Na zagrebačkom Pravnom fakultetu u 1980-ima studenti su mogli naučiti da je građanska demokracija u cjelini u društvenom smislu samo posredna (predstavnička, formalna) demokracija te se njezina demokratičnost stavlja pod navodnike:

»Element 'demokratičnosti' sastoji se samo u tome da građani, birači, svakih četiri, pet ili više godina izađu na izbore i dadu svoj glas jednom od kandidata za zastupnika u predstavničkom tijelu, koje nisu odredili oni već rukovodstva političkih stranaka, a između kojih, osim ako među njima nije i kandidat komunističke partije, niti ne postoje, s obzirom na društveno-ekonomski program koji zastupaju značajnije razlike. Između izbora građani, birači, u sistemu posrednog (predstavničkog) odlučivanja osuđeni su na posvemašnju političku pasivnost. Oni ne mogu ni ustavno, a još manje zbiljski sudjelovati u procesu političkog

¹⁵⁸ Jovan Đorđević, *Ustavno pravo* (Beograd: Savremena administracija, 1975), p. 370.

¹⁵⁹ Isto, p. 371.

¹⁶⁰ Dimitrije Kulić, *Ustavno pravo* (Niš: Univerzitet u Nišu Pravni fakultet, 1985), p. 14.

odlučivanja odnosno obavljanja vlasti. Stoga se ovakav sistem s punim pravom naziva sistemom posredne, predstavničke demokracije ili sistemom formalne (pasivne) političke demokracije.«¹⁶¹

Zastupajući 'idejno-političku i naučno-teorijsku' misao Edvarda Kardelja o samoupravljanju kao primarnom ljudskom pravu izražuje se i 'prikladna klasifikacija' odnosno svojevrsna top ljestvica s obzirom na položaj 'čovjeka i građanina': »pravo na samoupravljanje, pravo rada i pravo po osnovu prava na rad, lična prava, političke slobode, nacionalna prava i prava stranaca.«¹⁶² U obrazloženju se citira Kardelja:

»Pravo na samoupravljanje, prema Edvardu Kardelju, je 'osnova svih sloboda i prava radnih ljudi i građana u našem socijalističkom društvu. To je novo i neposredno socijalističko pravo. Socijalističko samoupravljanje u našim uslovima je najdirektniji izraz borbe za slobodu radnog čoveka, za slobodu njegovog rada i stvaralaštva, za njegov odlučujući ekonomski i politički uticaj u društvu. Zato, samoupravljanje kao društveni odnos i kao neotuđivo pravo svih radnih ljudi i građana neizbežno rađa demokratiju, odnosno demokratska prava i slobode čoveka.'«¹⁶³

Ne propušta se napomenuti da drugi, pa čak i nekadašnji predvodnici ljudskih prava, zaostaju za socijalističkim državama:

»Dok su države 'realnog socijalizma' vremenom napustile svoje rezerve i bez izuzetaka ratifikovale i za njih prvobitno sporni *Pakt o građanskim i političkim pravima*, Sjedinjene Američke Države, čiji su državnici nekada bili šampioni ljudskih prava, i čiji političari često smatraju da u tom pogledu treba da budu 'glas savesti' čovečanstva, propustile su to da učine.«¹⁶⁴

Iako je 1980-tih uočljiv zastoj ili sve izraženije protivljenje marksističkoj misli, bilo je i onih, poput Vladimira Prvulovića, koji su i tada žudjeli za Lenjinovim 'sovjetima radničkih i seljačkih deputata':

»Temeljeći jugoslavensko zajedništvo, u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, na dobrovoljnosti, zajedničkim ciljevima i interesima, ravnopravnosti i uzajamnoj solidarnosti i poštovanju, kao i na pravu nacije na samoopredeljenje; izgrađujući demokratske i samoupravne odnose, jugoslavensko

¹⁶¹ Veljko Mratović, Nikola Filipović, Smiljko Sokol, *Ustavno pravo i političke institucije* (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1981), p. 217.

¹⁶² Đorđi J. Caca, »Ustavno normiranje i ostvarivanje sloboda i prava čoveka i građanina u socijalističkoj Jugoslaviji«, p. 94.

¹⁶³ Isto, p. 94.

¹⁶⁴ Vojin Dimitrijević, *Strahovlada: Ogled o ljudskim pravima i državnom teroru* (Beograd: Rad, 1985), p. 40.

društvo reafirmiše Lenjinovu ideju da što bude demokratskije i organizovanije društvo, 'sovjeta radničkih i seljačkih deputata utoliko će jača biti snaga dobrovoljnog stremljenja takvoj republici kod radnih masa svih nacija'.¹⁶⁵

Kao jednu od osnovnih karakteristika buržoaske demokracije, Prvulović prepoznaje formalnost ljudskih prava i sloboda u okviru građanskog društva,¹⁶⁶ dok »neposredna socijalistička demokratija, kao i sloboda, u socijalizmu se ne mogu dozirati, niti propisati, pa reći, ima je mnogo ili malo, previše ili samo u tragovima. Ona bi morala proizlaziti iz dubine samog društvenog bića, iz bazičnih društveno-ekonomskih i drugih odnosa i ujedno ih sama određivati; ona mora biti osvajana, realna i stvarna. Demokratija i sloboda u socijalizmu – to su demokratija i sloboda za čitavo društvo i svakog pojedinca ujedno. Vreme sebičnih, egoističnih građanskih sloboda, za pojedinca u neslobodnoj zajednici, je prevladano.«¹⁶⁷

Jedan od nekadašnjih vodećih apologeta jugoslavenskog pristupa ljudskim pravima, Lazar Mojsov hvaleći 'aktivnost i doslednost' Jugoslavije u Ujedinjenim narodima i u unutarnjem zakonodavstvu piše:

»Predstavnici naše nesvrstane i socijalističke zemlje, u nizu konstruktivnih doprinosa aktivnosti Ujedinjenih nacija i jačanju njihove uloge, dali su veliki doprinos i u izgrađivanju postojećeg sistema ljudskih prava, a, isto tako, i u naporima za sprovođenje principa i za usvajanje međunarodnih normi za zaštitu i podsticanje poštovanja prava čoveka. Naša zemlja je kao aktivan član učestvovala i učestvuje u nizu najvažnijih organa i tela postojećeg mehanizma ljudskih prava. Zajedno s nesvrstanim zemljama, naša zemlja je bila inicijator ili sponsor niza značajnih akcija u Ujedinjenim nacijama u domenu ljudskih prava.«¹⁶⁸

Nešto kasnije, 1987. godine u svojstvu predsjednika predsjedništva SFRJ Mojsov je posjetio Buenos Aires gdje su ga dočekali gnjevni protesti Hrvata iz Argentine. Između ostalog, zbog toga jer u Jugoslaviji nema ni najosnovnijih ljudskih prava, zakonom je ograničena čak i sloboda misli te se nastavljaju progoni i neselektivna ubojstva hrvatskih rodoljuba, čak i izvan Jugoslavije.¹⁶⁹

Prvi sustavniji teorijski pokušaj sociološkoga istraživanja o ostvarivanju ljudskih prava u svijetu, ali bez Jugoslavije, poduzima Katarina Tomaševski u

¹⁶⁵ Vladimir Prvulović, *Pravo na slobodu: Ljudska prava i slobode u socijalizmu* (Beograd: Privredni pregled, 1984), p. 140.

¹⁶⁶ Isto, p. 25.

¹⁶⁷ Isto, p. 100.

¹⁶⁸ Lazar Mojsov, »Opšta deklaracija o pravima čoveka – povodom tridesetogodišnjice« *Međunarodni problemi* 31/3 (1979), pp. 9–19, na p. 14.

¹⁶⁹ ***, »Protestas croatas contra el mandatario yugoslavo«, *Studia Croatica* 28/107 (1987), p. 350.

prvoj polovici 1980-ih. Odmah na početku iznosi glavnu dilemu:

»Velike razlike između dijelova ove studije, koje proizlaze iz nemogućnosti da se pronađe, ili konstruira, cjelovita koncepcija ljudskih prava i sloboda, izazvale su dilemu: da li nastaviti prikupljanje fragmenata koje je moguće spojiti unutar istog rada krhkim postavkama o cjelovitosti (univerzalnosti) koncepcije ljudskih prava, ili svesti koncepte i nomenklaturu ljudskih prava i sloboda na empirijski ustanovljive kategorije?«¹⁷⁰

Iako ta dilema nije do kraja studije riješena, autorica ipak iznosi niz korisnih podataka o različitim generacijama ljudskih prava te o različitom, ne samo zapadno- i istočnoeuropskom pristupu ljudskim pravima, već i pravima tzv. trećeg svijeta. U studiji se vrlo malo pozornosti »posvećuje jugoslavenskoj teoriji i praksi proklamiranja i ostvarivanja ljudskih prava«, a eventualni nastavak te studije »predviđa izradu sistema indikatora ostvarivanja ljudskih prava, koji će se zasnivati na jugoslavenskoj koncepciji ljudskih prava i sloboda ali i općim znanjima o tome što će se [sve] na ovom području mjeriti, uspoređivati u vremenu i prostoru.«¹⁷¹ U okviru istog onodobnog projekta Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu Bosiljka Milinković objavljuje bibliografiju radova o pravima i slobodama čovjeka objavljenima u Jugoslaviji od 1945. do 1984.¹⁷² Iako sadrži korisne podatke, u bibliografiji se navode radovi o klasičnim radnim, socijalnim, obiteljskim, pa čak i imovinskim pravima koja nisu materija ljudskih prava u današnjem smislu.

Neposredno pred raspad Jugoslavije pojavilo se nekoliko tekstova o problematici ljudskih prava u Jugoslaviji, i to s različitim pristupima. Kao povjesničarka Nada Kisić-Kolanović potvrđuje da je u SFRJ, pa samim time i u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj »pitanje zaštite prava pojedinca bilo periferna tema«,¹⁷³ ali površno zaključuje:

»Na razini ustavnih tekstova koje smo analizirali vidljivo je da je većina načela i odredbi *Opće deklaracije* zapravo bila uključena u jugoslavenski ustavni poređak, pa se činjenica o nepotpisivanju treba promatrati više kao rezultat tadašnje međunarodne političke konstelacije.«¹⁷⁴

¹⁷⁰ Katarina Tomaševski, *Mjerljivost ostvarivanja ljudskih prava* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1983), p. 2.

¹⁷¹ Isto, p. 3.

¹⁷² Bosiljka Milinković, *Bibliografija radova o pravima i slobodama čovjeka – objavljenima u Jugoslaviji od 1945.–1984. g.* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1985).

¹⁷³ Kisić-Kolanović, »Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 1945.–1956.«, p. 50.

¹⁷⁴ Isto, p. 48.

Nije točno da je većina odredaba *Deklaracije* bila uključena u jugoslaven-ski ustavni poredak, a one koje i jesu nominalno stipulirane imale su sasvim drugačije značenje i kontekst. Stvarni razlog nepotpisivanja je spoznaja vod-stava komunističkih država da je *Deklaracija* u suprotnosti s marksističkom ideologijom odnosno dijalektičkim materijalizmom, da je proizvod prirodnog prava kojeg oni ne prihvaćaju i, najvažnije, jer su smatrali da se *Univerzalnom deklaracijom* zadire u unutarnja pitanja država. Sociolog Josip Županov, rezi-mirajući samoupravni socijalizam, zaključio je da bilanca njegovih rezultata znači njegove promašaje,¹⁷⁵ a sagledavajući ga s pravnog aspekta proglašava ga neprimjenjivim:

»Svaki će vam pravni teoretičar reći da funkcija pravnih normi nije propisivanje društvenih odnosa već legaliziranje, sistematiziranje i sankcioniranje postojećeg stanja do kojeg su se društveni odnosi autonomno razvili. U nas je to sasvim obrnuto: pravne norme treba da kreiraju društvene odnose, pa uslijed toga mnoge pravne norme i nisu norme u pravno-tehničkom smislu već ideološke deklaracije. One su često neprimjenjive. Ako pravne norme ne korespondiraju sa stvarnošću, one se ne ostvaruju.«¹⁷⁶

K tomu ispravno zaključuje:

»Iz dosadašnje analize, koju potvrđuje sada već i historijsko jugoslaven-sko iskustvo, proizlazi da samoupravni socijalizam kao 'treći' model nema nikakvih izgleda. Naprosto 'tertium non datur'.«¹⁷⁷

Alan Uzelac kao mladi asistent 1989. godine piše o ustavnom poretku i ljudskim pravima u Jugoslaviji te ustvrđuje da je konfuzija koja vlada oko pojma, uloge i značenja ljudskih prava u socijalističkim zemljama proporcionalna jedino njihovoj sve većoj popularnosti i narastajućem interesu za njih u tim zemljama. Postavljajući kao upitno koliko se uopće pravna literatura socijalističkih zemalja bavi ljudskim pravima, ipak nalazi jedinstvo njihovih pristupa samo u jednoj točki, a to je da se *situs materiae* ljudskih prava nalazi u domeni ustavnog prava. No i to je problematično iz dvaju razloga: »prvo, zato što socijalistička pravna teorija nije dokraja raščistila ni sa samim pojmom ustava te drugo, zato što sistematsko mjesto ljudskih prava u sklopu ustavnog prava uglavnom ostaje sasvim neproblemtizirano.«¹⁷⁸ Uzelac objašnjava da

¹⁷⁵ Josip Županov, »Samoupravni socijalizam: konac jedne utopije«, *Politička misao* 26/4 (1989), pp. 21–36, na p. 22.

¹⁷⁶ Isto, p. 23.

¹⁷⁷ Isto, p. 34.

¹⁷⁸ Alan Uzelac, »Ustavni poredak bez ljudskih prava, ljudska prava bez ustavnog poretka«, *Naša zakonitost* 43/11–12 (1989), pp. 1275–1285, na p. 1275.

se u socijalističkoj pravnoj literaturi ljudska prava kako po važnosti, tako i po intenzitetu elaboracije, pojavljuju tek kao treći član niza iza ideologije i vlasti. Otuda, po njemu ne začuđuje često oživljavanje teze ranoga komunističkog pokreta o tome da su ljudska prava već apsorbirana u ideologiji (tj. komunističkom moralu, vodećoj ulozi partije odnosno ‘zajednici slobodnih proizvođača’) ili vlasti (‘diktatura proletarijata’ ili ‘samoupravljanje radnih ljudi i građana’). Konstatira da stoga »ne čudi ni to da, u trenutku, kad u socijalističkim zemljama iz raznih razloga dolazi do reaktualizacije ljudskih prava, pravnici dobrim dijelom ne znaju što bi s njima počeli, a pravni teoretičari moraju pronalaziti razne izlike za njihovo ponovno ubacivanje u diskusiju.«¹⁷⁹ Uzelac smatra da odgovor na pitanje može li ljudska prava štititi dobrohotan tiranin ili humanistički orijentirana (monopolska) komunistička partija, zasnovana na teoriji o diktaturi proletarijata mora biti negativan, »čak i ako zanemarimo kontradikciju koja leži u činjenici da su tiranija/diktatura to što jesu upravo zbog negacije jednog od osnovnih ljudskih prava – prava na punopravno (su)odlučivanje o dobrobiti političke zajednice.«¹⁸⁰ Zagrebački asistent procjenjuje da Ustav iz 1974. godine sadrži najmanje tri međusobno kontradiktorna principa u njemu utemeljenih ljudskih prava:

»Budući da su neki od tih principa (npr. diktatura proletarijata i avangardizam partije) jasno suprotni nekim ljudskim pravima (npr. pravu na političko udruživanje, pravu na slobodan izbor političkih predstavnika, a kako se u praksi pokazalo, i slobodi govora) ili pak isključuju mogućnost institucionalnih pretpostavki ljudskih prava (politički pluralizam, javnost, vladavina prava, društvenougovorno utemeljenje, podjela vlasti) nije čak ni potrebno navođenje konkretnih primjera da bi se dokazalo da će do povreda ljudskih prava ranije ili kasnije doći.«¹⁸¹

Pred raspad Jugoslavije, službeni pristup njezinih vlasti ljudskim pravima sažeto je iznio Vladimir Šeks sljedećim riječima:

»U Jugoslaviji se službeno fenomenu ljudskih prava i sloboda prilazilo kao odavno riješenom problemu. Spoznaja o značenju i vrijednosti ljudskih prava i sloboda bila je temeljito marginalizirana. Međunarodni akti iz ove oblasti koje je SFRJ usvajala nisu propagirani, ostajali su u sjeni. Službena apologetika u koju je nažalost bio upregnut i znatan dio sveučilišnih nastavnika (posebno na fakultetima humanističkih znanosti) nekritički je glorificirala postojeća rješenja (osim rijetkih iznimaka), svjesno prešućujući osnovne probleme, napose problem diskriminacije.«¹⁸²

¹⁷⁹ Isto, p. 1277.

¹⁸⁰ Isto, p. 1283.

¹⁸¹ Isto, p. 1284.

¹⁸² Vladimir Šeks, »Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka«, *Revija za socijalnu politiku* 20/3–4 (1989), pp. 351–362, na p. 361.

U katoličkom tisku koji je oživljen tek od početaka Drugog vatikanskog koncila i poboljšanjem odnosa između bivše Jugoslavije i Vatikana u prvoj polovici 1960-ih, počinju se pojavljivati tekstovi koji usputno spominju ljudska prava te se pokušava ukazati i na drugačiji pristup od onog postojećeg službenog jugoslavenskog pristupa. U časopisu *Crkva u svijetu* objavljena je *Univerzalna deklaracija* u prijevodu Instituta za međunarodno pravo i međunarodne odnose Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.¹⁸³ Uz taj prijevod objavljeni su i prigodni radovi o ljudskim pravima splitskog odvjetnika Ante Matkovića¹⁸⁴ i biskupa Frane Franića.¹⁸⁵ Matković taj članak objavljuje i u glasilu i časopisu Hrvatske odvjetničke komore *Odvjetnik*, a prikaz sadrži bitne okolnosti o nastanku *Univerzalne deklaracije* koje su se rijetko ili nikako spominjale u drugim tekstovima. Ukazuje se da je ona nastala na ideji prirodnog prava, a na stvaranju te ideje o prirodnom pravu: »tijekom povijesti civiliziranog čovječanstva, radile su čitave generacije filozofa, pravnika i istaknutih političara. Ideja o postojanju određenih prirodnih prava čovjeka nastala je još u antičko vrijeme«. ¹⁸⁶ Matković spominje i ulogu Jacquesa Maritaina i njegovo djelo *Les droits de l'homme et la loi naturelle* iz 1943. godine:

»U ono vrijeme djelo je predstavljalo pravi plaidoyer u korist pravā čovjeka. Imalo je velik odjek i značajan učinak na svjetsko kulturno javno mišljenje. Bilo je velik poticaj za formiranje i rad Komisije za prava čovjeka pri Ujedinjenim narodima.«¹⁸⁷

Splitski odvjetnik iznosi i razlog zašto neke države nisu glasovale, pri čemu ne apostrofira Jugoslaviju:

»Od glasanja su se ustegli, među ostalim, Južnoafrička Unija, Saudijska Arabija i Sovjetski Savez. Šef sovjetske delegacije Višinski u svom govoru koji je održao neposredno prije glasovanja izjavio je da se boji da bi Deklaracija mogla, zbog svog nadnacionalnog karaktera, biti prijetnja državnom suverenitetu, te da mu se čini rizičnim uplitanje Ujedinjenih naroda u unutrašnje poslove drugih država.«¹⁸⁸

Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove organizirao je Simpozij o ljudskim pravima 1982. te objavio radove s tog simpozija u dvobroju časopisa

¹⁸³ ***, »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 1–5.

¹⁸⁴ Ante Matković, »Postanak Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 5–16.

¹⁸⁵ Frane Franić, »Teški putovi mira: Dvadesetogodišnjica Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 16–22.

¹⁸⁶ Ante Matković, »Povijesni razvoj ideja o ljudskim pravima i donošenje Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Odvjetnik* 51/11–12 (1978), pp. 414–421, na p. 414.

¹⁸⁷ Isto, p. 419.

¹⁸⁸ Isto, p. 420.

Obnovljeni život 3–4/1983. Iako je izostao bilo kakav stav o jugoslavenskom pristupu ljudskim pravima, ističu se prilozi Juliusa Oswalda o eurokomunizmu i ljudskim pravima¹⁸⁹ i Ivana Fučeka o ljudskim pravima u sovjetskom ustavnom pravu.¹⁹⁰ U tim se radovima ukazuje da su ljudska prava i marksizam, odnosno komunizam nespojivi.

Alex N. Dragnich, američki profesor političkih znanosti na Vanderbilt University, odličan poznavatelj i stručnjak za Jugoslaviju, sin srpskog emigranta, objavio je 1954. djelo *Tito's Promised Land: Yugoslavia*. S obzirom na vrijeme pisanja te na kasniju povijest Dragnichevo se djelo pokazuje kao najbolja procjena stanja i budućnosti ljudskih prava u Jugoslaviji, a što danas, s vremenskim odmakom, možemo potvrditi. On smatra da je cilj jugoslavenskog komunističkog prava i njihovih sudova očuvanje režima te pomoć i zaštita onima koji vjerno žele vršiti njegov program:

»I obratno, rušiti one koji pokušavaju stati na put, kao i one koji nisu za stranački program, treba na ovaj ili onaj način kazniti. Kazna može varirati od smrtne kazne do uskraćivanja stambene dozvole ili protjerivanja iz škole.«¹⁹¹

One koji bi mogli biti zainteresirani za proučavanje komunističkog prava i pravde Dragnich upozorava da moraju uvijek biti na oprezu od opasnih zamki:

»Kao i u slučaju drugih institucija (političkih, ekonomskih ili socijalnih), pravo i pravda moraju se proučavati u kontekstu ukupne političke situacije. Kuditi sustav prava i pravde, na primjer, i time ostavljati dojam da bi se on mogao približiti našim vlastitim standardima pravde, a da pritom ostane sastavni dio diktature, ne samo da je besplodno već i u najvišem stupnju neznanstveno.«¹⁹²

Dragnich razmatra izgleda za budućnost Jugoslavije u području politike, ekonomije i ljudskih prava. Po pitanju ljudskih prava navodi da se forma i

¹⁸⁹ Julius Oswald, »Evrokomunizam i ljudska prava«, *Obnovljeni život* 38/3–4 (1983), pp. 248–259.

¹⁹⁰ Ivan Fuček, »Ljudska prava u sovjetskom službenom marksizmu«, *Obnovljeni život* 38/3–4 (1983), pp. 271–283.

¹⁹¹ Alex N. Dragnich, *Tito's Promised Land: Yugoslavia* (New Brunswick – New Jersey: Rutgers University Press, 1954), p. 94.

»And conversely, to strike down those who attempt to get in the way, as well as those who are not for the party program should be punished in one way or another. Punishment may vary from the death penalty to being denied a housing permit or being expelled from school.«

¹⁹² Isto, pp. 103–104:

»As in the case of other institutions (political, economic, or social), law and justice must be studied within the context of the total political situation. To condemn a system of law and justice, for example, and thereby leave the impression that it could come near our own standards of justice while remaining an integral part of the dictatorship, is not only fruitless but also in the highest degree unscientific.«

stvarnost ne podudaraju:

»Ostvarivanje općepoznatih ljudskih prava bit će moguće do mjere u kojoj takva djelovanja ne ugrožavaju političku diktaturu. A diktatura je ta koja određuje koja je djela mogu ugroziti. <...> Budući da jugoslavenski građani najviše žele pravo koje im omogućuje smijeniti režim s vlasti, mala je vjerojatnost da će oni biti zadovoljni bilo kojim pravima koja bi im se mogla proširiti u bliskoj budućnosti.«¹⁹³

Dragnich nastavlja:

»Ne može biti govora o slobodi govora, tiska, udruživanja ili vjere sve dok su komunisti na vlasti. To ne znači da režim neće s vremena na vrijeme dopustiti da se različiti pogledi na određene teme pojave u kontroliranom tisku. <...> Jugoslavenskim građanima može se dopustiti diskrecija u raspravi o tome kako izgraditi marksističko društvo, ali neće im se priznati pravo da preispituju mudrost marksizma, a još manje da zagovaraju kapitalizam ili druge ideje rasprostranjene na Zapadu.«¹⁹⁴

Nadalje, Dragnich iznosi, pokazalo se vremenom, točnu dijagnozu jugoslavenskog pristupa ljudskim pravima:

»Kako osjećaj rezignacije i uzaludnosti prožima jugoslavensko društvo, <...> jugoslavenski će režim sa znatnom sigurnošću pustiti ljude da gundaju i žale se. Sve više i više će držati tajnu policiju u pozadini, koncentrirajući se na nekolicinu koji se mogu smatrati stvarno opasnim. Ipak organizirana oporba vjerojatno neće biti dopuštena, čak ako nije ništa više od diskusijske skupine. Nema mnogo izgleda da bi jugoslavenskim građanima bilo dopušteno slobodno napustiti svoju zemlju <...>.

Temeljna politika režima u nastojanju da uništi religiju bez sumnje će se nastaviti, iako će se marljivo njegovati izvanjski privid tolerancije. Možda će biti manje uplitanja u vjersko bogoslužje, ali sustavna i odlučna kampanja za uništavanje vjerske ideje u svijesti mladih nastaviti će se dok god jugoslavenski čelnici žele

¹⁹³ Isto, p. 297:

»The exercise of the commonly known human rights will be possible to the extent that such actions do not imperil the political dictatorship. And it is the dictatorship which determines what acts may endanger it. <...> Since the right which they most desire is that of being able to throw the regime out of office, there is little likelihood that Yugoslav citizens will be satisfied with whatever rights may be extended to them in the near future.«

¹⁹⁴ Isto, p. 297:

»There can be no talk of freedom of speech, of the press, of association or of religion so long as Communists are in power. This is not to say that the regime will not from time to time permit divergent views on certain subjects to appear in the controlled press. <...> Yugoslav citizens may be allowed some discretion in debating how to build a Marxist society, but they will not be conceded the right to question the wisdom of Marxism, much less to advocate capitalism or other ideas prevalent in the West.«

ustpostaviti komunističko društvo.

Jugoslavenski građani koji se možda ne žele pomiriti s režimom i dalje će osjećati sveprisutnu ruku tajne policije. Tehnika je usavršena tako da će brutalnost i nasilje biti daleko manje vidljivi.«¹⁹⁵

1945–1960.

I prije kraja Drugoga svjetskog rata sigurnosno-obavještajni sustav Komunističke partije Jugoslavije i partizanskoga pokreta, institucionaliziran kroz obavještajne centre, osobito Oznu, nastojao je kontrolirati sve institucije i djelatnosti, pa i stanovništvo koje nije neprijateljski djelovalo:

»Spominjali su se ustaše, četnici, suradnici okupatora i obavještajnih službi okupatora, bande, jataci, teroristi, inozemni špijuni, klerofašisti, haesesovci i pristaše svih drugih stranaka, neprijateljska agitacija, klevetanje narodnih vlasti, raspirivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, vjerske sekte, dezerterstvo iz JA, ilegalni prelasci granica, gospodarska sabotaža, zloporabe službenih dužnosti, utaje na službenoj dužnosti i krađe.«¹⁹⁶

Uskoro je uveden i 'klasni', odnosno politički i ideološki kriterij, pa se sigurnosno-obavještajni sustav počeo baviti i odnosom stanovništva prema partizanskom pokretu. Kao protivnici su označeni i politički suparnici, članovi i pristalice građanskih stranaka, svećenici, imućnije osobe i inteligencija. Povjesničar Zdenko Radelić uočava da »potkraj rata prioritet Ozne više nisu bili oružani protivnici, nego kakva će biti politička situacija nakon što KP

¹⁹⁵ Isto, pp. 297–298:

»As a feeling of resignation and futility permeates Yugoslav society, <...> the Yugoslav regime will with considerable safety be able to let people grumble and complain. More and more they will be able to keep the secret police in the background, concentrating on the few who may be considered really dangerous. No organized opposition is likely to be permitted, however, even though it be nothing more than a discussion group. Nor is there much of a prospect for Yugoslav citizens to be allowed to leave their country freely. <...> The regime's fundamental policy of seeking to wipe out religion will without doubt continue, although an outward appearance of toleration may be sedulously cultivated. There may be fewer interferences with religious worship, but the systematic and deliberate campaign to destroy the religious idea in the minds of the young will continue at least as long as the Yugoslav leaders seek to establish a Communist society.

Yugoslav citizens who may be unwilling to reconcile themselves to the regime will continue to feel the ever-present hand of the secret police. Techniques have been refined, however, so that brutality and violence are far less in evidence.«

¹⁹⁶ Zdenko Radelić, »Ozna/Udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)«, *Časopis za suvremenu povijest* 49/1 (2017), pp. 59–99, na p. 69.

Jugoslavije na čelu partizana pobijedi i ukine oporbenu djelatnost te nametne jednostranački sustav, tj. uvede svoju diktaturu.«¹⁹⁷ Slijedom toga, nakon Drugoga svjetskog rata emigracija stanovništva iz Hrvatske je zbog turbulentnih političkih događaja bila raznorodna. Počevši od preživjelih nakon propasti NDH, emigracija se nastavila iz različitih idejnih, političkih i ekonomskih razloga. Kao početak egzodusa često se označavaju događanja na Bleiburgu u svibnju 1945. godine, a što je za emigraciju predstavljalo jedno od temeljnih uporišta za tvrdnju o zločinačkom i nečovječnom karakteru jugoslavenskih vlasti. Zamjerajući Britancima, na koje Hrvati nisu ispalili ni metka, izručenje Jugoslaviji, esejist i novinar Mladen Žigrović navodi da su izručeni neprijatelju »koji nikome ne priznaje ni ljudska prava, a kamo li ona vojnička, zarobljenička.«¹⁹⁸

U prvim poslijeratnim godinama jugoslavenska se vlast suočavala s brojnim izazovima, između ostalog, »posvemašnjim siromaštvom u ratom razorenoj zemlji i potrebom njezine obnove, ubrzanom industrijalizacijom zemlje, potrebom opismenjavanja, obrazovanja i osposobljavanja posebice mladog stanovništva za podizanje industrije i poljoprivrede kao i težnjom za, u tadašnjem sustavu obveznom, ideološkom 'nadgradnjom' radi stvaranja socijalističkog ideala pojedinca.«¹⁹⁹ Slijedeći sovjetski obrazac oživotvorenja socijalističkih ideja, a što je značilo i uspostavu kolektivnog vlasništva i državnog poduzetništva, dolazi do oduzimanja imovine na različite načine, često pod izgovorom suradnje s okupatorom. Agrarna reforma, kolektivizacija, nacionalizacija, konfiskacija i drugi pravni instituti su poslužili kao učinkovito sredstvo za oduzimanje imovine. U tom cilju uspostavljeno je i zakonodavstvo koje je pružalo mogućnost najšire interpretacije oduzimanja imovine.²⁰⁰

Nakon sukoba s Informbiroom 1948. Jugoslavija kreira svoj vlastiti model političko-društvenih odnosa: 1950. na način radničkog samoupravljanja u gospodarstvu, a Ustavnim zakonom 1953. i proširenjem u društveno samoupravljanje pretvaranjem državnoga u društveno vlasništvo. Takav je model bio u suprotnosti s »etatističkim sustavom (centralizmom) ostatka tadašnjega socijalističkog svijeta s jedne, i političkim pluralizmom kapitalističkih država s druge strane.«²⁰¹ Svaka od promjena donijela je novoj vlasti i nove protivni-

¹⁹⁷ Isto, p. 93.

¹⁹⁸ Mladen Žigrović, *U žitu i kukolju: Eseji, članci i razgovori* (Barcelona – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1986), p. 68.

¹⁹⁹ Tatjana Šarić, »Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća«, *Migracijske i etničke teme* 31/2 (2015), pp. 195–220, na p. 196.

²⁰⁰ Tomislav Anić, »Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.–1946.«, *Časopis za suvremenu povijest* 39(2007)1, pp. 25–62.

²⁰¹ »samoupravljanje«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 17. 9. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica>.

ke. Jedan od vođa komunističke partije iz tog razdoblja Milovan Đilas kasnije potvrđuje: »premda sam dobro poznao sklonost komunista k menjanju gledišta čim osete menjanje ‘kursa’ u vrhu hijerarhije«,²⁰² ni on nije mogao sve te promjene uvijek naslutiti ili pratiti.

Na samom početku komunistička se vlast što fizičkim uništenjem, što političkim odlukama obračunala sa stvarnim i potencijalnim protivnicima svog režima. To se i kasnije nastavljalo, ali ne u tako drastičnim razmjerima. Mirjan Damaška, koji je većinu svog radnog vijeka proveo u Sjedinjenim Američkim Državama, prisjeća se tadašnjih prilika:

»Teško je današnjim mladim generacijama dočarati razliku koja je pedesetih godina prošlog stoljeća postojala između sivila u istočnoeuropskim zemljama i šarolikosti Europe s onu stranu željezne zavjese. Mogla bi se usporediti sa sadašnjom razlikom između Sjeverne i Južne Koreje.«²⁰³

Nikola Čolak, i sam ‘osuđen’ neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, o tom razdoblju piše iz perspektive ljudskih prava:

»Nitko od nas nije bio upitan, da li se slaže s osudom niti nam je bilo priznato pravo na priziv. Kao janje na klanje: bez odvjetnika, bez svjedoka, bez ikakve iole ozbiljne sudske parnice, bez prava na priziv! ‘Klasnom neprijatelju’ zanijekana su sva osnovna ljudska prava. Tako započe novi pravni poredak u socijalističkom društvu socijalne pravde i jednakosti!«²⁰⁴

U takvim okolnostima bijeg u inozemstvo ili ilegalno useljavanje u zapadne i prekomorske zemlje mnogi su vidjeli kao izlaz:

»Neposredno po svršetku rata i uspostavi komunističke Jugoslavije brojni su hrvatski intelektualci – među kojima i mnogi književnici – napustili domovinu. Razlog njihove emigracije bio je ili strah od odmazde zbog angažmana u prethodnome režimu ili nepristajanje, odnosno strah od komunizma. Odredišta novoga vala hrvatskih emigranata bila su u početku bliže europske zemlje poput Italije, Austrije i Španjolske, a zatim i dalje – od Sjeverne i Južne Amerike do Australije.«²⁰⁵

Jedan od vodećih intelektualaca hrvatske emigracije na sjevernoameričkom kontinentu Karlo Mirth svjedoči da je bio jedan od nekih desetak tisuća

aspx?ID=54339>.

²⁰² Milovan Đilas, *Vlast i pobuna: Memoari*, p. 356.

²⁰³ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, p. 35.

²⁰⁴ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice: Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, p. 33.

²⁰⁵ Vinko Brešić. »Hrvatska emigrantska književnost (1945.–1990.)«, *Croatica* 27/45–46 (1997), pp. 247–271, na p. 249.

izbjeglica koje je mimoišla sudbina Bleiburga i drugih stratišta, kao i izručenja Jugoslaviji. On smatra da je to bio »najmnogoljudniji hrvatski intelektualni egzodus stoljeća«. ²⁰⁶ Možda najznačajniji hrvatski publicist u emigraciji Bogdan Radica, koji se neposredno nakon Drugoga svjetskog rata vratio u Jugoslaviju te ubrzo odlučio zauvijek je napustiti, prisjeća se:

»Kad sam krajem 1945. napuštao Hrvatsku, nosio sam sa sobom strašno i krvavo svjedočanstvo totalnog uništavanja svega onoga što je sačinjavalo ne samo permanentni izraz hrvatske nacionalne i političke samobitnosti, nego i sve ono što je sačinjavalo hrvatsku kulturu, osjećaj njene duhovne vrijednosti i njene mnogostoljetne individualnosti.« ²⁰⁷

Razlog odlaska, kakav je bio i kod mnogih drugih hrvatskih emigranata, iznosi i Nedjeljka Luetić Tijan:

»Komunisti mi nisu oduzeli ni kuću ni zemljište ni tvornice ni dragulje, jer ništa od toga nisam posjedovala, ali su mom narodu i meni oteli nešto mnogo dragocjenije, a to je slobodan život u vlastitom zavičaju.« ²⁰⁸

Kao i pripadnici mnogih drugih naroda srednje i istočne Europe, koji su se svršetkom rata našli na Zapadu, »i mi Hrvati bili smo svrstani pod široki zajednički nazivnik: ‘displaced persons’, osoba bez mjesta, bez domovine, bez državljanstva, ‘raseljenih osoba’, ‘apatridas’ – kako nas je već tko zvao u službenim terminologijama raznih jezika.« ²⁰⁹ Nakon što su se logori za izbjeglice Fermo, Bagnoli i drugi počeli prazniti, Hrvati su odlazili u zemlje koje su im otvarale vrata. Za Hrvate je to bila ponajprije Argentina, a za mali broj Venezuela, Čile i još poneka zemlja. Mirth iznosi zanimljiv detalj:

»Ako je tko htio u Brazil, prisegnuvši da će se nastaniti u unutrašnjosti u nenapučenom dijelu zemlje, obećano mu je bilo veliko zemljište, alat za krčenje i dva vola.« ²¹⁰

Buenos Aires, Chicago i donekle Madrid postaju intelektualna i politička središta hrvatske emigracije. »Početak nije bio lagan, naročito za intelektualce,

²⁰⁶ Karlo Mirth, *Život u emigraciji* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003), p. 9.

²⁰⁷ Bogdan Radica, »Uloga inteligencije i njen udio u životu vlastitog naroda«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971, 2.* ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 42–60, na p. 48.

²⁰⁸ Nedjeljka Luetić Tijan, *Krov i kruh: Deset godina u okupiranoj Hrvatskoj 1945–1955* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1980), p. 5.

²⁰⁹ Karlo Mirth, *Život u emigraciji*, p. 9.

²¹⁰ Isto, pp. 57–58.

jer se nije priznavala nikakva diploma, pa su i intelektualci morali fizički raditi najteže poslove.«²¹¹ Neposredno prije raseljavanja iz Ferma, u biltenu *Croatia* od 1. listopada 1947. hrvatski emigranti navode:

»Sudbina nas opet razbija, i mi se moramo razići. Učinili smo svoju dužnost do kraja. Čim se negdje sklonimo, nastavit ćemo dalje sve do konačne naše pobjede, jer mi nismo otišli iz Hrvatske, da u tuđim zemljama svijeta tražimo bolji i ugodniji život, nego da nastavimo borbu za državu Hrvatsku. Mi smo si te dužnosti svjesni – i mi smo odlučni izdržati do kraja.«²¹²

Mirjan Damaška o tom razdoblju piše:

»Hrvatska tragedija, od 1945. do 1948. g., završila je u potpunoj likvidaciji hrvatske građanske klase, dočim je 25 posto mladih Hrvata u narednim godinama i desetljećima bio prisiljen iseliti se na Zapad.«²¹³

Da je tome tako, stav politički neobojenog profesora Damaške potvrđuju i strani neutralni promatrači. Tako o tom razdoblju hrvatske povijesti O. Pintos iz Santiago de Chilea,²¹⁴ koji neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata posjećuje Europu, opisuje reakciju bečkog prijatelja na njegovu namjeru da posjeti Jugoslaviju:

»‘Ne idi u Jugoslaviju’, rekao mi je austrijski prijatelj kad sam mu jednog jutra rekao da namjeravam nastaviti putovanje u Titovu Jugoslaviju. ‘Ta zemlja poznaje samo teror i bijedu. Ne bih ti savjetovao’, nastavio je moj prijatelj.«²¹⁵

²¹¹ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959., p. 122.

²¹² Isto, p. 122.

²¹³ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, pp. 75–76.

²¹⁴ U ovom se članku poziva na djelo O. Pintos jer se ono nalazi u Zbirci »Inozemna Croatica« u sastavu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U tu se zbirku uvrštavaju djela po kriteriju: »hrvatska knjiga u inozemstvu (obuhvaća djela hrvatskih autora tiskana izvan granica Hrvatske i djela stranih autora s temom Hrvata i Hrvatske)«.

Inače, »Inozemna Croatica« nastala je na temeljima Zbirke iseljeničkog tiska koja se sustavno izgrađivala od 1988. godine. Okosnicu joj je činila građa koja je, sa svih kontinenata, u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu stizala u razdoblju od 1945. do 1992. godine. Bio je to tzv. *nepoćudni tisak* te je, stoga, bio smještan u posebne ormare, a za korisnike nedostupan, kao što su bile i informacije o njegovu postojanju«. Više o povijesti zbirke: <https://www.nsk.hr/zbirka-inozemne-croaticae/> (pristupljeno 14. 5. 2020.)

²¹⁵ O. Pintos, *Yugoslavia Today* (Edinburgh: Scottish League for European Freedom, 1955), p. 11:

»‘Don’t go to Yugoslavia’, an Austrian friend said to me when I told him one morning that I intended to continue my travel to Tito’s Yugoslavia. ‘That country knows only terror and misery. I would not advise you,’ continued my friend.«

Ne poslušavši savjet prijatelja dolaskom u Zagreb, Pintos konstatira da je Zagreb 'žalosna sjena od onoga što je nekada bio':

»Veselost, ljepota i obrazovanje pripadaju prošlosti. Ne vidite više sretna lica, radosne muškarce i elegantne djevojke. Viša klasa je eliminirana, osim onih koji su na vrijeme pobjegli u strane zemlje. Srednja klasa polako izumire u koncentracijskim logorima ili na prisilnom radu. Novi 'šefovi' i novi 'gentelmeni' koji zauzimaju najbolja mjesta u administraciji i policiji su bezobrazni, zaostali i neobrazovani ljudi, bivši srpski i crnogorski partizani. Prvi su zaboravili kako se smijati, drugi još nisu naučili. Zagreb, lijepi i veseli grad Zagreb, koji John Gunther u svojoj knjizi *Europski san* opisuje kao drugi Beč, danas se brani od potpune balkanizacije.«²¹⁶

U predgovoru te knjižice John F. Stewart ocjenjuje tadašnju Jugoslaviju na sljedeći način:

»Jugoslavija pod Titom potpuno je isto što je Sovjetski Savez bio pod Staljinom <...> U cijeloj Jugoslaviji na djelu je vladavina terora, koji je velik kao u Rusiji; titoizam je modeliran po staljinizmu. Tu su tajna policija, mučenja, pogubljenja, prisilni radni logori, zabrana svih političkih stranaka osim komunista, ista glad i visoke cijene, ista oskudica životnih potrepština.«²¹⁷

To potvrđuje i slavni kipar Ivan Meštrović koji je krajem 1950-ih proveo dva mjeseca u Hrvatskoj:

»Zagreb je siv i mrtav, bez onoga života, koji bi čovjek u njemu očekivao. Mnogi su stari otišli ili se povukli.«²¹⁸

²¹⁶ Isto, p. 14:

»Happiness, beauty and education belong to the past. You don't see any more happy faces, joyful men and elegant girls. The upper class has been eliminated, except those who fled in time to foreign countries. The middle class is slowly dying out in concentration camps or at forced labour. The new 'bosses' and new 'gentlemen' who occupy the best places in the administration and police are rude, backward and uneducated people, former Serbian and Montenegrin partisans. The first have forgotten how to laugh, the second have not yet learned. Zagreb, the beautiful and gay town of Zagreb, which John Gunther in his book *Europe's Dream* describes as a second Vienna, today is defending itself against being completely balkanized.«

²¹⁷ John F. Stewart, »Introduction«, u: O. Pintos, *Yugoslavia Today* (Edinburgh: Scottish League for European Freedom, 1955), pp. 5–8, na p. 6:

»Yugoslavia under Tito is exactly the same as the Soviet Union was under Stalin <...> In the whole of Yugoslavia there is a reign of Terror as great as in Russia; Titoism is modeled on Stalinism. There are the Secret Police, the tortures, the executions, the forced labour camps, the prohibition of all political parties except Communists, the same starvation and high prices, the same scarcity of the necessities of life.«

²¹⁸ Oton Knezović, *Pokolj Hrvatske vojske 1945* (Chicago, 1960), p. 113.

Slijedom toga ne začuđuje da se profesor Damaška ironično osvrće i na današnji način sagledavanja onog doba:

»Dirati danas osinjak poratnih ‘demokratskih’ godina, 1945–1948, može donijeti teške posljedice ne samo pojedincu, nego i čitavom narodu. Na primjer, pisati danas o kolaboraciji znatnog broja recikliranih jugo-novinara s bivšim jugo-komunističkim sustavom, znači oskrvnuti metafiziku ‘ljudskih prava’.«²¹⁹

U prvih petnaestak godina nakon rata političko djelovanje emigracije odvijalo se kroz ustaške i umjerenije građansko-demokratske organizacije te putem samostalnih aktivnosti niza intelektualaca. Sljedbenici ustaške ideologije okupljali su se uglavnom oko Hrvatskog oslobodilačkog pokreta Ante Pavelića i Hrvatskog narodnog otpora Vjekoslava Luburića. Povjesničar Jakov Žižić uočava da su te organizacije bile izvan svih suvremenih političkih tokova i bez spoznaje o neprihvatljivosti i kompromitiranosti ustaštva te da bi se na njih dobro mogla primijeniti Napoleonova primjedba o francuskim rojalističkim emigrantima kao ljudima koji nisu ništa zaboravili, ali nisu ništa ni naučili:

»Njihovi politički planovi svodili su se na iščekivanje globalnog rata demokratskog Zapada s komunističkim Istokom u kojemu bi se stvorila prigoda za rušenje komunističke Jugoslavije i obnovu NDH.«²²⁰

Neki autori sagledavaju i Hrvatski narodni odbor Branimira Jelića kao ustašku organizaciju, iako je emigrantski suvremenici nisu svrstavali u tu kategoriju, smatrajući da je riječ o organizaciji koja je ipak, bar programski, prihvatila demokratska načela.²²¹ Štoviše, svoje je djelovanje Hrvatski narodni odbor vezao i uz načela iz *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. Primjericice u svom glasilu *Hrvatska država* navode da osuđuju propovijedanje osvete i diskriminacije čovječeje osobe radi ovog ili onog porijekla i vjere te da žele raditi i djelovati u pravcu smirenja svih napetih odnosa, koji su išli i koji idu na štetu pravde i hrvatske borbe za postignuće slobode i nezavisnosti. Svoju Programatsku deklaraciju temelje i na »principima izraženim u *Općoj deklaraciji o čovječjim pravima*, koju su, uz apstinenciju komunističkih zemalja i Saudske Arabije, izglasali predstavnici 48 zemalja u Organizaciji Ujedinjenih Naroda dne 11. prosinca 1948. U toj deklaraciji, kako je opće poznato formulirana su osobna, obiteljska, pravna, društvena, građanska, gospodarska i kulturna pra-

²¹⁹ Mirjan Damaška, *Domovina: sjećanja*, p. 142.

²²⁰ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 62.

²²¹ Vidi npr. Jure Petričević, »Mogućnost hrvatske suradnje: Usklađenje rada demokratskog dijela hrvatske emigracije«, *Hrvatska revija* 11/1–2 (1961), pp. 12–19.

va čovječje osobe, kako osnovna i pojedinačna, tako i ona, koja se javljaju u međuljudskim, međuskupinskim i međunarodnim odnosima.«²²²

Sljedbenici građansko-demokratske orijentacije okupljali su se oko ostataka Hrvatske seljačke stranke ili različitih glasila koja se počinju pojavljivati tijekom 1950-tih godina prošlog stoljeća, prije svega *Hrvatske revije* i *Nove Hrvatske*. Krajem tog desetljeća, odnosno početkom 1960-ih pojavljuju se i glasila na stranim jezicima. U Buenos Airesu počinje izlaziti znanstveni časopis *Studia Croatica* na španjolskom, a u New Yorku *Journal of Croatian Studies* na engleskom jeziku.

Ovo prvo poslijeratno razdoblje obilježeno je i djelovanjem niza intelektualaca izvan hrvatskih političkih organizacija, odnosno onih kojima misao nije bila obilježena stranačko-političkim okvirima. To se prije svega odnosi na djelovanje hrvatskih svećenika i katoličkih intelektualaca. Iz ovog okružja naročito su značajni doprinosi urednika i suradnika časopisa *Glas sv. Antuna*, koji je izlazio u Buenos Airesu, te *Osoba i duh*, koji je izlazio prvo u Madridu, a potom u gradu Albuquerque u Sjedinjenim Američkim Državama.

Na međunarodnom planu svijet je nakon završetka Drugoga svjetskog rata ušao u blokovsku podjelu i očekivao se skori svjetski sukob, u koji su mnogi u emigraciji polagali nade. No, sukob Tita i Staljina »dovest će do toga da će zapadni blok država, posebice SAD, postati najžešći branitelji cjelokupnosti Jugoslavije, što ćemo osjetiti na svojoj koži ne samo mi u emigraciji, nego i hrvatski narod u domovini, pa čak i prigodom uspostave današnje Republike Hrvatske.«²²³ Takvu procjenu potvrđuje i emigrant, novinar i publicist Tihomil Rađa, a u tome vidi i jednu od hrvatskih zabluda:

»Pa i dugo nakon prošlog rata, naši su politički a i obični ljudi, u domovini kao i u emigraciji, dobrotno zakazali u osluškivanju budućnosti. Tako, na primjer, dugo, predugo se općenito smatralo, da će nam 'sigurni' rat na relaciji Zapad-Istok konačno donijeti narodnu slobodu. Nakon Budimpešte [1956. godine] razočaranja su bila gorka. Zatim se, u nekim impluzivnim redovima prešlo na drugu 'mitologiju', t. j. da mi sami možemo sve bez ikoga i da će se narod dignuti kao jedan, čim 'zapuca prva puška'. Znamo, da je više hrvatskih života žrtvano ovoj pogrešnoj ocjeni stvarnosti. Znamo također, da su hrvatski komunisti nanijeli goleme štete, materijalne i moralne, hrvatskom narodu slijepim primjenjivanjem sovjetskih modela na hrvatski narodni život.«²²⁴

²²² ***, »Ravnopravnost pred zakonom«, *Hrvatska država* 3/24 (1957), p. 1.

²²³ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959., p. 86.

²²⁴ Tihomil Rađa, »Potreba prospektivnog gledanja na hrvatske narodne probleme«, u: *Hrvatska danas i sutra: Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi kolovoz-rujan 1968.*, ur. Vinko Nikolić i dr. (München: Knjižnica Hrvatske revije, 1969), pp. 19–27, na p. 22.

Pripadnik jedne male skupine emigranata koja je rješenje hrvatskih problema tražila u federalnim vezama u okviru Jugoslavije, novinar Roko Kaleb 1955. u uvodniku »Jastuk ‘mira’« za časopis *Hrvatska zora* potvrđuje postojanje nade u oružani sukob Zapada i Istoka:

»Sve savremene emigracije, pa i naša, isto toliko srpska koliko hrvatska i slovenska, veže svoje nade za oružani sukob između Zapada i Istoka.«²²⁵

U uvodniku »Pravna država«, objavljenom u siječnju 1957. godine, Kaleb raspravlja o pravnom shvaćanju kod Hrvata i Srba, a što naziva ‘hrvatski formalizam’ i ‘srpski realizam’. Naglašava da nijedan ne može biti model za ugled i uzor te da oba predstavljaju »nastrane i nenormalne pojave«, kao i da je »komunistička diktatura u Jugoslaviji donijela u tom pogledu izvjesno niveliziranje svih naših naroda, pa i Hrvata i Srba; i to, nažalost, niveliziranje na mnogo niskom nivou. Svi smo mi danas teško bolesni i svima nam je potreban efikasan lijek!«²²⁶

Kalebov je pristup ostaloj emigraciji bio čudan i neprihvatljiv, shvaćen kao nedorečen, isprazan i maglovito neodređen, a što se najbolje iščitava iz njegova stajališta prema pravu na samoodređenje. Iako uviđa opravdanost samoodređenja, ipak »čini nam se da pamet nalaže, da se u savremenoj našoj i svjetskoj situaciji, ne troši energija u osporavanju fundamentalnog značenja prava samoodređenja, prava koje uostalom postoji, čak i kad pred njim oči zatvaramo. Ono što sad treba činiti, i to svim snagama, jest, da to pravo u određenom trenutku dobije onaj rezultat koji će biti od maksimalne koristi za sve nas, za sve Južne Slavene. To je suština stvari, o kojoj se radi, i na kojoj treba insistirati!«²²⁷

Otežanom djelovanju emigracije pridonijelo je sustavno i organizirano represivno djelovanje Jugoslavije u inozemstvu, koja je gotovo cijelokupnu poslijeratnu emigraciju službeno smatrala ‘fašističkom emigracijom’. Iako je protekom vremena utjecaj preživjelih pripadnika ustaškog vodstva rapidno padao, broj onih koji su takvima proglašavani u Jugoslaviji značajno je povećavan. U pogledu slabljenja utjecaja ustaškog vodstva i Ante Pavelića ilustrativna je opaska Radovana Latkovića nakon Pavelićeve izjave u Argentini da je herojski živio i da će herojski umrijeti za Hrvatsku:

»Nismo željeli njegovu ‘herojsku smrt’. Ali nakon Bleiburga počeli smo biti

²²⁵ Roko Kaleb, *Hrvatske dileme: Uvodnici Hrvatske zore 1953–1982*. (Paris: Jouve, 1990), p. 71.

²²⁶ Isto, p. 173.

²²⁷ Isto, p. 347. Izvorno, iz uvodnika »Pravo samoodređenja«, *Hrvatska zora* za kolovoz, 1961.

svijestni potrebe njegove političke smrti. Nažalost, iznevjerio je svoje obećanje u oba pravca.«²²⁸

U ‘fašističku’ su emigraciju ubrajani svi protivnici jugoslavenskog komunističkog poretka, neovisno o njihovim stavovima te je prema pojedincima i skupinama Jugoslavija primjenjivala različite terorističke metode, od ubojstava i atentata pa sve do otmica. Od 1948. značajnu dodatnu poteškoću hrvatskoj emigraciji u promicanju ideje hrvatskog oslobođenja predstavljao je i američki aksiom da su Titov posebni put u komunizam i Jugoslavija važni elementi u globalnom američko-sovjetskom sukobu. Godine 1953. Savez hrvatskih udruženja u Južnoj Americi pokušao je utjecati na američko vodstvo objavljivanjem knjižice *The Truth about Croatia: Yugoslavia – the oppressor of human rights and nations (Istina o Hrvatskoj: Jugoslavija ugnjetavač ljudskih prava i naroda)*.²²⁹ Knjižica je upućena u Washington najuglednijim članovima Kongresa Sjedinjenih Država Amerike, a predstavlja odraz ondašnjih gledišta o svjetskoj politici borbe protiv komunizma. Naglašava se važnost Hrvatske u borbi protiv komunizma s namjerom promjene američke politike u vezi istočne Europe, osobito Jugoslavije, a koja se prikazuje kao mjesto žestokih napada na ljudska prava te slobodu čovjeka i naroda. Prvo je poglavlje naslovljeno »The Croats in the Fight Against Communism« (»Hrvati u borbi protiv komunizma«). U njemu se ističe misao o ulozi koja je namijenjena SAD-u:

»Sudbina je Sjedinjenim Američkim Državama nametnula najveću i najsvetiju dužnost vođe u obrani i promicanju ideala slobode ljudi i naroda u eri kada su ti ideali, posvećeni neizmjernim žrtvama u krvi, do sada najopasnije ugroženi.«²³⁰

Pritom se ‘velikoj američkoj naciji’ objašnjava da su Rumunji, Mađari, Slovaci i Hrvati od 1941. do 1945. ratovali i žrtvovali se kako bi spriječili sovjetsku Rusiju da im nametne svoju dominaciju, a za Jugoslaviju tvrde da je ta umjetna država »kazalište najnečuvenijih pokušaja protiv slobode ljudi i naroda.«²³¹

²²⁸ Radovan Latković, *Živjeli smo i borili se za Hrvatsku: Moja sjećanja na borbu za ostvarenje hrvatske nezavisnosti i slobode hrvatskog naroda* (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2001), p. 63.

²²⁹ *The Truth about Croatia: Yugoslavia – the oppressor of human rights and nations* (Buenos Aires: Edition of the Union of the Croatian Associations in South America, 1953).

²³⁰ Isto, p. 7:

»Fate has imposed inevitably on the U. S. the greatest and most sacred duty of leadership in the defence and propagation of the ideals of freedom of men and nations in an era when these ideals consecrated by immense sacrificies in blood are up to now most dangerously threatened.«

²³¹ Isto, p. 8:

Prikazujući hrvatsku povijest, autori sugeriraju čitateljima da se »na području zvanom Jugoslavija ne postavlja samo pitanje rušenja komunističkog režima, već i raspada umjetne države i primjene načela za samoodređenje nacije.«²³² Knjižica završava molbom Sjedinjenim Američkim Državama:

»Šest milijuna Hrvata u ovom je poslijeratnom dobu ostalo nepopustljivo u borbi protiv komunizma i ropstva. Trenutno opiranje hrvatske nacije u skladu je s interesima američke nacije! Zar, dakle, hrvatska nacija nema moralno pravo tražiti da ne ostane sama i nadati se da će joj velika i plemenita američka nacija pružiti moralnu i materijalnu pomoć u njezinoj pravednoj i svetoj borbi?«²³³

U tom razdoblju najupečatljiviji politički pristup izražavao je Ivan Oršanić, pokretač i predsjednik Hrvatske republikanske stranke, koji je nakon sloma NDH prekinuo odnose s Pavelićem. U članku »Životna stanja i svrhotne orijentacije«²³⁴ iz 1954. on iznosi stajališta o hrvatstvu i jugoslavenstvu. Ističe da jugoslavenstvo nikada nije bilo afirmacija hrvatstva, već »uvijek i svagda samo njegovo uništenje«:

»Borba dakle protiv Jugoslavenstva i Jugoslavije je borba protiv jednog od najvećih zločinačkih kompleksa u povijesti Balkana, borba je protiv mržnje kao regulatora sudbine naroda, borba je protiv jedne prljave ideološke inferiornosti, borba je protiv jednog stanja koje predstavlja stalno i nepromjenjivo obnavljanje zločina.«²³⁵

Svoj negativni pristup prema Jugoslaviji ukratko ocrtava sljedećim riječima:

»Jugoslavija je nesreća za hrvatski narod, ali je sramota cijelog svijeta.«²³⁶

»This artificial state is the theatre of the most outrageous attempts against freedom of men and nations.«

²³² Isto, p. 26.

»In the area called Yugoslavia there is not only the question of overthrowing the communist regime, but the dissolution of the artificial state and the application of the principles of selfdetermination of nation.«

²³³ Isto, p. 31.

»Six million of Croatians remained in this post-war era inflexibly in the fighting against Communism and slavery. The resistance of the Croatian Nation at present is in accordance with the interests of the American Nation! Has, therefore, the Croatian Nation not the moral right to asks not be left alone and to hope that the great and noble American Nation shall give it the moral and material help in its just and sacred fight?«

²³⁴ Ivan Oršanić, »Životna stanja i svrhotne orijentacije«, *Republika Hrvatska* 4/11 (1954), pp. 2–15, 4/13 (1954), pp. 2–8.

²³⁵ Oršanić, »Životna stanja i svrhotne orijentacije«, *Republika Hrvatska* 4/11 (1954), p. 5.

²³⁶ Isto, p. 10.

U *Priručniku Hrvatske republikanske stranke* iz 1957. on vidi dvostruku dužnost emigracije:

»a) Nositi ideju države pred cijelim svijetom, raskrinkavati neprijatelja i sijati povoljno sjeme, tako da ideja države bude prihvatljiva, prihvaćena i priznata, kad je narod manifestira u oslobodilačkom lomu.

b) Nositi ideju unutrašnjeg uređenja, tako da oslobođena zemlja primi žive ideje u svoju sredinu, a ne da se nađe u neredu, zbrci i konačno kao plijen diktatorskih i špekulantskih demagoga.«²³⁷

U svojim se tekstovima Oršanić često poziva na više ciljeve. Tako primjerice promišlja:

»Nama mora biti cilj, da cijeli hrvatski narod, i onaj u zemlji i onaj u izbjeglištvu, živi u idejama slobode, – jer nam je to najveća odgovornost. Jugoslavija će propasti, to joj je sudbina, ali s propašću Jugoslavije propast će diktature samo ako ih ne bude u nama, i nastat će sloboda, ako je budemo nosili kao vrlo živu i živahnu viziju i odgovornost.«²³⁸

No ni Oršanić nije mogao okupiti emigraciju, za koju Kazimir Katalinić konstatira: »Hrvatska politička emigracija bila je krajem 1959. godine sve prije nego jedinstvena.«²³⁹

Iako u emigraciji mnogi nisu shvaćali novonastale međunarodne okolnosti, ali ni svoj vlastiti nepovoljni položaj, to nije bio slučaj s intelektualcima okupljenima oko časopisā *Osoba i duh* te *Glas sv. Antuna*. U njihovim se radovima iz ovog razdoblja također razmatra hrvatska tragedija i 'jugoslavensko pitanje', ali se ipak naglasak stavlja na položaj osobe, ljudsko dostojanstvo i ljudska prava. Istraživanja i analize negativnih učinaka komunizma prisutna su u mnogim člancima, a objavljeno je i više knjiga o toj problematici.²⁴⁰

Ivo Lendić 1947. u pismu msgr. Augustinu Juretiću piše da je u čitavoj suvremenoj drami najtragičnija pojava čovjek kao ličnost te da su mu sva prava pogažena:

»Ugrožena mu je egzistencija sa svakovrsnog gledišta; tjeskoba mu je postala

²³⁷ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak II. 1960. – 1974. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), p. 77.

²³⁸ Ivan Oršanić, »Iz tragedije u tragediju«, *Republika Hrvatska* 7/27–28 (1957), pp. 2–4, na p. 4.

²³⁹ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak II. 1960. – 1974., p. 13.

²⁴⁰ Vidi primjerice: Blaž Štefanić, *Comunismo: sin mascara* (Rosario: Ascuola de artes gráficas del colegio 'San Hose', 1949); Vendelin Vasilj, *Komunizam i vjera* (Chicago: Croatian Franciscan Press, 1950).

svakodanji kruh; nejasno sutra. Nitko ne zna gdje će i kako će biti pregažen. U čovjeku-ličnosti ili čovjeku-osobi ugroženi su ujedno i temelji čitave civilizacije jer su dovedena u opasnost najosnovnija prava čovjeka na kojima se oslanja čitav kulturni i civilizacijski sustav kršćanstva, dakako u svom pojavnom dielu. Nasuprot nezaštićene ljudske osobe stoje dandanas nakazni sustavi bezobzirnog kapitala svemogućee države. Ljudska je osoba postala objekt i gnječe je idoli ovoga svijeta prema kojima teži, nažalost s toliko strasti i svako ljudsko srce kao prema jedinom izvoru sreće: novac i vlast.«²⁴¹

Prijeratni hrvatski katolički mislioci, pod vodstvom novinara i književnika Luke Brajnovića i Hijacinta Eterovića, pokrenuli su 1949. u Španjolskoj časopis *Osoba i duh*, okupljajući brojne hrvatske intelektualce u emigraciji:

»Revija *Osoba i duh* proizašla je iz ideje da se hrvatskom čovjeku povrati osobno i duhovno dostojanstvo i to prvenstveno dostojanstvo hrvatske iseljeničke inteligencije koja je trebala biti predvodnik unutarnje promjene i obnove kršćanskog svjetonazora, osobnog morala i nacionalnog identiteta koji su bili uzdrmani ne samo provalom komunizma s Istoka, nego modernim liberalizmom i kapitalizmom sa Zapada.«²⁴²

Naziv časopisa, sadržaj i terminologija, pored čežnje za vlastitom domovinom, ukazuju na prevladavajući pristup s pozicija kršćanskog personalizma. Stoga se u mnogim člancima citiraju Nikolaj Berdjajev i Jacques Maritain. Već se u prvom broju časopisa daje dijagnoza ondašnjeg vremena:

»Posljednjih dvjesto godina naše povijesti čovjek je ugrožen kao nikada prije. Krivo shvaćeni pojam slobode pretvorio se u demonsku silu, koja drobi i ništi izvorni čovječiji lik. Liberalizam je pokidao sve metafizičke korijene, što čovjeka vežu s nebom, zemljom i društvom i učinio ga blijedim, neizrazitim i bolesnim predstavnikom dvadesetog stoljeća.«²⁴³

Prati je kritički osvrt na blokovsku podijeljenost svijeta:

»Svijet je ovaj put podijeljen između totalitarističkoga, istočnoga bloka, kojemu je po ratu, na naš užas, pripala polovina Evrope i naša vlastita domovina, i Zapadnoga bloka, koji se još uvijek izživljuje u sitnom liberalnom individualizmu (koji znači atomiziranje čovječje osobe, predane na milost i nemilost hirovima i podsvjesnim nagonima u čovjeku) i svi jednako misle, da je vrhunac sreće i spada u dotjeranom, uljepšanom i lagodnom materijalnom životu.«²⁴⁴

²⁴¹ Ivo Lendić, *Božji kotači: Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću*, p. 51.

²⁴² Domagoj Augustin Polanščak, »Franjo Hijacint Eterović: Portret kršćanskog humanista«, u: Franjo Hijacint Eterović, *Osoba, etika i nacija: rasprave, studije i članci*, priredio Domagoj Augustin Polanščak (Zagreb: Glas Koncila, 2017), pp. I–LXII, na p. XXVII.

²⁴³ ***, »Nad ponorima skrajnosti«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), pp. 1–2, na p. 1.

²⁴⁴ ***, »Za osobno dostojanstvo čovjeka«, *Osoba i duh* 5/1 (1953), pp. 1–10, na p. 5.

U prvom broju časopisa *Osoba i duh* objavljen je i nepotpisani članak »Međunarodne katoličke deklaracije čovječjih prava«. U njemu se polazi od teze da je proces depersonalizacije i 'opadanje čovječje osobnosti u našim danima' dosegao vrhunac, a da su tome doprinijeli liberalni individualizam te fašistički i komunistički totalitarizam. Pisac smatra da se zadnja dva desetljeća protestira zbog zatiranja osnovnih prava čovjeka te da su upravo 'prava i dužnosti čovjeka' više nego ikada u »središtu najživlje pažnje čovječanstva«.²⁴⁵ On upozorava i na tzv. *Američku katoličku deklaraciju* koja je 1946. u Sjedinjenim Američkim Državama izrađena na poticaj visokog katoličkog foruma National Catholic Welfare Conference. Napominje i da je američki episkopat 1947. predložio tu deklaraciju Ekonomskom i socijalnom vijeću Ujedinjenih naroda radi uvida u izražaj katoličke misli pri izradbi deklaracije Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima. Cjelokupni tekst te deklaracije objavljen je u sljedećim brojevima časopisa *Osoba i duh*.²⁴⁶ Urednici obavještavaju čitatelje i da je u kolovozu 1946. u engleskom gradiću Ware devetnaesti kongres međunarodnog pokreta katoličkih intelektualaca organiziranih u *Pax Romana* prihvatio zaključke u vezi prava čovječje osobe, a kao izvrstan ocjenjuje uvod u te zaključke gdje su postavljeni znanstveni, filozofski i teološki temelji čovječjih prava. Spominju i da je u lipnju 1947. središnjica Španjolske Katoličke Akcije u Madridu izradila *Deklaraciju javnih kršćanskih načela* u 54 točke u kojima su 'jasno i snažno' iznesena prava osobe, obitelji, države i međunarodnog reda te kršćanski pogledi na rad, ekonomiju i pravo. Navode i da su u okviru događanja »Međunarodni katolički razgovori« predstavnici 12 naroda izvan ruske zone izradili *Deklaraciju prava i dužnosti čovječje osobe*.

Hijacint Eterović iznosi opširni kritički osvrt na *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*. Nakon uvodnih opaski Eterović ukazuje na logičku strukturu i sadržaj, utjecaj prijašnjih deklaracija i novih vidika, idejnu pozadinu deklaracije, a članak dovršava kritičkim promišljanjima o *Deklaraciji*. Iznoseći povijest nastanka *Univerzalne deklaracije* Eterović donosi i podatke o tekstovima iz četiri broja službenog glasila OUN-a na francuskom jeziku *Bulletin des Nations Unies* koji je izlazio u Ženevi, a u kojem se prikazuje da je rad na deklaraciji bio »mučni rad na spajanju dva svijeta, koja se ne mogu spojiti. Sovjetski Savez i njegovi sateliti gledaju u Deklaraciji skup ekonomskih i socijalnih prava narodnih masa, koja samo Država može jamčiti i osigurati. Ostali međutim,

²⁴⁵ ***, »Međunarodne katoličke deklaracije čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), str. 12–13, na p. 12.

²⁴⁶ U članku »Izražaj katoličkih misli o čovječjim pravima«, *Osoba i duh* 1/2 (1949), pp. 30–31. objavljuju prva dva poglavlja te deklaracije, a u članku »Deklaracija prava«, *Osoba i duh* 3/2–3 (1951), pp. 18–20, ostatak deklaracije.

gledaju u deklaraciji novi protest pogažene čovječje osobe proti svemoćnom državnom aparatu.«²⁴⁷ Eterović vidi »frapantnu sličnost« *Univerzalne deklaracije* i francuske *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. s tim da rezignirano uočava: »Razlika je, što u Deklaraciji Ujedinjenih Naroda a ma ni jedanput nije spomenut Bog, pa niti naravno pravo.«²⁴⁸ Inače, o naravnom pravu Eterović piše:

»Neka su prava naravna, a druga su pozitivna; ona prva proistječu iz naravnog zakona ili konkretnije iz onog djela naravnog zakona koji se odnosi na ljudsku narav uzetu u svojoj društvenoj dimenziji, a ova posljednja izvode se iz ljudskog sporazuma, bilo privatnog ili javnog, recimo iz običaja ili zakona. Naravno pravo, slijedom toga, jest djelovanje koje je sumjerljivo drugima po njihovoj ljudskoj društvenoj naravi. Za ljude se pretpostavlja da će razvijati sebe do punine svojih fizičkih i duhovnih sposobnosti. No to nije moguće ako ne mogu društveno djelovati i upotrebljavati stvari nužne za svoj razvoj. Stoga ljudi imaju naravno pravo činiti one stvari u društvu bez kojih bi njihov temeljni razvoj bio nemoguć.«²⁴⁹

Uz Eterovićevu analizu treba napomenuti da francuska *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* nije imala toliki utjecaj na *Univerzalnu deklaraciju*, da su kreatori *Univerzalne deklaracije* polazili od personalističkog i kršćanskog koncepta 'osobe', a tvorci francuske deklaracije od liberalnog koncepta 'individuuma', pojedinca. Također, bez obzira što se u *Univerzalnoj deklaraciji* izričito ne spominje Bog (a što je bila primjedba koju je uputilo više predstavnika različitih zemalja koje su sudjelovale u izradi *Deklaracije*) i naravno pravo, danas se smatra nespornom teza da *Univerzalna deklaracija* jest izraz prirodno-pravne koncepcije. Francuska deklaracija je izraz tzv. modernog prirodnog prava, dok je *Univerzalna deklaracija* izraz tzv. klasičnog prirodnog prava. Odatle slijedi da je *Univerzalna deklaracija* daleko više u kršćanskom duhu nego francuska deklaracija te stoga možemo zaključiti da je Eterovićev uvid pogrešan.

Eterović procjenjuje i u kojim je dijelovima deklaracije 'trijumfirala' katolička misao. U izričitom proglašenju jednakosti ljudi vidi stav kakav je kršćanstvo oduvijek zastupalo, kao i odredbe o obitelji iz članaka 16. i 23. *Univerzalne deklaracije*. Angloamerički utjecaj vidi u članku 21. kojim se predviđa

²⁴⁷ Hijacint Eterović, »Kritički osvrt na Opću deklaraciju čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/2 (1949), p. 19.

²⁴⁸ Isto, p. 20.

²⁴⁹ Francis H. Eterovich, *Approaches to Natural Law: From Plato to Kant* (New York: Exposition Press, 1972), p. 58; prijevod prema Domagoj Augustin Polanščak, »Franjo Hijacint Eterović: Portret kršćanskog humanista«, u: Franjo Hijacint Eterović, *Osoba, etika i nacija: rasprave, studije i članci* (Zagreb: Glas Koncila, 2017), pp. I–LXII, na pp. XLIII–XLIV.

sudjelovanje svih u političkom životu vlastite zemlje po demokratskoj praksi, kao i u članku 25. gdje se za svakoga traži »onakav stupanj života, kakav je u najnaprednijim zemljama svijeta, dakle upravo i opet u anglo-američkom svijetu.«²⁵⁰

Što se tiče idejne pozadine *Deklaracije*, Eterović zamjera što je dopušten utjecaj Sovjetima:

»Gdje god su mogli u koju točku Deklaracije umetnuti riječ 'država', tamo su to i učinili. Zbog ovoga neke su točke postale sumnjive, jer ih crvena diktatura može vrlo lako protumačiti u svom smislu.«²⁵¹

On upozorava na to da su »Sovjeti i njihovi sateliti« tražili da *Deklaracija* bude popis ekonomsko-socijalnih prava radnih masa te prosuđuje da oni do čovječje osobe mnogo ne drže. Kao pozitivno sagledava okolnost da većina drugih nije slijedila želje Sovjetā i da je ipak dala prednost osobi kao takvoj imajući u vidu i ekonomsko-socijalne uvjete njezina razvoja. Ponavlja da ni na jednom mjestu u *Deklaraciji* nije spomenut Bog, kao ni 'naravni zakon' kojeg on shvaća kao odraz Božjeg zakona u čovjeku i temelj svakoga pozitivnoga zakona. Dojma je da je *Deklaracija* proglasila ne samo neovisnost pojedinca od države, već i neovisnost čovjeka od Boga. Za navedeno smatra krivima Sovjete, ali im pridružuje i liberalizam, skepticizam i relativizam koji rastaču vodeće ličnosti anglo-američkih i europskih naroda. Iako uviđa da su u *Deklaraciju* ugrađena neka tipična katolička gledišta, nabroja što sve smatra njezinim slabim stranama koje svrstava u tri oblika: zablude, nedostaci i nejasnoće. Sve je to »plod golemih kompromisa između svih delegata, a osobito između Zapada i Istoka, liberalizma i marksizma, koji se na području prava i sloboda ne mogu naći skupa. Ta ne samo da su ove vrednote u dvjema taborima drugačije poređane, već su čak i riječi upotrebljavane u skroz na skroz drugom značenju. Tako sasma drugo znače u ustima sovjetskih delegata riječi: demokracija, sloboda, država, narod negoli u ustima Anglo-amerikanaca i uopće zapadnjaka.«²⁵² Glavna Eterovićeve zamjerka *Deklaraciji* je to da ona nije ukazala na temelj ljudskih prava: na Boga i čovječju narav te je ona otuda »znak slabosti i bijede duševne i duhovne u OUN«.²⁵³ Pri tome okrivljuje i istok i zapad:

»Istok Europe zastupa šaka bjesomučnih ateista, a Zapad i anglo-američki svijet skupina preživjelih liberalaca i nemoćnih agnostika. Za to je Deklaracija ispala

²⁵⁰ Hijacint Eterović, »Kritički osvrt na Opću deklaraciju čovječjih prava«, p. 20.

²⁵¹ Isto, p. 22.

²⁵² Isto, p. 23.

²⁵³ Isto, p. 23.

blijeda, bezkrvna, bez životnih sokova, što imaju izvor u transcendentalnoj sferi vrednota«. ²⁵⁴

Eterović smatra da su silni kompromisi štetili *Deklaraciji*, a izvor kompromisa vidi u spoju marksizma i zapadnog svijeta. To potkrepljuje stavovima belgijskog profesora moralne filozofije na Sveučilištu u Louvainu Jacquesa Leclercqa, koji je isticao da partneri u OUN ne mogu sagraditi svijet jer nisu složni. Eterović u prilog svom promišljanju iznosi i misli Jacquesa Maritaina iz odgovora UNESCO-u o teorijskom utemeljenju ljudskih prava, a koje Eterović krivo smatra Maritainovim odgovorom Komisiji za ljudska prava pri UN. Maritainovo promišljanje da postoje razlike među zapadnjacima te da postoje razlike između pogleda liberala i agnostika u odnosu na teiste i spiritualiste te da bi slijedom toga trebalo postojati više deklaracija, Eterović prenaglašava i ne upućuje da je to Martianovo polazno retoričko pitanje nakon kojega objašnjava upravo potrebu jedne jedinstvene deklaracije. Unatoč svih zabuda, nedostataka i nejasnoća koje iznosi, Eterović zaključno smatra da *Deklaracija* ipak »predstavlja najvredniji rezultat rada« Organizacije Ujedinjenih Naroda. Članak završava riječima:

»Njena izradba zahtijevala je preko sto sjednica. Nedvojbeno se ukazala dobra volja i iskrena želja, da ovaj dokument bude izrađen i svakako svečano objelodanjen svijetu, pa da govori budućim pokoljenjima, kako nije sve bilo barbarizirano u našem stoljeću. Deklaracija je važan dokument našeg doba, jer je u njoj još jedanput protestirala uznemirena savjest ljudi proti nečovječnom zatiranju slobode, čovječjih prava i uopće Čovječje osobe«. ²⁵⁵

Ovaj članak Eterović doraduje i ponovno ga objavljuje 1954. dodatno pojačavajući negativnu ulogu Sovjeta:

»Radi zlokobnog prisustva ruske delegacije u komisiji, koja je ovu deklaraciju izradivala, a vjerojatno i radi žive uspomene kod zapadnih delegacija na francusku deklaraciju prava, ovaj je dokument ispao bez spomena na Boga, koga inače Amerikanci i Britanci kod kuće proglašavaju jedinim davaocem i zaštitnikom temeljnih čovječjih prava, i bez spomena na nepromjenljivi naravni moralni zakon, koji obvezuje sve narode svijeta na svim mjestima i u svim vremenima na poštivanje čovječje osobe i obitelji. Ovim je bitno oslabljena snaga deklaracije već u samom začetku.« ²⁵⁶

²⁵⁴ Isto, p. 23.

²⁵⁵ Isto, p. 25.

²⁵⁶ Hijacint Eterović »Opća deklaracija čovječjih prava, prihvaćena u OUN dana 10. prosinca 1948«, *Osoba i duh* 6/4 (1954), pp. 89–106, na p. 89.

K tomu rezignirano konstatira:

»Ona je uostalom ostala tek pisanim slovom bez ikakve primjene na život čovjeka i naroda za željeznim zastorom, uključujući ovamo dakako i našu mučeničku domovinu.«²⁵⁷

Časopis *Osoba i duh* već je 1949. objavio prijevod *Univerzalne deklaracije*. Uvodno se napominje da se nekoliko emigrantskih listova osvrnulo na ovu *Deklaraciju* ili su donijeli njezin prijevod te ističu malu, ali po njima važnu stvar: »I u Argentini i u Engleskoj i u Kanadi naša je štampa prevela naslov *Declaration universelle des droits de l'homme* s *Opća deklaracija ljudskih prava*. Mi smo se odlučili na prijevod: čovječjih prava.« A objašnjenje glasi:

»Ne radi se naprosto o kakvoj filološkoj raspravi. Premda, već i s filološke strane, naš je prijevod bliži originalu. Ljudski znači u francuskom jeziku: *humain*. Original je naprotiv upotrebio imenicu čovjek (*l'homme*), i to u singularu i s određenim članom. A to ima svoje značenje. Istaknut je čovjek kao pojedinac, a ne ljudstvo ili čovječanstvo kao generički pojam. Tko imalo pažljivo pročita deklaraciju, na prvi mah će shvatiti, da je glavna briga sastavljača bila zaštititi prava, slobode i dostojanstvo pojedinca kao takova, osobe čovječje same u sebi i u odnosu prema drugima.«²⁵⁸

Iako postoje prijevori o prijevodu i ovog dijela naziva *Deklaracije*, ipak nije riječ o 'čovječjim pravima' već o 'ljudskim pravima'. U prethodnoj argumentaciji nije uzet u obzir izvorni tekst na engleskom jeziku, kao ni personalističko razlikovanje pojma 'human right' od nekadašnjeg pojma 'right of man'.

U kasnijim tekstovima filozofske i pravne naravi Hijacint Eterović za *Univerzalnu deklaraciju* navodi da je »primjer velikog moralnog uspjeha«.²⁵⁹ Nastavlja se baviti prirodnim pravom, ali samo onim do 20. stoljeća, o čemu objavljuje i sveučilišni udžbenik.²⁶⁰ No, očito je da Eterović nije obraćao pažnju na povratak prirodnog prava u 20. stoljeću, osobito neposredno prije i nakon Drugoga svjetskog rata, a što je vidljivo i iz njegova, ponegdje manjkavog osvrta na *Univerzalnu deklaraciju*. Eterović je bio i veoma zauzet oko slučaja kardinala Stepinca. U ime organizacije Croatia Academica Catholica pisao je 1953. godine američkom predsjedniku Dwightu Eisenhoweru i državnom tajniku Johnu Fosteru Dullesu, zamolvši ih da učine sve što je potrebno kako bi »heroj i prvak ljudskih prava i Božjeg zakona protiv komunizma« dobio odgovarajuću

²⁵⁷ Isto, p. 89.

²⁵⁸ ***, »Opća deklaracija čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/4 (1949), pp. 13–16, na p. 13.

²⁵⁹ Hijacint Eterović, »Svjetska vlada i Ujedinjeni narodi: Posvećeno deset-godišnjici Ujedinjenih Naroda 1945–1955«, *Osoba i duh* 6/4 (1954), pp. 7–28, na p. 26.

²⁶⁰ Francis H. Eterovich, *Approaches to Natural Law: From Plato to Kant* (New York: Exposition Press, 1972).

medicinsku njegu.²⁶¹ Kasnije je Eterović prikupljao liječnička svjedočanstva, koja je objavio u drugom svesku zbornika *Stepinac mu je ime*.²⁶²

Luka Brajnović u drugoj polovici 1950-tih misli da su u to doba, više negoli ikada, pravda, sloboda, prava čovjeka osobe i mir izgubili svoj istinski i točni smisao:

»Pravdom se nazivlje ne samo interes jačega, nego čak i uništenje najosnovnijih načela naravnoga reda i zakonitosti; slobodom se označuje ne samo nesmetano razvijanje zlih sklonosti, nego i vlast tiranije i diktatura jadne klike; pravima čovječje osobe se prikazuje ne samo zaštita pogubnih nazora na svijet, nego i bezobzirna korist uzurpirane vlasti.«²⁶³

U ranome emigrantskom razdoblju ističe se izraziti personalistički uradak Bonifacija Perovića »Čovječja osoba«, u kojem analizira pojam osobe i dolazi do zaključka da je upravo čovjekova osoba pravi uzrok sukoba između Katoličke Crkve i komunističkoga totalitarizma. Osobu određuje kao supstanciju koja »stoji sama za sebe, pripada samoj sebi, da je biće za sebe s vlastitom autonomijom (samoupravom), vlastitom djelatnošću, posjedujući duhovnu dušu, dakle razumnju, slobodnu, tad to znači, da ona ima vlastitu svrhu koja nadilazi svijet i povijest, te da nikad ne može biti upotrijebljena kao sredstvo. Čovjek je svrha, i to je bit novog kršćanskog pojma osobe.«²⁶⁴ Perović smatra da marksizam proglašava čovjeka točkom u dijalektičkome procesu materije odnosno vremenskim momentom povijesne borbe klasa. Otuda, čovjek po marksizmu nema vrijednosti u sebi niti po sebi, nije supstancijalno biće s vlastitom svrhom, slobodom i vlašću nad sobom. Iz toga slijedi da je prema novim društvenim i duhovnim problemima postalo nužno razlikovati u čovjeku individuum od osobe. Po njemu individuum znači određeno i definirano jedinstvo, po kojemu neko biće zadobiva točno određen značaj, različit od nekog drugog jedinstva. Individuum se nalazi na nižem stupnju univerzalnosti koju stvari imaju u duhu; tako su i čisti duhovi (npr. anđeli) individualna bića, ali u obliku oslobođenome od materije. Za materijalna pak bića razlučivanje individualnosti obavlja se upravo po materiji na koju forma, tj. duša utiskuje posebnu fizionomiju:

»U svakom od nas individualnost je ono što isključuje od mene sve ono što su drugi ljudi, ali baš radi toga ona označuje moju omeđenost.«²⁶⁵

²⁶¹ Polanščak, »Franjo Hijacint Eterović: Portret kršćanskog humanista«, p. LV.

²⁶² *Stepinac mu je ime: zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata II*, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1980).

²⁶³ Luka Brajnović, »Poruka mira«, *Hrvatska država* 3/29 (1957), p. 1.

²⁶⁴ Bonifacije Perović, »Čovječja osoba. Pravi uzrok sukoba između katoličke Crkve i komunističkog totalitarizma«, *Glas sv. Antuna* 3/8 (1949), p. 3.

²⁶⁵ Isto, p. 3.

S druge strane, osoba je potpuna individualna supstancija, razumne naravi i gospodar svojih čina, s vlastitim pravom, slobodna, samostalna u potpunom smislu riječi. Perović se poziva na Maritainovo shvaćanje osobe kao središta neiscrpivoga postojanja ljubavi, dobrote, djelatnosti, sposobnosti davanja i primanja, što pak sačinjava srž društvenoga suživljenja. Nadalje, individualnost i osobu sagledava kao dva izgleda čovječjega bića, koja ipak nisu dvije neovisne stvarnosti. Jedna utječe na drugu, jedna se služi drugom, a zajedno čine jedno jedinstvo. Odnos pak čovjeka i društva razmatra kroz iznesenu razliku individuuma i osobe:

»Čovjek kao materijalni individuuum ulazi u društvo po svojim naravnim materijalnim odnosima i potrebama, jer mu jedino društvo može zadovoljiti bezbroj materijalnih potreba i odgojiti ga. Kao osoba stoji u društvu po svojim krepostima, po kojima se uspostavljaju nutarnji, moralni odnosi zajednice, po kojima se duhom i umom daje u ljubavi žrtvi za zajednicu.«²⁶⁶

Pozivajući se na Papu Pija XII, Perović dovršava članak raspravom o dostojanstvu i pravu osobe u ontološkome, psihološkome i čudorednome smislu te zaključuje:

»Ne mogu se spasiti prava čovjeka, ako se ne priznaju prava Božja, kako to od reda rade moderne Deklaracije čovječjih prava, jer 'nauka ili društvena izgradnja, koja zaniječe tu nutarnju bitnu povezanost s Bogom, s obzirom na sve ono što se odnosi na čovjeka <...> slijedi krivi put; i dok jednom rukom gradi, s drugom pripravlja sredstva, koja će prije ili kasnije razrušiti djelo'«²⁶⁷

Perović misli da demokracija nije plod ni vrlina državno-političkih shvaćanja oblikovanih pod okriljem bizantskog i ruskog carstva:

»Ona je zadnjeg stoljeća tamo uvezena sa Zapada, ali nije nikad bila nutranje prihvaćena i primjenjena, nego, eto, služi kao cvijeće za nakit, tj. za propagandu. Sloboda, demokracija, dostojanstvo čovjeka itd. nisu vrijednosti, koje se mogu ostvariti jednim paragrafom ustava i lažnom propagandom, nego su to plodovi dugih idejnih rasčišćavanja, političkog odgoja, povijesne predaje i kulturnog kontinuiteta.«²⁶⁸

Kako za vrijeme stare Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, tako i u vremenu nakon Drugoga svjetskog rata Perović zastupa ista stajališta, iako mnoga, osobito ona o kapitalizmu, komunizmu, fašizmu i totalitarizmu, nisu

²⁶⁶ Isto, p. 3.

²⁶⁷ Isto, p. 3.

²⁶⁸ Bonifacije Perović, »Upoznavanje inozemstva s pravednim težnjama hrvatskog naroda«, *Glas sv. Antuna* 5/7 (1951), pp. 9 i 14, na p. 14.

bila u skladu s postavkama i vrijednostima koje su ti sustavi propagirali. U tom smislu, dragocjeno je njegovo shvaćanje tadašnjih promjena koje je vidio kao priliku za nov život i ostvarenje potpune ličnosti. Osuđuje pristup čovjeku i etici kakav se njeguje u marksizmu i individualističkome liberalizmu te ukazuje na potrebu obračuna »s nedruštvenim i neetičkim *homo oeconomicus* kapitalizma kao i kolektivnim čovjekom boljševizma.«²⁶⁹ U istom tonu, u brošuri *Kapitalizam i komunizam* tvrdi:

»Kapitalizam odbacujemo. Ali s jednakom odlučnošću odbacujemo i komunizam, jer su i jedan i drugi u teoriji zabluda, a u praksi nasilje. Hrvatski se narod međutim bori za druge ideale: on se bori za istinu i pravdu, i zato nužno jest i ostat će do posljednjega pravoga svog pripadnika zakleti neprijatelj kapitalizmu i komunizmu!«²⁷⁰

O neprihvatljivosti tih sustava jasno je iznio svoje mišljenje i cijelo desetljeće ranije u članku »Novi duh — novi poredak«, mišljenje koje predstavlja svojevrsni personalistički poklič onoga doba:

»Mi nećemo, da iza kapitalizma izgrađujemo boljševizam, jer je jednom i drugom isti temelj — materijalizam. Mi nećemo samo izmjenu forme, nego izmjenu sadržine. Mi postavljamo zahtjev za prava duha, dostojanstva čovjeka i solidarnost društva.«²⁷¹

Kako ništa od toga nije sadržavala *Deklaracija o ciljevima i svrsi Međunarodne organizacije rada* donijeta u Philadelphiji 10. svibnja 1944, u koju su mnogi tadašnji socijalni mislioci polagali velike nade, Perović je žestoko kritizira:

»Uspoređujući Deklaraciju s versailleskim dokumentom od 1919. opažamo, da ona, u svom načelnom dielu, ne donosi ništa novo, a duh, u kojem se tamo raspravljalo, ostao je u biti klasični liberalizam, i to zastarjeli i nemoćni liberalizam, koji kroz 25 godina kriza, nezaposlenosti, štrajkova, zauzimanja tvornica i pučkih fronta nije se ni koraka maknuo od versailleskih društvenih shvaćanja.«²⁷²

Perović zamjera Deklaraciji Međunarodne organizacije rada i to da se kreće u okviru liberalnoga kapitalizma te da ne dira ni u jednu njegovu dogmu,

²⁶⁹ Bonifacije Perović, »Društveni etos: preduvjet i temelj novog socialnog uređenja«, *Spremnost* 2/96–97 (1943), p. 3.

²⁷⁰ Bonifacije Perović, *Kapitalizam i komunizam* (Zagreb: Povjereništvo za odgoj i promičbu u postrojničtvu, 1944), p. 21.

²⁷¹ Bonifacije Perović, »Novi duh – novi poredak«, *Luč* 30/2 (1934–1935), p. 5.

²⁷² Bonifacije Perović, »Philadelphijska povelja. Društvena politika od Versaillesa do nedavne Deklaracije Međunarodne organizacije rada«, *Spremnost* 3/136 (1944), p. 3.

iako je preko pola stoljeća liberalne društvene politike završilo općim kaosom i revolucijom:

»Čovječja osoba ostaje i dalje promatrana samo kao individuum, kao broj bez etičkog dostojanstva i društvene organske sraštenosti, sama za sebe, upućena da nastavi borbu otrcanim i već neefikasnim sredstvima klasne borbe. Sve je tu proizvodnja, podjela, potrošnja i fizička egzistencija, ali o nutranjem sazrijevanju potpunog čovjeka radnika s etičkim dostojanstvom osobe i društvenom povezanošću u jednu organsku obiteljsku, profesionalnu, narodnu zajednicu preko rada, zvanja i suradnje — nema ni riječi.«²⁷³

Ističe da u toj deklaraciji postoji samo negativno određenje »rad nije roba« i ništa više:

»Nikakva pozitivna definicija rada, nikakvo preciziranje rada kao etičke vrijednosti i društvenog doprinosa, funkcije. To je zapravo s liberalnog gledišta dosljedno, jer bi se pozitivnim isticanjem etičke vrijednosti rada *ipso facto* priznalo ćudoređu utjecaj na gospodarsko područje, što se protivi osnovnim načelima liberalizma, kao i komunizma.«²⁷⁴

Kao personalist Perović zamjera *Deklaraciji* i pogled na čovjeka jer konferencija u Philadelphiji i »dalje pozna samo pojedince, individuum osamljene i atomizirane, kao i u doba klasičnog liberalizma, bez spoznaje, da pojedinačna bića po naravnom pravu imaju pravo na obitelj, na radost u radu, na društvenu povezanost s povjerenjem u zvanju, na nutarnje duševno zadovoljstvo, što mogu biti korisni društvu po svojoj životnoj funkciji. Potiskivanje radnog čovjeka, da trajno i izključivo ostane u klasnim relacijama prema društvu, tj. da provodi svoj život gomilajući bogatstvo u džep poslodavca i da samo grubom borbom nastoji izstisnuti svaku nadu u pravedni društveni poredak, a podnipošto izgrađivati ga.«²⁷⁵ Iznosi svoj dojam:

»Čitajući Deklaraciju ne ostaje nam, nego duboko požaliti tragičnu sudbinu suvremenog radništva kao i čitavog društva, koje, vrludajući između skrajnosti neostvarive podpune slobode i boljševičke diktature, ne može naći istinski put čovječanskog rješenja svojeg pitanja.«²⁷⁶

U zaključku tvrdi:

»Kako vidimo, philadelphijski dokument ponovno odaje krivu pretpostavku, s koje je polazila društvena politika zadnjih desetljeća. Problem proizvodnje,

²⁷³ Isto, p. 3.

²⁷⁴ Isto, p. 3.

²⁷⁵ Isto, p. 3.

²⁷⁶ Isto, p. 3.

ciena, izkorištavanja, u kratko, problem materialne količine nalazi se još uvijek na prvom mjestu dok je čovječja osoba, stvaralački čovjek o njima ovisan. Boljševizam je učinio korak dalje, pa je i čovjeka postavio jedino u relaciji količina. Tako je društvena politika usprkos golemog izkustva i poplave 'socialne literature' između dva rata ostala na onoj stranici na kojoj se nalazila god. 1919. Načela su nepromijenjena, ciljevi su odprilike isti.«²⁷⁷

Na tragu brojnih ondašnjih istaknutih mislilaca, osobito personalističkoga usmjerenja, koji su govorili o sudbini i krizi Europe,²⁷⁸ Perović ističe da Europa nije toliko geografski koliko kulturni pojam te da postoji potreba dovođenja u vezu društvene s kulturnom krizom. Pritom se poziva na Berdjajeva i opetovano se vraća na potrebu provedbe u život temeljnih životnih istina, europskih životnih izvora, životne vedrine i optimizma, duhovnosti i etike, što se sve stoljećima izgrađivalo na vjeri. »Samo na tim metafizičkim temeljima moguća je nova društvena izgradnja.«²⁷⁹ U tom smislu i Perovića je moguće svrstati u preteče personalistā, pristalica stvaranja jedinstvene Europe, kao što su npr. Christopher Dawson, Denis de Rougemont i dr.

U članku »Oblikovanje društvovnih snaga« Perović još jednom govori o krajnostima individualizma i kolektivizma. Individualizam zapada u radikalni subjektivizam, pridajući čovjeku apsolutnu autonomiju, a kolektivizam zapada u radikalni objektivizam, ograničavajući čovjekova prava. Ističe da je svrha narodne zajednice opće dobro, a čovjek kao osoba sačinjava sustavni dio općega dobra zajednice.²⁸⁰ Na kraju rata, uočava da boljševička najezda u zapadnoeuropski krug znači zadnji čin velike tragedije. Na tragu Berdjajevljeva negativnog stava o ukorjenjivanju boljševizma u Rusiji i Europi, rezignirano zaključuje:

»Kamogod je boljševizam uspio uvući svoju krvavu ruku, on pogađa točno. On zna izabirati, njegova prva 'čišćenja' uvijek pogađaju mozak, um, duh — inteligenciju Evrope.«²⁸¹

Perović, koji je već između dva svjetska rata prepoznat kao jedan od vodećih kritičara komunizma, boljševizma, marksizma i sličnih pojava,²⁸² nastavlja

²⁷⁷ Isto, p. 3.

²⁷⁸ Vidi npr. Bogdan Radica, *Agonija Europe: Razgovori i susreti* (Zagreb: Disput, 2006). Prvo izdanje 1940. u Beogradu.

²⁷⁹ Bonifacije Perović, »Poslije prve invazije. Nema novog poretka bez nutarnjeg jedinstva Europe i povratka na tradicionalne temelje«, *Spremnost* 3/111–112 (1944), p. 3 (10. travnja 1944).

²⁸⁰ Bonifacije Perović, »Oblikovanje društvovnih snaga. Tri životne relacije hrvatskog čovjeka«, *Spremnost* 3/116 (1944), p. 2 (7. svibnja 1944).

²⁸¹ Bonifacije Perović, »Odmazda nad duhom«, *Spremnost* 4/159 (1945), p. 2. (4. ožujka 1945).

²⁸² Između ostalog, Perović je u visoko-tiražnoj biblioteci MOSK-a (Moderna socijalna

svoj rad i u emigraciji. O ljudskim pravima izrazito je vrijedan Perovićev prilog u *Hrvatskoj reviji* povodom desete obljetnice *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. Na početku članka svjedoči:

»Za nas izbjegle Hrvate godina 1948. bila je godina početka snalaženja i srediavanja u novome svijetu, kao i prilagođavanja novom životu, tako da smijemo pretpostaviti, da je malo tko imao mogućnost proučiti tu Deklaraciju.«²⁸³

Pozdravlja donošenje *Deklaracije* naglašavajući da ona sadrži priznanje vrijednosti čovjeka i dostojanstva čovječje osobe. Zapaža da je *Deklaracija* hrvatskomu čovjeku u emigraciji, a osobito u domovini, gotovo nepoznata. Točno predmnijeva da su »Titovi komunisti« sigurno vodili posebnu brigu da ne objelodane *Deklaraciju* koja je u svojoj suštini protiv njihove nauke i sustava i čija su se načela kršila i iza rata. Ističe i da Jugoslavija nije glasovala za tu *Deklaraciju*. Da je Perović bio u pravu, potvrđuje činjenica da Jugoslavija nikada nije prihvatila *Deklaraciju*, a Jugoslavenski helsinški komitet sredinom 1988. peticijom je predložio Skupštini SFRJ pristupanje *Deklaraciji*, ali »svaka službena (javna) reakcija je izostala.«²⁸⁴ Za razliku od Hijacinta Eterovića, Perović ne vidi značajnu ulogu Sovjeta te smatra da je *Deklaracija* izraz savjesti čovječanstva u teškim ratnim i poratnim godinama:

»Sjetimo se, naime, da smo, dok se ona izrađivala, lutali progonjeni i u tjeskobi i da smo dizali proteste u ime naravnog prava i dostojanstva čovjeka. Nije stoga bez važnosti bar sada doznati, da naša svijest o tom prirodnom, od Stvoritelja danom, dostojanstvu i slobodi čovjeka nije bila probuđena tada samo u nama, nego je postojalo podudaranje probuđene savjesti čitavog čovječanstva, kojeg su predstavnici upravo u to doba formulirali načela spomenute Deklaracije.«²⁸⁵

Smatra da *Deklaracija* velikim dijelom predstavlja odjek nauka Katoličke Crkve i kršćanskoga personalizma:

»Ovo priznanje vrijednosti čovjeka u sebi je velikim dijelom odjek nauke Katoličke Crkve i kršćanskog personalizma, jer samo onaj, tko prizna Boga Stvoritelja, može priznati i u visokoj cijeni držati dostojanstvo čovječje osobe, a to je: da se čovjek ne može upotrijebiti kao sredstvo, jer on je svrha u sebi.«²⁸⁶

kronika) objavio sljedeća djela: *Marksizam* (1934), *Boljševizam* (1935), *Komunističke krilatice* (1936), *Komunizam* (1937) te 1944. knjigu *Kapitalizam i komunizam*.

²⁸³ Bonifacije Perović, »Universalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetgodišnjice (1948.–1958.)«, *Hrvatska revija* 9/2 (1959), pp. 131–135, na p. 131.

²⁸⁴ Vladimir Šeks, »Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka«, *Revija za sociologiju* 20/3–4 (1989), pp. 351–362, na p. 353.

²⁸⁵ Bonifacije Perović, »Universalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetgodišnjice (1948.–1958.)«, p. 131.

²⁸⁶ Isto, pp. 132–133.

Ističe zadovoljstvo da svijest o dostojanstvu i slobodi čovjeka nije bila probuđena tada samo u kršćanima, nego i u savjesti čitavoga čovječanstva. Ishodište *Deklaracije* nalazi u priznanju nutarnjega, prirođenoga, inherentnog dostojanstva čovjeka, dakle neovisno od bilo koje ljudske vlasti, ustanove, rase, klase, vjere i politike. *Deklaracija* je, po njemu, čisto naravno–pravna karaktera i time u očitoj suprotnosti s pravnim pozitivizmom modernoga vremena, posebno s etatizmom. Ranije deklaracije koje se navode kao povijesne prethodnice *Univerzalne deklaracije* Perović ne smatra njezinim izvorima, niti bliskima deklaraciji:

»Međutim, one nijesu nosile toliko općenit ljudski značaj, nego više politički. Bile su plod političko–socijalnih težnja pojedinih naroda. Ova zadnja Deklaracija je neizravna osuda genocidija, ali u isto vrijeme i obrana čovječeje osobe kao takve, koja živi u tjeskobi, bespravna i nezaštićena. Drugim riječima, ona svoje ishodište postavlja u priznanju nutarnjeg, prirođenog, ‘inherentnog’ dostojanstva čovjeka, dakle nezavisno od bilo koje ljudske vlasti, ustanove, rase, klase, vjere i politike.«²⁸⁷

Odatle Perović pokušava jasno odrediti značenje *Univerzalne deklaracije*, koja nije ništa drugo nego »konkretno zadovoljenje onih osnovnih i bitnih prava, koja su po samoj naravi dana čovječjem biću, a koje je Krist obnovio i potvrdio.«²⁸⁸ U članku kratko objašnjava sadržaj *Deklaracije*. Smatra da u ocjeni načelne važnosti same deklaracije treba podsjetiti na »sve dojučerašnje (od kojih se još mnoge aktivno podržavaju) znanstvene zablude, kao pozitivizam–determinizam, teorija o nadčovjeku i podčovjeku, psihologija kao nauka o pokretima, tad zoološka antropologija, čovjek kao ‘homo oeconomicus’, čovjek–masa, čovjek–stroj itd.«²⁸⁹ Osnovnu zaslugu *Deklaracije* nalazi u tome što ona proglašava prava koja proistječu iz same naravi ljudske osobe. Drugo njezino značajno obilježje vidi u njezinoj univerzalnosti, a koje se očituje na dva načina. Prvo, po tome što deklaracija priznaje naravna, dakle općeljudska načela dostojanstva i, dosljedno, jedinstva ljudskoga roda; drugo, po tome, što su je prihvatili svi slobodni narodi (razumije se, osim komunističkih država) koji pretpostavljaju različite kulture, predaje, običaje i vjere. Kao takvu, on je shvaća kao službeni izražaj jedinstva ljudskoga roda, jednakosti svih ljudi, izražaj dostojanstva nerazdvojivoga od ljudske osobe te njegove osnovne slobode s neotuđivim pravima. O personalizmu kao najvažnijem temelju za moderno pravno utemeljenje ljudskih prava, kao i o velikoj zaslugi Jacquesa Maritaina, kasnije se raspravljalo, ali taj značajni uspjeh kršćanskoga personalizma ostao

²⁸⁷ Isto, p. 132.

²⁸⁸ Isto, p. 133.

²⁸⁹ Isto, p. 134.

je gotovo bez odjeka u hrvatskoj pravnoj i filozofskoj misli, pa čak i onoj kršćanskoga svjetonazora. Treba napomenuti da je o *Deklaraciji* u to vrijeme na sličan način govorio i raspravljao i sâm Jacques Maritain,²⁹⁰ a da je Berdjajev i ranije odricao liberalizmu mogućnost da osigura ljudska prava i slobode jer ona zahtijevaju dublju utemeljenje od onoga koje im osigurava liberalizam. Po Berdjajevu, kao i Peroviću, ta prava zahtijevaju metafizičku i religijsku utemeljenost.²⁹¹ Glede nedostataka *Deklaracije*, Perović ističe da se oni nalaze više u onomu, što ona nije, nego u onomu, što ona stvarno jest razumijevajući da ona nije obvezujući pravni akt, ali se nada da će »jednom načela Deklaracije biti primjenjena u život i zakonski zaštićena u čitavom svijetu.«²⁹²

Mirko Meheš, sociolog, jedan od emigranta koji se uspješno uklopio u američki život, govoreći o hrvatskim emigrantima poslije Prvoga i Drugoga svjetskog rata u Americi zapaža:

»Ljudi su pošteno radili svoj posao, nastojali su biti dobri građani; nisu kršili zakone koje su poznavali, ali često kao da to nije bilo dosta. Činjenica da si doseljenik; dotepenac, činila te ipak čovjekom koji je vrijedio manje od domorodca. Većina se na to rezignirala sve dok je ostatak (a prije svega zaradivanje kruha, kako je navikao) ostao kao i prije. Oni, koji su imali većih ambicija u životu od 'strong backs, and no brains', pokušavali su promijeniti čak i prezime, da bi zvučalo bolje i pravilnije. Usklađeno s muzičkom atmosferom okolice. U svim tim situacijama čovjek je ipak bio ponižen, pritisnut i onda su sociolozi rekli da su djeca iz takvih situacija i obitelji dolazili 'with the chip on the shoulder' (s cjepanicom psihološkog nezadovoljstva na ramenima).«²⁹³

Meheš uviđa, zastupa i naglašava kršćanko utemeljenje ljudskih prava. Govoreći o pravima čovjeka, osobe, pojedinca, obitelji, prava na život, prava na rad, prava na odmor, prava na zaštitu i 'prava na bezbroj stvari' smatra da je nemoguće sva ta prava, sve te ideje braniti bez oslonca na Boga, na kršćanstvo: »Iz Božje nauke samo proizlazi istina da su svi ljudi jednaki, da svi imaju jednako pravo na život. Otuda proizlazi naše pravo na dostojnu nagradu za naš rad, na obitelj, na ljudski život, i eto – ja sam se pišući ovo poglavlje trudio izložiti i dokazati sva ta ljudska prava, ali sam osjećao da je sve skupa slabo i

²⁹⁰ Jacques Maritain, *Natural Law: Reflections on Theory and Practical* (South Band: St. Augustine's Press, 2001); Jacques Maritain, *Christianity and Democracy: The Right of Man and the Natural Law* (San Francisco: Ignatius Press, 2011); Jacques Maritain, *The Person and the Common Good*; Jacques Maritain, *Čovjek i država*.

²⁹¹ Nikolaj Berdjajev, *Filozofija nejednakosti*, p. 131.

²⁹² Bonifacije Perović, »Universalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetgodišnjice (1948.–1958.)«, p. 135.

²⁹³ Mirko Meheš, *Ljudi kojih nema: Nestanak hrvatske političke emigracije* (Toronto: Hrvatski put, 1992), p. 45.

neobranjivo, dok ta riječ nije izrečena.«²⁹⁴ Uviđa da je moderno i uobičajeno biti ‘napredan’, ali izražava sumnju u takav pristup temeljnim ljudskim pitanjima: »A ako nam ne treba ni Boga ni vjere, tada – imaju u potpunosti pravo i komunizam i kapitalizam – svaki na svome području. Oni su uvjereni da će – bez Boga – sa samom materijom načiniti ljudima raj na zemlji. Onda ih treba pustiti neka rade. Jer zaista ne znam, ako niećemo ove temelje, s kojim se pravom i u ime čega možemo protiv njih boriti?«²⁹⁵

U studiji »Komunizam«, koja je objavljivana u *Hrvatskom katoličkom glasniku* tijekom tri godine, od 1954. do 1956,²⁹⁶ Meheš pokušava sažeti što Marx, komunisti i socijalisti uče:

»Kada bi se htjelo u par riječi reći što Marx, a za njim komunisti i socijalisti uče, tvrde i propovijedaju, a neki čak i vjeruju, tada je to, da oni obećavaju raj na zemlji. To jest da će oni tek služeći se materijom, mrtvom tvari, raspoređujući je i dijeleći je, kako oni zamišljaju načiniti ljude sretnima.«²⁹⁷

Veliki dio studije posvećuje pristupu ljudskim pravima u komunizmu. Podsjeća da su pred kraj i još neko vrijeme poslije Drugoga svjetskog rata, kad je međunarodni komunizam vjerovao, da će moći izrabiti međunarodne organizacije u svoju korist, komunisti sudjelovali pri izrađivanju mnogih međunarodnih akata i dokumenata. Među najznačajnije spada, kako ga Meheš naziva, »Sveopći proglas o pravima čovjeka«, a koji je usvojen na skupštini Ujedinjenih Naroda 10. prosinca 1948. Naglašava da je za raspravu važno to da su i pri izrađivanju jednako kao i pri glasovanju sudjelovali kako zapadni narodi preko svojih zastupnika, tako i svi komunistički predstavnici. Analizira ‘tridesetak članaka u tom proglasu’ i uspoređuje ih s komunističkom stvarnošću. U vezi članka 1. *Univerzalne deklaracije* kojim se određuje da su svi ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i u pravima, te da su obdareni razumom i savješću i moraju djelovati jedni prema drugima u duhu bratstva, Meheš najprije podsjeća:

»Prije samog početka moramo ustanoviti, da se s tim nije reklo u stvari ništa

²⁹⁴ Mirko Meheš, »Kruh naš svagdašnji: Uvod u socialno pitanje«, *Hrvatska misao* 2/8 (1954), pp. 4–33, na p. 27.

²⁹⁵ Isto, p. 28.

²⁹⁶ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 13/8 (1954), pp. 334–336; 13/9 (1954), pp. 388–389; 13/12 (1954), pp. 504–505; 14/4 (1955), pp. 142–143; 14/5 (1955), pp. 178–179; 14/6 (1955), pp. 226–228; 14/8 (1955), pp. 309–311; 14/9 (1955), pp. 335–338; 14/11 (1955), pp. 415–417; 15/1 (1956), pp. 16–18; 15/2 (1956), pp. 49–51; 15/3 (1956), pp. 77–79; 15/4 (1956), pp. 107–109; 15/5 (1956), pp. 148–150; 15/6 (1956), pp. 180–183; 15/8 (1956), pp. 237–240; 15/10 (1956), pp. 299–302.

²⁹⁷ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 13/8 (1954), pp. 334–336, na p. 334

nova. Ljudi su se htjeli najprije osloboditi Božjih zakona, pa načiniti svoje bolje – i na koncu su došli na to, da ponavljaju ono, što je u Božjim zakonima daleko bolje rečeno.«²⁹⁸

Glede odredbe prvog članka on smatra da bi se moglo pitati komuniste »kako oni tumače činjenicu, da se djeca velikih komunističkih upravljača i šefova rađaju s daleko većim pravima od djece ostalih građana. Ili kako je to moguće, da dijete rođeno od ‘reakcionarnih’ roditelja u stvari imade od najprvog početka posve drugačiji život i pred njim je posve drugačija budućnost od budućnosti djeteta, koje je rođeno od partijskih roditelja?«²⁹⁹ Iz perspektive zahtijevanoga bratstva dovodi u pitanje državnu propagandu komunističkih zemalja protiv zapadnih država i naroda, odnosno protiv svih onih koji misle drugačije. Smatra da i te spoznaje o poštivanju članka 1, kao i drugih članaka, ukazuju da *Univerzalna deklaracija* za komuniste vrijedi tek kao propagandno sredstvo, a kad im ona ne koristi, oni odstupaju od svih svečano potpisanih i proglašanih načela i prava. Za drugi članak deklaracije, o dostupnosti svih prava i sloboda bez razlika, predbacuje komunistima da uzdižu Moskvu, odnosno Sovjetski Savez iznad drugih. U komunističkom pristupima prema prva dva članka Meheš prepoznaje sljedeće tendencije:

»Dok dakle s jedne strane radi oholosti čovjeka ovaj proglas ispada već u početku loša kopija Božjih zakona – dotle svaki čovjek, koji imade otvorene oči i uši znade i vidi – da su komunisti od prvog časa u sukobu s takovom Deklaracijom o pravima čovjeka. Dakle potpisujući je, oni su se rugali svima onima, koji su istu deklaraciju potpisali s ozbiljnošću i uvjerenjem, da se obvežu poštivati je i obdržavati.«³⁰⁰

U odnosu na članak 3. da svatko ima pravo na život, slobodu i sigurnost Meheš i ne smatra potrebnim posebno dokazivati da se komunisti toga ne drže:

»Čovjek ne treba biti niti stručnjak da mu bude posve jasno, kako se komunisti pokazuju u zemljama, gdje drže vlast u rukama, kao da ovih načela uopće nema i kao da ih nikada nisu ni čitali, a kamo li potpisali, te dapače obvezali se poštivati ih i održavati. Zar je potrebno ići podrobnije u to? Koliko je kod komunista ljudski život jeftin? Tko je u jednoj komunističkoj zemlji siguran, da će sutra osvanuti? Dapače, nije uopće potrebno ići u dvojbene slučajeve, u nesigurna svjedočanstva. Dovoljno je poslužiti se onim slučajevima, koje i sami komunisti priznaju. Uzmimo u našem hrvatskom slučaju Bleiburg i sva ona ubijanja po

²⁹⁸ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 14/6 (1955), pp. 226–228, na p. 227.

²⁹⁹ Isto, p. 227.

³⁰⁰ Isto, p. 228.

cijeloj domovini u isto vrijeme. Toga nitko i ne taji. Činjenica pak da ni vlasti ne znaju broja pobijenih upravo je dokaz, da je to sve išlo bez suda, dakle bez pravde, bez evidencije, bez zakona, bez dokazivanja i ustanovljivanja krivice. Zemlju se jednostavno čistilo od svega, što bi komunistima u njihovu budućem radu moglo smetati.«³⁰¹

Odredba članka 4. *Univerzalne deklaracije* kojom se određuje da nitko ne može biti u ropstvu te da su ropstvo i trgovina robljem zabranjeni, Meheš tvrdi da je u suprotnosti s postojanjem brojnih logora u svim komunističkim zemljama. Podsjeća da su i robovi u starom vijeku imali bolji položaj od zatvorenika u komunističkim logorima, a poziva se na okolnost da je i sam bio u takvim logorima. Pri analizi članka 5. kojim se određuje da nitko ne može biti stavljen na muke niti podvrgnut okrutnim, neljudskim i ponižavajućim kaznama, Meheš kao bivši zatvorenik, svjedoči:

»Ovdje svaki čovjek, koji je preživio makar i najkraće vrijeme u jednom komunističkom logoru, ne može se uzdržati, a da ne usklikne koliko i kako je ruganje bilo sa svim tim pravima čovjeka, kad se je uopće dozvolilo da komunističke vlade potpišu ova načela.«³⁰²

Raspravljajući o odredbama članaka od 6. do 11. koji se odnose na pravne postupke, osvrće se na sudske postupke u tadašnjoj Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj:

»Tada dolazi zapravo pitanje, je li moguće uopće ove prividno slične stvari zvati istim imenima. Je li zakon zaista zakon? Naime – zakon u demokraciji i zakon u jednoj komunističkoj zemlji.«³⁰³

Pri tome se osvrće i na komunističko samonazivanje svog sustava demokracijom:

»Zar neće današnja mladež iz naše domovine i svih drugih komunističkih zemalja rugati se demokraciji kad oni, koji vjeruju, da je posjeduju u punom stupnju dozvoljavaju i pristaju, da se ono, što komunisti čine, naziva također demokracijom. Svejedno što se tu dodaje 'istočna' ili 'narodna' demokracija. Otkud će netko u jednoj komunističkoj zemlji nešto znati o pravoj demokraciji? Zar iz knjiga? Ta u knjigama imade toliko toga napisano. Zar ne će ti mladi ljudi radije zaključivati, budući da te tako zvane zapadne demokracije sastaju se, razgovaraju, pregovaraju, trguju i kramare s istočnim demokracijama kao sebi

³⁰¹ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 14/8 (1955), pp. 309–311, na p. 309.

³⁰² Isto, pp. 309–310.

³⁰³ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 14/9 (1955), pp. 335–338, na p. 335.

jednakima – da su jednaki? Sve ono, što netko pripovijeda, da je razlika – tek je obična propaganda kao reklama za neku robu, da se bolje proda.«³⁰⁴

Kao primjere komunističkoga pristupa koji je u suprotnosti s odredbama *Deklaracije* o pravednom pravnom postupku navodi proces protiv kardinala Stepinca i »proces protiv one skupine od skoro stotinu hrvatskih časnika i školanih ljudi u rujnu 1948. tzv. Kavranove skupine«:

»Može li se u oba slučaja govoriti o sudu, koji bi bio nepristran, nezavisan, kad je svakome jasno, da je to bio sud – partije, a ne sud pravde.«³⁰⁵

Meheš smatra da je pravda u komunizmu – služiti interesu partije te ukazuje na različita značenja istog pojma u komunizmu i demokratskim društvima:

»I zato, kad danas o svim tim stvarima govore predstavnici Istoka i Zapada, (uz sve slabosti i nesavršenosti zapadnih sistema) ovi među sobom govore dva posve različita jezika, jer na Istoku i Zapadu iste riječi ne znače iste stvari. Međutim ovdje želim ponovno podvući samo jednu stvar: ovo su načela i zakoni, koja su na međunarodnom forumu svi komunisti potpisali i obvezali se držati istih.«³⁰⁶

Iako Meheš ispravno uočava da se različito shvaćaju isti pojmovi, netočno presumira da su »svi komunisti« potpisali i prihvatili načela i obveze na međunarodnoj razini kao i zapadni dio svijeta. I površnim uvidom u (ne)prihvaćene međunarodne akte od strane 'komunističkih država' razvidan je različit i nesustavan pristup, dapače pristup prema vlastitoj trenutnoj političkoj potrebi.

Glede članka 12. koji izriče da nije dopušteno miješanje u privatni i obiteljski život te jamči nepovredivost doma i dopisivanja, Meheš nespretno izražava svoj stav:

»Obeščašćivanje pak protivnika je postalo tako poznato, da danas nitko do nekih oduzimanja građanskih prava i časti po komunističkim sudovima i ne drži.«³⁰⁷

Pri tome Meheš ne misli da do toga ne treba držati, već da takve odluke komunističkih sudova u zapadnom svijetu više nikoga ne iznenađuju. U vezi članka 13. kojim se jamči sloboda kretanja izvan i u okviru svoje zemlje, Meheš upućuje na komunističke novine:

»Treba uzeti komunističke novine, pa će se vidjeti, kakove su se kazne dijelile

³⁰⁴ Isto, p. 336.

³⁰⁵ Isto, p. 337.

³⁰⁶ Isto, p. 338.

³⁰⁷ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 14/11 (1955), pp. 415–417, na p. 415.

ljudima, koji su se htjeli okoristiti ovim pravom. A koliko vremena još poslije preuzimanja vlasti po komunistima oni, koji nisu bili komunisti, nisu smjeli slobodno se kretati niti u samoj vlastitoj domovini, bez posebnih policijskih dozvola i sličnoga?»³⁰⁸

Članak 14. *Deklaracije* uređuje pravo utočišta pred progonom, a Meheš postavlja upit:

»Koliko ili još točnije – gdje je ta i koja je to osoba, koja se je poslužila tim pravom – uz poštivanje tih načela sa strane komunističke zemlje. Naime – što sve komunističke vlasti nijesu učinile, da onima, koji su već dobili to utočište u nekoj stranoj zemlji, ne ogorče život. Kolika se slavodobitna propaganda vodi po komunističkom tisku, kad se uspije repatriirati nekoga, tko još nije uspio formalno postići tog prava utočišta (azila).«³⁰⁹

Glede prava na državljanstvo i da ga nitko ne može biti lišen, kako stoji u članku 15. *Deklaracije*, Meheš konstatira da »mi Hrvati imademo toliko bolnih pitanja« i pita se »zar nisu svi emigranti, koji se nisu odazvali pozivima na repatrijaciju, bili dekretom lišeni svojeg državljanstva i narodnosti i to ne jedanput.«³¹⁰ O pravima koje se odnose na obitelj, smatra da komunisti lišavaju obitelj njezinog temeljnog prava na nerazrješivost, a roditelje prava na odgoj djece – jer oni to žele načiniti drugačije u ime nekih budućih maglovitih ciljeva, a da Zapad to isto čini. Uz pravo na vlasništvo Meheš primjećuje:

»Dok smo kod drugih točaka trebali tražiti dokaze, da ih komunisti ruše i vriedaju – dotle u ovoj točki to je jasno i očito, da je neko dokazivanje uopće suvišno. Komunisti zapravo idu tako daleko, da katkada tvrde, da se o tome pravu ne može uopće govoriti ili pak da je ono zapreka napretka. Najprije se bogatije lišilo njihova prava na vlasništvo (to je činio i Hitler), a poslije su došli i drugi na red, da se konačno dođe na to, da nitko ne posjeduje ništa.«³¹¹

Slobodu misli, savjesti i vjere iz članka 18. Meheš veže uz komunistički stav da je vjera opijum za narod, a iz čega jasno slijede posljedice:

»Kako je moguće govoriti o slobodi vjere u zemlji, gdje su svi vjerski listovi ukinuti, katoličke tiskare zaplijenjene, katoličke škole zatvorene (a ista je sudbina zadesila i slične muslimanske ustanove), katoličkim nastavnicima i učiteljima oduzeto pravo podučavanja i gdje je svaki drugi čin osim čitanja Svetog Pisma i par usputnih neopasnih riječi i to tek u crkvi ili sakristiji – već protudržavan!«³¹²

³⁰⁸ Isto, p. 416.

³⁰⁹ Isto, pp. 416–417.

³¹⁰ Isto, p. 417.

³¹¹ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 15/2 (1956), pp. 49–51, na p. 49.

³¹² Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 15/3 (1956), pp. 77–79, na p. 78.

Glede članaka 19. i 20. o slobodi mišljenja te slobodi udruživanja, Meheš konstatira:

»Uza sve riječi, komunizam je tek nasilnička tiranija i ostat će to sve, dok ne bude slobode vjere, slobode mišljenja, slobode sastajanja, udruživanja.«³¹³

U članku 21. *Univerzalne deklaracije* garantira se da svatko ima pravo da sudjeluje u upravi svoje zemlje te da svatko ima pravo na jednak pristup javnim službama, a Meheš pojašnjava pristup u komunizmu:

»Načela kažu – ‘svaka osoba’ – a u komunizmu se to praktično misli ‘svaki komunista’.«³¹⁴

Meheš se zaključno pita: ako je riječ o diktaturi proletarijata, kako to onda može biti demokracija? Stoga zaključuje da diktatura proletarijata znači »upravo izrugivanje svih pojmova slobode, slobodne volje, narodne volje, demokracije, slobodnog izbora i nametanje željezne šake komunističke države.«³¹⁵

Dolazak mlađih emigranata liberalno-demokratske orijentacije u drugoj polovici 1950-tih godina rezultirao je časopisom *Nova Hrvatska*, koji se tiskao do 1974. kao mjesečnik, a od 1974. do 1990. kao dvotjednik. Urednik časopisa bio je Jakša Kušan, a časopis je okupljao intelektualce nezadovoljne nepostojanjem slobode misli i javnog djelovanja u Jugoslaviji. Distancirali su se od proustaške emigracije, iako su se kao i oni zalagali za nacionalnu nezavisnost Hrvatske. U prvim godinama izlaženja objavljen je niz članaka o nacionalnoj neravnopravnosti u Jugoslaviji, političkim suđenjima, stanju u zatvorima i ljudskim pravima. Časopis je pozivao čitatelje na prikupljanje dokumentacije o jugoslavenskim logorima. Jakša Kušan, urednik časopisa, prisjeća se uloge časopisa:

»Kao slobodna tribina, i kao list kojem se ne može poreći dosljednost političke linije, *Nova Hrvatska* je nesumnjivo najbolje odražavala sve suprotne interese, metode i mentalitete koji su dolazili do izražaja u relativno slobodnoj političkoj areni hrvatske emigracije.«³¹⁶

Gojko Borić, jedan od stalnih suradnika časopisa, izrekao je sljedeće zapažanje:

»Od samog početka izlaženja *Nova Hrvatska* bila je nešto bolje i svježije štivo

³¹³ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 15/4 (1956), pp. 107–109, na p. 109.

³¹⁴ Mirko Meheš, »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 15/5 (1956), pp. 148–150, na p. 149.

³¹⁵ Isto, p. 150.

³¹⁶ Jakša Kušan, *Bitka za Novu Hrvatsku* (Rijeka: Otokar Keršovani, 2000), p. 7.

od svih ostalih hrvatskih novina u emigraciji. Bila je pismenija, suvremenija i novinarskija nego sve ostale hrvatske tiskovine u inozemstvu.«³¹⁷

Intelektualci oko *Nove Hrvatske* imali su umjereniji stav prema političkim procesima u domovini, zazirali su od političkih podjela u iseljeništvu, pozornost su usmjerili prema nacionalno svjesnim hrvatskim komunistima te su komunicirali s vlastima, političkim i javnim djelatnicima u društvu prijema.³¹⁸ *Hrvatska revija*, koju je uređivao Vinko Nikolić, također je bila tiskovina koja je prednjačila u kvaliteti među emigrantskim tiskom. Vinko Brešić ocjenjuje:

»U novim sredinama hrvatski emigrantski pisci i u bitno izmijenjenim okolnostima nastojali su književno djelovati te su pokretali novine i časopise na vlastitome jeziku, ali i na jezicima dotičnih zemalja. Među njima posebno je mjesto zauzeo časopis *Hrvatska revija* koji se ubrzo nakon osnivanja nametnuo ne samo kao vodeće književno već i kao središnje glasilo hrvatske emigracije.«³¹⁹

Bogdan Radica, u mnogim pitanjima vizionar, napisao je još početkom 1980-ih:

»Kad povjesničari budu uspoređivali ovih trideset godina *Hrvatske revije* s najvećim dijelom časopisa, koji su se tiskali u domovini, ni njeni suradnici, ni njen urednik, ne će se zastidjeti, da nisu neprestano kroz sva nesuglasja branili dostojanstvo i svojeg naroda i svoje domovine <...> Živjeti izvan domovine i biti duhovno prisutan u domovini, jedino je, što intelektualac može zaželjeti.«³²⁰

Studia Croatica hrvatska je revija na španjolskom jeziku koja izlazi u Argentini od rujna 1960. s ciljem obavještavanja španjolskog govornog područja o povijesti Hrvatske te o njezinim prošlim i sadašnjim problemima. Prvi je urednik bio Ivo Bogdan, i to od 1960. do 1971, a iza njega su bili Franjo Nevistić od 1971. do 1984., Radovan Latković od 1984. do 1994. te Joza Vrljičak od 1995. do danas. Na engleskom je jeziku izlazio godišnjak *Journal of Croatian Studies* od 1960. godine, a uređivali su ga Jere Jareb i Karlo Mirth. Među istaknutijim suradnicima bila su i ova imena: Nada Kesterčanek Vujica, Ivo Omrčanin, Krsto Spalatin i Dominik Mandić. Ta dva glasila na stranim jezicima bila su, prema ocjeni Borisa Marune, jedini ozbiljniji pokušaji »hrvatske emigracije da se na stranim jezicima sustavno informira svjetsku javnost o našoj hrvatskoj prošlosti,

³¹⁷ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 46.

³¹⁸ Marina Perić Kaselj, »Važnost i značenje emigrantskih simpozija u Švicarskoj (1968. i 1971.) i doprinos Tihomila Rade«, u: Marina Perić Kaselj (ur.), *Tihomil Rada – Društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Hrvatska matica iseljenika, 2016), pp. 61–83, na p. 63.

³¹⁹ Vinko Brešić, »Hrvatska emigrantska književnost (1945.–1990.)«, p. 249.

³²⁰ Bogdan Radica, »Poslije trideset godina: Kroz stara razočaranja u nove nade«, *Hrvatska revija* 30/4 (1980), pp. 531–543, na pp. 531–532.

književnosti, kulturi i, napose, o tragičnom položaju Hrvatske i njezina naroda u tzv. novoj Jugoslaviji.«³²¹

1961–1969.

Okružje u kojem su djelovali Hrvati izvan domovine opisuje upozorenje Hrvatsko-latinoameričkog kulturnog instituta hrvatskoj emigraciji 1964. godine, u kojem, između ostalog, stoji:

»Nastojanje jugoslavenskih komunista, da onemoguće borbu hrvatske emigracije protiv Jugoslavije i komunističkog režima, prošlo je kroz dvije faze: Prva faza bila je karakterizirana lažnim denuncijacijama emigranata vlastima onih zemalja, u koje su se zaklonili tražeći zaštitu, te službenim zahtjevima za izručenje, atentatima, otmicama i ubijstvima. Svakog hrvatskog političkog emigranta, koji je pao u ruke jugokomunista, stizavala je smrt ili dugogodišnje tamnovanje. Kada se emigracija sredila i uspjela uspostaviti društvene i političke veze, neprijatelj je temeljito promijenio svoje metode ne odstupajući, naravski od svog cilja, da politički onemogućiti hrvatsku emigraciju. U ovoj drugoj fazi postepeno odustaje od otvorenih napadaja i zahtjeva za izručenjem, jer nijedna vlada slobodnog svijeta više ne nasjeda komunističkim denuncijacijama. Sada se nastoje uvući u emigrantske redove, pokušavaju predobiti malodušne, kupiti podkupljive, osamiti čvrste i dinamične, izazvati trzavice i razmirice, kako bi među nama došlo do sveopćeg sumnjičenja i neke vrste kolektivne histerije, koja bi paralizirala borbu naše emigracije.«³²²

Krajem 1950-ih i tijekom 1960-ih godina hrvatska se emigracija udaljava od ideja iz korpusa totalitarnih ideologija, a to je vrijeme kada je ojačala poratna emigracija koja je iz Jugoslavije odlazila od sredine 1950-ih. Novi emigranti svoje nacionalno-političke ideale, osobito zamisao samostalne i suverene Hrvatske vežu uz privrženost demokraciji i poštivanju ljudskih prava. Osim odbacivanja totalitarizama oni odbacuju i ideju o stvaranju samostalne nacionalne države kroz globalni ideološki sukob. Za Kazimira Katalinića to znači: »Ni Istok ni Zapad, nego samo Bog i Hrvati«,³²³ a Ivan Oršanić smatra da se prvo treba »osloboditi krive alternative, komunizam ili kapitalizam, te se postaviti u idejnu revolucionarnu dinamiku oslobođenja i od komunizma i od kapitalizma.«³²⁴ Slom povjerenja u američku politiku i razočarenje iskazuju

³²¹ Boris Maruna, *Što je čuvalo nadu* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008), p. 38.

³²² Hrvatsko-latinoamerički kulturni institut, »Upozorenje hrvatskoj emigraciji«, *Hrvatska revija* 14/1 (1964), pp. 115–116.

³²³ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak III. 1974. – 1980. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2018), p. 112.

³²⁴ Ivan Oršanić, »Svjetska reakcionarnost«, *Republika Hrvatska* 13/53 (1963), pp. 6–14, na p. 8.

mnogi hrvatski emigranti. Vinko Nikolić 1965. zaključuje:

»Mi za rušenje Jugoslavije tražimo svugdje saveznike i suborce. Ako se američki kapitalizam odlučio za suživljavanje s komunizmom, ako i Crkva traži koegzistenciju, zašto da mi budemo ‘papskiji od pape’. Za ostvarenje hrvatske državne nezavisnosti moramo iskoristiti sve, pa i komunizam, ako bude moguće.«³²⁵

Američku nezainteresiranost za hrvatsko nacionalno pitanje Ivan Oršanić tumači okolnošću da je Amerika kao nacionalno neoblikovana država prerano došla u superiornu poziciju u svijetu. I kao takva »spriječava prirodni organski razvitak ideje nacionalne zajednice ne samo na svome tlu, nego i na cijelom svijetu. Tako je američki tehnicizam pravo područje anacionalizma odnosno spoznajno još slabo razvijenog nacionalizma.«³²⁶ Iako je u tom razdoblju bilo i jugoslavensko-američkih nesuglasica, ništa se bitno nije dogodilo. Na upit kako su američki mediji popratili američko-jugoslavenska političko-policijska prepucavanja, Mate Meštrović odgovara:

»*Daily News* je Tita počastio epitetima da je ubojica i balkanski koljač koji je pobio pola milijuna svojih sugrađana, uključujući stotine svećenika i časnih sestara. Taj je list ustvrdio da je Tito gangster krvavih ruku kojega mrzi 95 posto Jugoslavena.«³²⁷

Pripadnik emigracije iz redova HSS-a Ilija Jukić pokušao je sredinom 1960-ih sažeti tadašnju situaciju sljedećim riječima:

»Vidjeli smo da nema nikakvih izgleda za rat između Amerike i Rusije ni zbog njihovih ideoloških opreka ni zbog njihovih interesa. K tomu si mora svaki naš čovjek dobro utviti u glavu da Amerika ni slobodni Zapad neće pogotovo povesti rat ni s običnim ni s atomskim oružjem da oslobde od komunizma ni hrvatski niti bilo koji drugi narod u istočnoj i jugoistočnoj Evropi.«³²⁸

Nužnost okretanja prema sebi samima u ovom razdoblju naglašavaju mnogi emigranti. Franjo Nevistić u članku »Sila u protupravnoj službi« iz 1967. uviđa:

»Mi znamo, kako je preslab naš glas, da stigne do diplomata, zaogrnutih u svoju tajnovitu šutnju, radi nekih drugih, viših interesa. Ali ipak smo dužni dignuti

³²⁵ Vinko Nikolić, *Pred vratima domovine – Susret s hrvatskom emigracijom 1965.: dojmovi i razgovori*, Sv. II (Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1966 – 1967), p. 153.

³²⁶ Ivan Oršanić, »Neki socijalno-ekonomski i politički pogledi«, *Republika Hrvatska* 17(1967)69, pp. 4–17, na p. 16.

³²⁷ Mate Meštrović, *U vrtlogu hrvatske politike: Kazivanje Peri Zlataru*, p. 124.

³²⁸ Ilija Jukić, *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda* (London – München: Logos, 1965), pp. 195–196.

naš glas i pitati: Koji su to 'viši interesi' i kada je čas, da se zaštićuju ljudska i narodna prava jednog naroda?»³²⁹

Željko Bebek želju za neovisnom državom shvaća na sljedeći način:

»zahtiv neovisne države temelji se na Povelji Ujedinjenih Naroda o pravima čovika na narodnom samoodređenju, dok ni jedan međunarodni zakon ne odo-
brava niti pomaže nasilne višenarodne državne tvorevine, pa ni Jugoslaviju.«³³⁰

Smatra da se nacionalno samoodređenje »temelji jedino na volji dotičnog pučanstva, a ni na kakvim drugim dokazima. Ta zato se zove samoodređenje! Kao takvo je definirano i zajamčeno zakonima UN o pravima čovika. Da bi svit uvirili u to naše pravo, moramo u prvom redu dokazati, da želimo neovisnu hrvatsku državu.«³³¹ Berislav Gjuro Deželić objašnjava:

»Hrvati traže potpunu slobodu na bazi samoodređenja naroda, prema povelji Lige Naroda za očuvanje ljudskih prava, kojom se osigurava da svaki narod živi u svojoj samostalnoj suverenoj državi.«³³²

Ukazuje i na nepoštivanje ljudskih prava i nedostatak iskrenog kontakta Istoka i Zapada:

»Dok se međunarodni ugovori o univerzalnim pravima čovjeka neće poštivati i dok se starosjediocima osporava pravo na domovinu, nemože doći do iskrenog kontaktiranja među narodima zapadne i istočne hemisfere.«³³³

U emigrantskoj misli vidljivo je i sagledavanje hrvatskog pitanja u kontekstu Europe. Ivan Oršanić usmjerava se prema Europi, za koju smatra da, ako se hoće spasiti, treba naglašavati i izvanrednim snagama ostvariti »svoju supstancijalnost, životni smisao povijesti, jer je samo u tome njena vodstvena misija i egzistencijalna vrijednost: prava čovjeka i prava naroda, ideja integralne slobode čovjeka«,³³⁴ a »ideološko-političkom tezom, da mi Hrvati kao Hrvati, kao posebna sociološko-politička cjelina, nismo politički nosioci ničega, nego su to jedan drugi sociološko-politički čimbenik, jugoslaveni, jedan izmišljeni

³²⁹ Franjo Nevistić, *Za slobodu čovjeka i hrvatskoga naroda* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1989), p. 177.

³³⁰ Željko Bebek, *Jedan narod u opasnosti: Hrvatski problemi u teoriji i stvarnosti* (Madrid: Vlastita naklada, 1968), p. 299.

³³¹ Isto, pp. 461–462.

³³² Berislav Gjuro Deželić, »Skršimo crvene tirane: Aktivirajmo sve narodne snage za slobodu Hrvatske«, *Hrvatska sloboda* 2/15–16 (1966), p. 5.

³³³ Isto, p. 5.

³³⁴ Ivan Oršanić, »Integralna sloboda Europe«, *Republika Hrvatska* 15/64 (1965), pp. 23–40, na p. 38.

troimeni narod, kao nosilac državno-političke odgovornosti, – izvršena je od strane hrvatskih jugoslavena najveća politička izdaja i zabluda prema hrvatskom narodu.«³³⁵ Argentinski pravnik i novinar Rodolfo N. Luque, razmatrajući misao hrvatskih emigranata, u članku o suvremenoj borbi za slobodu navodi:

»Dok su europske nacije, spašene od sovjetskog apsolutizma, i američki narodi usavršavali demokratske institucije i sve više jačaju ljudska prava, komunistička carstva koriste napredak znanosti za reformu mentaliteta svojih podanika i držeći ih u zabludi, u neznanju i poslušnosti.«³³⁶

U mnoštvu glasova izdvaja se misao Bogdana Radice koji 1961. prosuđuje:

»Ukoliko čovjek atomskog doba ne izgubi kontrolu nad sobom i ovo ne bude kraj svijeta, ja sam uvjeren, da će načelo slobode biti glavnim elementom, koji će odlučiti završetkom komunizma. Sudbina čovječanstva u jednom ili drugom pravcu riješit će se, možda, u toku idućih dvadeset i pet, a možda u toku nastajućih pedeset godina.«³³⁷

Otriježnjeni od uzaludne nade u svjetsko razračunavanje, svjesni da su prepušteni sami sebi, emigranti pokušavaju osvijetliti svoj položaj:

»Premda smo se kao pojedinci uglavnom dobro snašli, riješili pitanje svoje osobne egzistencije i prilagodili novim prilikama, naš rad kao cjeline na političkom, kulturnom i socijalnom polju je do sada dao malo ploda.«³³⁸

Jure Petričević drugi važan razlog vidi u tadašnjim vodećim političkim snagama hrvatske emigracije:

»Drugi važan razlog slaboga dosadašnjeg uspjeha emigracije treba tražiti u tome, što njezine današnje vodeće političke snage sebe smatraju središtem političkog zbivanja i budućeg upravljanja našim javnim životom.«³³⁹

³³⁵ Ivan Oršanić, »Surogati«, *Republika Hrvatska* 15/62 (1965), pp. 3–16, na p. 5.

³³⁶ Rodolfo N. Luque, »El capítulo contemporáneo de la lucha por la libertad«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 115–116, na p. 116.

»Mientras las naciones europeas que se han salvado del absolutismo soviético y los pueblos americanos perfeccionaron las instituciones democráticas y afianzan cada vez más los derechos humanos, los imperios comunistas utilizan los adelantos de la ciencia para reformar la mentalidad de sus súbditos y mantenerlos en el error, en la ignorancia y en la obediencia.«

³³⁷ Bogdan Radica, »Demokracija i oslobođenje od komunizma«, *Hrvatska revija* 11/4 (1961), pp. 332–353, na p. 353.

³³⁸ Jure Petričević, »Mogućnost hrvatske suradnje: Usklađenje rada demokratskog dijela hrvatske emigracije«, p. 13.

³³⁹ Isto, pp. 13–14.

Pritom naročito kritizira ustaštvo:

»Ustaštvo je posve preživjela i za hrvatski narod vrlo štetna pojava. Doba demokracije ne prihvaća nikakav totalitarizam. Osim toga, ustaštvo se u praksi pokazalo štetnim. Ustaški vođe su zlorabili patriotizam i težnju Hrvata za svojom vlastitom državom i tadašnju hrvatsku državu, protiv volje naroda, usko povezali s totalitarizmom i fašizmom, a u zemlji vršili teror. Progonom Srba i Židova još su više potkopali vanjski ugled mlade države, koju je narod osnovao i želio, ali nije želio režim nasilja. Izlaziti danas s istim idejama i s ustaškim imenom, samo je voda na mlin današnjih vlastodržaca u hrvatskim krajevima i hrvatskih neprijatelja u inozemstvu. Komunistički diktatori iskorištavaju pojave ostatka ustaštva, da svaki rad i opravdani zahtjev Hrvata za nacionalnom državom prikažu kao opasnost povratka ratnog ustaškog režima.«³⁴⁰

Petričević se u tekstovima tijekom 1960-ih distancira od stranačkih hrvatskih emigracijskih organizacija smatrajući da su dvije stranačke opcije, HSS i ostaci Ustaškog pokreta, »ostale uglavnom na svojim starim pozicijama, smatrajući sebe najvažnijim predstavnikom hrvatskih političkih snaga.«³⁴¹ U više navrata Petričević ponavlja: »Ustaška politika ne može biti uzor za buduća rješenja.«³⁴² Uz Petričevića se i drugi emigrantski mislioci odmiču od politike emigrantskog starijeg vodstva.³⁴³ Gvido Saganić misli »da hrvatska bolest nije bolest na običnom čovjeku, već bolest onih, koji su nas nekoć zastupali i sad misle da nas zastupaju, a koji su zatajili u primanju i davanju novih ideja u novim prilikama. Vrlo je opasno ako ljudi, koji vode institucije, ostaju daleko od stvarnosti, neosjetljivi na promjenu i vezani u svojim privatnim obredima uz svoje crvotočne kumire i svoje oltare. Prije će ili kasnije doživjeti tragičnu sudbinu onih, koji više ne razumiju institucije stvorene i od njih samih.«³⁴⁴ Mirko Vidović iznosi potrebu drugačijeg pristupa:

»Trebajad prestati s praksom optuživanja drugih radi naše nespretnosti. Treba, i to što prije postaviti stvari na svoje mjesto. I, umjesto da optužujemo druge što nas ne vide, jednostavno izići na vidjelo. Ostaviti se najzad te po nas opasne zaklonice predzida, gdje smo pred nevoljom prvi, a pred pravdom zadnji. Za neistine i anomalije, koje se odnose na nas i naše ime, nisu toliko krivi strani

³⁴⁰ Isto, p. 15.

³⁴¹ Jure Petričević, »Hrvatski nacionalni problemi i ciljevi«, *Hrvatska revija* 15/2–3 (1965), pp. 199–241, na p. 231.

³⁴² Jure Petričević, »Put k ostvarenju hrvatske države i međusobni odnosi država-nasljednica Jugoslavije«, *Hrvatska revija* 16/1 (1966), pp. 11–36, na p. 13.

³⁴³ Vidi npr. Jure Petričević i Vinko Nikolić, »Na ustaškoj politici ne može se graditi budućnost: Odgovor na prijetnje dra Vjekoslava Vrančića«, *Hrvatska revija* 19/1–2 (1969), pp. 140–144.

³⁴⁴ Gvido Saganić, »Politički bezvjerci: R. I. P. u hramovima kumira«, *Nova Hrvatska* 6/1–2 (1963), p. 4.

stručnjaci, koliko savjest naših kulturnih i javnih radnika, koji su i gluhi i slijepi na anomalije prvih...«³⁴⁵

Bogdan Radica uviđa da postoje nesuglasice u emigraciji i prepoznaje kojeg su karaktera:

»Iako postoje i među Hrvatima, kao i među svim skupinama unutrašnje nesuglasice, one nisu nacionalnog nego političko-socijalnog karaktera.«³⁴⁶

Vjeruje u uspostavljanje nezavisne Hrvatske, ali upozorava:

»Ono, čega se mlađe hrvatske generacije u provođenju ovog djela moraju osloboditi, to je, u prvome redu, pretjerane ultra-nacionalističke retorike nacionalističko-ustaške inteligencije, koja odumire u emigraciji, možda i kod kuće. Iako je nacionalizam primarna snaga današnjeg revolucionarnog kretanja u svijetu, retorika spomenutog pretjeranog ultranacionalizma zasljepuje misao i koči akciju u njenim suvremenim mogućnostima.«³⁴⁷

Vinko Nikolić pokušava pomiriti različite struje naglašavajući zajedničke ciljeve:

»Nije stoga, nama više potrebno, da se razlikujemo po strankama ili pokretima, da se obilježujemo značkama, ili pozivamo na mrtve ili žive predvodnike, jer svi smo Hrvati državotvorni <...> svi smo Hrvati složni u jedino važnome: svi mi hoćemo svoju narodnu demokratsku državu <...> I nema više nikakve sile, ni u, niti izvan Jugoslavije, koja će moći u kritičnom času spasiti Jugoslaviju <...> Mi smo Hrvati odlučno protiv svake Jugoslavije, i želimo na njezinim razvalinama uspostaviti svoju demokratsku državu, koja će zajamčiti slobodu i sva prava svim svojim građanima, bez obzira na narodnost, vjeru, stranke ili ideologije.«³⁴⁸

Prema međunarodnim organizacijama hrvatski emigranti su imali rezerviran pristup. Iako su se na njih pozivali i obraćali im se, uvijek je izražavana sumnja u njihovo djelovanje. Ivo Bogdan se u članku o 'bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije' poziva na odredbe *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* i Povelju Ujedinjenih naroda o pravu na samoodređenje te smatra da bi ih Jugoslavija kao članica UN trebala poštovati. Ne prihvaća da to pravo može

³⁴⁵ Mirko Vidović, »Današnja predodžba hrvatske kulture«, u: *Hrvatska danas i sutra: Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi kolovoz-rujan 1968*, ur. Vinko Nikolić i dr. (München: Knjižnica Hrvatske revije, 1969), pp. 188–198, na p. 190.

³⁴⁶ Bogdan Radica, »Demokracija i oslobođenje od komunizma«, p. 332.

³⁴⁷ Bogdan Radica, »Čovječanstvo prema Mjesečevoj dolini smirenja«, *Hrvatska revija* 19/4 (1969), pp. 400–429, na p. 413.

³⁴⁸ Vinko Nikolić, »Poruka domovini«, *Hrvatska revija* 15/4 (1965), pp. 297–301, na p. 299.

nadjačati beogradska argumentacija da kako samoodređenje u slučaju Hrvatske znači kršenje ‘državnog integriteta Jugoslavije’.³⁴⁹

Na neučinkovitost međunarodnih organizacija upozoravaju emigranti u mnogim prilikama. Uredništvo časopisa *Studia Croatica* osuđuje poziv upućen ‘jugoslavenskom komunističkom diktatoru’ Titu da posjeti zemlje Latinske Amerike. Pri tome ističu neučinkovitost međunarodnih organizacija kad je riječ o pitanjima kolektivne sigurnosti, očuvanju mira i ljudskih prava te izražavaju potrebu konstruktivne kritike radi sprečavanja osvajačkih planova komunističkih država.³⁵⁰ Izražavaju žaljenje i osuđuju postupanje talijanskih i austrijskih vlasti krajem 1950-ih i početkom 1960-ih radi izručenja prebjeglih Hrvata Jugoslaviji, naglašavajući da to znači nepoštovanje odredbe članka 14. *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. Smatraju da Hrvatska zaslužuje da se njezina progonjena djeca tretiraju kao ljudska bića u interesu i samih susjednih zemalja, a to zahtijeva i »osjećaj ljudskog dostojanstva, europska solidarnost i kršćanski moral«.³⁵¹ Instituto Croata Latinoamericano de Cultura objavio je memorandum o politici nacionalnog ugnjetavanja i kolonijalne eksploatacije u komunističkoj Jugoslaviji, prigodom govora koji je u Torontu održao kanadski premijer S. E. John G. Diefenbaker etničkim skupinama. U članku se navodi i kako su Albert Einstein i Heinrich Mann zatražili »da svi koji znaju cijeliti slobodu i ljudska prava izraze svoj najjači protest protiv vladajuće terorističke vlasti u Hrvatskoj.«³⁵² U rubrici »Dokumenti« časopis *Studia Croatica* objavljuje proglas koji je 1968. godine potpisao Ronald Reagan kao tadašnji guverner Kalifornije. U tom se proglasu 10. travnja proglašava Danom Hrvatske nezavisnosti te se poziva stanovništvo Kalifornije da podrži nastojanje svih onih koji se bore za nacionalnu nezavisnost i ljudske slobode. U objašnjenju proglasa razlaže se da je Hrvatska trenutno podčinjena silom i

³⁴⁹ Ivo Bogdan, »‘La fraternidad y la unidad de los pueblos de Yugoslavia’ en vez del derecho de autodeterminación«, *Studia Croatica* 4/9 (1962), pp. 251–271, na pp. 251–254.

³⁵⁰ ***, »Coincidencias sintomáticas entre castrismo y titoismo«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 99–114.

³⁵¹ ***, »La repatriación forzosa de los refugiados en Italia y Austria«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 220–222, na p. 222:

»Lo exige, además, el sentido de dignidad humana, la solidaridad europea y la moral cristiana.«

³⁵² Instituto Croata Latinoamericano de Cultura, »Memorandum: Sobre la política de opresión nacional y explotación colonial en Yugoslavia comunista, con motivo del discurso pronunciado en Toronto el 22-11-1961 por el primer ministro de Canadá, S. E. John G. Diefenbaker a los grupos étnicos«, *Studia Croatica* 3/7–8 (1962), pp. 215–226, na p. 221:

»Entre otros Albert Einstein y Heinrich Mann solicitaron ‘que todos los que saben valorar la libertad y los derechos humanos levanten su protesta más enérgica contra el gobierno de terror reinante en Croacia.«

terorom kojeg izvršava Jugoslavija, koja onemogućava izbor predstavnika u parlament, a Hrvatima su oduzeta »osnovna ljudska prava na samoodređenje, slobodne izbore, ekonomiju, kulturu, religiju, pa čak i jezik.«³⁵³ U proglassu se nadalje obrazlaže da više od 150.000 Amerikanaca hrvatskog podrijetla živi u Kaliforniji, sudjelujući u gospodarskom, kulturnom i političkom razvoju Golden State, uvijek održavajući budnost protiv komunističke agresije. Odjek u emigrantskom tisku imala je i knjiga *Yugoslavia* engleske sveučilišne profesorice Phyllis Auty. Tako se npr. u glasilu HOP-a uredništvo izjasnilo da se njezino mišljenje poklapa s njihovim stajalištima, a to je »potpuni neuspjeh komunističkih pothvata, osobito da stvore jedinstveni 'jugoslavenski narod' i tako spase umjetnu tvorevinu Jugoslaviju, odnosno njihov pokušaj da izbrišu razlike među narodima, to jest njihov karakter, razvoj, kulturu, povijest, tradiciju itd.«³⁵⁴

Uz govor o ljudskim pravima često se ističu progon kardinala Alojzija Stepinca i stradanja na Bleiburgu, a što su i inače bile stalne teme u emigrantskom tisku. Ivo Bogdan protestira protiv progona kardinala i više se puta poziva na ljudska prava ističući da je Stepinac hrabro branio kršćanska načela, a što znači i obranu sloboda te ljudskih i građanskih prava u Hrvatskoj.³⁵⁵ U prvom broju časopisa *Studia Croatica* donosi se i dopis kardinala Stepinca kojeg je uputio Okružnom sudu u Osijeku jer je bio pozvan kao svjedok u suđenju profesorima i bogoslovima Visoke bogoslovne škole početkom 1960. Tada je Ćiril Kos bio osuđen na 7 godina, a najniže kazne u tom suđenju iznosile su 2,5 godine strogog zatvora. Stepinac ističe da Crkva ne može biti na strani onih koji su vođeni željom za osobnom ili kolektivnom moći, a protiv slobode i ljudskih prava te se pita:

»Ako zakon dopušta jugoslavenskoj komunističkoj partiji da uništava katoličke ustanove i škole, tiskare, novine te njihovu imovinu i čini bezbrojna represijska djela, kako se netko usuđuje da me optužuje kao zločinca ako dižem glas u obranu katoličkih svetinja? Jesam li prekršio *Povelju o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda* ili su je drugi prekršili, jer, nakon krvavih nepravdi i mnogih zabrana, neki me žele sada mučiti dugim ispitivanjima o stvarima za koje nikada neću priznati da sam kriv?«³⁵⁶

³⁵³ ***, »El gobernador de California Ronald Reagan, a pedido de la asamblea y el senado estatales, proclamó el 10 de abril de 1941 día de la independendia Croata«, *Studia Croatica* 9/28–31 (1968), pp. 179–180, na p. 179: »por cuanto la Yugooslavia comunista ha impedido la elección de los representantes al Sabor y la nación croata ha sido privada de los básicos derechos humanos de auto-determinación, elecciones libres, economía, cultura, religión y aun del idioma.«

³⁵⁴ ***, »Jugoslavija će se opet raspasti«, *Hrvatska sloboda* 2/5–6 (1966), p. 3.

³⁵⁵ Ivo Bogdan, »Pastor, heroe y martir: Cardenal Aloysius Stepinac Arzobispo metropolitano de Croacia«, *Studia Croatica* 1/1 (1960), pp. 27–38, na p. 29.

³⁵⁶ ***, »La última carta del Cardenal Stepinac: Carta al tribunal del distrito de Osijek«,

Ocrtavajući lik kardinala Stepinca, Bonifacije Perović svjedoči:

»Uvijek je podvlačio, bez retorike, evanđeosku doktrinu (koju je dubinski poznavao i često citirao Evanđelje u svojim govorima i spisima), prirodno pravo, ljudska prava i duhovne vrijednosti, u vremenima kada su težnje mnoštva pokrivala samo zemaljsko kraljevstvo, a ostale su vrijednosti ostavljene i zataškane.«³⁵⁷

Franjo Nevistić u članku »Stepinac – Hrvatsko iskupljenje« objavljenom u *Danici* 1965. ukazuje da mu je najveći grijeh protiv 'beogradskog imperija' bio poricanje pravovaljanosti imperijalne vlasti te da je radi toga stavljen pred sud. Nevistić smatra:

»Radi svoje etičke ispravnosti Stepinac je bio osuđen, ponižen i umro kao mučenik. Bio je 'žrtva paljenica' Božjih i ljudskih prava čovjeka uopće, a svog hrvatskog naroda posebno.«³⁵⁸

U tematskom broju časopisa *Studia Croatica* iz 1963. o tragediji na Bleiburgu kroz cijeli se broj naglašava da Bleiburg predstavlja veliko kršenje ljudskih prava te se izražava nada u djelovanje međunarodnih organizacija. U zaključku se izražava vjera da neće nedostajati ljudi i institucija koje će, iz ljubavi prema slobodi i pravdi, pokušati djelovati prema međunarodnim organizacijama koje brane ljudska prava s ciljem istraživanja zločina jugoslavenskih komunista, koji su kršili međunarodne konvencije o postupanju sa zarobljenicima i ranjenicima, kršili načela kaznenog prava, a koje postupanje zaslužuje odbacivanje i prezir slobodnog svijeta.³⁵⁹

Studia Croatica 1/1 (1960), pp. 46–47, p. 47:

»Si la ley permite al Partido Comunista Yugooslavo destruir las instituciones y escuelas católicas, las imprentas, los periódicos y sus propiedades y cometer innumerables actos de represión, ¿cómo alguien puede atreverse a acusarme de criminal si levanto mi voz en defensa de las cosas sagradas del catolicismo? ¿Acaso he violado la carta de los derechos humanos de las Naciones Unidas o, en cambio, fueron otros en violarla, porque, tras sangrientas injusticias y muchas supresiones, algunos quieren torturarme ahora con largos interrogatorios acerca de las cosas por las que nunca admitiré ser culpable?«

³⁵⁷ Bonifacije Perović, »El perfil espiritual del cardenal Aloysius Stepinac«, *Studia Croatica* 8/24–27 (1967), pp. 70–95, na p. 73:

»Subrayaba siempre, sin retórica la doctrina evangélica (que conocía a fondo y con frecuencia citaba el Evangelio en sus alocuciones y escritos), el derecho natural, los derechos humanos y los valores espirituales, en los tiempos de entonces cuando las aspiraciones de las multitudes abarcaban sólo el reino de la tierra, y los demás valores fueron rezagados y pisoteados.«

³⁵⁸ Franjo Nevistić, *Za slobodu čovjeka i hrvatskoga naroda*, p. 253.

³⁵⁹ *Studia Croatica* 4/10–13 (1963).

Vinko Nikolić u više je svojih tekstova tijekom 1970-ih pravo na hrvatski jezik sagledavao kao ljudsko pravo, a borbu za hrvatski jezik Ivo Bogdan već ranih 1960-ih svrstava u kontekst ljudskih prava. U članku o borbi Hrvata za svoj nacionalni jezik objašnjava da je pravo na nacionalni jezik temeljno ljudsko pravo i temeljni element nacionalne kulture.³⁶⁰

Jedan pokušaj cjelovitog pristupa emigrantskom djelovanju, analizi i stanju u Jugoslaviji te utvrđivanju hrvatskih nacionalnih ciljeva i interesa iznosi Jure Petričević, koji te teme usko veže uz ljudska prava. Petričević polazi od toga da je poslijeratna hrvatska emigracija nastala iz političkih razloga te da bi po svojoj naravi svu svoju pozornost i snage morala posvetiti pitanjima koja se odnose na hrvatski narod u domovini. Pojavu emigracije doživljava kao »jedan mali dio naše dugotrajne borbe za ostvarenje osnovnih demokratskih, nacionalnih i ljudskih prava«. ³⁶¹ Ciljevi emigracije moraju se podudarati s težnjama i nastojanjima naroda u domovini, jer je narod u domovini temelj i srž hrvatske narodne zajednice, a emigracija je njegov mali izdanak i samo slučajna pojava. Zato pogledi emigracije moraju biti najprije usmjereni na narod u Hrvatskoj, u kojoj će se zbiti odlučni događaji i na terenu odlučiti sudbina hrvatskog naroda. Slično Petričeviću promišlja i Nikola Čolak kojem se pri usporedbi između hrvatske domovine i hrvatske emigracije nametnula »ona stara usporedba: dvije su se ribe pekle i jedna drugu pitale kojoj je teže. I zaista, teško je reći kome je teže – onima u domovini bez slobode, ili nama, koji smo izabrali život u slobodnom svijetu, ali bez domovine.« ³⁶²

Sredinom 1960-ih Petričević smatra da se uloga Sovjeta u Europi nalazi u defenzivi:

»On [= Sovjetski Savez] mora svojim satelitima davati sve više slobode, a jednoga dana će im morati priznati nezavisnost na političkom, ekonomskom i vojničkom području« ³⁶³

Petričević analizira i stanje u Jugoslaviji te na primjeru prava na štrajk ukazuje na dvoličnost jugoslavenskih vlasti i označuje Komunističku partiju i Tita kao kršitelja osnovnih radničkih prava:

»Oni radniku zabranjuju štrajk, premda je ekonomsko stanje radnika očajno. Oni

³⁶⁰ Ivo Bogdan, »Los croatas en defensa de su idioma nacional«, *Studia Croatica* 8/24–27 (1967), pp. 3–26.

³⁶¹ Jure Petričević, »Mogućnost hrvatske suradnje: Uskladenje rada demokratskog dijela hrvatske emigracije«, p. 12.

³⁶² Nikola Čolak, »Hrvatska danas«, *Hrvatska revija* 17/1–2 (1967), pp. 37–45, na p. 38.

³⁶³ Jure Petričević, »Put k ostvarenju hrvatske države i međusobni odnosi država-nasljednica Jugoslavije«, p. 14.

danas radniku niječu pravo štrajka, koje su prije dolaska na vlast zagovarali i koje je danas zagantirano u svim demokratskim zemljama. To pravo se radniku oduzimlje jeftinom floskulom, da bi radnik štrajkovao protiv samog sebe.«³⁶⁴

On također ukazuje na manjkavosti u ekonomskom poslovanju Jugoslavije:

»Prema tome, vrhovni komunistički vođa priznaje, da komunistički rukovodioci rasiplju devizna zajednička sredstva, da se dadu korumpirati u inozemstvu, da na svoje privatne bankovne račune u inozemstvu ulažu sredstva, koja si neopravdano prisvajaju, te da za protuusluge odaju strancima privredne tajne. Takvi su prekršaji redovita pojava u komunističkim redovima i znak su krajnje pokvarenosti i demoralizacije.«³⁶⁵

Prema Petričeviću, Hrvatska je lišena osnovnih ljudskih i nacionalnih prava, iako je Jugoslavija kao članica Ujedinjenih naroda obvezna poštivati *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*. Podsjeća i na *Konvenciju o zaštiti temeljnih prava i sloboda čovjeka* koju je potpisalo petnaest europskih demokratskih naroda 28. XI. 1950. Ukazuje na dvostruki pristup Jugoslavije:

»Komunistička Jugoslavija u svojoj propagandi u korist kolonijalnih naroda ne propušta naglasiti temeljna ljudska prava kao normu za državnu i društvenu organizaciju, ali unutar svojih granica sustavno i brutalno gazi po tim istim pravima. Dakle, u Hrvatskoj nema slobode mišljenja, okupljanja, tiska ili udruživanja. Slobodne političke, sindikalne ili profesionalne organizacije nisu dopuštene. Hrvati se ne mogu zalagati za svoju državu. Pravo na nacionalno samoodređenje hrvatskog naroda i drugih naroda zasmetano je na najnasilniji način. Beznačajna manjina provodi teror nad većinom ljudi.«³⁶⁶

Pokušavajući naznačiti hrvatske nacionalne probleme i ciljeve Petričević oslikava stanje hrvatskog naroda:

»Uskraćivanje i povreda osnovnih ljudskih prava, nacionalno tlačenje i poniženje, bijedne životne prilike i socijalne nepravde, zajedno s masovnim napuštanjem

³⁶⁴ Jure Petričević, »Križa titoizma i Jugoslavije: Govor Tita 6. svibnja 1962. u Splitu«, *Hrvatska revija* 12/3 (1962), pp. 183–198, na p. 191.

³⁶⁵ Isto, p. 187.

³⁶⁶ Jure Petričević, »Croacia y la crisis total de Yugoslavia«, *Studia Croatica* 5/14–15 (1964), pp. 107–134, na pp. 107–108:

»La Yugoslavia comunista, en su propaganda a favor de los pueblos coloniales, no deja de subrayar los derechos fundamentales del hombre como la norma para la organización estatal y social, pero dentro de sus fronteras pisotea sistemática y brutalmente esos mismos derechos. De modo que en Croacia no hay libertad de opinión, de reunión, de prensa ni de asociación. No se permiten libres organizaciones políticas, gremiales o profesionales. Los croatas no pueden en su propia patria abogar por su causa. El derecho de autodeterminación nacional del pueblo croata y de los demás pueblos está avasallado en la forma más violenta. Una minoría insignificante ejerce el terror sobre la abrumadora mayoría del pueblo.«

domovine iza svršetka Drugoga svjetskog rata, s tragedijom kod Bleiburga nakon primirja u svibnju 1945. i s neprestanim prilivom izbjeglica, od takvog su značenja, da se s pravom može reći, da stanje našega naroda nije do sada nikada bilo tako teško.«³⁶⁷

Kao bitnu značajku položaja Hrvata u Jugoslaviji vidi uskraćivanje i povredu osnovnih ljudskih prava:

»Za Jugoslaviju kao članicu Organizacije Ujedinjenih Nacija obavezna je Univerzalna deklaracija ljudskih prava, koju je Glavna skupština Ujedinjenih Nacija prihvatila 10. prosinca 1948. i na koju se od tada pozivaju zarobljeni narodi i potlačeni slojevi u raznim državama, a čije postojanje je uvelike olakšalo oslobođenje afričkih i azijskih naroda prošlih godina <...>

Komunistička Jugoslavija u propagandi, osobito u korist kolonijalnih naroda, rado ističe osnovna ljudska prava kao normu za uređenje države i društva, ali ona ta ista prava od svoga početka najgrublje i sustavno gazi.«³⁶⁸

I hrvatske ciljeve sagledava u kontekstu ljudskih prava:

»Hrvati traže ostvarenje jednog od osnovnih ljudskih prava: ostvarenje prava samoodređenja naroda. Kao logična posljedica toga univerzalnog ljudskog prava je hrvatska država.«³⁶⁹

Kritički se postavlja prema izjavama Josipa Broza Tita i Vladimira Bakarića da se od samog početka nije postavljala potreba, niti da postoji potreba za opozicijskim strankama. To smatra cinizmom u lice hrvatskoga i drugih naroda u Jugoslaviji:

»To je notorna neistina! Diktatorski poredak, prije s Oznom a danas s Udbom, onemogućava i suzbija svaku pojavu koja ide u pravcu opozicionih stranaka. Te se pojave sprječavaju silom i terorom.«³⁷⁰

Prepoznajući dvoličnost i lukavost jugoslavenskog pristupa ljudskim pravima, takvu pojavu uočava i u Titovoj reakciji na sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj 1968. godine:

»Međutim, kad svraća zapadnoj javnosti pozornost na svoje postupke, gdje, tobože, distancirajući svoj put ka komunizmu od drugih putova i metoda, dok ujedno naglašava pravo na izbor svakog u svojim prilikama, daje iluziju narodu u Jugoslaviji o boljem i pravednijem životu i 'humanizaciji socijalizma', a stranoj javnosti apstraktne šifre i manevre, gdje svoj podupirući stav komunističke

³⁶⁷ Jure Petričević, »Hrvatski nacionalni problemi i ciljevi«, p. 199.

³⁶⁸ Isto, p. 199.

³⁶⁹ Isto, p. 232.

³⁷⁰ Jure Petričević, »Unutrašnja i vanjska nesigurnost Jugoslavije«, *Hrvatska revija* 19/1–2 (1969), pp. 101–110, na p. 107.

ekspanzije preko sovjetskih metoda maskira tobožnjim negodovanjem, čovjek ne može a da ne shvati veličinu tog lukavstva.«³⁷¹

Branko Martin Pešelj, osobni Mačekov tajnik i neostvareni njegov politički nasljednik te ono što mu dio emigracije naročito zamjera – osoba koja je »duboko vjerovala u mogućnost tako i u potrebu uspostave tzv. treće Jugoslavije«,³⁷² kao vrsni pravnik koji u Washingtonu otvara odvjetnički ured, a potom postaje i sveučilišni profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Georgetownu, svoje stručne i znanstvene radove objavljuje uglavnom u američkim stručnim publikacijama.³⁷³ Pešelj 1961. godine piše članak o ustavnom statusu i društveno-ekonomskom položaju suvremene Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji. Smatra da ideja federacije nije nepoznata hrvatskom narodu:

»Stoga se sigurno može zaključiti da ideja federacije ili neke druge vrste zajednice svih naroda današnje Jugoslavije nije bila potpuno strana hrvatskom narodu prije Drugoga svjetskog rata. Ostalo je, međutim, pitanje jesu li Hrvati slobodno željeli takav savez i ako jesu, pod kojim bi se uvjetima on mogao uspostaviti.«³⁷⁴

Pešelj jasno uviđa da su savezna jugoslavenska vlada i republičke vlade samo oružje komunističke partije:

»U konačnici to znači da su savezna vlada i vlade pojedinih republika samo alati Komunističke partije kroz koje partija usmjerava i izvršava svoje odluke i svoj program.«³⁷⁵

Sljedom toga, bitno je utvrditi ustavno-pravni aspekt Hrvatske, odnosno odgovoriti na dva pitanja: je li ondašnja Narodna Republika Hrvatska suverena

³⁷¹ Isto, p. 112.

³⁷² Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959., p. 140.

³⁷³ Usp. Oton Knezović, *Pokolj Hrvatske vojske 1945* (Chicago, 1960), p. 124: »Dr. Dinko Šuljak je oduševljen za Pešelja. On piše Raiću: 'Dobro se snašao i kreće se samo među Amerikancima. Mrze ga, jer se dobro progurao i sebe u prvom redu osigurao, a uz to na naš problem gleda jako realno i očima Amerikanaca. On jedini odgovara onom nivaeau koji američki krug traži. Svi ostali su vlaji'.«

³⁷⁴ Branko M. Pešelj, »Contemporary Croatia in the Yugoslav Federation: Its Constitutional Status and Socio-Economic Position«, *Journal of Croatian Studies* 2 (1961), pp. 80–133, na p. 85:

»It is safe to conclude, therefore, that the idea of a federation or some other type of union of all the nations of today's Yugoslavia was not totally strange to the Croatian people before World War II. The question remained, however, whether the Croats freely wanted such union, and if so, under what conditions it could be established.«

³⁷⁵ Isto, p. 86:

»In final analysis this means that the Federal Government and the Governments of individual Republics are but the tools of the Communist Party through which the Party directs and executes its decisions and its program.«

država i postoje li čimbenici koji umanjuju takav status. Pri tome napominje:

»Naravno, svi znaju da hrvatski narod nikada nije imao priliku iskoristiti svoje pravo na nacionalno samoodređenje: da nikada od njega nije traženo da slobodno kaže želi li se pridružiti jugoslavenskoj federaciji, i ako da, pod kojim uvjetima; i da su ih komunisti prisilili da prihvate *status quo*. Ali sve su to činjenična, a ne pravna pitanja. Pravni aspekt sadašnjeg hrvatskog ustavnog položaja kristalno je jasan. Pitanje nije ima li hrvatski narod pravo na nacionalno samoodređenje, već samo, kada, kako i na koji način to pravo može ostvariti u svoju najveću korist i u svom najboljem interesu.«³⁷⁶

U analizi Pešelj utvrđuje da se ustavni status Republike Hrvatske pogoršao jer su politička ustavnost i suverena prava hrvatskog naroda izgubili u velikoj mjeri svoje izvorno značenje slijedom doktrine jugoslavenskih komunista o jedinstvu radnih ljudi. No, ističe da su temelji suverenosti hrvatske nacije ipak jasno definirani ustavno-pravnim aktima te da simboli i manifestacije hrvatske suverenosti nisu nestali ili uništeni:

»Stoga se sigurno može zaključiti da je s pravnog gledišta Narodna Republika Hrvatska suverena država. Njezinom narodu uskraćeno je pravo na istinsko samoodređenje i on je bio prisiljen prihvatiti politički i socijalno-ekonomski poredak koji mu zabranjuje potpuno izvršavanje svojih suverenih ovlasti. Ali ove činjenice ne mogu promijeniti ili ublažiti pravni karakter njihovih svojstvenih suverenih prava priznatih važećim zakonodavstvom. Slijedom toga, danas glavni problem hrvatske suverenosti nije njezino pravno priznanje, već mogućnost i oblik njezine ispravne primjene.«³⁷⁷

Pešelj istražuje i društveno-ekonomski 'napredak' Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji, kojeg naziva 'relativnim' jer smatra da se bilo kakva postignuća

³⁷⁶ Isto, p. 103:

»Of course, everybody knows that the Croatian people never had an opportunity to use their right of national self-determination: that they were never asked to say freely whether they wanted to join the Yugoslav Federation, and if so, under what conditions; and, that they were forced by the Communists to accept the status quo. But all these are questions of fact and not points of law. The legal aspect of the present Croatian constitutional position is crystal clear. The question is not whether the Croatian people have the right to national self-determination, but only, when, how, and in which manner they can exercise this right for their greatest benefit and in their best interest.«

³⁷⁷ Isto, p. 110:

»It is safe to conclude, therefore, that from the legal point of view the People's Republic of Croatia is a sovereign state. Its people were denied the right of a genuine self-determination and were forced to accept a political and socio-economic order that bars them from executing fully their sovereign powers. But these facts cannot change or mitigate the legal character of their inherent sovereign rights acknowledged by the laws still in force and effects. Consequently, today, the principal problem of Croatian sovereignty is not its legal recognition but the possibility and the form of its correct application.«

u Hrvatskoj, kao i drugim komunističkim državama ne mogu vrednovati prema standardima koji vrijede u zapadnoeuropskim državama ili SAD-u:

»Postignuti rezultati ostvareni su ne samo uz inozemnu pomoć, već i strahovitim žrtvama i na štetu općeg životnog standarda, potplaćivanjem industrijskih radnika te strogom političkom i ekonomskom kontrolom seljaka i njihove proizvodnje.«³⁷⁸

Pešelj prosuđuje: sve dok je komunistički režim na vlasti, budući razvoj ustavnog statusa Hrvatske i njezin ekonomski i socijalni prosperitet ovisi isključivo o hrvatskim komunistima. Međutim, njihov položaj unutar jugoslavenske komunističke partije procjenjuje previše slabim da bi se mogli usprotiviti protuhrvatskoj politici. Drži da nije moguće predvidjeti budući razvoj političkih i ekonomskih prilika u Jugoslaviji, osobito s obzirom na činjenicu da će najistaknutija figura režima Josip Broz Tito prije ili kasnije nestati s političke scene. Misli da bi do tada hrvatski komunisti trebali odbaciti koncept 'bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda':

»Oni bi, zajedno s makedonskim i slovenskim komunistima, trebali odbaciti novu formulu usvojenu nakon rata, a to je 'bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda', jer je pojam 'jedinstvo' – danas materijaliziran u demokratskom centralizmu i zamjenjuje izvornu ideju jednakosti – koji pojam srpskim komunistima omogućava da zadrže svoj odlučujući utjecaj u vladavini jugoslavenskom federacijom.«³⁷⁹

Na kraju članka Pešelj napominje da su najavljene nove promjene jugoslavenskog ustava za koje ispravno predmnijeva:

»Međutim, novi Ustav nikada neće ići tako daleko da napusti ili ugrozi osnove jugoslavenskog političkog i društveno-ekonomskog poretka, a to je diktatura proletarijata provedena željeznom vladavinom Komunističke partije.«³⁸⁰

³⁷⁸ Isto, p. 129:

»The attained results were completed not only with foreign help, but also through terrific sacrifices and at the expense of the general standard of living, by underpayment of industrial workers, and through strict political and economic control of the peasants and their production.«

³⁷⁹ Isto, p. 130:

»They, together with Macedonian and Slovenian Communists, should reject the new formula adopted after the War, which is 'Fraternity and Unity of the Yugoslav People', because it is the concept of 'unity' – materialized today in the democratic centralism and replacing the original idea of equality – that permits the Serbian Communists to maintain their decisive influence in the rule of the Yugoslav Federation.«

³⁸⁰ Isto, p. 133:

»However, the new Constitution will never go so far as to abandon or even jeopardize the fundamentals of the Yugoslav political and socio-economic order, which is the dictatorship of the proletariat executed by the iron rule of the Communist Party.«

Pešelj smatra da su poseban položaj Jugoslavije kao države iz komunističke orbite i njezin neutralni stav u sukobu istok-zapad uzrok zapadnjačkog uvjerenja da je njezina politička, društvena i ekonomska struktura dubinski različita od one koja vlada u drugim zemljama pod komunističkom kontrolom. Pešelj se takvom stavu suprotstavlja člankom »The socialist character of Yugoslav law«, u kojem ispituje podrijetlo, narav i provedbu prava u ondašnjem jugoslavenskom poretku.³⁸¹ On pokazuje da je jugoslavensko pravo istinski socijalističko i da njegovo prilagođavanje ne mijenja njegovu narav. U analizi jugoslavenskog prava Pešelj utvrđuje osnovne karakteristike koje ga čine tipičnim socijalističkim pravom:

1. to pravo jest revolucionarno pravo novijeg datuma;
2. pravo je superstruktura političkog, socijalnog i ekonomskog poretka socijalističke države;
3. to pravo jest političko pravo;
4. ekonomska i materijalna osnova tog prava jest kolektivno (socijalističko) vlasništvo nad sredstvima proizvodnje;
5. to pravo ima klasni karakter;
6. to pravo razlikuje formu od sadržaja zakona;
7. to pravo je ‘nedosljedno dosljedno’ (*inconsistently consistent*).

Na temelju provedene analize Pešelj zaključuje:

»Jasno je da sadašnji jugoslavenski pravni sustav posjeduje sve karakteristike i načela socijalističkog prava razvijenog u matičnoj zemlji, Sovjetskom Savezu. Sigurno je, dakle, zaključiti da je suvremeno jugoslavensko pravo uistinu socijalističko kako je objašnjeno marksističko-lenjinističkom teorijom države i prava. Novi pravni oblici, koje su jugoslavenski komunisti uveli da bi označili vlastiti put Jugoslavije u izgradnji socijalizma, ne mijenjaju socijalistički karakter jugoslavenskoga prava.«³⁸²

Potom Pešelj prikazuje različite grane jugoslavenskog prava te zaključuje da postoji odvojeni razvoj jugoslavenskog prava od 1950. u odnosu na pravne trendove u drugim socijalističkim državama, ali da je ipak to pravo sačuvalo

³⁸¹ Branko Martin Pešelj, »The socialist character of Yugoslav law«, *Review* 1/2 (1961), pp. 75–112.

³⁸² Isto, p. 86:

»In view of the foregoing analysis, it is clear that the present Yugoslav legal system possesses all the characteristics and principles of socialist law as developed in its mother country, the Soviet Union. It is safe to conclude, therefore, that contemporary Yugoslav law is truly socialist as expounded by the Marxist-Leninist theory of the state and the law. New legal forms invested and introduced by the Yugoslav communists – in order to mark Jugoslavia’s own path in the construction of socialism – do not change the socialist character of Yugoslav law.«

temelje socijalističkog sustava.³⁸³ Poznato mu je da se najavljuje novi jugoslavenski ustav i da se u njemu 'demokratska prava' građana neće osigurati u apstraktnom smislu, već u 'izravnoj vezi s društvenom i ekonomskom strukturom kolektivnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima', ali Pešelj od toga ne očekuje puno:

»Jasno je da je ovaj trend u potpunosti u skladu sa socijalističkom pravnom teorijom, a to jednostavno rečeno znači da se ne mogu očekivati demokratska prava u zapadnom smislu.«³⁸⁴

Optimistična vjerovanja zapadnoga tiska o liberalizaciji socijalističkog prava u Jugoslaviji Pešelj drži upitnim, odnosno »proizvodom mašte i željenog razmišljanja«:

»U Jugoslaviji se ne može očekivati zapadnjački tip demokratizacije ili istinsko opuštanje 'diktature proletarijata', osim, naravno, ako značajni svjetski događaji ne bi promijenili cjelokupnu situaciju u komunističkim zemljama Europe.«³⁸⁵

U članku o novom jugoslavenskom ustavu iz 1963. Pešelj ukazuje na socijalistički karakter novog ustava i njegove najistaknutije posebnosti koje ne sadrži ni jedan drugi ustav. Podsjeća na praksu čestog mijenjanja ustava u socijalističkim državama koji se najavljuju krilaticama 'novo povijesno razdoblje' i 'sveobuhvatna izgradnja komunizma' te okolnost da je pravna procedura za promjenu ustava u socijalističkoj državi relativno jednostavna s obzirom da cjelokupnu vlast ima jedna politička stranka:

»Dakle, novi se ustav uvijek donosi kada stranka odluči da je potreban za postizanje socijalističkih ciljeva zemlje.«³⁸⁶

Pešelj nadalje uočava da Jugoslavija mijenja svoj ustav češće nego bilo koja druga socijalistička država. Donošenje novog jugoslavenskog ustava uspoređuje

³⁸³ Isto, pp. 111–112.

³⁸⁴ Isto, p. 112:

»Clearly this trend is fully in line with socialist legal theory, and means in simple language that no democratic rights in the Western sense can be expected.«

³⁸⁵ Isto, p. 112:

»Neither can a Western type of democratization or a genuine relaxation of the 'dictatorship of the proletariat' be expected in Yugoslavia, unless, of course, momentous world events were to change the entire situation in the communist countries of Europe.«

³⁸⁶ Branko Martin Pešelj, »Socialist law and the new Yugoslav constitution«, *The Georgetown Law Journal* 51/4 (1963), pp. 651–705, na p. 704:

»Hence, a new constitution is always enacted when the Party decides that is needed for the furtherance of the country's socialist aims.«

s donošenjem sovjetskog ustava 1936. godine, koji je nazvan ‘Staljinov ustav’. Zamjećuje da je jugoslavenski ustav dočekan na isti način kao i sovjetski ustav te da se oduševljeno naziva ‘legalizirana i živopisna realizacija jugoslavenskog socijalističkog društva, a ujedno i uvjerljiva potvrda ispravnosti puta socijalističkog graditeljstva koje je Komunistička partija Jugoslavije odabrala pod vodstvom druga Tita’. Pešelj se pita:

»Ostaje za vidjeti hoće li sljedeća generacija jugoslavenskih komunista vjerovati da ovaj Ustav izražava ispravan put socijalističkog razvoja Jugoslavije, s obzirom na to da marksistička dijalektika ne priznaje apsolutnu istinu ili trajne vrijednosti, već samo neposredne interese i prikladna rješenja.«³⁸⁷

Godine 1965. Pešelj objavljuje članak o kodifikacijama ljudskih prava u socijalističkim ustavima. Prvo ističe da su teorija prirodnog prava i s njom povezani pojmovi o ljudskim pravima, kako se tumače u zapadnim društvima, bili akademsko neupitni do pojave Marxove doktrine znanstvenog socijalizma. Prva praktična primjena marksističkih pogleda na državu i pravo omogućena je boljševičkim oduzimanjem vlasti u carskoj Rusiji, a u studenom 1917. Lenjin i njegovi sljedbenici organizirali su prvu diktaturu proletarijata kao ustavni oblik moderne države. Kao posljedicu tog događaja Pešelj vidi rođenje nove, socijalističke i marksističko-lenjinističke teorije o konceptu, interpretaciji i primjeni ljudskih prava. Uočava da se temeljna razlika između zapadnjačke teorije države i prava u odnosu na socijalističku sastoji u tome da socijalistička pravna znanost ne priznaje prirodno pravo i odbacuje teoriju društvenog ugovora. Objašnjava da marksisti državu i pravo ne promatraju kao dvije pojave, nego kao dvije strane jednog te istog fenomena – klasne dominacije:

»Odbacujući originalnost i postojanje prirodnog prava, marksisti-lenjinisti istovremeno negiraju neovisnost i apsolutnu vrijednost ljudskih prava tvrdeći da je cijelo pravo, uključujući ljudska prava, samo volja dominantne klase koja drži moć u državi u određenoj povijesnoj epohi razvoja proizvodnih snaga.«³⁸⁸

³⁸⁷ Isto, p. 705.

»It remains to be seen whether the next generation of Yugoslav comunists will believe that the present Constitution expresses the correct path for Yugoslavia’s socialist development, in view of the fact that Marxian dialectic does not recognize absolute truth or lasting values but only imminent interests and expedient solutions.«

³⁸⁸ Branko Martin Pešelj, »Recent codification of human rights in socialist constitutions«, *Howard Law Journal* 11/3 (1965), pp. 342–355, na p. 343:

»By repudiating originality and existence of natural law, Marxists-Leninists deny at the same time the independence and absolute value of human rights contending that all the law, including human rights, is but the will of the dominant class which holds the power in the state in a particular historical epoch of the development of the forces of production.«

Prema takvoj doktrini, ljudska prava u socijalističkim državama postaju uvjetovana voljom radničke klase koja je dominantna klasa u socijalističkim državama, a koju vodi i usmjerava njezin vođa komunističke partije. Otuda, navodi Pešelj, ljudska prava u socijalističkim zemljama, iako izražena u konvencionalnoj pravnoj terminologiji, dobivaju novi politički i klasni sadržaj koji čini njihovo značenje u osnovi drukčijim od onoga u demokratskim državama:

»Drugim riječima, značenje i sadržaj uobičajene pravne terminologije kojom se izražavaju neka ljudska prava, kao što su npr. sloboda tiska, sloboda govora, sloboda okupljanja itd., u socijalističkim pravnim instrumentima poprimaju drugačiju konotaciju od one koju zapadno pravo pridaje tim pravnim izrazima.«³⁸⁹

Prema Pešelju, to objašnjava činjenicu različitog tumačenja istih akata o ljudskim pravima u demokratskim i socijalističkim državama. Ističe da je tzv. formalna kvalifikacija, odnosno podjela ljudskih prava u socijalističkim i ustavima slobodnog svijeta slična, ali da se glavna i najvažnija razlika u interpretaciji nalazi u njihovu političkom aspektu. U socijalističkim državama, u skladu s teorijom da im ta prava daje dominantna radnička klasa koja izgrađuje socijalizam, politička kategorija ljudskih prava služi samo za jačanje uspostavljenog socijalističkog poretka:

»Dakle, razlikujemo dva pristupa političkoj koncepciji ljudskih prava u socijalističkom ustavnom pravu: pozitivan pristup koji dopušta njihovu upotrebu samo za utvrđivanje socijalističkog poretka, i negativni pristup koji zabranjuje njihovu upotrebu protiv uspostavljenog socijalističkog sustava. Naravno, kriterije za oba pristupa postavlja politička avangarda radničke klase, komunistička partija, koja ove standarde određuje u skladu s uvjetima u određenoj fazi socijalističke izgradnje.«³⁹⁰

Osobna i socijalno-ekonomska ljudska prava mogu se ostvarivati u socijalističkim državama isključivo prema utvrđenim političkim i ekonomskim

³⁸⁹ Isto, pp. 343–344:

»In other words, the meaning and content of the usual legal terminology expressing some of the human rights, such as freedom of press, freedom of speech, freedom of assembly, and so forth, in socialist legal instruments assumes a different connotation from that which the Western law attaches to these legal expressions.«

³⁹⁰ Isto, pp. 345–346:

»We thus distinguish two approaches to the political concept of human rights in socialist constitutional law: the positive approach which permits their utilization for the fortification of the socialist order only, and, the negative approach which prohibits their use against the established socialist system. Naturally, the criteria for both approaches are set by the political vanguard of the working class, the respective communist party, which determines these standards in conformity with the conditions in a particular stage of socialist construction.«

načelima socijalističkog poretka, uz razumijevanje da su to privilegije koje im daje dominantna radnička klasa te uvijek postoji mogućnost da se ustavna jamstva zaštite osobnih prava ne poštuju, ako slučaj predstavlja značajnu opasnost za vladajuću komunističku skupinu.

Pešelj smatra vrijednim istražiti dva socijalistička ustava: Ustav Čehoslovačke socijalističke republike od 11. srpnja 1960. i Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 7. travnja 1963. jer su to tada bila dva najnovija socijalistička ustava, iz kojih su razvidni trend, evolucija i trenutni status ljudskih prava u socijalističkom ustavnom pravu. Glede političkih prava Pešelj zapaža da oba ustava građanima svojih zemalja osiguravaju sva konvencionalna politička prava koja su osigurana građanima zemalja slobodnog svijeta, odnosno slobodu tiska, slobodu govora, slobodu okupljanja, i tako dalje.

»Ipak, oba Ustava jasno ukazuju da se ta prava i slobode mogu koristiti samo unutar utvrđenog socijalističkog poretka, a ne protiv njega, i osim toga samo u skladu s interesima dominantne radničke klase.«³⁹¹

Na temelju proučavanja tih dvaju socijalističkih ustava Pešelj zaključuje da i čehoslovački i jugoslavenski ustav ulažu značajne napore u jamčenju osobnih prava i sloboda. Ipak, oni ne definiraju slobode pozitivno i apsolutno, pa prepustaju daljnju provedbu praksi 'neovisnim sudovima' i tumačenjima upravnim tijelima koja postupaju politički, što u konačnici dovodi do nesigurnosti. Oba ustava značajan dio svojih odredaba o ljudskim pravima posvećuju ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima svojih građana, što je u potpunosti u skladu sa stajalištima socijalističke pravne znanosti koja smatra da je ta kategorija ljudskih prava najvažnija. Pored konvencionalnih ljudskih prava jugoslavenski ustav uspostavlja jedno dopunsko pravo koje je potpuno novo i originalno i ne može se naći ni u jednom drugom socijalističkom ili nesocijalističkom ustavu, a to je pravo na samoupravljanje. Pešelj navodi da ga jugoslavenski ustav detaljno razrađuje, ali ga sažima kao pravo sudjelovanja u odlučivanju o upravljačkim poslovima poduzeća i drugih društvenih organizacija. Smatra da je teorijski gledajući, ustavno pravo građana na samoupravljanje pohvalno i dobronamjerno, no:

»U praksi slika nije toliko ružičasta kako su je opisali jugoslavenski komunistički stručnjaci. Prije svega, pravo na socijalnu samoupravu u svakodnevnom životu oštro je ograničeno velikim brojem materijalnih zakona i drugih propisa koji

³⁹¹ Isto, p. 347:

»Yet, both Constitutions clearly indicate that these rights and freedoms can be used only within the established socialist order and not against it, and moreover only in accordance with the interests of the dominant working class.«

određuju upotrebu i opseg tog prava u okviru postojećeg političkog i društveno-ekonomskog poretka. Drugo, a to je još važnije, uporabu ovog prava u praksi usmjeruje i nadzire Komunistička partija kojoj je ono sredstvo za postizanje političkih i ekonomskih ciljeva.«³⁹²

Rezultate svog promišljanja Pešelj iznosi u zaključcima:

»1. Ljudska prava u čehoslovačkom i jugoslavenskom ustavu po svom su obliku i pravnoj terminologiji slična ili identična onima koja se nalaze u nesocijalističkim ustavima Zapada. Međutim, sadržaj ljudskih prava kodificiran u tim dvama ustavnim instrumentima prvotno je politički. Njihov koncept odbacuje teoriju prirodnog prava kao izvora tih prava i umjesto toga pristaje uz teoriju klasne dominacije koju je iznijela Marxova i Lenjinova doktrina o državi i pravu. Prema tome, priroda i provedba ljudskih prava u ovim dvjema državama nije ista kao ona koju prakticiraju istinski slobodne i demokratske zemlje.

2. Sva ljudska prava u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, kao i u svakoj drugoj socijalističkoj državi, mogu se koristiti samo u okviru politike i naredaba odgovarajuće komunističke vlasti. Konkretno, politička prava ne mogu se koristiti protiv interesa radničke klase niti za podiranje socijalističkog poretka, bez obzira na to je li ta uporaba izvršena u nenasilnom obliku. Dakle, opseg i način korištenja ljudskih prava, u svakoj od tih dviju država, ovisi o volji radničke klase i njezine avangarde komunističke partije, koja ograničava upotrebu političkih prava u skladu s potrebama socijalističke izgradnje.

3. Iako socijalističko pravo priznaje postojanje svih triju kategorija ljudskih prava – političkih, osobnih i ekonomsko-socijalnih – socijalno-ekonomskoj kategoriji pravā pridaje se posebna pozornost u socijalističkim društvima i ona se najviše ističu u socijalističkim ustavima. Upravo je u toj sferi jugoslavenski ustav uspio uspostaviti nove i izvorne oblike ljudskih prava i privilegija u okviru svoje predodžbe političkog, pravnog i društveno-ekonomskog sustava socijalističke države.«³⁹³

³⁹² Isto, p. 354:

»In practice, the picture is not so rosy as described by the Yugoslav communist experts. First of all, the right to social self-government in every day's life is sharply curtailed by a great number of substantive laws and other regulations which determine the use and the scope of this right within the framework of the existing political and socio-economic order. Secondly – and this is even more important – the use of this right is in practice directed and controlled by the Communist Party which employs it as a tool to achieve its political goals and economic objectives.«

³⁹³ Isto, pp. 354–355:

»1. Human rights in the Czechoslovak and Yugoslav Constitutions are in their form and legal terminology similar or identical with those found in non-socialist constitutions of the West. However, the content of human rights codified in these two constitutional instruments is primarily political. Their concept repudiates the theory of natural law as the source of these rights and adheres instead to the theory of class dominance as expounded by the Marx-Lenin doctrine on state and law. Consequently, the nature and implementation of human rights in these two states is not the same as that practiced by the truly free and democratic countries.

S filozofsko-teološkog aspekta u ovom razdoblju vrijedi izdvojiti misli Stanka Vujice, Janka Žagara i Kvirina Vasilja. Raspravljajući o problemu čovjeka i znanosti Vujica iznosi osnove personalističke antropologije i filozofske izvore o ljudskim pravima, čije ostvarenje on vidi samo u demokraciji. Demokraciju shvaća kao jedinstvenu filozofiju života, prema »kojoj čovjek nije neki 'bijeli miš', na kojem samozvani 'rukovodioci' i 'vođe' mogu vršiti pokuse, da vide, jesu li njihove društvene teorije ispravne; niti ekonomska jedinica od važnosti samo državnim statističarima; niti još jedan kotač više u neumoljivom toku dijalektičkog toka povijesti – nego je čovjek slobodna, ravnopravna ljudska osoba, posjedujući dostojanstvo i prava stečena rođenjem i pripadništvom općoj ljudskoj zajednici; dostojanstvo i pravo, koje mu nikakova vlast nije podijelila, pa stoga i ne može oduzeti ili prikratiti. Iz ovog uzvišenog pojma o čovjeku proističe daljnje demokratsko načelo, da svaki pojedinac posjeduje, kako sposobnost tako i pravo, da upravlja svojim životom i traži svoju sreću na način, koji je sam izabrao, i da se državna vlast može uplitati u njegov privatni život samo u svrhu zaštite istih prava drugih pojedinaca: drugim riječima, demokracija je načelo, da su države, kao i sve druge ljudske ustanove, samo sredstva, a ne svrha sama po sebi; one su sredstva, kojima je svrha promicanje interesa pojedinca.«³⁹⁴

Dominikanac Janko Žagar, profesor na više američkih sveučilišta, a najduže u Oaklandu i Berkeleyu, smatra da jugoslavenska 'revolucija', kao i sve dotadašnje komunističke revolucije, nije u skladu s marksističkim historijskim materijalizmom, nego s lenjinističkom taktikom:

»Dozvoljeno je kazati, da poslije Lenjina marksizam uopće više nije filozofija, već pokret, nije dijalektička sinteza historijskog materijalizma, već efikasno sredstvo

2. All human rights in Czechoslovakia and Yugoslavia, indeed, in any other socialist state, can be used only within the policy and orders of the respective communist government. In particular, political rights cannot be used against the interest of the working class or for the undermining of socialist order, regardless of whether this use is executed in a non-violent form. Thus the scope and the method of utilization of human rights, in each one of these two countries, depends upon the will of the working class and its vanguard, the Communist Party, which limits the use of political rights in accordance with the needs of a particular stage of socialist construction.

3. While socialist law recognizes the existence of all three categories of human rights – political, personal and socio-economic – it is the socio-economic category of these rights which receives particular attention in socialist society and which is the most prominent in socialist constitutions. It is in this sphere that the Yugoslav Constitution has succeeded in establishing new and original forms of human rights and privileges within the framework of its image of the political, legal and socio-economic system of a socialist state.«

³⁹⁴ Stanko M. Vujica, »Čovjek i znanost«, *Hrvatska revija* 12/3 (1962), pp. 214–222, na p. 221.

za političku vlast i brz industrijski razvitak, što ga podjednako čini zastarjelim u razvijenim zemljama i privlačivim u nerazvijenim.«³⁹⁵

Žagar podrazumijeva dobru vjeru u hrvatskih marksista: oni bi marksizmu htjeli ponovno dati znanstvenu podlogu, podrediti ga umu, odcijepiti ga od konkretnog sustava, nadahnuti ga humanitarnim vrednotama, s većim mogućnostima književnog stvaranja, optimističkim pogledom u budućnost i s malo više respekta prema prošlosti; ukratko, oni bi marksizam htjeli pretvoriti u jedan ljudski odgovor čovjeku:

»Ali, dokgod se zatvaraju u materijalizam, oni taj odgovor neće dati, jer marksizam kao filozofski sustav, ako ikada odgovori čovjeku zašto radi, neće mu odgovoriti nikada: zašto živi.«³⁹⁶

I Gvido Saganić izražava vjeru u hrvatske marksiste, osobito u pojavu časopisa *Praxis* koja njemu 1966. godine znači »snop svjetla u mračnoj komori«:

»Pobjeda pameti, koja je za *Praxis* ujedno i pobjeda suvremene kulturne svijesti, može se – nasuprot Krleži, tom ditirambičkom marksističkom jarcu – i mora se izboriti suptilnim instrumentarijem čisto filozofskih problema. Pa, ako je istina – kao što jest – da se i u socijalističkim zemljama čovjek sa svim njegovim idejama i idealima, opsesijama i sumnjama može naprosto ustrijeliti kao pas – zbog ideja i ideala – onda je skrajnje, upravo eshatološko vrijeme, da se te marksističke ideje i ideali iz temelja preispitaju.«³⁹⁷

Doktor filozofije Stanko Vujica kritičniji je od Saganića prema *Praxisu*. Kako filozofski koncepti 'osoba' i 'ljudsko dostojanstvo' nisu svojstveni marksističkoj misli Vujica se ironično osvrće na njihov pristup:

»Rijetko sam kada naišao na tako upravo strastveno zalaganje za dostojanstvo čovjeka i vrijednost ljudske osobe. Pisanja tih urednika i suradnika *Praxisa* prožeta su humanitetom. Ona govore o 'istinski ljudskoj svijesti', 'istinskoj ljudskoj biti', 'istinski ljudskim vrednotama', 'istinskom ljudskom društvu' (gdje je riječ ljudski skoro uvijek podcrtana), 'počovječenju čovjeka', 'razotuđenju čovjeka', humanosti, slobodi, pravdi itd. Ima se priviđenje, da su se svi prošli proroci humanosti reinkarnirali u ovim mladim marksistima.«³⁹⁸

³⁹⁵ Janko Žagar, »Decentralizacija uma: Hrvatska inteligencija u susretu s marksizmom«, *Hrvatska revija* 11/4 (1961), pp. 403–416, na p. 404.

³⁹⁶ Isto, p. 415.

³⁹⁷ Gvido Saganić, »Rehabilitacija misaonosti«, *Hrvatska revija* 16/1 (1966), pp. 58–73, na p. 61.

³⁹⁸ Stanko Vujica, *Razmatranja o sadašnjosti Hrvata* (Chicago: »Croatia« Cultural Publishing Center, 1968), p. 77.

U svojim predavanjima od početka 1960-ih u Oaklandu i Berkeleyu Žagar je iznosio promišljanja da je dugo vremena u modernom svijetu standardni pristup političkim, zakonodavnim, ekonomskim i međunarodnim područjima života bio analitički, a ne moralni: hladna analiza podataka, bez imalo brige za moral. Mišljenja je da se to mijenja zahvaljujući pozivanju na moralnu prosudbu ljudskih prava:

»To se mijenja, tako reći, na zahtjev javnosti, dok politički skandali (Watergate, rat u Vijetnamu), zakonski nedostaci glede pitanja smrti, transplantacije, po- bačaja te gospodarskih i međunarodnih situacija pozivaju na moralnu prosudbu ljudskih prava i prioriteta onkraj i iznad apstraktnog poznavanja činjenica.«³⁹⁹

Kao teolog Žagar dolazi do zaključka da je nužno određeno shvaćanje, odnosno razumijevanje Boga, koje je uvjet za sreću i radost na svim razinama. Takvo shvaćanje ima i praktične implikacije:

»Ono polaže teološki temelj za niz ljudskih prava i dužnosti: prava na znanje i obrazovanje, na istinu i informacije, na dokolicu i razmišljanje itd.«⁴⁰⁰

Teološki o ljudskim pravima razmišlja i franjevac Kvirin Vasilj, dugogodišnji hrvatski misionar i svestrani intelektualac. On polazi od toga da između čovjekova sintetičnoga djelovanja i Božjega stvaralačkoga djelovanja nema nikakva kontinuuma: čin stvaranja prirodnih bića u njihovu bitku neizmjerljivo nadilazi svaki mogući čin ljudskoga sintetičnoga djelovanja, koje za svoje ostvarenje uvijek pretpostavlja bitak prirodnih bića.

»Odatle slijedi da afirmiranjem ljudskih prava i privilegija ne možemo načelno povrijediti Božja prava.«⁴⁰¹

Ovom razdoblju pripadaju i proročke riječi Bogdana Radice napisane u drugoj polovici 1960-ih. On ne sumnja u ostvarenje samostalne hrvatske države. Smatra da Tito ostavlja Jugoslaviju u razrovanijem stanju od onoga u kakvom ju je ostavio Aleksandar Karađorđević. Zadatak budućih naraštaja vidi u tome da »pronađu put i način, da se izbjegne građanski rat, i kako da se na novim temeljima postavi jedna nova zajednica slobodnih i nezavisnih naroda, koje

³⁹⁹ Janko Žagar, *Djelovanje po načelima: Tomistička perspektiva u donošenju moralnih odluka* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Kršćanska sadašnjost, 2020), p. 29.

Prvo izdanje: *Acting on Principles: A Thomistic Perspective in Making Moral Decisions* (Lanham – London: University Press of America, 1984).

⁴⁰⁰ Isto, p. 80.

⁴⁰¹ Kvirin Vasilj, »Filozofija i enciklika *Humanae Vitae*«, *Hrvatska revija* 19/3 (1969), pp. 189–203, na p. 200.

će vezivati interesi samo-održanja na zemlji, na kojoj im je suđeno živjeti. Jer Jugoslavija je geografski pojam, nikako nacionalni ili politički!«⁴⁰² Radica procjenjuje da to neće osobno doživjeti, ali da će doći vrijeme kada će hrvatski putnici posjećivati Beograd kao grad, koji treba vidjeti na proputovanju kroz Balkan, ali da će se u srpskoj sredini »Hrvati tada osjećati kao što se današnji Američani osjećaju putujući kroz London i kroz engleske otoke, bez i traga žaoke ili zlobe, naprotiv s mnogo znatiželje i neke neodređene nostalgije.«⁴⁰³ O Srbima i Hrvatima izriče sljedeće:

»I kad odvojeni i nezavisni ovi narodi jedan od drugoga stvore svoje države, oni će se svakako više shvaćati i poštivati, jer jedan drugome u njihovoj ekspanziji neće stajati na putu sreće i napretka«⁴⁰⁴

Svoju viziju Radica i vremenski određuje:

»Ukoliko ova generacija to ne izvrši, učinit će ona, koja se sada rađa ili se već rodila, i tako u godini 2000. trijumfalno ostvariti Hrvatskoj njenu punu nezavisnost.«⁴⁰⁵

1970–1979.

Oživljavanje pojma 'ljudska prava' i njegov ulazak u svakodnevni diskurs međunarodne politike mnogi smještaju u prvu polovicu 1970-tih godina, i to zaslugom komunističkih, osobito sovjetskih disidenata. Djelo Aleksandra Solženjicina *Arhipelag Gulag* potaknulo je u Americi shvaćanje da se ljudska prava moraju naći među vanjskopolitičkom temama svake administracije:

»Najprije Jimmy Carter, a potom Reagan, uveli su ljudska prava kao dio američke vanjske politike i važan aspekt u dijalogu između Sjedinjenih Država i tadašnjeg Sovjetskog Saveza. Na neki način, Solženjicin je, upravo zbog svoje slave, zbog toga što je bio protjeran iz zemlje, zbog snage njegovih romana, bez ikakve sumnje pomogao da ljudska prava postanu dio američke vanjske politike.«⁴⁰⁶

Takvo Whitmoreovo mišljenje dijeli i Milan Kundera, koji oživljavanje odnosno uzdizanje ljudskih prava prepoznaje u Solženjicinovu liku 1970-ih

⁴⁰² Bogdan Radica, »Amerika, Evropa i mi Hrvati na prekretnici svijeta«, *Hrvatska revija* 17/3–4 (1967), pp. 209–226, na p. 222.

⁴⁰³ Bogdan Radica, »Čovječanstvo prema Mjesečevoj dolini smirenja«, pp. 403–404.

⁴⁰⁴ Isto, p. 404.

⁴⁰⁵ Isto, p. 404.

⁴⁰⁶ Brian Whitmore, »Solzhenitsyn: One Book That Shook The World«, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/1188892.html> (pristupljeno 10. svibnja 2020).

godina:

»Aleksandar Solženjicin je tada upravo prognan iz svoje zemlje i njegov neobični lik, ukrašen bradom i liscama, hipnotizirao je zapadne intelektualce, bolesne od čežnje za velikom sudbinom, koja im je bila nedostupna. Tek zahvaljujući njemu, s pedesetgodišnjim zakašnjenjem, povjerovali su da u komunističkoj Rusiji postoje koncentracijski logori; čak i napredni ljudi iznenada su bili voljni priznati da zatvoriti nekoga zbog onoga što misli nije pravedno. <...> Tako su se zahvaljujući Solženjicinu ljudska prava ponovno nastanila u rječniku našeg doba; ne znam nijednog političara koji deset puta dnevno ne govori o ‘borbi za ljudska prava’ ili o ‘nepriznavanju ljudskih prava’ «.⁴⁰⁷

Izgon Solženjicina iz Sovjetskog Saveza i njegov spektakularni dolazak u Europu 1973. godine, snažno utječe na lijevo orijentirane mislioce:

»Riječ ‘gulag’ postaje uskoro riječ ‘passe-partout’ u francuskim literarnim salonima <...> Stoga, uistinu, Solženjicin postaje preko noći simbolom francuske ‘mea culpe’ i psihoterapija za marksističke intelektualce.«⁴⁰⁸

Da su ljudska prava početkom 1970-ih postala pojam koji je naveliko ušao u politički diskurs hrvatske emigracije, potvrđuje Kazimir Katalinić, koji spominjući dogovore oko sadržaja letka kojim se upozorava na stanje Hrvatske u Jugoslaviji, navodi sljedeće:

»Mislim da bi odgovaralo nešto ovako: početi s ljudskim pravima, pošto je to sada moderno, a zatim naše stanje, te što želimo. Neka bude letak snažno državotvoran, a ne limunada. Trebao bi imati i zemljopisnu kartu Hrvatske, tako da studenti znaju gdje se radnja odvija...«.⁴⁰⁹

Borba za ljudska prava odvela je hrvatske emigrante u 1970-ima na različite puteve djelovanja i promišljanja – od oružanih akcija do spremnosti na dijalog s dojučerašnjim protivnicima. Objavljeno je i nekoliko inačica prijevoda *Univerzalne deklaracije*. Za Franju Dujmovića »komunizam je misao, koja do kraja uništava osobnu slobodu pojedinca i skućuje do nevidljivosti ono što je čovjek, tj. osoba«,⁴¹⁰ pa otuda i nema potrebe dalje razmatrati mogućnost ljudskih prava u takvom sustavu. U djelu *Hrvatska na putu k oslobođenju* objavljuje izvatke iz *Povelje Ujedinjenih naroda* i cjelovit tekst *Univerzalne deklaracije* pod

⁴⁰⁷ Milan Kundera, *Besmrtnost* (Zagreb: Meandar, 2002), pp. 137–138.

⁴⁰⁸ Tomislav Sunić, »Nova desnica i neo-poganizam«, *Hrvatska revija* 35/4 (1985), pp. 654–664, na p. 655.

⁴⁰⁹ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak III. 1974. – 1980., p. 168.

⁴¹⁰ Franjo Dujmović, *Hrvatska na putu k oslobođenju: Uspomene i prosudbe* (Roma – Chicago: ZIRAL, 1976), p. 452.

naslovom »Opća povelja ljudskih prava«, ali bez naznake o prijevoditelju.⁴¹¹ Lucijan Kordić objavljuje prijevod 1977. *Univerzalne deklaracije* pod naslovom »Sveopća Povelja čovječjih prava« u mjesečniku *Otpor*, kao posebnu brošuricu i u godišnjaku *Hrvatska baština: Hrvatski kalendar 1978*. Uz prijevod Kordić objašnjava da je to »izgleda prvi prijevod neposredno iz izvornika. Prijevod objavljen u *Hrvatskom književnom listu* 1969. kao i prijevod objavljen u inozemstvu (Dujmović, *Hrvatska na putu k oslobođenju*, 1976) pohrvaćeni je prijevod srpskog prijevoda« te se netočno tvrdi:

»Jugoslavija je prihvatila ovu povelju i potpisala ju 2. lipnja 1971. godine.«⁴¹²

Nije navedeno odakle potječe taj podatak.

Godine 1977. objavljen je u *Hrvatskoj reviji* prijevod *Univerzalne deklaracije*⁴¹³ i bilješka uz deklaraciju,⁴¹⁴ a u inačici *Hrvatskog književnog lista*.

Iseljenici Rudolf Erić i John Ivan Prcela obratili su se 12. listopada 1970. pismom uz primjerak djela *Operation slaughterhouse: Eyewitness accounts of postwar massacres in Yugoslavia* glavnom tajniku U Thantu, petorici stalnih članova Vijeća sigurnosti i više od 40 drugih delegata Ujedinjenih naroda. Pismo je koncipirano kao zamolba da se istraže zločini protiv čovječnosti i da Ujedinjeni narodi osude zločine Jugoslavije protiv Hrvata. U pismu upozoravaju na gaženje ljudskih prava u Jugoslaviji nakon završetka Drugoga svjetskog rata:

»Uvodne misli Povelje Ujedinjenih naroda tvrde da su dva od njezinih temeljnih načela sačuvati buduće naraštaje od biča rata i ponovno učvrstiti vjeru u fundamentalna ljudska prava, dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe. Što se tiče starodrevnoga hrvatskoga naroda, bič Drugoga svjetskoga rata, za vrijeme kojega se na njegovu teritoriju borilo devet različitih vojski, nije donio toliko uništenja hrvatskih života kao što je to učinio 'Titov režim'. Temeljna ljudska prava, dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe Jugoslavija je pogazila točno onoga časa kada je potpisivala Povelju Ujedinjenih naroda. Pod vrhovnim zapovjedništvom Josipa Broza Tita oko 600.000 hrvatskih poratnih žrtava bilo je poubijano na bezbroj mjesta diljem Jugoslavije.«⁴¹⁵

Sudionici »Drugog simpozija Hrvatske revije« 1971. upućuju brzojav američkom predsjedniku Richardu Nixonu. U njemu, između ostalog, tvrde:

»Danas je, g. Predsjedniče, ta ista Hrvatska ugrožena žestokim nasiljem iz

⁴¹¹ Isto, pp. 513–525.

⁴¹² Lucijan Kordić, »Sveopća povelja čovječjih prava«, *Hrvatska baština: Hrvatski kalendar 1978*, pp. 337–341, na p. 337.

⁴¹³ *** »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Hrvatska revija* 27/2 (1977), pp. 230–233.

⁴¹⁴ M., »Bilješka uz Deklaraciju«, *Hrvatska revija* 27/2 (1977), pp. 233–234.

⁴¹⁵ *Hrvatski holokaust: dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, ur. John Ivan Prcela i Dražen Živić (Zagreb: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2001), p. 551.

Beograda koji ide za tim da slomi duhovnu kičmu našega naroda. Zatvaraju se i zlostavljaju naši intelektualci, književnici i studenti. U isto vrijeme, pripremaju se protiv njih politički procesi dobro poznate komunističke ‘pravde’. Sve to samo stoga što su zahtijevali za svoj narod osnovna ljudska i nacionalna prava.«⁴¹⁶

Časopis *Nova Hrvatska* donosi vijest da je Međunarodni PEN na svom Kongresu u Jeruzalemu 1974. izglasao posebnu rezoluciju koja se tiče Jugoslavije te da je na prijedlog delegacija iz Nizozemske, Švedske i Švicarske jednoglasno odobren sljedeći tekst rezolucije:

»S obzirom na neuspjeh uzastopnih intervencija predsjednika međunarodnog PEN-a i drugih da se postigne oslobođenje više od desetak književnika i intelektualaca iz Jugoslavije (uglavnom iz Hrvatske) i da se poboljšaju njihovi uvjeti u zatvoru. Tajništvo međunarodnog PEN-a traži da poglavar jugoslavenske države i jugoslavenske vlasti oslobode književnike koji su u pitanju i da, dok ne budu oslobođeni, poboljšaju njihove životne uvjete, a posebno da im dozvole primanje stvari za čitanje i pisanje, i da onima, koji kao Mihajlo Mihajlov (sada ponovno u zatvoru) žele emigrirati, dopuste da napuste zemlju.«⁴¹⁷

U članku povodom obljetnice Alberta Einsteina uredništvo časopisa *Studia Croatica* podsjeća čitatelje da je on, pored toga što je veliki znanstvenik i genij židovskog naroda, bio i jedan od svjedoka progona hrvatskog naroda u Jugoslaviji te da je tražio od Međunarodne lige za ljudska prava da što je više moguće zaustave neskriveno nasilje koje vlada nad Hrvatskom.⁴¹⁸

Francuski stručnjak za socijalnu sigurnost Jean Marmont u personalističkom je časopisu *Esprit* objavio članak u kojem objašnjava da je fenomen hrvatske nacionalnosti bio sistematski potiskivan te da je zloupotrebom koloniziran hrvatski jezik, povijest, kultura i školski program.⁴¹⁹ Svoj članak završava, a to prenosi i Bonifacije Perović, refleksijom da frustracija, tjeskoba i zdvojnost spopadaju Hrvatsku te da će »neostaljinistička represija nužno dovesti do pomaljanja zdvojnih pothvata, pa i terorizma.«⁴²⁰

U 1960-im i 1970-im radikalno krilo hrvatske emigracije izvelo je više terorističkih akcija radi stjecanja međunarodne potpore za hrvatsku državotvor-

⁴¹⁶ *** »Brzozjavni apel urednika *Hrvatske revije* predsjedniku USA Richardu Nixonu«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 499–500, na p. 499.

⁴¹⁷ *** »Rezolucija Međunarodnog PEN-a protiv Jugoslavije«, *Nova Hrvatska* 18/2 (1975), p. 7.

⁴¹⁸ *** »Aniversario de Albert Einstein«, *Studia Croatica* 20/72–73 (1978), p. 62.

⁴¹⁹ Jean Marmont, »L’expérience croate, ou le socialisme en désespoir«, *Esprit* 41/10 (1972), pp. 489–496.

⁴²⁰ Prema: Bonifacije Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1979), p. 220.

nu borbu i poticanja političkog prevrata u domovini. Vršili su otmice aviona i bombaške napade, upadali u diplomatska predstavništva, vršili gerilske akcije u Jugoslaviji, počinili više ubojstava i slično, nastojeći i na taj način upozoriti svjetsku javnost na položaj Hrvata u Jugoslaviji. S današnjeg aspekta, razvidne su dvije temeljne pogrešne predodžbe takva djelovanja: uvjerenje da Josip Broz Tito nema potporu u hrvatskom narodu i da je Jugoslavija na rubu propasti. U tim akcijama sudjelovali su pripadnici mlađe generacije emigranata razočarani pasivnošću starije generacije, ali preuzimajući od njih sjećanje na Bleiburg, kompleks žrtve i žudnje za osvetom.⁴²¹ Iako je se i sama emigracija podijelila u ocjeni o korisnosti i opravdanosti takvog djelovanja, za svjetsku javnost to je bio jedan u nizu negativnih tada trendovskih načina izražavanja političke misli. Naime, tada je, a osobito u Europi, bila popularna reafirmacija anarhizma i uvjerenje kako je potrebno upotrijebiti i nasilje ako se žele ostvariti promjene u društvu. Pojavile su se razne tzv. 'urbane gerile' poput talijanske militantne organizacije Crvene brigade ili njihove njemačke frakcije Baader-Meinhof ili su već neke postojeće organizacije usmjerile svoje djelovanje u tom smjeru, kao npr. irska IRA, baskijska ETA i slično. Imajući u vidu tzv. 'bugojansku skupinu' u bilješkama i komentarima časopisa *Studia Croatica* o političkim procesima u Jugoslaviji navodi se da se tu vidi suština svih postupaka nad Hrvatima u poslijeratnim vremenima:

»Koristeći istrošene klišeje – fašiste, separatiste, neprijatelje naroda i države – režim ustraje na vlasti prezirući najosnovnija ljudska prava. U političkim spekulacijama Moskve i Beograda, hrvatsko nezadovoljstvo – postojeće, povijesno i metafizički utemeljeno – ulazi u njihove kalkulacije. U gotovo metafizičkoj nemogućnosti hrvatske pobune u trenutnim okolnostima, s vremena na vrijeme u zemlju uđu naoružane skupine iz inozemstva, postajući žrtvom policijske ili vojne ruke komunističkog režima.«⁴²²

⁴²¹ Mate Nikola Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War* (West Lafayette: Purdue University Press, 2020).

⁴²² ***, »Los procesos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 15/54–55 (1974), pp. 196–200, pp. 196–197:

»Usando clisés gastados – fascistas, separatistas, enemigos del pueblo y del Estado – el régimen persiste en el poder, despreciando los derechos humanos y del pueblo más elementales. En las especulaciones políticas de Moscú y de Belgrado, el descontento croata – existente, fundado histórica y metafísicamente – entra en sus cálculos. En la imposibilidad casi metafísica de la rebelión croata en las circunstancias actuales, de vez en cuando ingresan grupos armados del exterior al país, cayendo víctimas de la mano policial o militar del régimen comunista antes de conseguir, en lo más mínimo, la realización de 'sus' planes. En el centro de toda acción de los idealistas croatas siempre encontramos a un agente comunista, disfrazado de nacionalista que entrega todo a tiempo a sus amos.«

Kao jedna od radikalnijih, ali intelektualno osviještena grupa često se spominje ona koja je bila bliska Bruni Bušiću. Bušić je autor *Deklaracije Glavnog sjedišta hrvatskih osloboditeljskih snaga*, koju su objavile vodeće američke novine sredinom rujna 1976. Tada je objavljen i letak »Appeal to the American People« (»Poziv američkom narodu«) u kojem su borci za slobodnu Hrvatsku Julienne i Zvonko Bušić, Petar Matanić, Frane Pešut i Slobodan Vlašić obrazložili razloge i svrhu otmice aviona 1976. Sažetak te poruke glasi:

»U akciju smo ušli promišljeno s punom ozbiljnošću i odgovornošću, svjesni da mi Hrvati nemamo drugog prikladnijeg načina da svijetu saopćimo dio tragične i ponižavajuće istine o našoj porobljenoj i okupiranoj domovini Hrvatskoj.«⁴²³

Na početku *Deklaracije Glavnog sjedišta hrvatskih osloboditeljskih snaga* govori se o nacionalnom samoodređenju kao temeljnom ljudskom pravu:

»Nacionalno samoodređenje temeljno je ljudsko pravo. Ono se ne može zanijekati niti uskratiti bilo kojoj naciji, bez obzira na broj njezina pučanstva i prostornu veličinu zemlje koju to pučanstvo nastanjuje <...> Nijedna država članica Ujedinjenih naroda ili pravilnije rečeno Ujedinjenih država nikada javno ne poriče, niti dovodi u pitanje pravo bilo kojeg naroda na nacionalno samoodređenje. Sve države potpisnice Povelje Ujedinjenih naroda, bez obzira na njihov društveno-državni poredak, priznaju i štoviše uvijek se nanovo zariču na to opće i temeljno ljudsko pravo. U svakodnevnoj zbilji pravo samoodređenja ipak je poreknuto mnogim narodima. Među narodima kojima se niječe i odriče pravo na samoodređenje i uživanje u slobodi vlastite države nalazi se i hrvatski narod.«⁴²⁴

Iz zaposjednutog američkog zrakoplova hrvatski borci namjeravali su razasuti »Poziv na dostojanstvo i slobodu« u svim hrvatskim gradovima i selima, koji je sastavio Bruno Bušić. Tu njihovu nakanu spriječila je francuska vlada, koja nije dopustila daljnji nastavak leta. U letku se, između ostalog, navodi:

»Jugoslaviju je nemoguće braniti s bilo kojih sadašnjih općepriznatih državnopravnih i socijalno-filozofskih stajališta.«⁴²⁵

Inače, Bušić je u svojim tekstovima pisao o političkim zatvorenicima, nezavisnosti Hrvatske i drugim temama iz klasičnog emigrantskog repertoara, a radikalniji pristup zauzima zbog uvida u nemoć hrvatske emigracije, ali i

⁴²³ Bruno Bušić, *Jedino Hrvatska! Sabrani spisi* (Toronto – Zurich – Roma – Chicago: ZIRAL, 1983), p. 497.

⁴²⁴ Isto, p. 497.

⁴²⁵ Isto, p. 492.

nesposobnosti vodstva Hrvatskog proljeća za koje u intervju iz 1979. tvrdi:

»Ono nije bilo sposobno i kadro da hrvatskom narodu izbori osnovna ljudska prava, pa ni ona najosnovnija, kao što su pravo na nacionalni jezik i oznake, a kamoli da mu izbori suverenu nacionalnu državu.«⁴²⁶

Iz toga intervjuja treba izdvojiti i sljedeće Bušićevo mišljenje:

»U Jugoslaviji su hrvatskim političkim emigrantima zanijekane sve ljudske osobine, a prema tome i ljudska prava.«⁴²⁷

Godine 1978. Julienne Bušić objavila je knjižicu *The United Nations – Choosing an Ethical Code* u kojoj analizira dvolično ponašanje Jugoslavije u Ujedinjenim narodima po pitanju ljudskih prava. Podrazumijevajući Jugoslaviju, ona primjećuje da određene zemlje predlažu i glasuju za rezolucije Opće skupštine usmjerene protiv zemalja koje krše ljudska prava, a istodobno su krive za ista kršenja u svojoj zemlji. Spominje pristup Jugoslavije prema ljudskim pravima na 318. sjednici Generalne skupštine UN-a 1977. kada se Jugoslavija zalagala za uklanjanje ugnjetavanja nacionalnih manjina. Tom inicijativom Jugoslavija je stekla poštovanje i ugled među vladama Trećeg svijeta, iako je 'zagovornik međunarodnih instrumenata za zaštitu prava i poboljšanje statusa manjina' imao na umu samo svoje vlastite odnose sa susjednom Austrijom u pogledu prava hrvatske i slovenske manjine. Navodi kao primjer i jugoslavensko zalaganje u Odboru za ljudska prava Generalne skupštine UN-a u Ženevi 1977. za rezoluciju o puštanju svih političkih zatvorenika, ukidanje ograničenja za političke aktivnosti te uvođenje demokratskih sloboda. Ta se rezolucija bavi isključivo Rodezijom. Julienne podsjeća da je 1977. bila godina ljudskih prava te ispitujući kršenja osnovnih ljudskih prava u Jugoslaviji na kulturnom, jezičnom i socijalnom području, pita se kako se takvo eklatantno ponašanje može opravdati u smislu jugoslavenske potpore ili pokroviteljstva rezolucijama Ujedinjenih naroda koje se protive i osuđuju druge zemlje zbog sličnih, ako ne i manje nepoželjnih aktivnosti. Misli da je Jugoslavija pronašla dvije krajnje učinkovite obrane: prvo, da se bori protiv 'fašizma', a ako naiđe na lijevo orijentirane neistomišljenike tada ih proglašava 'staljinistima'. Drugim riječima, koristi ideologije koje nigdje neće dobiti podršku.⁴²⁸ Smatra paradoksom jugoslavensko podržavanje međunarodnih rezolucija s jedne strane te istovremeno kršenje ljudskih prava s druge strane.⁴²⁹ Jugoslavensko kršenje

⁴²⁶ Isto, p. 258

⁴²⁷ Isto, p. 259.

⁴²⁸ Julienne Bušić, *The United Nations – Choosing an Ethical Code* (Arcadia: Croatian Information Service, 1978), p. 11.

⁴²⁹ Isto, p. 17.

ljudskih prava bez međunarodne osude shvaća kao ilustrativan primjer slabosti Ujedinjenih naroda, te ističe potrebu uspostave sustava praćenja provedbe rezolucija Generalne skupštine. Ne vjeruje u potpunosti ni u takvo rješenje te zagovara »povratak na etički, a ne na politički standard mjerenja« kao inovaciju, koja bi služila međunarodnom miru i prosperitetu.⁴³⁰

Zvonko Bušić u svojim sjećanjima ističe da se zakleo da neće dopustiti da ga likvidiraju prije nego učini nešto veliko: »nešto što će uzdrmati svjetsku javnost i skrenuti joj pozornost na neravnopravnu borbu hrvatskih revolucionara protiv satrapskoga jugoslavenskog režima.«⁴³¹ Uočava da su danas ljudska prava izgubila svoje pravo značenje, a slijedom toga rezultirala i izokrenutim vrijednosnim sudovima:

»Kada čovjek vidi kako se u današnjem svijetu kojekakve fraze kao 'borba za prava' papagajski ponavljaju i sustavno proglašavaju najvećom svetinjom, dočim se istinske svetinje (kao borba za nacionalnu samobitnost i prava naroda) ismijavaju i izjednačuju sa zločinom, onda je lako razumjeti zašto sve domoljube i rodoljube prikazuju luđacima i zločincima. Pitanje kakva to ljudska prava može imati pripadnik jednog okupiranog naroda, nitko ni ne postavlja.«⁴³²

Kao emigrant, revolucionar i osoba koja je preko 30 godina provela u zatvoru zbog nacionalne borbe te iskusila različite pristupe političkom djelovanju Zvonko raspoznaje kontradiktornosti, apsurdne i teškoće u vezi demokracije i ljudskih prava te rješenje vidi u konceptu *imago Dei*:

»Istina, postoji rješenje te naoko nerješive jednadžbe, ali od njega suvremeni humanisti bježe kao vrag od tamjana. Rješenje je kršćansko učenje, koje ljudsko dostojanstvo, a time i jednakost u dostojanstvu, temelji na činjenici da su svi ljudi, bez obzira na etničku pripadnost ili boju kože, djeca Božja. Upravo tom učenju možemo zahvaliti napredak demokracije, ljudskih prava i sloboda.«⁴³³

Epitaf na njegovu nadgrobnom spomeniku otkriva i objašnjava ne samo motiv djelovanja, već i želju mnogih emigranata:

»Za one koji su pali u borbi za domovinu nikada ne reci da su mrtvi. Oni su heroji i oni će za nas uvijek biti živi. U budućnosti, kada vi budete uživali blagodati i ljepote Hrvatske domovine i slobode, malo tko će se sjetiti koliko znoja, suza i krvi je proliveno za tu vašu slobodu. Zato..., zastani, sjeti se i izmoli kratku molitvu za one vrle domoljube koji su patili i ginuli da bi Hrvatska živjela. Moja

⁴³⁰ Isto, p. 18:

»A return to an ethical, not a political, standard of measurement is an innovation which must be forthcoming in order for international peace and prosperity to be served.«

⁴³¹ Zvonko Bušić, *Zdravo oko: Sjećanja* (Zageb: Mozaik knjiga, 2018), p. 20.

⁴³² Isto, p. 30.

⁴³³ Isto, p. 198.

osobna sudbina bijaše takva da sam ostvarivanje mojih snova o slobodi morao doživjeti na robiji. Zbogom prijatelji,... čuvajte našu domovinu Hrvatsku.«⁴³⁴

Početkom 1970-ih djelovanje hrvatske emigracije postupno je liberalizirano te se sve više govorilo i o mogućoj suradnji s ljevičarima i komunistima, 'pomirdbi u zemlji', naglašavao se demokratski program, humani socijalizam i mogućnost koegzistencije s postojećim oblicima društveno-političkog sustava. Srđan Cvetković navodi da je takve izmjene u taktici i programu jugoslavenska služba Državne bezbjednosti ocjenjivala kao »potencijalno opasnije nego raniju nepomirljivost i radikalizam.«⁴³⁵ Pokušavajući rezimirati krajem 1970-tih kamo ide hrvatska emigracija Jure Petričević uvida da je hrvatska emigracija zadnjih godina nakon priliva mlađe generacije iz domovine postala sve aktivnijom, ali »politički rezultati su se razvijali u obrnutom smislu i bivali sve negativniji.«⁴³⁶ Objašnjava da su se 'stari negativni učinci' umnožili. Misli da do tog zaključka nije teško doći jer i površni promatrač vidi da se emigracija udaljuje od Hrvata i javnosti te političkih odlučujućih krugova u demokratskim zemljama i pripadnika drugih potlačenih istočno-europskih naroda. Zamjera i to što hrvatskom narodu u domovini emigracija pruža razna nestvarna obećanja i fraze, a tim frazama zamamljuje i samu sebe. Smatra da je važna svrha političke emigracije pridobiti u svijetu što više prijatelja i razumijevanja »da bi hrvatski odlučni nastup u kritičnoj situaciji dobio potrebnu potporu u drugim zemljama.«⁴³⁷ Po njemu, samo manji dio emigracije radi svjesno u tome pravcu i postiže uspjehe u tišini. Kritiku dotadašnjeg rada emigracije, kao i dotadašnje hrvatske politike iznosi i Vinko Nikolić:

»Ni Pavelić u Zagrebu, ni Krnjević u Londonu, a niti hrvatski komunisti u partizanima, nisu vodili hrvatsku politiku, nisu spašavali ni spasili Hrvatsku. Zato je, eto, toliko tisuća danas šutećih, koji nemaju gdje prinijeti svoga priloga za narod. Poslijeratni rad ili nerad političara u emigraciji još više je produbio nepovjerenje.«⁴³⁸

Stoga Nikolić postavlja upit 'javnim radnicima', odnosno hrvatskim intelektualcima u emigraciji:

»Jer, smisao je postavljenog pitanja: zašto vi, zašto svi mi, sigurno najbrojniji – ali, jer nismo bučni i nasilni, jer se ne igramo revolucije, ne govorimo o

⁴³⁴ Na Mirogoju u Zagrebu.

⁴³⁵ Srđan Cvetković, »Političko-propagandno delovanje jugoslavenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985« (2009), p. 64.

⁴³⁶ Jure Petričević, *Jugoslavija na optuženičkoj klupi* (Brugg: Verlag Adria, 1978), p. 86.

⁴³⁷ Isto, p. 86.

⁴³⁸ Vinko Nikolić, »Mjesto i uloga javnoga radnika u životu hrvatskog naroda«, pp. 31–32.

atentatima, ne mašemo praznim oružjem i zapljenjeni ne dižemo čaše, najmanje se čuje za nas, i o nama se najmanje vodi računa, kao da smo najmanje vrijedni – zašto se mi prepuštamo da nas i nadalje ‘vode’ naši ‘političari’, kad zapravo oni ne vode nikud, i kada, evo, ni kroz četvrt stoljeća naše emigracije nisu nas uspjeli ne ujediniti, nego niti ljudski približiti, i složiti za neki zajednički pozitivni rad, za neku bratsku suradnju, za neko razborito trošenje snaga – a to je sve veća potreba naše emigracije – i makar to tako silno želi i za tim vapi naš narod u domovini, koji u svojim čestim porukama ponavlja: neprijatelj je jedinstven protiv nas, radite zajedno za dobro domovine.«⁴³⁹

U 1970-ima česta su tema emigrantskih tiskovina politička suđenja i položaj političkih zatvorenika u Jugoslaviji. *Studia Croatica* objavljuje memorandum organizacija izbjeglica iz srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja u Švicarskoj u vezi kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji. U memorandum koji je sastavljen u Zurichu 1977., između ostalog, u točki 3. stoji:

»3. Sustavno ugnjetavanje nacionalnih i manjinskih pojedinaca (kao na primjer ne-Rusa u Sovjetskom Savezu, ne-Srba u Jugoslaviji, ne-Rumunja u Rumunjskoj itd.) dugoročno predstavlja duhovnu likvidaciju naroda. Očuvanje nacionalnog identiteta sastavni je dio ljudskih prava.«⁴⁴⁰

U točki 10. pak piše:

»Ljudi koji u našim zemljama zahtijevaju primjenu odredaba o ljudskim pravima sadržanim u *Povelji Organizacije Ujedinjenih naroda i Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* od 10. 12. 1948., *Konvenciji o građanskim i ljudskim pravima* od 16. 12. 1966., kao i u *Helsinškoj deklaraciji*, izloženi su progonu, uhićenju, zatočenju u klinikama za mentalne bolesti, kaznama gubitka slobode i diskriminirani su zabranom obavljanja profesionalnog zanimanja.«⁴⁴¹

⁴³⁹ Isto, p. 32.

⁴⁴⁰ ***, »Los derechos humanos – Memorandum al gobierno federal de Suiza de la Central de las Organizaciones de Exilados del Centro y el Este europeos«, *Studia Croatica* 18/64–65 (1977), pp. 82–84, na p. 82:

»3. El ejercicio sistemático de opresión de las individualidades nacionales y de minorías (por ejemplo de los no rusos en la Unión Soviética, no serbios en Yugoslavia, no rumanos en Rumania etc.) constituye, a largo plazo, la liquidación espiritual de los pueblos. La conservación de la identidad nacional es la parte constitutiva de los derechos humanos.«

⁴⁴¹ Isto, p. 83:

»10. Las personas que en nuestros países piden la aplicación de las disposiciones referentes a los derechos humanos contenidos en la Carta de la Organización de las Naciones Unidas, en la Declaración de dicho organismo del 10/XII/1948 sobre los derechos humanos y en la Convención del 16/XII/1966 sobre los derechos civiles y humanos, como también en la Declaración de Helsinki, están expuestas a persecuciones, arrestos, reclusión en clínicas de enfermedades mentales, a condenas de pérdida de la libertad y están discriminadas mediante la prohibición de ejercer sus oficios profesionales.«

Isti časopis donosi i vijest kako su izjave istaknutih ličnosti o ljudskim pravima u Hrvatskoj pripremljene za emitiranje na švedskoj televiziji odgođene zbog pritiska Beograda te se izdvajaju slučajevi političkih suđenja Vladi Gotovcu, Draženu Budiši, Anti Paradžiku i Franji Tuđmanu.⁴⁴² *Studia Croatica* 1978. donosi razgovor švedskog novinara s Franjom Tuđmanom, a koji intervju je imao velikog odjeka na Zapadu. Između ostalog, Tuđman ističe da u Jugoslaviji, kao i u ostalim zemljama pod komunističkom vlašću, nema mjesta pluralizmu u socijalističkoj misli te potvrđuje da se zbog navodnog hrvatskog nacionalizma i dalje vrše progoni, od najuglednijih hrvatskih revolucionara do najpoznatijih pisaca ili studenata koji se tek pripremaju za život.⁴⁴³

U 1970-ima pojavilo se nekoliko knjiga o zatvorskim iskustvima u Jugoslaviji. U njima se ukazivalo na grubo kršenje ljudskih prava, a odjek je bio značajan i u inozemnom tisku. Djelo *Sakrivena strana Mjeseca: Zapis o Titovim tamnicama* Mirka Vidovića bilo je naročito zapaženo, osobito u frankofonskim područjima. *Nova Hrvatska* tijekom 1977. objavljuje izvratke iz rukopisa Mirka Vidovića *Sakrivena strana Mjeseca* o njegovu višegodišnjem robovanju u Staroj Gradiški i Srijemskoj Mitrovici. Odabiru one dijelove koji govore o ljudima i njihovim sudbinama, a na to ih potiče okolnost da je 1977. Godina ljudskih prava:

»U Jugoslaviji ljudska prava stoje samo na papiru, samo u propagandne svrhe. Što taj režim drži do ljudskih prava, najplastičnije se vidi u zatvorima. Na žalost, to svijet gotovo ne vidi. Utoliko je dragocjenije svako svjedočanstvo onih koji su to iskusili.«⁴⁴⁴

Knjiga je objavljena najprije na francuskom jeziku, a 1978. Knjižnica Hrvatske revije objavljuje djelo i na hrvatskom jeziku. Osobito su zanimljivi Vidovićeви opisi iz kojih je razvidno na koji način u socijalizmu shvaćaju obveze iz međunarodnih konvencija, odnosno u kojima se potvrđuje da su i u jugoslavenskoj praksi razvijane metode za izigravanje značenja i pojmova u pravu. Tako Vidović razmišlja:

»Ja više računam na činjenicu, da sam ja ‘politički’ osuđenik, da mi kao takvom pripadaju stanovita prava i po jugoslavenskom zakonodavstvu i po međunarodnim obavezama, koje je Jugoslavija potpisala i na koja se je obvezala, da ona to ne će moći zaobilaziti bez gubitka na ugledu. Posebno ne *Deklaraciju o političkim*

⁴⁴² *** , »Derechos humanos y declaraciones ‘postergadas’«, *Studia Croatica* 18/66–67 (1977), pp.170–175.

⁴⁴³ *** , »Hablan los intelectuales croatas desde la patria ocupada«, *Studia Croatica* 20/72–73 (1978), pp. 24–39.

⁴⁴⁴ Mirko Vidović, »Štultjivi posjetnici«, *Nova Hrvatska* 20/5 (1977), p. 10.

pravima čovjeka, odnosno Ženevsku konvenciju. Jović mi reče, da Ženevska konvencija o političkim pravima čovjeka nije još ratificirana u Jugoslaviji, da u ‘srpskohrvatskom’ prijevodu stoji, da politički osuđenik mora biti oslobođen ponižavajućih radova, a da u socijalizmu ne postoji radova koji su ponižavajući za čovjeka.«⁴⁴⁵

Ovdje je Vidović ukazao i kako se jugoslavenska službena stajališta reflektiraju na niže slojeve, u ovom slučaju – na zatvorskog čuvara koji usvaja tipičnu jugoslavensku retoriku. Da je Jugoslavija stvarala sve više ‘neprijatelja’ i da je kao neprijateljske elemente gledala svakoga tko je u suprotnosti s njenim proklamiranim pogledima Vidović potvrđuje ovim riječima:

»Strano novinstvo, kao austrijski *Kleine Zeitung*, navodilo je tih dana procjene stvarnosti, koju smo tu proživljavali, da zatvorenici osuđeni za ‘pro-sovjetske aktivnosti’ žive zajedno sa zatvorenicima osuđenima zbog protusovjetskih stavova. To što strani tisak nije navodio, a što je daleko značajnije od te činjenice, da smo živjeli zajedno, jeste činjenica, da je to supostojanje bilo spontano, iskreno i u skladu s načelima o uzajamnom poštovanju, i kao ljudi s različitim mišljenjem među svim strujama, koje se opiru titoizmu i koje Tito već desetljećima poništava: liberale, katolike, pravoslavce, komuniste-netitoiste, protagoniste suvereniteta pojedinih naroda i njihova kontinuiteta...«⁴⁴⁶

Vidović ukazuje i na jugoslavensku prevrtljivost i zamjeranje, čak i osobama svjetskog ugleda:

»U to vrijeme saznali smo, da sam dobio potporu niza značajnih institucija i ličnosti u međunarodnom životu, kao: Bundestag (vladina većina i opozicija), koji je tražio od francuskih vlasti, da povede više računa o mom položaju, te Ulof Palme, Heinrich Böll, kojemu je Tito uoči kongresa PEN-kluba u Ohridu obećao, da će me ubrzo pustiti, kao i neke druge književnike, koji su sjedili po zatvorima, pa nije održao obećanje, nakon čega je prevareni Böll objavio nekoliko članaka u njemačkom tisku koji nisu nimalo bili povoljni za Tita.«⁴⁴⁷

Nikola Čolak za kojeg je Hrvatska iza bodljikave žice, prikazujući svoje zatvorske dane u Jugoslaviji, ne vidi nikakvo ostvarenje slobode i ljudskih prava u toj državi, a svoje djelo završava sljedećim riječima:

»Naš jedini stvarni put je put borbe – milom ili silom, referendumom ili revolucijom – za obnovu naše suverene Republike Hrvatske, jer samo u njoj hrvatski

⁴⁴⁵ Mirko Vidović, *Sakrivena strana Mjeseca: Zapisi o Titovim tamnicama* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1978), p. 147.

⁴⁴⁶ Isto, p. 311.

⁴⁴⁷ Isto, p. 344.

narod može naći sama sebe, ostvariti svoje životne interese i omogućiti sebi normalni razvoj i život dostojan slobodne nacije.«⁴⁴⁸

Na arhaičnoj inačici hrvatskog jezika o strahotama u jugoslavenskim zatvorima piše David Simić, emigrant u Argentini, porijeklom od oca Hrvata i majke Albanke. Pritom se osvrće na progone u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata te na dvoličnost njezinih predstavnika:

»Pohapsit skoro sedam miliona ljudi u sedam godina, svakako je ‘uspjeh’ kojemu može pozaviditi i sama ‘Matica Socializma’. Ali javno osudit i zatvoriti u tolikom roku trećinu svojih podanika, to se još nije dogodilo u nijednoj državi – niti li je Povist Čovičanstva ikad zabilježila. Uza sve to, pridstavnici te i takve ‘države’ ne samo da se još uvijek kočopere po Staklenoj Zgradi u New Yorku, nego čak drže govore i potpisuju povelu u – obranu ljudskih prava.«⁴⁴⁹

O stanju u jugoslavenskim zatvorima i političkim zatvorenicima piše i Vladislav Musa u knjizi *U Titovim pandžama: Svjedočanstva*. Nakon izdržane kazne našao se u emigraciji, ali naglašava:

»Ovdje također moram napomenuti da se nisam trudio niti išao s tim da zadovoljim ukuse bilo koje političke grupacije, jer ni jednoj od njih ne pripadam. Nije mi to bilo ni moguće. Samo sam neovisan hrvatski intelektualac koji je pred komunističko-totalitarnim terorom i velikosrpskim pritiskom morao privremeno napustiti rodnu grupu.«⁴⁵⁰

On ovako iznosi osnovne karakteristike komunizma:

»Svako totalitarno društvo pa tako i komunizam karakterizira osiromašenje duha i nepostojanje duhovnih vrednota, pravna nesigurnost ličnosti i njene imovine, vlast zasnovana na sili a ne na pravu, glorificiranje jedne osobe kojoj se daju gotovo božanska obilježja što je u današnje vrijeme glupost (kult ličnosti), postavljanje i ‘razrješavanje’ tekućih problema zavisno od potrebe trenutka a ne vremenom utvrđenih zakona, nepostojanje tzv. ‘socijalne dubine’ stanovištva, slabost privrede (krize nakon kojih se poduzimaju ‘reformne’) itd.«⁴⁵¹

Potom nadodaje što za njega osobno, pored navedenog, predstavlja komunizam:

»To su visoki suri zidovi sa strujom na njima i kulama u kojima se nalaze stražari naoružani ‘šmajserima’. To je lavež i zavijanje velikih policijskih pasa koji vas

⁴⁴⁸ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice: Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, p. 241.

⁴⁴⁹ David Simić, *Jugo-Gulag* (Buenos Aires: Svitlenik, 1976), p. 67.

⁴⁵⁰ Vladislav Musa, *U Titovim pandžama: Svjedočanstva* (München, 1973), p. 9.

⁴⁵¹ Isto, p. 29.

također čuvaju. To su 'lisice' kojima vas vežu i tako vezana sprovode ispred vaših najbližih, kockasto nebo koje gledate kroz čelijski prozorčić, samotna čelijska atmosfera, smrdljiva kibla u uglu, tvrdi i hladni čelijski pod gdje svako veče dobijete samo dva pokrivača koje može upotrijebiti po želji, izdiranje zatvorskih stražara; to su teški fizički radovi na koje vas svakodnevno tjeraju, silom vam natureno društvo kriminalaca, ubojica, sodomista, luđaka koji ne prezaju ni od čega samo da bi nešto ranije izašli iz zatvora na slobodu, svakodnevna podmetanja i podbacivanja koja zvanični organi toleriraju samo kako bi vas slomili odnosno 'popravili', zveket stražarevih ključeva i vika osuđenika koje tuku, a od kojih vas srsi podilaze.«⁴⁵²

Da cijelu Jugoslaviju smatra zatvorom jasno izražava Stanko Vujica na početku svog djela *Kroz izbjegličku prizmu*:

»Ovi eseji su ustvari niz argumenata protiv Jugoslavije kao tamnice hrvatskog naroda.«⁴⁵³

Jure Petričević objavljuje knjigu *Jugoslavija na optuženičkoj klupi*, kojoj je povod dao beogradski sastanak Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS) u Beogradu 1977. godine, a na kojem je glavna tema bila kršenje ljudskih prava u istočnoeuropskim zemljama. Petričevićev stav je da »Jugoslavija spada među zemlje koje sustavno krše i gaze osnovna ljudska prava«,⁴⁵⁴ i to razlaže u dokumentima na njemačkom jeziku za Švicarsku sekciju Amnesty International, kao i u memorandumu, koji su predstavnici jedanaest europskih naroda zajedno s istaknutim švicarskim borcima za ljudska prava uputili Švicarskoj saveznoj vladi povodom otvaranja pripremnog sastanka KESS-a u Beogradu. Te je materijale, zajedno s odgovorom tadašnjeg švicarskog ministra vanjskih poslova Pierrea Grabera, Petričević otisnuo na njemačkom jeziku pod naslovom *Die Menschenrechtsverletzungen in Jugoslawien*.⁴⁵⁵

Godine 1975. u Helsinkiju sve su europske države (osim Albanije) te SAD i Kanada postigle diplomatski sporazum nakon kojeg su potpisali *Helsinški dogovor (Helsinška deklaracija, Završni akt iz Helsinkija)* s ciljem smanjenja napetosti između američkog i sovjetskog bloka, uz obostrano prihvaćanje *statusa quo* u Europi. Dogovorom je priznata nepovredivost granica nakon Drugoga svjetskog rata u Europi, a sve su se države potpisnice obvezale, između ostalog, da će poštivati ljudska prava i temeljne slobode. Završna je deklaracija sadržavala deset ključnih točaka, među njima i poštivanje ljudskih prava

⁴⁵² Isto, p. 29.

⁴⁵³ Stanko Vujica, *Kroz izbjegličku prizmu: političke polemike i pouke*, p. 7.

⁴⁵⁴ Jure Petričević, *Jugoslavija na optuženičkoj klupi*, p. 7.

⁴⁵⁵ Jure Petričević, *Die Menschenrechtsverletzungen in Jugoslawien* (Brugg: Verlag Adria, 1978).

i temeljnih sloboda, uključivo slobodu mišljenja, savjesti, vjere i uvjerenja i jednakopravnost naroda uz pravo na samoodređenje.

Petričević povodom Konferencije u Beogradu 'optužuje' Jugoslaviju da prihvaća poslijeratno stanje u Evropi, a odbija poštivati ljudska prava. Kršenje se sastoji u tome što Jugoslavija ne poštuje pravo na samoodređenje naroda te prava o slobodnoj cirkulaciji ideja i ljudi te o suradnji na kulturnom i odgojnom području, osobito po pitanju slobode misli, savjesti, vjere i uvjerenja za sve:

»Jugoslavija kao domaćin krši pred očima čitavog svijeta osnovna ljudska prava. Primjena sile prema vlastitim državljanima se redovito vrši u daleko većem opsegu i brutalnije, o čemu javnost sazna samo mali dio.«⁴⁵⁶

Osvrće se i na 30. sjednicu Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, održane 13. lipnja 1977. uoči beogradskog sastanka KESS-a, na kojoj je prihvaćeno izlaganje Edvarda Kardelja o osnovama političkog sustava samoupravne demokracije, koje Petričević shvaća kao pokušaj da se svjetska javnost uvjeri u novu liberalizaciju u Jugoslaviji i u poštivanje osnovnih ljudskih prava:

»Jugoslavija kao potpisnica helsinške deklaracije od 1975., u kojoj su sadržana osnovna ljudska prava i slobode, opravdava preko Kardelja njihovo kršenje i neprimjenjivanje nazivajući ih 'nekim apstraktnim slobodama' te govori o 'kampanjama za takozvanu zaštitu ljudskih sloboda'. To je politika Saveza komunista Jugoslavije i za budućnost, koji bi XI. kongres trebao trajno ugraditi u 'samoupravni pluralizam'. Problem demokratskih prava i sloboda mora se ostvariti u 'suvremenoj socijalističkoj praksi', a ne u 'građanskom parlamentarizmu', glasi Kardeljev zaključak.«⁴⁵⁷

Poglavlje »Povreda ljudskih prava u Jugoslaviji« u svom djelu *Jugoslavija na optuženičkoj klupi* započinje Petričević uvodom u kojem obrazlaže da je osnivanje Jugoslavije 1918. i uspostava poslijeratne Jugoslavije uslijedilo uz povredu prava na samoodređenje naroda i manjina, a potom nastoji identificirati povrede ljudskih prava koje grupira u osam područja: masovno umorstvo Hrvatâ nakon završetka Drugoga svjetskog rata; prisilno preseljenje muslimana u Tursku; masovni izvoz političkih protivnika; progon katolika i muslimana; prisilna kolektivizacija seljaka i trajna visoka nezaposlenost; manipulirani popisi stanovništva; policijski teror i proganjanje političkih protivnika, policijsko nadziranje i ubijanje emigranata. Zaključna razmatranja započinje konstatacijom: »Povijest Jugoslavije predstavlja lanac povreda ljudskih prava«, a završava prosudbom:

»Novi jugoslavenski totalitarizam s jakim vojničkim utjecajem i prosovjetskim

⁴⁵⁶ Jure Petričević, *Jugoslavija na optuženičkoj klupi*, p. 10.

⁴⁵⁷ Isto, p. 13.

generalima na vodećim položajima spada danas među najgore diktature u Istočnoj Evropi.«⁴⁵⁸

Petričević iznosi i viziju odnosno ulogu hrvatskih demokratskih snaga:

»Danas je još veća odgovornost demokratskih snaga za budućnost Hrvatske. U obzir dolaze one snage, koje prihvaća strani demokratski svijet i hrvatska javnost, a koje imaju napredni društveno-gospodarski program u pluralističkom društvu u budućoj hrvatskoj državi. U modernom svijetu se hrvatska država ne može graditi na temelju ustaških ili komunističkih organizacijskih struktura i autoriteta njihovih bivših vođa. Hrvatska se država ne može graditi ni na okupaciji bilo sovjetskih bilo zapadnih sila i blokova. Garancija Hrvatske je njezina neutralnost i suradnja sa susjedima po suvremenim načelima uz održanje državnog suvereniteta.«⁴⁵⁹

Jubilarnom zborniku Hrvatske revije Petričević doprinosi člankom o pogledu u hrvatsku budućnost, gdje za ljudska prava u budućoj Hrvatskoj predviđa:

»Hrvatska država omogućuje ostvarenjem prava samoodređenja naroda demokratski poredak. Uspostavljaju se i jamče osnovna ljudska prava svih građana.«⁴⁶⁰

Nikola Čolak osvrće se na konferenciju u Beogradu nazivajući je tzv. međunarodnom »konferencijom za popuštanje«, ističući da za opće popuštanje u napetim odnosima u svijetu moraju biti svi razumni ljudi dobre volje. Ali kad se radi o jednosmjernom popuštanju, kao što je slučaj s ovom konferencijom, onda se međunarodni sastanak te vrste pretvara u 'farsu i obmanu':

»Kad se pak takav sastanak s ciljem obrane ljudskih prava održava u sjedištu zemlje, koje je oličenje nezajažljivog pojedinačnog i nacionalnog sebičnjaštva – kao što je velikosrpski Beograd – potencirano komunističkom tiranijom i megalomanijom, onda Konferencija te vrste predstavlja pravu lakrdiju.«⁴⁶¹

Čolak uviđa da se kao cilj Konferencije postavlja održavanje mira u svijetu na temelju poštivanja ljudskih prava, ali se istovremeno prešućuju ljudska prava. Podsjeća da se od Helsinkija gaženje ljudskih prava nastavlja »punom parom« u svim komunističkim zemljama i u zemljama pod vojnom diktaturom na Zapadu, dok pravo na slobodu i samoodlučivanje nije ni stavljeno na dnevni red. Dolazi do zaključka da se ne može spasiti mir u svijetu pod svaku cijenu u korist jednih, a na štetu drugih te da mir u Evropi ne može počivati na Berlinu

⁴⁵⁸ Isto, p. 7.

⁴⁵⁹ Isto, p. 95.

⁴⁶⁰ Jure Petričević, »Pogled na hrvatsku budućnost: Hrvati u borbi za državu i novi socijalni sustav u demokratskom poretku«, u: *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975*, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 1–17, na p. 8.

⁴⁶¹ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice: Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, iz nepaginiranoga uvoda.

podijeljenom zidom sramote i na neslobodi dvadesetak evropskih naroda, kojima nisu priznata ni osnovna prava na slobodu i na samoodređenje, a koja su već priznata i najprimitivnijim afričkim narodima i plemenima.

I Anđelko Belić ističe pravo na narodno samoodređenje kao ljudsko pravo. Podsjeća da je to pravo, sadržano u *Povelji Ujedinjenih Naroda*, bilo obilato primjenjivano u procesu dekolonizacije, ali da ono ne mora uvijek biti primijenjeno jer Ujedinjeni narodi prema pravilima Povelje, mogu kad hoće, a ne moraju kad neće, primjenjivati ta ista pravila. Smatra da Ujedinjeni narodi ne postupaju po pravdi, već prema interesima i odnosima snaga velikih sila te savjetuje hrvatsku emigraciju o postupanju u vanjskoj politici:

»Međunarodni odnosi imaju svoje standarde, svoja pravila igre, a koja mi ne igramo. Mi moramo promijeniti našu vanjsku politiku. Ne smijemo se samo pouzdavati u pravdu – koja možda negdje i postoji, ali ne za nas – već moramo našu političku borbu podvrći pravilima igre koju diplomati igraju.«⁴⁶²

Za Marijana Rudeža najvažnije pravo jest pravo na samoodređenje kojeg imaju svi narodi, koji pak snagom tog prava slobodno određuju svoj politički status i slobodno teže za svojim privrednim, društvenim i kulturnim razvitkom:

»Svehrvatska borba za nacionalno samoodređenje i punu nezavisnost u naše vrijeme postigla je onu točku, iz koje nema niti može biti povratka unazad, nego samo i jedino kretanje naprijed do konačne pobjede, do potpunog izvođenja prvog i najvažnijeg ljudskog prava.«⁴⁶³

U više svojih članaka iznosi historijat i ponavlja važnost prava na nacionalno samoodređenje, pa i u kontekstu svih drugih ljudskih prava:

»Mi Hrvati, boreći se za nacionalno samoodređenje i punu nezavisnost, to prvo i najvažnije ljudsko pravo, borimo se istodobno i za preduvjete o uvađanju svih ljudskih prava. Potrebno je, duboko sam uvjeren, da hrvatski praktični političari unesu u svoje političke programe i gorljivo zagovaraju borbu za sva ljudska prava i sve temeljne slobode.«⁴⁶⁴

Ljudska prava potječu iz prirodnog prava, a Rudež raspravlja o utjecaju prirodnog prava na međunarodno pravo, osobito u kontekstu prirodnog prava,

⁴⁶² Anđelko Belić, »Ujedinjeni narodi godine 1975. i Hrvati«, u: *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975*, ur. Vinko Nikolić, (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 18–26, na p. 21.

⁴⁶³ Marijan Rudež, »Nacionalno samoodređenje«, *Hrvatska borba* 8/1 (1978), pp. 6–10, na p. 9.

⁴⁶⁴ Marijan Rudež, »Ljudska prava: Prvo i najvažnije ljudsko pravo jest pravo svakog naroda na samoodređenje«, *Hrvatska borba* 8/1 (1978), pp. 10–11, na p. 11.

što dolazi do izražaja u aktima Ujedinjenih naroda. Uviđa da, suprotno uvriježenom stajalištu:

»Većina komunističkih pravnikâ ipak misli, da rezolucije Generalne skupštine ne uživaju obvezujuću moć, ali da one katkada mogu pridonijeti oblikovanju pravila međunarodnog prava.«⁴⁶⁵

Nastojeći približiti, osobito američkoj javnosti, hrvatsku želju za nezavisnošću i predočiti značenje prava na samoodređenje politički emigrant Dinko Šuljak pripremio je 1977. zbirku članaka i dokumenata pod naslovom *Croatia's struggle for independence: a documentary history*. Toj zbirci doprinosi i s nekoliko vlastitih članaka. Šuljak smatra da je koncept samoodređenja kao osnovnog prava naroda nadahnuo rast i širenje modernog demokratskog sustava te da je ideološki usko povezan s konceptom individualne slobode u 18. stoljeću i s doktrinom nacionalizma iz 19. stoljeća. Uviđa da je u 20. stoljeću načelu samoodređenja relativno poraslo značenje, osobito nakon uspostave Ujedinjenih naroda 1945. godine, a što je rezultiralo time da su neke države napustile kolonijalni sustav. Upozorava da ipak kolonijalizam nije još mrtav i da se nisu svi narodi oslobodili kolonijalnog ugnjetavanja i porobljavanja. Pri tome podsjeća na probleme apartheida i izravne aneksije kao suprotne pravu samoodređenja, naglašavajući 'aneksiju hrvatske nacije'. Kako je prema *Povelji Ujedinjenih naroda* jedna od glavnih svrha te organizacije 'razvijanje prijateljskih odnosa među narodnima na temelju poštivanja jednakih prava i samoodređenja naroda' te da je pravo na samoodređenje sadržano i u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* i drugim međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima Šuljak smatra da to pravo ima veliko značenje, jer objavljuje pravo svakoga naroda da slobodno odlučuje o svom političkom statusu i da slobodno provodi svoj društveni i kulturni razvoj. Tvrdi da je takav pristup već bio sadržan u filozofiji koju je artikulirao Stjepan Radić.⁴⁶⁶

Gvido Saganić, tijekom 1970-ih kao tajnik uredništva *Nova Hrvatska*, počinje intenzivnije pratiti rad i djelovanje međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Drugom simpoziju *Hrvatske revije* 1971. doprinosi svojim prilogom o odnosu crkve i države u slobodnom društvu. Iznosi stajalište da iz prirodnog prava proizlazi da čovjek, koji je eminentno socijalno biće, ima prirodno pravo urediti, skupa sa svojim sumišljenicima, vjerske zajednice u kojima će javno i slobodno iskazati socijalni aspekt svojeg duhovnog života.

⁴⁶⁵ Marijan Rudež, *Politička znanost* (Washington: Hrvatski list, 1980), p. 423.

⁴⁶⁶ Dinko Šuljak, »The Denial of Self-determination to the Croatian Nation«, u: *Croatia's Struggle for Independence: A Documentary History*, ed. Dinko Šuljak (Arcadia: Croatian Information Service, 1977), pp. 38–45, na p. 38.

Ne sumnja u skorost postojanja hrvatske države te prejudicira da će budući hrvatski ustav sadržavati pravo na vjerske slobode, jer vjerske zajednice to pravo, nasuprot teoriji državnog pozitivizma, posjeduju neovisno od državnih zdanja:

»Na taj će se način budući hrvatski ustav suglasiti i s *Općom deklaracijom o pravima čovjeka*, koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda, priznavši u uvodu Deklaracije prioritet temeljnog prava i dostojanstva čovjeka neovisno o civilnim društvima, prihvatila i proglasila 1948. Ona je, po mojem mišljenju, takstativno opisala većinu norma nekima nebuloznog prirodnog prava.«⁴⁶⁷

Saganić naglašava da se čovjekovo uvjerenje o posljednjoj tajni svemira i njegov odnos prema njoj mora naći izvan svrhe pozitivnog državnog zakona. Iako ne zastupa sekularizam u današnjem isključivom obliku, ipak upozorava:

»Neka mi se također ne predbaci kako sam ja pobornik ‘sekularne’ države. Sekularizam je također posebna vjera, često puta nasrtljivija od ortodoksnih vjerovanja (čemu vidljivo svjedoče države pod komunističkim vladavinama), i država ne smije stvarati nikakvu, niti jednu, pa ni ‘vjeru sekularizma’. Oni katolički pisci koji hotimice miješaju sekularizam s pojmom neutralnosti države prema vjeroispovijestima i odijeljenosti Države od Crkve, žele samo prikriti autarkizam svojih vlastitih vjerskih i političkih uvjerenja.«⁴⁶⁸

Sredinom rujna 1975. u Londonu je objavljena brošura *Amnesty International – Annual Report 1974/75*, koju Saganić ocjenjuje kao važan doprinos borbi za ljudska prava u Jugoslaviji jer se u brošuri Titova Jugoslavija ‘objektivno stavlja na njezino pravo mjesto’: »među zemlje u kojima se bezobzirno krše osnovna ljudska prava, smatrajući ih privilegijom nekolicine.«⁴⁶⁹ Saganić prenosi da je prema neslužbenim podacima Amnesty International u Jugoslaviji optuženo 1.849 osoba ‘za zločine protiv države i naroda’, od kojih su 672 osobe osuđene na razne kazne zatvora te da je to povećanje u odnosu na prethodnu 1974. godinu, što Amnesty International tumači kao opću tendenciju za strožom ideološkom i političkom disciplinom u SFRJ.

»Nikakva filozofija, koja ne priznaje univerzalnu vrijednost čovjekove osobe, ne može u sebi posjedovati svoju stvarnu i moralnu vrijednost«,⁴⁷⁰ mišljenja je Kvirin Vasilj, koji se u više tekstova poziva na ljudska prava stavljajući

⁴⁶⁷ Gvido Saganić, »Odnos crkve i države u slobodnom društvu«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971*, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 159–175, na p. 166.

⁴⁶⁸ Isto, p. 168.

⁴⁶⁹ Gvido Saganić, »‘Ljudska prava samo povlastica režimija’: Godišnji izvještaj organizacije Amnesty International«, *Nova Hrvatska* 18/18 (1975), p. 16.

⁴⁷⁰ Kvirin Vasilj, »Vjera i znanost: Prilog za pročišćavanje vjere«, *Hrvatska revija* 25/3 (1975), pp. 385–395, na p. 387.

ih i u kontekst odnosa s komunističkim intelektualcima:

»Mi ne niječemo komunistima pravo na njihovo iskreno uvjerenje ni njihova osobna i ljudska prava.«⁴⁷¹

On smatra da pri tome ne postoji uzajamnost jer su komunisti komotno i samodopadno zamislili da oni jedini posjeduju svu istinu i da s takvom krivom pretpostavkom nameću svoje uvjerenje drugim građanima:

»Ovakvo držanje predstavlja umni i čudoredni primitivluk prvoga reda, koji nijedan častan čovjek ne može zastupati, jer je istinska demokracija zakon ljudskoga življenja.«⁴⁷²

Vasilj zastupa tezu da je od atenske demokracije preko srednjeg vijeka do suvremenog doba prisutan porast ljudskih prava, te da stupamo u novo razdoblje ljudske povijesti, u kojemu će sve više ljudi uživati sva ljudska prava jer »čovjek postaje sve svjesniji svojih osobnih prava i svoga ljudskoga dostojanstva.«⁴⁷³ Ta Vasiljeva misao u skladu je s tezom Jacquesa Maritaina da će se s protekom vremena širiti ljudska prava. Vasilj smatra da »jedno od osnovnih ljudskih prava sačinjava iskreno uvjerenje svake pojedine osobe«, ⁴⁷⁴ odnosno da svaka osoba ima pravo na svoje iskreno uvjerenje i na djelovanje u skladu sa svojim uvjerenjem. Ako netko takvo uvjerenje karikira, krivo prikazuje, izvrće, izruguje i ironizira, onda taj ne odaje dobre volju i ne zaslužuje nikakvo poštivanje od društvene zajednice.

Bogdan Radica iznosi mišljenje da demokracija u slobodnim zemljama nije nikada bila garancija ljudskog napretka, pa ni onda kada je bila bazom ljudskog dostojanstva. U slobodnim zemljama, tvrdi on, »ljudska prava i načela ljudskoga dostojanstva smatraju se sasvim normalnim tekovinama, na koje manji ili primitivni narodi slabe sreće nemaju prava.«⁴⁷⁵ A slabe sreće su i one zemlje u kojima je na vlasti komunizam. Ne podnoseći komunizam, smatrao je da je njegova temeljna odlika kao totalitarne ideologije oblikovanje svakoga vida čovjekova života, što za Radicu predstavlja jedan od najgorih oblika duhovnoga ropstva. Duhovno slobodan čovjek nikada se stoga ne može smatrati

⁴⁷¹ Kvirin Vasilj, »U očajnome svijetu Miroslava Krlež«, *Hrvatski kalendar* 30 (1973), pp. 131–137, na p. 132.

⁴⁷² Isto, pp. 132–133.

⁴⁷³ Isto, p. 137.

⁴⁷⁴ Kvirin Vasilj, *Religija i nereligija: Rasprave i članci*, priredio Draženko Tomić (Zagreb: Glas Koncila, 2015), p. 333. Prvo izdanje 1979. godine: »'O Krležinom nebu'«, *Hrvatska revija* 29/1 (1979), pp. 121–123.

⁴⁷⁵ Bogdan Radica, *Živjeti nedoživjeti*, sv. 1 (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982 – 1984), p. 274.

komunistom, odnosno pripadnikom bilo koje ideologije:

»Ni demokracije ni federalizma, kao ni najosnovnijih ljudskih prava ne može biti u jednom ideološkom sistemu, koji ne priznaje nezavisnost čovjeka i naroda.«⁴⁷⁶

Bogdan Radica je 1970-ih godina aktivan podupiratelj i aktivist u obrani ljudskih prava. Godine 1973. postao je član odbora Međunarodne lige za ljudska prava, a bio je aktivan i u Međunarodnom PEN klubu te više drugih hrvatskih i europskih udruženja. Radica se unutar tih organizacija naročito zalagao za slobodu tiska, riječi i govora te slobodu stvaranja. Često je upozoravao »da građanski rat visi u obliku Damaklova mača nad glavama i Srba i Hrvata« te da se taj katastrofalni obračun »mora pod svaku cijenu izbjeći«.⁴⁷⁷ Radica sredinom 1970-ih procjenjuje da je Titova era uglavnom umrla, iako je Tito fizički još živ. Njegovo je doba mrtvo:

»S unutarnjeg kuta, u interesu i Hrvata i Srba, bilo bi najkorisnije i najrealnije, da se već sada pripreme sve moguće osnove za rastavu, kao što su to učinile na početku ovog vijeka Švedska i Norveška. Da se izbjegne građanski rat i sve krvave posljedice koje za takvim ratom slijede <...> Romantično vrijeme 'bratstva i jedinstva', starog i sadašnjeg artificijelnog jugoslavenstva, svršilo je.«⁴⁷⁸

Nakon potpisivanja *Helsinške deklaracije* 1975. godine pitanje ljudskih prava predstavljat će najvažnije oruđe za pritisak Zapada na komunistički blok, od kojeg se počinje zahtijevati demokratizacija i liberalizacija režima. Prije II. Helsinške konferencije u Beogradu Radica pokreće aktivnosti za prikupljanje vjerodostojnih podataka o kršenju ljudskih prava i političkim zatvorenicima u Jugoslaviji držeći sramotnim popuštanje Titovom režimu i licemjerstvo Zapada. Smatra da se Hrvati trebaju uključiti u struju protesta, podsjećajući da se u demokratskim zemljama protestira protiv svakog kršenja ljudskih prava:

»Ali, kad je riječ o prosvjedima inteligencije u komunističkim zemljama, mi se uistinu čudimo kako to da u Hrvatskoj nema znakova o protestima inteligencije. Ljudska prava, koja su upravo u Hrvatskoj najdrastičnije gažena, ne nailaze na proteste u zemlji, nego se bilježe u emigrantskom tisku, kojega je učinak ograničen, jer po prirodi same stvari ne može biti jači od protesta koji se pojavi u zemlji.«⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Gvido Saganić, »Intervju Bogdana Radice Gvidi Saganiću«, *Nova Hrvatska* 21/17 (1979), p. 11.

⁴⁷⁷ Bogdan Radica, »Od jugoslavenskih utopija do hrvatskih alternativa«, *Hrvatska revija* 23/2 (1973), pp. 213–224, na p. 215.

⁴⁷⁸ Bogdan Radica, »Tito i Jugoslavija: živi mrtvac«, *Nova Hrvatska* 18/1 (1975), p. 4.

⁴⁷⁹ Bogdan Radica, »Moramo se uključiti u struju protesta: U očekivanju druge helsinške konferencije«, *Nova Hrvatska* 20/3 (1977), p. 5.

Radica očitno već tada prepoznaje ‘hrvatsku šutnju’, a svjedoči o događajima koji su kod drugih naroda drukčiji od tog hrvatskog pristupa. U New Yorku, predstavnici Međunarodne lige za prava čovjeka predali su Andreju Amalriku, koji je emigrirao iz Rusije, nagradu za njegovu neustrašivu borbu za ljudska prava u Sovjetskom Savezu. Amalrik je pisac knjige *Hoće li Sovjetski Savez nadživjeti godinu 1984?*, koja je doživjela velik uspjeh na Zapadu, još i prije autorova izlaska iz domovine. Prigodom podjele nagrade Bogdan Radica razgovarao je s Amalrikom te obavještava da je Amalrik najprije govorio o razvitku pokreta za ljudska prava u SSSR, koji je u Moskvi započeo Andrej Dimitrijevič Saharov. Taj se pokret jako razmahao, prilaze mu intelektualci, pisci, pa i radnici. Mehanizam njihova rada jest prosvjedovanje protiv svakog gaženja sovjetskog ustava. Kad ustav ističe slobodu tiska, govora, stvaranja, građanin mora prilaziti vlastima, demonstrirati pred vladinim ustanovama tražeći zaštitu svojih prava. Ta je praksa, prenosi Radica, zauzela osobita maha nakon što je sovjetski tisak objavio *Helsinkišku deklaraciju*.⁴⁸⁰

Stav Franje Nevistića mogao bi se sažeti u naslov njegova članka iz 1971.:

»Za nas Hrvate patologija Jugoslavije, kao politička dijagnoza, sasvim je jasna.«⁴⁸¹

Iste godine Nevistić objavljuje djelo *Temelji demokracije*. U njemu pokušava dokučiti osnove demokracije pozivanjem na Immanuela Kanta i Hansa Kelsena, ali uviđa da misli njih dvojice nisu dostatni okvir za objašnjenje, uviđa nedostatnost Kelsenovog pozitivističkog pristupa za rješavanje sukoba između slobode i većine:

»Ne vladaju više pojedinci, vidljivi ljudi; ne vlada ni većina, nego Zakon, Država. Mjesto volje svih ili većine, nameće se opća volja. Ova se pretvara u neku tajnu volju svih, u neku mističku osobnost, odijeljenu i različitu od pojedinaca, njezinih građana.«⁴⁸²

Uočava da nema demokracije bez slobode, ali ni slobode bez njezine unutrašnje duhovne vrijednosti:

»Samo kršćanski religiozni personalizam pruža dovoljno jamstvo režimu slobode i jednakosti.«⁴⁸³

⁴⁸⁰ Bogdan Radica, »Primalja koja donosi na svijet samo nakaze: Amalrik o metodama borbe protiv komunističke tiranije i o utjecaju nacionalizma na razvitak prema slobodi«, *Nova Hrvatska* 20/1 (1977), p. 9.

⁴⁸¹ Franjo Nevistić, *Za slobodu čovjeka i hrvatskoga naroda*, p. 121.

⁴⁸² Franjo Nevistić, *Temelji demokracije: kriza i obnova* (Roma: ZIRAL, 1971), p. 33.

⁴⁸³ Isto, p. 203.

Nevistić smatra da je potrebno ostaviti čovjeku dovoljno slobode, da bi mogao djelovati ispravno. Ako mu se ta mogućnost oduzme, uništava se čovjeka. To ga dovodi do uvida: ako kod čovjeka njegovi čini nisu plod vlastitog uvjerenja, čovjek tada gubi ono što ga bitno razlikuje od ostalih bića u prirodno-pojavnom svijetu. Štiteći njegovu slobodu, štiti se upravo njegovo osobno ljudsko dostojanstvo, ali i tjelesna nepovredivost kao nositelj njegove duhovnosti i slobode. Ta prava vidi kao temelj moderne kulture. Nevistić smatra da je marksizam-lenjinizam u suprotnosti s liberalnom demokracijom pronašao »svoju istinu i u njezino ime niječe sveta prava čovjeka i građanina.«⁴⁸⁴ On je uvjeren da ljudska prava i slobode čine temelj moderne kulture, a sustavi koji oduzimaju ta prava, osobito pravo slobode, a ističu kao vrhovno dobro njegovo materijalno stanje, svode čovjeka na položaj stroja, a život zajednice u red umjetno gajenih živina:

»Na taj se način mjesto usrećenja čovjeka, povećava njegova tragika.«⁴⁸⁵

Nevistić zaključuje da obnova svijeta treba počivati na kršćanskom personalizmu:

»Ova obnova društvene sredine mora početi s kršćanskim personalizmom. Ona mora prethoditi, prožimati i pratiti cjelokupni društveni život. Samo na njegovu temelju moguće je izvršiti sintezu suvremenog svijeta, koji je tako opasno podijeljen u dva tabora.«⁴⁸⁶

U »razmišljanju s razlogom« o tragediji na Bleiburgu Nevistić ističe da su tamo počinjeni stravični zločini koji se prešućuju te da je evidentno jugoslavensko »rugaње ljudskim pravima i pravdi« kada je 30. obljetnicu svoje pobjede na Bleiburgu obilježila ubojstvom emigranta Nikole Martinovića, koji je organizirao vjerske događaje u Bleiburgu u spomen na poginule te to ubojstvo zapadnim novinarima podmetnula kao rezultat unutarnje borbe među 'hrvatskim fašistima'.⁴⁸⁷ U članku iz 1975. Nevistić iznosi stajališta Aleksandra Solženjicina i Andreja Dimitrijeviča Zaharova, ruskih disidenata, o ljudskim pravima postavljajući retoričko pitanje: »Kome se Hrvati mogu obratiti za pomoć i zaštitu ljudskih prava?«⁴⁸⁸ Godinu kasnije postavlja isto to pitanje,

⁴⁸⁴ Isto, p. 129.

⁴⁸⁵ Isto, p. 210.

⁴⁸⁶ Isto, p. 234.

⁴⁸⁷ Franjo Nevistić, »¿Hay justicia en el mundo?: Reflexiones con motivo del trigésimo aniversario de la tragedia de Bleiburg«, *Studia Croatica* 16/56–57 (1975), pp. 3–11.

⁴⁸⁸ Franjo Nevistić, »Yalta, Potsdam, Helsinki — Un 'provisorio permanente': Were babies satisfactory born? — Una supremacia histórica que está convirtiéndose en la inferioridad«, *Studia*

konstatirajući da u Jugoslaviji ne postoji neovisno pravosuđe, da nema političke stranke osim komunističke, da nema slobode tiska jer su svi mediji u rukama komunističke partije.⁴⁸⁹ Postavlja pitanje ima li uopće smisla dalje se obraćati Ujedinjenim narodima jer to rade već desetljećima, a rezultat je »apsolutna tišina«. Taj negativni odjek vidi kao rezultat odredaba *Povelje Ujedinjenih naroda* u kojoj se jamči suverena ravnopravnost svih država članica i zabrana uplitanja u pitanja unutrašnje nadležnosti država, što Jugoslavija vješto zlopotrebljava. Godine 1977. objavljuje članak o neograničenoj demokraciji i ljudskim pravima u kojem kritizira američkog predsjednika Jimmyja Cartera jer njega ne zanimaju ljudska prava kada je na dnevnom redu Titov režim,⁴⁹⁰ a godinu dana kasnije piše:

»Za predsjednika Cartera, Tito je gotovo vrhunac mudrog političara, jamac jedinstva Jugoslavije, čuvar ljudskih prava i jedan od stupova svjetskog mira u tom dijelu svijeta. Mnogi su dijametralno suprotnog mišljenja.«⁴⁹¹

Luka Brajnović u djelu *Novinarska deontologija* navodi da deontologija kao specijalizirani studij obuhvaća, s jedne strane, struku sa svim njezinim moralnim posljedicama te socijalno-etičkim utjecajem, a s druge strane, različite vidove ljudskog ponašanja i savjesti, što je temeljna građa etike. U širem smislu i polazeći od ljudske osobe koja je *spiritus agens* svekolike ljudske i profesionalne djelatnosti, Brajnović tu ideju i grafički prikazuje upotrebljavajući sljedeće pojmove: profesionalna odgovornost, profesija, ljudski čini, osoba, ljudska prava, savjest, vrednovanje i etički sud. Pojašnjava:

»Iz ove jednostavne sheme može se zaključiti da se bavljenje profesijom može ograničiti samo na zanimanje kao takvo – s odgovarajućim moralnim dužnostima – odgovornostima, te se također odnosi i na moralnu svijest čovjeka, na čine,

Croatica 16/58–59 (1975), pp. 99–109, na p. 108:

»¿A quién podemos dirigirnos nosotros para pedir la ayuda y la protección de los derechos humanos?«

⁴⁸⁹ Franjo Nevistić, »'Los piratas del aire croatas' ¿Son realmente piratas?« *Studia Croatica* 17/62–63 (1976), pp. 99–105.

⁴⁹⁰ Franjo Nevistić, »Democracia ilimitada y derechos humanos: Acerca de las discusiones teóricas y la necesidad de cambios prácticos«, *Studia Croatica* 18/64–65 (1977), pp. 3–8.

⁴⁹¹ Franjo Nevistić, »Sesenta años de las trágicas relaciones entre los croatas y los serbios: Un aspecto realista del problema en su génesis«, *Studia Croatica* 19/68–69 (1978), pp. 5–16, na p. 5: »Para el presidente Carter, Tito es casi la cumbre de un sabio político, garante de la unidad de Yugoslavia, guardián de los derechos humanos y uno de los pilares de la paz mundial en aquella parte del mundo. Muchos son de la opinión diametralmente contraria.«

sudove i neotuđiva prava ljudske osobe, bili oni priznati ili ne od važećih pravih normi.«⁴⁹²

Svoje razmatranje zaključuje ovim riječima:

»Oni koji ne poznaju svoje dostojanstvo kao ljudske osobe su ljudski nevaljani; oni koji ne poštuju ljudska prava društveno su opasni; oni koji ne priznaju božanske vrijednosti duhovno su mrtvi.«⁴⁹³

Ivan Supek formulirao je deset humanističkih načela koja bi bila prihvatljiva za sve ljude: I. Poštovati dosadašnje i očuvati ljudski život; II. Afirmirati ljudsku jednakost; III. Proširiti solidarnost na sve ljude; IV. Afirmirati čovjekovu slobodu i osobu; V. Tražiti istinu; VI. Postići ljudsku dobrotu; VII. Prenijeti moralna načela u svakidašnji život i legalne norme; VIII. Jačati Ujedinjene Nacije i svjetsko jedinstvo; IX. Pravo nacija na samoodređenje i federalizam; X. Afirmirati ljudska prava i dužnosti.⁴⁹⁴ Pripremio ih je za Kongres Svjetskog jedinstva u svibnju 1976. u Philadelphiji. Načelo afirmacije ljudskih prava i dužnosti sadrži sljedeće:

»Svaki čovjek ima neosporivo pravo na život, ali i dužnost da druge (i cijeli svijet) spasava u smrtnoj pogibelji.

Svaki čovjek ima neosporivo pravo na odgoj i naobrazbu, ali i dužnost da pomaže odgoj i nastavne ustanove.

Svaki čovjek ima pravo na zaposlenje, ali i dužnost da sudjeluje u zajedničkom radu i pothvatima solidarnosti.

Svaki čovjek ima pravo na slobodno iskazivanje mnijenja i udruživanje na zajedničkim političkim programima, ali i dužnost da poštuje i unapređuje demokratske institucije.

Svaki čovjek ima pravo na odmor i osiguranu starost, ali i dužnost da pridonosi općem socijalnom osiguranju.

Svaki čovjek ima pravo pripadanja bilo kojoj nacionalnoj ili vjerskoj zajednici, ali i dužnost da promiče toleranciju i svjetsko zajedništvo.

⁴⁹² Luka Brajnović, *Deontología periodística* (Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 1978), p. 43:

»De este sencillo esquema se deduce que el ejercicio de una profesión no se limita únicamente al oficio como tal – con sus correspondientes deberes éticos–, sino también a la conciencia moral del hombre, a los actos, juicios y derechos inalienables de la persona humana, sean o no reconocidos por las normas jurídicas vigentes.«

⁴⁹³ Isto, pp. 254–255:

»Los que no conocen su propia dignidad de persona humana son humanamente inválidos; los que no respetan los derechos humanos son socialmente peligrosos; los que no reconocen los valores divinos son espiritualmente muertos.«

⁴⁹⁴ Ivan Supek, *Krivovjernik na ljevici: Političke uspomene, humanistička poruka*, pp. 215–228.

Nijedno osobno, staleško ili nacionalno pravo ne dolazi bez dužnosti prema drugima. Slobostine i blagodati za jednoga moraju uvijek značiti slobostine i blagodati za sve. Tko pogazi individualnost u ime kolektiva ili općeljudskost u ime individuuma, jednako će razoriti i ljudsku osobu i zajednicu. Sklad čovjeka i svijeta, prošlih dometa i sadašnjih aspiracija, obične svakidašnjice i maštovitog stvaralaštva, taj sklad nosi izvorni humanizam naprijed preko minskih polja ideologija i političke sile. Izlazi iz suvremene letalne krize mogu biti zatvoreni ako humanisti ne uspiju u posljednjim trenucima mobilizirati savjest čovječanstva. Brinuti se i upravo spasiti svoju budućnost, to je prvo pravo i dužnost svih nas ljudi.«⁴⁹⁵

Iako Supek nastoji pomiriti različite poglede na svijet u svom humanističkom pristupu, razvidno je da njegovo poimanje ljudskih prava nije u skladu s marksističkom mišlju.

Godine 1978. Hijacint Eterović objavio je knjižicu *The Declaration of Independence and the Croatian Struggle for Independence (Deklaracija o nezavisnosti i hrvatska borba za nezavisnost)*, kojom je pokušao američkoj javnosti objasniti i približiti borbu Hrvata za nezavisnot. Ukratko prikazuje američku *Deklaraciju o nezavisnosti iz 1776.* za koju smatra da je proizišla iz filozofije prirodnog prava 18. stoljeća, teorije društvenog ugovora te filozofije revolucije. Ističe njezinu važnost za Amerikance i cijeli svijet, naglašavajući da *Deklaracija* nosi i poruku nade za sve potlačene narode svijeta. U tom smislu Eterović moralne i pravne argumente američke deklaracije, koristi da opravda hrvatsku borbu za neovisnost:

»Hrvatsko opredjeljenje za političku neovisnost postalo je pitanje morala i pravde. Dakle, Hrvati kao narod u punom smislu te riječi, odrasli i zreli ljudi, imaju prirodno pravo i Božje pravo da među narodima na zemlji zauzmu odvojen i jednak položaj. Hrvatsko nacionalno pravo da vladaju sobom ne opravdavaju samo prirodno pravo i filozofija prirodnih prava, već i njihova povijest.«⁴⁹⁶

Eterović uspoređuje odvajanje SAD-a od Velike Britanije s odvajanjem Hrvatske od Jugoslavije:

»Odvajanje od Velike Britanije bio je cilj Deklaracije. Odvajanje od Jugoslavije

⁴⁹⁵ Isto, p. 228.

⁴⁹⁶ Francis H. Eterovich, *The Declaration of Independence and the Croatian Struggle for Independence* (Arcadia: Croatian Information Service, 1978), p. 6:

»The Croatian commitment to political independence has become the question of morality and justice. Thus, the Croatians being a people in the full sense of the word, grown up and mature people, are entitled by laws of nature and of nature's God to assume, among the nations of the Earth, a separate and equal station. Not only natural law and natural rights philosophy justify Croatian national right to rule themselves, but also their history.«

cilj je Hrvata. Odvajanje uključuje odbijanje saveza u današnjoj Jugoslaviji i stvaranje hrvatske države od teritorija koji trenutno drži jugoslavenska vlast.«⁴⁹⁷

Objašnjavajući 'hrvatsku nesreću' navodi:

»Hrvatskom narodu u poslijeratnoj Jugoslaviji uskraćena su osnovna ljudska prava na život, jednakost, slobodu i potraga za srećom.«⁴⁹⁸

Knjižicu završava sljedećim riječima:

»U današnjem svijetu kojeg karakteriziraju temeljne promjene u strukturi međunarodnoga političkog sustava uspostavljanjem gotovo stotine nezavisnih država, Hrvatima treba omogućiti ostvarivanje prava na samoodređenje i neovisnost. Poznato je da zapadni svijet pogrešno shvaća stratešku i političku vrijednost očuvanja cjelovitosti Jugoslavije. Moderna je povijest jasno pokazala kako su pogrešne percepcije stvarnosti među narodima imale katastrofalan učinak na političke odluke. Naše je mišljenje da zapadni svijet (posebno NATO i Sjedinjene Države) može biti na dobitku hrvatskom neovisnošću.

Hrvatska neovisnost je moralno i pravno opravdana; to je ekonomski, strateški i politički izvedivo, korisno i potrebno.«⁴⁹⁹

Koordinacioni odbor Hrvatskog Narodnog Vijeća organizirao je II. Hrvatski dan ljudskih prava u Stuttgartu 20. lipnja 1979. Vinko Nikolić održao je predavanje o pravu na kulturu kao jednom od temeljnih prava. Prethodno je podsjetio na osnovne podatke o *Univerzalnoj deklaraciji* te da se 8 država suzdržalo od glasanja:

»Bile su to komunističke države, među njima, naravno, i Jugoslavija, jer

⁴⁹⁷ Isto, pp. 6–7:

»The separation from Great Britain was the goal of the Declaration. The separation from Yugoslavia is the goal of Croatians. The separation includes the rejection of the union within the present-day Yugoslavia, and the creation of the Croatian State out of the territory presently held by the Yugoslav government.«

⁴⁹⁸ Isto, p. 10:

»The basic human rights to life, equality, liberty, and the pursuit of happiness have been denied to the Croatian people in post-war Yugoslavia.«

⁴⁹⁹ Isto, p. 27:

»In the world of today which is characterized by fundamental changes in the structure of international political system by the establishment of almost one hundred independent states, it should be made possible for the Croatians to exercise their right to the self-determination and independence. It is known that the Western world misperceives the strategic and political value of the preservation of Yugoslavia's integrity. Modern history has shown clearly how misperceptions of reality among nations have had disastrous effects on policy decisions. It is our opinion that the Western World (specifically NATO and United States) has only to gain by Croatian independence.

Croatian independence is morally and juridically justified; it is economically, strategically, and politically feasible, useful and necessary.«

komunističke zemlje ne prihvaćaju Deklaraciju o ljudskim pravima, niti je namjeravaju poštivati.«⁵⁰⁰

Nikolić posebno pojašnjava odredbe članaka deklaracije koje se odnose na prava čovjeka kao člana društva, na kulturna prava i prava na naobrazbu. Prema njemu, pravo na kulturu jedno je od temeljnih ljudskih prava. Svakoga čovjeka, dakle i svakoga Hrvata. Otuda postavlja pitanje: Pa tko nama Hrvatima ugrožava pravo na kulturu? U odgovoru tvrdi da je to na prvom mjestu »država, tuđinska jugoslavenska država, koja ugrožava nas Hrvate, kao narod, kao obitelj, kao pojedince, koja ugrožava našu vjeru, našu nacionalnu svijest, koja uništava našu kulturu.«⁵⁰¹ Smatra da i strane države ugrožavaju to pravo jer ne pomažu da hrvatski emigranti budu dionici kulture te posebno naglašava da i emigranti sami tome doprinose jer zanemaruju nacionalnu kulturu.

Na kraju ovog poglavlja nužno je iznijeti i misli pjesnika Vjenceslava Čižeka, 'hrvatskog Mandele',⁵⁰² koji je nastradao u jugoslavenskim zatvorima i od tamnovanja oslijepio. Emigrantskoj misli općenito, a osobito onoj koja se tiče jugoslavenskoga shvaćanja ljudskih prava, od doprinosi novim, dotada nepostojećim oblikom književnog izričaja. Humor i satira nalaze mjesto u njegovom govoru o ljudskim pravima. Tijekom i nakon promjena Ustava 1974. kao 'priloge ustavnoj diskusiji' Čižek u časopisu *Republika Hrvatska* od 1973. do 1977. objavljuje satirične tekstove koji su kasnije objedinjeni pod naslovom *Jugo-Ustav*, a tekst slijedi odredbe jugoslavenskog ustava. Posvećuje ih »najvećem državnom cirkusu na svijetu«. Prvo ustavno načelo glasi:

»Nepostojeći jugoslavenski narod, polazeći od po komunistima uzurpirane vlasti, a na temelju slobodno nikad neizražene volje svojih građana i u raskoraku s bilo kakvim historijskim smislom, protivzakonito se ustoličio u svojoj državi, da bi zatirao nacionalna prava, gušio ljudske slobode i osiguravao teror i nasilje.«⁵⁰³

U zasebnom poglavlju karikira jugoslavensko shvaćanje ljudskih prava:

»Glava II. Slobode, prava, dužnosti i odgovornosti čovjeka i građanina
 Čl. 26. U odnosu na državu, građani su svi jednako obespravljeni i u tom smislu izjednačeni su u svojim pravima.

Čl. 27. Građanin vjernik ne može biti prosvjetni radnik, dok komunist to može, makar bio tek polupismen.

Čl. 28. Građanin-seljak ne može dobiti kreditnih sredstava jer se, kao klasa, smatra neiskorjenjivim državnim neprijateljem.

⁵⁰⁰ Vinko Nikolić, »Pravo na kulturu — jedno od temeljnih ljudskih prava: Tko Hrvatima ugrožava pravo na kulturu?«, *Hrvatska revija* 29/3 (1979), pp. 379–386, na p. 379.

⁵⁰¹ Isto, p. 380.

⁵⁰² Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak III. 1974. – 1980., p. 245.

⁵⁰³ Isto, p. 253.

- Čl. 29. Građanin-liječnik ne može imati svoje liječničke ordinacije, dok odvjetnik-komunist može imati svoj privatni ured.
- Čl. 30. Građanin-radnik provodi svoj odmor u inozemnim ljetovalištima, ali preko svojih predstavnika.
- Čl. 31. Sinovi radnika i seljaka imaju pravo pohađati i najviše škole ako su sposobni jesti zrak, spavati na grani i ogrtati se svojom vlastitom kožom.
- Čl. 32. Građanin-student ima pravo na stipendiju, ali ne prema prethodnom uspjehu, nego prema partijskoj vezi koju ima njegov otac.
- Čl. 33. Vjerske zajednice odvojene su od države. A budući da ogromnu većinu građana čine vjernici, država je, dakle, u odnosu na njih, privatna stvar Partije.
- Čl. 34. Zajamčeno je falsificiranje i podmićivanje.
- Čl. 35. Ne priznaje se postojanje čovjekove savjesti.
- Čl. 36. Ne priznaju se istine koje ne idu u prilog diktaturi.
- Čl. 37. Ne priznaje se znanje prava ni osjećaja pravедnosti.
- Čl. 38. Ne priznaje se logična kritika.
- Čl. 39. Ne priznaje se opstojnost ničemu što se može znanstveno dokazati i razumski obrazložiti.
- Čl. 40. Ispovijedanje komunističke ideologije osnovni je uvjet napretka čovjeka i društva.
- Čl. 41. Po završenoj školi, građani imaju pravo ostati nezaposleni.
- Čl. 42. Građani su dužni donositi državi devize.
- Čl. 43. Tri milijuna *jugoslavena* imaju pravo bit' nepismeni.
- Čl. 44. Zajamčena je sloboda mišljenja, ali ne i izražavanja misli.
- Čl. 45. U krugu svojih neiskazanih misli, građani se mogu opredjeljivati čak i za snoviđenja.
- Čl. 46. Zajamčena je sloboda tiska, ukoliko se tiskaju ideologijske *patke*, konferencijska naklapanja ili sablažnjive priče.
- Čl. 47. Građanin ima pravo biti obaviješten o svemu što podupire postojeći režim kao i sve druge oblike javne izopačenosti i pokvarenosti.
- Čl. 48. Umjetničko stvaralaštvo je slobodno. Za izuzetno vrijedna književna ostvarenja sudske vlasti osiguravaju autorima dugogodišnje besplatno redigiranje istih – u zatvoru.
- Čl. 49. Građanima je zajamčena sloboda iskazivanja nacionalne pripadnosti i nacionalnih odlika, ukoliko nisu Hrvati.
- Čl. 50. Hrvati-muslimani ne priznaju se Hrvatima, a pripadnost islamskoj religiji, u Bosni i Hercegovini, proglašava se nacionalnim obilježjem.
- Čl. 51. Građani-ateisti u Bosni i Hercegovini proglašuju se vjernicima-muslimanima.
- Čl. 52. Građani imaju pravo na uporabu svog materinskog jezika i svog narodnog pisma, ukoliko nisu Hrvati.
- Čl. 53. Zajamčena je nepovredivost integriteta ljudske osobe. U tom smislu, svaki građanin može imati po dvije ruke, dvije noge, dva oka i dva uha. Odluku o pravu na glavu donosi Mjesna zajednica.
- Čl. 54. Savjest, kao novootkriveni sastavni dio ljudske biti, nalazi se još u ispitivanju, jer u starim knjigama marksizma o tome nije ništa navedeno.

Čl. 55. Sloboda čovjeka nepovrediva je, ukoliko ne traži slobodu. Pa i tada njegova ideja ostaje nepovredivom, samo što mu, najčešće, život strada.

Čl. 56. Iz zdravstvenih razloga, građani uživaju slobodu gibanja.

Čl. 57. Tajnost pisama je nepovrediva, ukoliko ih pišu Centralni komitet ili Udba.«⁵⁰⁴

Čížek također objavljuje pjesničku zbirku *Narodni narod*, a u pjesmi *Narodni vođa* iz 1974. pjeva:

»Svaki od nas
po glavu ima
s kojim to pravom?
Priznajte sami,
sasvim je dosta:
Narod s jednom glavom.«⁵⁰⁵

Na isti satirični način obrađuje i druge pojmove iz socijalizma. Primjerice izbore u pjesmi *Narodni izbori*:

»Razdragani svijet hrli,
vatrogasna klapa svira,
jugo-glasač čili, vrli,
od jednoga – jednog bira.«⁵⁰⁶

Godine 1977. Čížek piše djelo *Samoupravljačka gramatika s rječnikom*, izrugujući se drukčijem shvaćanju osnovnih pojmova, odnosno prikazujući značenje pojedinih pojmova u ondašnjim jugoslavenskim okvirima. Izbor nekih pojmova:

»amandmani – državni papirići tiskani radi uveseljavanja maolumnih;
auto – sredstvo kojim se vozi narod preko svojih zastupnika;
ćelija – mračna i zaključana odaja za slobodno iskazivanje mišljenja;
ekonomija – komunistima nepoznata društvena znanost;
filijala – podružnica ili ispostava beogrdske čaršije;
federacija – kratica od riječi *fašizam* i *dranje*;
internacionalist – čovjek bez imena i prezimena;
investicije – novčana ulaganja u opremu policije;
Jugoslaven – strašilo bez rodnog lista;
komitet – klub idiota;
marksist – vještak za pretakanje iz šupljeg u prazno;
nikamo – smjer socijalističkog razvoja;

⁵⁰⁴ Vjenceslav Čížek, *Ljekovito trnje: Satirični listići* (Mostar: Naklada društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, 2000), pp. 18–22.

⁵⁰⁵ Isto, p. 47.

⁵⁰⁶ Isto, p. 48.

odluka – čin koji radni čovjek prepušta svojoj *avangardi*;
 provalija – dubina i razdaljina između Partije i naroda;
 socijalizam – društveni sustav iz kojega i radnik, ako može, bježi; šaljivčina – radnik koji vjeruje da sudjeluje u upravljanju;
 Tanjug – novinska agencija koja daje samo *konstruktivne* vijesti;
 terorist – u jeziku jugokomunista Hrvat koji brani svoje;
 tvornica – radno mjesto za proizvodnju gubitaka;
 vol – ljudska spodoba koja radi da bi jela i jede da bi radila;
 zakon – ono što se može napisati;
 znanstvenik – učenjak koji dokazuje kako je diktatura najviši oblik društvenog života;
 žurnalist – novinar ili unajmljeno pismeno govedo.«⁵⁰⁷

1980–1989.

Iako su hrvatski emigrantski mislioci stalno iščekivali propast Jugoslavije, tek u 1980-ima naslovnice i naslovi članaka u *Novoj Hrvatskoj*, *Studia Croatica*, *Danici* i drugim emigrantskim časopisima, primjerice »Jugoslavija: jedna prikrivena diktatura«,⁵⁰⁸ »Kad tiranin umire sloboda se rađa«⁵⁰⁹, »Hoće li Hrvatska prva napustiti komunizam«,⁵¹⁰ »Barutana u kojoj već gori fitilj«,⁵¹¹ »U spasavanju Jugoslavije Srbi neće imati saveznika«,⁵¹² »Potrebna je nazočnost Organizacije Ujedinjenih naroda«,⁵¹³ upućuju na procjene da je raspad Jugoslavije vrlo blizu. U to je doba Mirko Meheš opisao Jugoslaviju na sljedeći način:

»Jugoslavija će biti nesigurna dokle god bude opstojala, jer silom hoće nametnuti u današnjem vijeku neke sanjarije iz prošlog stoljeća.«⁵¹⁴

Emigrant Krsto Cviić, istaknuti politički analitičar, procijenio je:

»Raspad Jugoslavije dugo je bio na dnevnom redu, ali otvorio mu je put i ubrzao

⁵⁰⁷ Isto, pp. 37–44.

⁵⁰⁸ Luka Ilić, »Yugoslavia: una dictadura camuflada«, *Studia Croatica* 26/97 (1985), pp. 159–161.

⁵⁰⁹ ***, »Kad tiranin umire sloboda se rađa«, *Nova Hrvatska* 22/2 (1980), naslovnica.

⁵¹⁰ ***, »Hoće li Hrvatska prva napustiti komunizam«, *Nova Hrvatska* 22/11 (1980), naslovnica.

⁵¹¹ ***, »Barutana u kojoj već gori fitilj«, *Nova Hrvatska* 27/18 (1985), p. 18.

⁵¹² Tomislav Mesić, »U spasavanju Jugoslavije Srbi neće imati saveznika«, *Danica* 50/39 (1980), p. 1.

⁵¹³ Ante Miletić, »Potrebna je nazočnost Organizacije Ujedinjenih naroda«, *Danica* 59/35 (1980), pp. 8–9.

⁵¹⁴ Mirko Meheš, »Jugoslavija – san prošlog stoljeća«, *Danica* 50/5 (1980), p. 11 i 15, na p. 15.

ga slom komunizma u Europi i s njime vezani kraj hladnog rata između Istoka i Zapada. Čvrsta hladnoratovska disciplina konzervirala je jedno neprirodno stanje desetljećima na cijelom Balkanu. Ovako stvorena stabilnost bila je po volji objema stranama u hladnom ratu.«⁵¹⁵

Danas povjesničari konstatiraju:

»Krajem osamdesetih godina komunizam diljem Istočne Europe zapao je u entropiju, tako da su i njegovi najvjerniji sljedbenici prestali vjerovati u dijalektički materijalizam 'sretne budućnosti'.«⁵¹⁶

Cviićeva i Žižićeva razjašnjenja dolaze *a posteriori*, a mnogi hrvatski emigranti objavljuju ih *a priori* i već samim tim zaslužuju posebnu pozornost. Na početku 1980-ih Mirko Vidović optimistično piše da je za razliku od teških situacija u prošlosti, kad su nam, mimo hrvatske volje i privole, drugi i jači krojili sudbinu i određivali mjesto pod suncem, danas jasno i onima koji dominiraju svijetom da hrvatski narod postoji, da on ima svoju zemlju i da su osnovani njegovi opetovani zahtjevi da bude suverenim gospodarom svoje sudbine:

»Hrvatsko ime u tom smislu izgovarano je u zadnje vrijeme i u Ujedinjenim narodima, i u Vatikanu, a sve češće se spominje i u stranom tisku na svim kontinentima. Ukratko: hrvatsko pitanje, usporedo s rastom naše samosvijesti, postaje sve aktualnije i izgledi da uđemo u red slobodnih naroda sve realniji. <...> Da, ostvarene su bitne pretpostavke za ulazak u red slobodnih naroda, pa i za pristup u onu palaču Ujedinjenih naroda pred kojom velebitni kip Croatia nosi u ruci baklju.«⁵¹⁷

Boris Maruna, također početkom 1980-ih, prosuđuje da je Jugoslavija preživljena, reakcionarna i više nikome ne koristi. Uvjeren je da predstavlja uzaludno trošenje energije svih njezinih naroda:

»Umjesto ozbiljenja Velike Srbije ili hrvatskoga evolucionističkog postupka, Jugoslavija je danas besmislica koja većini Hrvata i većini Srba prijeti biološkom stagnacijom, nazadovanjem ili, bez ikakva pretjerivanja, izumiranjem.«⁵¹⁸

Svoju tvrdnju dodatno pojašnjava:

»Vratimo se početku. Jugoslaviji zvonu mrtvačko zvono; Jugoslavija je na ušću. Na ušću netko uvijek umire, dok netko drugi dobiva novu snagu. Takva je narav

⁵¹⁵ Krsto Cviić, *Pogled izvana: Političke kozerije* (Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 1994), p. 6.

⁵¹⁶ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 43.

⁵¹⁷ Mirko Vidović, »Poruka hrvatskom narodu u domovini«, *Danica* 50/5 (1980), p. 2.

⁵¹⁸ Boris Maruna, *Što je čuvalo nadu*, p. 214.

ušća. S tim u svezi mislim da su vitalni interesi svih naroda u Jugoslaviji da ona što prije umre, uz što manje gubitke tih naroda. Svako drugo rješenje znači produžetak dosadašnje agonije i istinsko, ma kako sporo, umiranje svih naroda u njoj.«⁵¹⁹

Ante Miletić 1980. ističe potrebu nazočnosti Ujedinjenih naroda u ostavštini Josipa Broza Tita, Jugoslaviji, »koja je u stvari riznica svih zala i ujedno svjetski primjer u kršenju ljudskih i nacionalnih prava svake vrste.«⁵²⁰ Ta kršenja, odnosno rezultate te strahovlade on grupira u četiri kategorije:

1. masovna ubojstva svojih ideoloških protivnika,
2. masovna zatvaranja uz mučenja i ubojstva po zatvorima i logorima,
3. masovno osiromašenje i zaduženje svih naroda,
4. masovna zavada i mržnja među narodima.

Gojko Borić također je uočio da nastupa razdoblje kraja:

»Svoje sam prijedloge počeo davati već na početku osamdesetih kada se vidjelo da Jugoslavija nema budućnosti, no njemački novinari ustrajali su u svojim iluzijama mnogo dulje nego njemački političari.«⁵²¹

Borić zapaža da se tada sve više shvaćalo »da se u Jugoslaviji naveliko krše ljudska prava te nacionalna prava Hrvata i Albanaca.«⁵²² U uvodnom članku stotoga broja časopisa *Studia Croatica* Radovan Latković ističe da je, za razliku od prvih poslijeratnih godina, jugoslavenska država sada još više diskreditirana u mišljenju svojih građana i u svijetu kao država koja se približava svom ekonomskom i političkom kolapsu uzrokovanom uglavnom nesposobnošću svojih pokretača i svog aparata:

»Međunarodni gubitak prestiža Jugoslavije danas je naglašen ne samo ozbiljnim proizvodnim nedostatkom koji se ogleda ne samo u pretjeranim dugovima i velikoj inflaciji, opetovanim kršenjima ljudskih prava i odsutnošću najosnovnijih demokratskih sloboda, već i zbog suradnje s međunarodnim terorizmom.«⁵²³

⁵¹⁹ Isto, p. 235.

⁵²⁰ Ante Miletić, »Potrebna je nazočnost Organizacije Ujedinjenih naroda«, p. 8.

⁵²¹ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 100.

⁵²² Isto, p. 105.

⁵²³ Radovan Latković, »Vigencia de nuestros análisis políticos«, *Studia Croatica* 27/100 (1986), pp. 3–6, p. 5:

»El desprestigio internacional de Yugoslavia se ve acentuado hoy en día no solamente por su grave deficiencia productiva que se refleja en deudas exorbitantes y en una inflación galopante, por las reiteradas violaciones de los derechos humanos y por la ausencia de las libertades democráticas más elementales sino también por su complicidad con el terrorismo internacional.«

Mirko Meheš osvrnuo se na postupanje Jugoslavije, smatrajući da je režim svojim držanjem podržavao opstajanje emigracije, često i pojačavao brojeve radi svojih računa, jer su tako lakše kontrolirali većinu pučanstva u domovini:

»I tada bi dolazili sa smiješnim argumentima pred demokratskim zemljama, da, budući Jugoslavija imade još uvijek velik i najveći broj političkih emigranata, tada mora imati i najveći broj ratnih zločinaca, točnije, ljudi kojih su se oni željeli dočepati da im sude i likvidiraju ih, jer su još uvijek politički aktivni protiv Jugoslavije ili njenog režima.«⁵²⁴

Jugoslaviju se počelo povezivati s terorizmom ne samo u novinarskom i političkom svijetu, već i u presudama drugih država. Tako je 1981. nakon izricanja presude trojici jugoslavenskih agenata na ukupno 35 godina zatvora predsjedavajući na sudu zapadnonjemačkog grada Saarbrückena izjavio: »Ne može se podnositi, da strane države svoje unutarnje probleme pokušavaju rješavati uz pomoć plaćenih ubojica u inozemstvu«, a tužitelj je u tom sudskom postupku, prema njemačkom časopisu *Der Spiegel*, u svom izlaganju naglasio:

»Dok vlada u Bonnu pregovara s političarima iz Jugoslavije o suzbijanju internacionalnog terorizma, sama Jugoslavija neprestano se ogriješuje o te pregovore i provodi terorizam na inozemnom tlu, pokušavajući mnoge političke izbjeglice iz Jugoslavije u inozemstvu naprosto likvidirati.«⁵²⁵

U 1980-im Hrvatsko narodno vijeće postalo je najvažnija hrvatska emigrantska organizacija koja se bavila, između ostalog, pitanjima kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji, što je tada bilo vrlo važno sredstvo pritiska na jugoslavenski komunistički režim. Pred zapadnom javnosti i institucijama isticalo se i pravo Hrvata na nacionalno samoodređenje kao njihovo kolektivno ljudsko pravo.⁵²⁶ Podrazumijevajući dezintegraciju Jugoslavije Luka Brajnović prosuđuje:

»Razdvajanje ili, bolje rečeno, dezintegracija Jugoslavije, ne bi nužno vodila u građanski rat ‘velikih razmjera’ – kako se tvrdi u nekim europskim uredima – kad bi iste sile koje danas brane jugoslavensko jedinstvo objasnile cijelom svijetu da se nijedan savez ne može održavati nasiljem i prijezirom ljudskih prava.«⁵²⁷

⁵²⁴ Mirko Meheš, *Ljudi kojih nema: Nestanak hrvatske političke emigracije*, p. 36.

⁵²⁵ Hans Peter Rullmann, *Ubojstva naredena iz Beograda: dokazi o jugoslavenskom ubilačkom stroju* (Hamburg – Toronto – Melbourne: Hrvatska danas, 1990), p. 3.

⁵²⁶ Mate Meštrović, *U vrtlogu hrvatske politike: Kazivanje Peri Zlataru*, p. 258.

⁵²⁷ Luka Brajnović, *Služiti istini: memoari, članci, ogledi i studije*, priredila Matilda Kolić Stanić (Zagreb: Glas Koncila, 2016), p. 210.

Prva objava: Luka Brajnović »Nuevas soberanias«, *Diario de Navarra*, 26. lipnja 1991, p. 12.

Početak 1980-ih Bogdan Radica izrazio je nezadovoljstvo američkim pristupom prema Jugoslaviji:

»I ono što nas je i ponajviše mučilo, bilo je uvijek to, kako da američku vodeću javnost, kao i javnost zapadnog svijeta, oslobodimo komunističkih poluistina, laži i onih kobnih dvoličnosti, koje se zovu komunističkom dijalektikom, a koja nikako ne ulazi u one posebno američke vodeće krugove, koji se nalaze na odgovornim položajima, a koji moraju voditi računa o svojoj i o našoj sudbini, tj. o sudbini svih naroda svijeta.«⁵²⁸

Franjo Nevistić također je zamjerio američkoj politici što se protivi ograničenom obliku nedemokratskih vlada u Čileu, Argentini i u drugim državama Južne Amerike, dok ne pruža ruku pomoći poljskom narodu, koji se bori protiv neograničenog nedemokratskog režima:

»Zbog svega toga politika ljudskih prava Carterove vlade sve više postaje novi oblik puke ideologije.«⁵²⁹

Nevistić zaključuje da prema najslabijima Washington postupa oštro, dok prema jačima, osobito prema Moskvi koja teško gazi ljudska prava, postupa nježno i oprezno. Ante Turica zapaža:

»Čini se da načela slobode i poštivanja ljudskih prava ulaze u obzir u današnjoj američkoj vanjskoj politici svuda samo ne u slučaju Tita i Jugoslavije.«⁵³⁰

Povodom objave redovitog godišnjeg *Izveštaja o kršenju ljudskih prava u svijetu* od strane Američkog State Departmenta 1983. u *Novoj Hrvatskoj* pokušavaju dokučiti te objasniti takav američki pristup u kontekstu svjetskih geostrateških interesa:

»Kada su u pitanju ljudska prava, konzervativne vlade u svijetu često su nedosljedne i nelogične. One su izrazito antikomunističke, ali to u prvom redu znači antisovjetske. Svaki režim, pa makar bio i komunistički, kao kineski ili jugoslavenski, po njihovu je sudu toliko vrijedan koliko kvari račune Rusiji.«⁵³¹

⁵²⁸ Bogdan Radica, »Solženjcinov najnoviji krik protiv komunizma«, *Hrvatska revija* 30/2 (1980), pp. 281–284, na pp. 281–282.

⁵²⁹ Franjo Nevistić, »Una resonante victoria moral...? Y luego?«, *Studia Croatica* 21/78–79 (1980), pp. 99–103, na p. 101:

»Por todo esto la política de los derechos humanos del gobierno de Carter se convierte cada vez más en una nueva forma de pura y simple ideología.«

Ovaj se članak najprije pojavio u hrvatskom tjedniku *Danica* (Chicago, SAD), 3. listopada 1980.

⁵³⁰ A[n]te Turica, »Za kim tuguje Carter?«, *Danica* 50/21 (1980), p. 9.

⁵³¹ ***, »Politički oportunizam i ljudska prava: Uz najnoviji izvještaj State Departmenta«, *Nova Hrvatska* 25/5 (1983), p. 15.

O tom se izvještaju State Departmenta očitivalo i ondašnje Predsjedništvo SFRJ konstatirajući da Ustav SFRJ i ustavi republika i autonomnih pokrajina u potpunosti garantiraju slobodu i prava čovjeka i građanina, obuhvaćenih međunarodnim konvencijama koje obavezuju Jugoslaviju. Utvrdili su, štoviše, da su slobode i prava čovjeka i građanina u Jugoslaviji znatno veće i šire nego što ih obvezuju međunarodne konvencije. Takav jugoslavenski stav sagledava se kao ‘laskanje samom sebi i obmanjivanje međunarodni javnosti’ i zaključuje:

»Eto, tako u Jugoslaviji, – u kojoj su, navodno, ‘slobode i prava čovjeka znatno veće i šire nego što ih obvezuju međunarodne konvencije’ – postupa s političkim zatvorenicima kojih, po *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* ne bi uopće smjelo biti.«⁵³²

Američku toleranciju spram Jugoslavije Nora Beloff, poznata britanska novinarka i autorica knjige *Tito's Flawed Legacy*, objašnjava riječima visokog dužnosnika Pentagona koji je, govoreći o ustaljenoj američkoj političkoj praksi potpore jugoslavenskoga komunističkog režima, izjavio da je bolje nositi se s vragom kojeg poznajete.⁵³³ Povjesničar Jakov Žižić to potvrđuje sljedećim riječima:

»Kada je Americi, iz geopolitičkih i hladnoratovskih interesa, bilo u interesu hvaliti ‘jaku i cjelovitu Jugoslaviju’, uvijek se našlo i novaca i pravnih krilatica za očuvati legalitet te patvorine – bez obzira na jugoslavensko stalno kršenje ljudskih i nacionalnih prava.«⁵³⁴

Godine 1980. Radica uviđa da slijedi raspad Jugoslavije i da više nije dovoljno zalaganje samo emigracije:

»Već je, dakle, skrajnje vrijeme, da inicijative dođu iz domovine, kako bi se Hrvati u slobodi mogli dati na jedan realniji i pravilniji put!«⁵³⁵

Krajem 1980-ih Radica ističe da je jedan od najvećih zločina i dalje pri-sutan:

»To je izgnanstvo. Govorimo o ljudskim pravima, i nikako da se oslobodimo od onoga, koji nam oduzimlju zemlju u kojoj smo se rodili, odrasli i razvili.«⁵³⁶

⁵³² ***, »Ljudska prava – na jeziku i na djelu«, *Nova Hrvatska* 26/1 (1984), p. 4.

⁵³³ ***, »‘Tito es un bandido pero nuestro bandido’«, *Studia Croatica* 27/101 (1986), pp. 176–177.

⁵³⁴ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 152.

⁵³⁵ Bogdan Radica, »Poslije trideset godina: Kroz stara razočaranja u nove nade«, *Hrvatska revija* 30/4 (1980), pp. 531–543, na p. 541.

⁵³⁶ Bogdan Radica, »Mogućnosti i nemogućnosti u očekivanju trećeg milenija« *Hrvatska revija* 39/2 (1989), pp. 203–209, na p. 207.

Zanimljivo je i kako Radica u to doba uočava i doživljava tadašnju (ili sadašnju) 'intelektualnu prazninu':

»Kad se sjetim Pariza dvadesetih i tridesetih godina, pa i Firenze i Rima uoči nastupa fašizma, isto tako i Njemačke uoči nastupa nacizma; zatim Praga, Zagreba pa i Beograda, sva ona velika i dinamička imena, praćena nemirnim i nesređenim mozgovima, i bacim pogled na sadašnju intelektualnu prazninu, nisam u stanju da se snađem.«⁵³⁷

Iako je dio zapadne inteligencije još krajem 1980-ih u komunističkoj Jugoslaviji vidio 'socijalizam s ljudskim licem' i jednu vrstu najbolje višenacionalne i ekonomske alternative, ta ista Jugoslavija u to je vrijeme prema podacima organizacije Amnesty International imala procentualno najveći broj političkih zatvorenika u cijeloj komunističkoj Europi.⁵³⁸ *Studia Croatica* i *Nova Hrvatska* stalno donose vijesti o neprihvatljivom stanju ljudskih prava u Jugoslaviji, a osobito se prate izvješća koja sastavlja Amnesty International. Objavljivana su iscrpna izvješća sa suđenja koja su se smatrala namještenim političkim procesima, ukazivalo se na nepravdu suđenja, neosnovanost optužbi i nerazmjerno velik broj takvih postupaka u Hrvatskoj. *Nova Hrvatska* donosi vijest o izvješću Amnesty Internationala o kršenju ljudskih prava od 1. svibnja 1979. do 30. travnja 1980, u kojem se izvješću na samom početku četiri i pol stranice odnose na Jugoslaviju:

»AI tvrdi da ovu organizaciju najviše zabrinjava činjenica što se u Jugoslaviji i dalje strogo primjenjuje zakon, koji propisuje zatvor za nenasilno korištenje ljudskih prava.

AI zabrinjava i činjenica slabe ili u nekim slučajevima čak nepostojeće pravne zaštite ljudi koji su optuživani za političke prijestupe.

AI također tvrdi da su u Jugoslaviji u spomenutom vremenskom razdoblju prisilno zatvoreni u psihijatrijska odjeljenja beogradskog zatvora neki ljudi koji su slobodno, ali nenasilno, iskorištavali svoje pravo na slobodu izražavanja.«⁵³⁹

Isti časopis prenosi da je izvješće koje je Amnesty International objavila o Jugoslaviji imalo velik odjek u svim zapadnim zemljama te zaključuje:

»Privredna i politička kriza, koja je Jugoslaviju pogodila ovih zadnjih godina, izbacila je na svjetlo dana i upotrebu represivnih metoda, izvanrednih zakona, policijskih prijetnji i progonstava, koja pogađaju manjinske narode i široke vjerske slojeve, katoličke, pravoslavne i muslimanske.«⁵⁴⁰

⁵³⁷ Isto, p. 208.

⁵³⁸ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 109.

⁵³⁹ ***, »Ljudska prava: Amnesty izvješćuje o jugoslavenskim zatvorima«, *Nova Hrvatska* 23/1 (1981), p. 15.

⁵⁴⁰ ***, »Dramatičan dosje o Jugoslaviji«, *Nova Hrvatska* 24/5 (1982), p. 11.

Studia Croatica objavljuje na španjolskom intervju koji je Marko Veselica dao njemačkom tisku, a u kojem se javnost upoznaje da se u Jugoslaviji metode represije i nasilja nad nevinim ljudima pojačavaju.⁵⁴¹ U više tiskovina objavljena je vijest o apelu kojim se skupina političkih zatvorenika na čelu s Dobroslavom Paragom žalila najprije Miki Špiljku, tadašnjem predsjedniku Predsjedništva SFRJ, a potom i Ujedinjenim narodima i međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava da se zaštite politički zatvorenici u Jugoslaviji, osobito hrvatski, s kojima se posebno okrutno postupa. U tom apelu, između ostalog; stoji:

»Necivilizirani, čovjeka nedostojni postupci i način ophođenja s kritičarima režima, neistomišljenicima i protivnicima totalitarnog sistema strahovlade i jugoslavske jednopartijske diktature, u tamnicama i izvan njih, naveli su nas sedmoricu da, u skladu s najboljim kršćanskim i europskim humanističkim tradicijama, stupimo pod dramatičnim okolnostima u neograničeni štrajk glađu, budući da je čežnja za pravednim i dostojnm životom u nama jače usađena nego težnja za samoodržanjem <...> Stoga, upravo u ime očuvanja ljudskih prava, slobode i demokracije, ne smiju se zaboraviti ni prešućivati nevine žrtve terora beogradske oligarhije i njenih federalnih ekspozitura. Krajnje je vrijeme da se na razini svjetske skupštine pokrene pitanje ugroženosti slobode i ljudskih prava u Jugoslaviji; da se već jednom, u općem interesu, prevlada neosjetljivost međunarodne javnosti prema obespravljenosti čitavih pojedinih nacija u njoj <...> Nužno je, poput problema Namibije, Južne Afrike ili Palestinaca, na razini Organizacije OUN pokrenuti i pitanje kršenja ljudskih prava, nepostojanja demokracije, nacionalne diskriminacije, gaženja vjerskih sloboda, ali nadasve sramnog i brutalnog režima izdržavanja kazni pobornika ljudskih prava u Jugoslaviji.«⁵⁴²

U tom su apelu sadržani svi prigovori Jugoslaviji koji su i inače dolazili od strane kako emigracije tako i međunarodnih organizacija, ne samo zbog ljudskih i građanskih prava koja komunistički režim nije dopuštao, nego i zbog onih koja su, premda ustavom i drugim zakonima zajamčena, sustavno kršena. U Torontu je 1984. osnovano Hrvatsko vijeće za ljudska prava, a veliki oglasi u najvećim kanadskim novinama *Sun*, *Globe and Mail* i *Toronto Star* pozivali su na predavanje o Jugoslaviji i ljudskim pravima koje je držao za tu priliku posebno pozvani predavač, Hans Peter Rullmann.⁵⁴³ Kao cilj tog vijeća navodi se sustavna osuda ozbiljnih progona hrvatskog naroda u komunističkoj Jugoslaviji.⁵⁴⁴ Sredinom 1980-ih piše se o slučajevima Vjenceslava Čičeka

⁵⁴¹ *** »Enfermedad incurable de Yugoslavia: Marko Veselica. A continuación reproducimos en versión castellana la entrevista concedida por el Dr. Marko Veselica a la prensa de Alemania Occidental en agosto de 1980.«, *Studia Croatica* 22/80–81 (1981), pp. 23–57.

⁵⁴² *** »Nakazne prilike tiranskog režima«, *Nova Hrvatska* 26/13 (1984), pp. 9–10.

⁵⁴³ Izvjestitelj, »Hrvatsko vijeće za ljudska prava«, *Nova Hrvatska* 26/7 (1984), p. 4.

⁵⁴⁴ *** »Comité Croata para los Derechos Humanos«, *Studia Croatica* 25/94–95 (1984), p. 157.

i Dobroslava Parage, gdje se oni apostrofiraju kao borci za ljudska prava.⁵⁴⁵ Dovodi se u pitanje ponašanje Jugoslavije u Ujedinjenim narodima, napose u kontekstu onemogućavanja zapadnih inicijativa i svrstavanja uz Sovjetski Savez. Naime Sovjetski Savez i Jugoslavija tri su puta odbili da Međunarodno pravno povjerenstvo za ljudska prava (International Human Rights Law Group) iz Washingtona i Međunarodno društvo za ljudska prava (Internationale Gesellschaft für Menschenrechte) iz Zapadne Njemačke dobiju savjetodavni status u Ujedinjenim narodima:

»Protiv oba [društva] glasale su Jugoslavija i Sovjetski Savez. Jugoslavenski je delegat svoju odluku obrazložio tako da njegova vlada smatra kako su obje 'političke organizacije s uskogrudnim programom rada'«. ⁵⁴⁶

U časopisu *Nova Hrvatska* pojašnjava se da se te organizacije zauzimaju za hrvatske političke zatvorenike kao što su Veselica, Čižek, Tuđman i drugi. Uredništvo *Nove Hrvatske* smatra da kad god je riječ o gaženju ljudskih prava, tu je uvijek uključena i Jugoslavija. O tome razgovaraju i objavljuju intervju s 'jednim od malobrojnih političkih izbjeglica iz Jugoslavije koji se posebno bavio problemima ljudskih prava' Aleksom Đilasom, sinom poznatog poslijeratnog političara i 'danas vodećeg disidenta u Jugoslaviji' koji iznosi svoje mišljenje o povezanosti ljudskih prava i mogućnosti rješavanja hrvatsko-srpskog pitanja. U uvodu intervjua objašnjava se sve važnija uloga ljudskih prava:

»Pitanje poštivanja ljudskih prava nije danas bitno samo za slobodni dio svijeta, nego također dolazi u središte pozornosti kad je riječ o zemljama s totalitarnim režimima. Ljudska prava postaju svakim danom sve važniji politički element u odnosima između Istoka i Zapada.«⁵⁴⁷

Iste 1985. godine časopis *Studia Croatica* objavljuje bilješku o biltenu Međunarodne lige za ljudska prava:

»U svom prvom izvještaju iz 1984., Liga je proglasila Jugoslaviju, sa Sjevernom Korejom i Gvinejom, kao zemlje koje najviše krše ljudska prava.«⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ *** , »Dos notas de protesta de los presos políticos croatas de conciencia«, *Studia Croatica* 25/94–95 (1984), pp. 172–176.

⁵⁴⁶ *** , »SFRJ i SSSR onemogućili društvu za ljudska prava savjetodavni položaj pri OUN«, *Nova Hrvatska* 27/8 (1985), p. 7.

⁵⁴⁷ *** , »Poštivanje ljudskih prava – ključ zajedničkih problema Hrvata i Srba«, *Nova Hrvatska* 27/15 (1985), pp. 11–12, na p. 11.

⁵⁴⁸ *** , »Boletín de la Liga Internacional por los Derechos Humanos«, *Studia Croatica* 26/96 (1985), p. 68:

»En su primer informe de 1984, la Liga ha declarado a la Yugoslavia, con Corea del Norte y Guinea, como países que atentan en mayor medida con los derechos humanos.«

Na kraju bilješke pisac naglašava da je Međunarodna liga za ljudska prava od predsjednika Reagana zatražila da odustane od višedesetljetne politike ‘zatvaranja očiju’ o kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji. Isti časopis donosi i prikaz knjige Franje Tuđmana, opisujući ga: »bivši Titov gerilski general, potom pedantni povjesničar, a danas poluzarobljenik i borac za ljudska i nacionalna prava u Hrvatskoj.«⁵⁴⁹

U stalnoj rubrici »En defensa de los derechos humanos« (»U obranu ljudskih prava«) *Studia Croatica* 1986. donosi kroniku mučenja i zlostavljanja Dobroslava Parage u jugoslavenskim zatvorima.⁵⁵⁰ U isti je broj uvrštena i bilješka o peticiji za amnestiju političkih zatvorenika u Jugoslaviji.⁵⁵¹ Godine 1987. isti časopis obavještava svoje čitatelje da je članak Vladimira Šeksa »Zakon i represija u Jugoslaviji« objavljen u čuvenom disidentskom časopisu *Kontinent*.⁵⁵² Prenosi se također i članak iz *Nove Hrvatske* o emisiji belgijske televizije o skrivenom licu Jugoslavije, u kojoj su o kršenju ljudskih prava svjedočili Milan Nikolić i odvjetnik Srđa Popović iz Beogradu, a potom iz Hrvatske bivši politički zatvorenici Vladimir Šeks i Dobroslav Paraga. U emisiji je Popović potvrdio da se govor o ljudskim pravima u Jugoslaviji razumijeva potpuno drukčije nego što se razumijeva u zapadnoj Europi. Vladimir Šeks predložio je da se Jugoslavija sankcionira zbog kršenja ljudskih prava, odnosno da joj se postave gospodarski i financijski uvjeti, jer su to jedine mjere koje bi mogle biti razumljive jugoslavenskim vlastima.⁵⁵³

Godine 1986. Radovan Latković u članku o budućnosti Jugoslavije kroz povijesnu retrospektivu podsjeća da organizacije za ljudska prava optužuju Jugoslaviju za ozbiljna kršenja osnovnih građanskih sloboda, proizvoljna suđenja za iznošenje osobnih mišljenja iz privatnih dopisa i razgovora, postojanje zatvorenika savjesti, zatvorske uvjete ispod minimalnih međunarodnih standarda te za fizičko zlostavljanje i mučenje zatvorenika.⁵⁵⁴ U španjolskom prijevodu objavljeni su i dijelovi iz govora Mate Meštrovića 10. ožujka 1987.

⁵⁴⁹ T. R., »Franjo Tuđman: Die Nationalitätenfrage im heutigen Europa«, *Studia Croatica* 27/102 (1986), p. 286: »ex-general guerrillero de Tito, luego meticuloso historiador y hoy semi-presidario y adalid de los derechos humanos y nacionales en Croacia.«

⁵⁵⁰ Dobroslav Paraga, »Crónica de torturas y vejámenes de Dobroslav Paraga en cárceles yugoslavas desde 21–XI–80 a 21–XI–84«, *Studia Croatica* 27/103 (1986), pp. 358–361.

⁵⁵¹ ***, »Petición: Amnistía de todos los presos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 27/103 (1986), p. 381.

⁵⁵² ***, »La ley y la represión en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), p. 52.

⁵⁵³ ***, »La television belga revela la cara oculta de Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/105 (1987), pp. 168–172.

⁵⁵⁴ Radovan Latković, »El futuro de Yugoslavia a través de una retrospectiva histórica«, *Studia Croatica* 27/101 (1986), pp. 99–112.

u Europskom parlamentu o kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji.⁵⁵⁵ U članku o drugom suđenju Dobroslavu Paragi to se suđenje naziva »još jedna farsa jugoslavenske pravde« te se tumači da osuda političkog zatvorenika u Jugoslaviji »ne znači samo lišavanje slobode, već i nešto puno ozbiljnije, podvrgavanje čitavom nizu neljudskih zlostavljanja.«⁵⁵⁶ Povodom Konferencije KESS-a u Beču 1987. časopis *Studia Croatica* podsjeća da je u Jugoslaviji zatvoreno između 1.000 i 1.300 ljudi zbog političkih delikata, uglavnom zbog ‘zločina mišljenja’.⁵⁵⁷ Već se u sljedećem broju upozorava na posebni dokument koji je Amnesty International objavila o političkim zatvorenima u Jugoslaviji pod naslovom *Jugoslavija: uvjeti zatvora za zatvorenike savjesti* te se naglašava negativan stav međunarodnih organizacija prema stanju u Jugoslaviji zbog postojanja zatvorenika savjesti.⁵⁵⁸ Godine 1988. objavljena je vijest kako je vodeći švedski dnevni list *Dagens Nyheter* objavio intervju s odvjetnikom Vladimirom Šeksom, u kojem on tvrdi da ljudska prava u Jugoslaviji u potpunosti ovise o samovolji vlasti te da je borba za ljudska prava službeno kvalificirana kao psihološki rat protiv Jugoslavije, a protivnici vlasti kao špijuni.⁵⁵⁹ Stanje u jugoslavenskim zatvorima i položaj političkih zatvorenika u 1980-ima dovelo je ne samo do kritike jugoslavenskoga režima, već i do bliskijih relacija između hrvatske emigracije i osoba iz domovine, što ranije nije bio slučaj. Vladimir Šeks, objašnjava postojanje takozvanih političkih zatvorenika u Jugoslaviji:

»U kaznionici Stara Gradiška zatekao sam četrdesetak takozvanih političkih osuđenika, osuđenih za takozvana politička krivična djela. Zašto izraz ‘takozvano’? Službeno u Jugoslaviji ne postoje politička krivična djela, niti politički osuđenici. S obzirom da ipak ima osuđenika koji su osuđeni radi ‘političke djelatnosti’, takvi osuđenici postaju ‘takozvani’ politički. Uopće u svakodnevnoj uporabi, kada režim ne želi priznati nešto što stvarno postoji, označava stvarne pojave i ljude ‘takozvanima’, što znači da ih tako netko naziva, ali režim ne priznaje da određene pojave ili ljudi nose određeni naziv. Stoga se u Jugoslaviji niz pojava označava ‘takozvanima’.«⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ *** , »Violación de los derechos humanos en Yugoslavia: Exposición del Presidente del Consejo Nacional Croata en el Parlamento Europeo«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), pp. 60–63.

⁵⁵⁶ *** , »Segundo juicio a Dobroslav Paraga – otra farsa de la ‘justicia’ yugoslava«, *Studia Croatica* 28/105 (1987), pp. 161–164.

⁵⁵⁷ *** , »Hay más detenidos políticos en Yugoslavia que en Hungría, Checo-Eslovaquia y Polonia juntas« *Studia Croatica* 28/106 (1987), pp. 247–249.

⁵⁵⁸ *** , »Nuevos documentos sobre los presos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/107 (1987), dostupno na: <http://www.studiacroatica.org/revistas/107/107.htm> (pristupljeno 15. lipnja 2020.)

⁵⁵⁹ *** , »Dagens Nyheter sobre los derechos humanos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 29/109 (1988), p. 158.

⁵⁶⁰ Vladimir Šeks, *Tmina zatvorskog sna* (Split: KIZ ‘Tin Ujević’, 1993), p. 112.

O interesu za političke osuđenike:

»Osobit razlog zanimanja za političke osuđenike i njihove sudbine ležao je u spoznaji o stanovitim mišljenjima koja upućuju na insceniranost, montiranost političkih procesa, dakle na mogućnost da u kaznionicama čame kao politički osuđenici nevini ljudi ili pak ljudi kojima je jedini grijeh bio, što su izražavali mišljenja, raspoloženja i kritička osjećanja prema službenim stavovima vlasti, političkih odluka i djelatnosti organa vlasti, ili pojedinih 'jakih' ličnosti iz političkog života. Dakle, ljudi, kojih je krivnja bila u tome, što su željeli biti 'Ja', a odbijali biti 'Mi'.«⁵⁶¹

Približavanje hrvatskih emigranata i disidenata iz domovine vidljivo je u knjizi *So Speak Croatian Dissidents* koju je 1983. godine u Kanadi objavio Šimun Šito Ćorić pod pseudonimom Boris Katich. U uvodu, Ćorić hrvatski disidentski pokret smješta u vrijeme odmah nakon formiranja jugoslavenske države, poslije konferencije na Jalti 1945. kada su se istaknuli protivnici Socijalističke Republike Jugoslavije. Nadodaje, da bez obzira na to koliko je ta činjenica nepoznata ili prikrivena, postojali su Hrvati na važnim položajima u novostvorenoj Jugoslaviji koji nisu s odobravanjem gledali na prisilno nametanje jugoslavenskog saveza. Ćorić navodi da su postojali i oni koji su vjerovali da će kroz jugoslavensku federaciju Hrvati napokon dobiti svoj nacionalni suverenitet:

»Među rane disidente iz prve skupine može se uvrstiti kardinal Alojzije Stepinac, hrvatski vjerski i nacionalni idol, a Andrija Hebrang, čelnik hrvatske komunističke partije, pripada drugoj.«⁵⁶²

U knjizi je kroz intervjue i priloge zastupljeno sedam hrvatskih disidenata,⁵⁶³ a Ćorić smatra važnim istaknuti da su, birajući između Istoka i Zapada, njemu osobno i hrvatskim disidentima daleko bliži ideali zapadne demokracije od totalitarne i nestranačke 'slobode' sovjetskog tipa:

»Rijetki su oni koji od tog sovjetskog 'raja' očekuju pomoć u borbi za osnovna ljudska prava. Vjera je desetljećima usmjerena na Zapad. Nažalost, čini se da je ta vjera bila uzaludna za mnoge potlačene narode. Do danas, neki zapadni

⁵⁶¹ Isto, p. 113.

⁵⁶² Boris Katich, »An Introduction to the Ideas and Demands of Croatian Dissidents«, u: *So Speak Croatian Dissidents*, ed. Boris Katich [= Šimun Šito Ćorić] (Toronto: Ziral, 1983), pp. 13–24, na p. 13:

»Among these early dissidents Cardinal Alojzije Stepinac, the Croatian religious and national idol, can be included in the first group and Andrija Hebrang, the leader of the Croatian Communist Party, belongs to the second.«

⁵⁶³ To su: Marko Veselica, Vlado Gotovac, Franjo Tuđman, Petar Šegedin, Ivan Zvonimir Čičak, Ivan Supek i Zlatko Tomićić.

predsjednici pokušavaju održavati političku karijeru što je dulje moguće, noseći Bibliju i govoreći o 'ljudskim pravima'. Zapravo, iz vlastitih sebičnih interesa, podržavaju isključivo one moćne manjine koje imaju kontrolu. U konačnoj analizi, da ne budemo licemjери, moramo priznati da i Zapad i Istok prvo uzimaju u obzir vlastite interese, čak i ako su u pitanju cijeli narodi. Za obje su vlasti najvažniji oni koji imaju vlast i državu, bez obzira na to kako su postignuti, kako to nemilosrdno održavaju ili na to kakvi su uvjeti za ljude u toj državi. Stoga su Ujedinjeni narodi postali tragična karikatura svojih temeljnih svrha i ciljeva. To zapravo nisu Ujedinjeni narodi, već 'Ujedinjene vlade država'.⁵⁶⁴

Urednik ističe da hrvatski disidenti žele ono što želi hrvatski narod, a pitanje se svodi na »borbu za temeljna prava i slobode hrvatskog naroda i za potpunu suverenost u njezinu punom opsegu.«⁵⁶⁵

Ivan Zvonimir Čičak u intervjuu se osvrće na rasprave o Hrvatima i ljudskim pravima u Jugoslaviji na sljedeći način:

»Mislim da je licemjerno da o ljudskim pravima raspravlja Liga za ljudska prava čiji je predsjednik iz Jugoslavije kad je u ovom trenutku toliko puno političkih zatvorenika u Jugoslaviji. Zašto taj čovjek ne poduzme neku akciju ako je za ljudska prava?

Slušajte, umoran sam od tih priča o Hrvatima kao nekom nestabilnom elementu u Europi, o tome kako smo koljači, pljačkaši, ubojice, ustaše i banditi. Ako je to slučaj, onda bi cijeli hrvatski narod trebalo objesiti, potpuno objesiti. Mi nismo fašisti. Pravi je fašist Ernest Bloch⁵⁶⁶ koji je izjavio da su svi hrvatski emigranti

⁵⁶⁴ Boris Katich, »An Introduction to the Ideas and Demands of Croatian Dissidents«, pp. 14–15:

»Rare are those who expect help in the struggle for basic human rights from that Soviet 'paradise'. Faith has been placed in the West for decades. Unfortunately, it appears that this faith has been futile for many oppressed peoples. To this day, some western presidents attempt to maintain political careers for as long as possible, while toting a Bible and making speeches about 'human rights'. In effect, for their own selfish interests, they support exclusively those powerful minorities who are in control. In the final analysis, not to be hypocrites, we must admit that both the West and the East consider their own interests first, even if this is at the expense of whole nations of people. For both powers, the most important are those who hold power and a state, regardless how they were attained, what ruthless manner they are maintained with, or conditions for the people in that state. Thus, the United Nations has become a tragic caricature of its fundamental purposes and objectives. It is in fact not a United Nations, but a 'United governments of states'.«

⁵⁶⁵ Isto, p. 19:

»that the question revolves around the aims and the struggle for the basic rights and freedoms of the Croatian people and for complete sovereignty to its fullest extent.«

⁵⁶⁶ Treba ispraviti: Ernst Bloch. Čičak ovdje upućuje na Blochov intervju koji je tjednik *Der Spiegel* objavio 3. veljače 1975. na p. 80.

fašisti, a Hrvati u Hrvatskoj polufašisti.«⁵⁶⁷

U istom je Ćorićevu zborniku objavljen i odgovor Franje Tuđmana na optužnicu u vezi sa suđenjem na Okružnom sudu u Zagrebu od 17. veljače 1981. Jedno je poglavlje u njegovu istupu naslovljeno »No Progress without Human Rights and Democratic Freedoms« (»Nema napretka bez ljudskih prava i demokratskih sloboda«), a u njemu Tuđman razlaže o mogućnosti demokracije u socijalizmu,:

»Dijelim stavove onih koji vjeruju da se to može postići samo pod uvjetom da se i socijalistička društva pridržavaju univerzalnog načela poštivanja temeljnih ljudskih prava i demokratskih sloboda, da ona također prihvate načelo suživota različitih ideja i pluralističku demokraciju, jer u današnjem nuklearnom svijetu svaki ekskluzivizam skriva potencijalnu katastrofu.«⁵⁶⁸

Tuđman ističe da ne može postojati socijalistička demokracija bez poštivanja univerzalnih ljudskih prava i građanskih sloboda:

»Bez ovih ne može biti demokratske rasprave o kontroverznim i otvorenim pitanjima; doista, kao što pokazuju sva povijesna iskustva, ne može biti istin-

Nakon reakcija Bloch je razjasnio svoj stav o Hrvatima u pismu Uredništvu 23. veljače 1975., naslovljenom »Falscher Ton« i danas dostupnom na mrežnoj adresi: <https://www.spiegel.de/politik/falscher-ton-a-93b9d3f9-0002-0001-0000-000041575588> (pristupljeno 14. prosinca 2020).

⁵⁶⁷ *** »An Interview of Zvonimir Ćičak«, u: *So Speak Croatian Dissidents*, ur. Boris Katich [= Šimun Šito Ćorić] (Toronto: Ziral, 1983), pp. 41–46, na pp. 45–46:

»I think it is hypocritical to discuss human rights by the League of Human Rights whose president is from Yugoslavia when at this very moment there are so many political prisoners in Yugoslavia. Why does this man not undertake some action if he is for human rights? Listen, I am tired of these stories about Croatians as some unstable element in Europe, about how we are cut-throats, robbers, murderers, ustashas and bandits. If that is the case, then the whole Croatian nation should be hanged, completely hanged if that is what we are. We are not fascists. The real fascist is Ernest Block [= Ernst Bloch] who declared that all Croatian emigrants are fascists and that those in Croatia are semi-fascists.«

⁵⁶⁸ Franjo Tuđman, »The Reply to the Indictment at the Trail at the District Court in Zagreb on 17. 2. 1981.«, u: *So Speak Croatian Dissidents*, ur. Boris Katich [= Šimun Šito Ćorić] (Toronto: Ziral, 1983), pp. 115–158, na pp. 143–144:

»I share the views of those who believe that this can be achieved only on condition that socialist societies too adhere to the universal principle of respecting fundamental human rights and democratic liberties, that they adhere also to the principle of co-existence of different ideas and of pluralist democracy, because, in today's nuclear world, every exclusivism conceals a potential catastrophe.«

ske čovjekove slobode niti uravnoteženog društva s jedne strane, ni slobode i suverenosti nacija ni sloge i mira u međunarodnoj zajednici s druge strane.«⁵⁶⁹

Iako se ranije rijetko događalo da inozemna javnost prihvati ideje emigracije, bilo je tijekom 1980-ih sve više stranaca koji su otvoreno iskazivali svoju nesklonost prema političkoj situaciji u Jugoslaviji. Hrvatski su emigranti prenosili i podržavali takva stajališta. André Ott napisao je knjigu *Dangers serbes sur la Croatie*, a časopis *Studia Croatica* objavio prikaz Radovana Latkovića o njoj. Ott piše, prenosi Latković, da jugoslavenska laž ide toliko daleko da se pretvara da vjeruje kako ona ne samo poštiva sve konvencije o ljudskim pravima, već ih i potiče; ona ne samo da potpisuje Helsinške ugovore i druge moguće sporazume, već predlaže i nova izdanja, međunarodne kontrole i sastanke koji će se održati u tu svrhu čak i u samom Beogradu, a koji nije daleko od prljavih, skrivenih zatvora nepristupačnih stranim novinarima, kao i od suđenja nedostupnih javnosti.⁵⁷⁰ Časopis *Studia Croatica* objavio je 1984. članak oca Miguela Poradowskog, profesora na Katoličkom sveučilištu u čileanskom gradu Valparaíso, u kojem on tvrdi da okrutnosti i ubijanja imaju uzrok u ateizmu i sotonizmu, dakle odanle gdje se ugasila vjera u Boga, a um potamnio. Poradowsky smatra da 'marksističko carstvo sile' vodi uništenju čovjeka i ljudskog društva te da se u tome sastoji njihov sotonizam. Podsjeća na riječi pape Ivana Pavla II da se čovjek ne poštuje tamo gdje se ne poštuju božanska prava, pa se slijedom toga ne poštuju ni ljudska prava.⁵⁷¹ U razmišljanju povodom knjige Nore Beloff o Jugoslaviji i Zapadu Mladen Rojnica uočava da se Beloff pita što bi trebalo učiniti s Jugoslavijom te na temelju njezinih analiza zaključuje da bi Zapad trebao prestati voditi svoju samonametnutu politiku sporog samoubojstva, financirajući komunističke vlade, gerilce i teroriste. Rojnica naglašava da zapadna politika utemeljena na strahu od 'gubitka' Jugoslavije nema smisla te da je upitna vjerodostojnost Zapada koji proglašava načelo samoodređenja naroda i poštivanje ljudskih prava u Ujedinjenim narodima i drugim organizacijama,

⁵⁶⁹ Isto, pp. 145–146:

»Without these there cannot be any democratic debate about controversial and open questions; indeed – as all historical experience demonstrates – there can be neither a true freedom of man nor a balanced society on one hand, neither can there be freedom and sovereignty of nations nor harmony and peace in the international community on the other.«

⁵⁷⁰ Radovan Latković, »André Ott: 'Dangers serbes sur la Croatie' (Los peligros serbios para Croacia), Nouvelles Editions Latines, Paris 1982, pp. 175.«, *Studia Croatica* 24/88–89 (1983), pp. 83–86.

⁵⁷¹ Miguel Poradowski, »El imperio marxista de fuerza frente a la fuerza de la justicia«, *Studia Croatica* 25/92–93 (1984), pp. 11–26.

a istodobno financira i održava komunističku diktaturu koja porobljava razne narode samovoljom i terorom te širi terorizam izvan svojih granica.⁵⁷²

U čuvenom francuskom časopisu *Esprit* 1985. objavljen je na 15 stranica razgovor s neimenovanim »intelektualcem iz Jugoslavije« o temeljnim pitanjima jugoslavenskog režima, osobito o samoupravljanju. Taj intelektualac prosuđuje da samoupravljanje, koje je na Zapadu pobudilo najviše zanimanja, trideset godina po uvođenju »formalno caruje na svim razinama javnog života, na nj se uvijek svi zaklinju, ali se u samoupravljanje ne vjeruje – i njemu se slabo piše«.⁵⁷³ Zapaženo je i to da ljudi ne vjeruju u samoupravljanje zato što je ono omogućilo, i još omogućuje, da se iza njega prikriva pravi nosilac vlasti: Partija. Iako je jugoslavenska Partija ostala duboko boljševička, zemlja je postala malo slobodnija samo toliko koliko je Partija nešto oslabila. Zbog toga samoupravni sustav nije nikada ni mogao funkcionirati, te je umjesto da u ljude ulije osjećaj odgovornosti, 'praksa sustavnog silovanja baze i organa' stvorila neodgovornost cijelog sustava.⁵⁷⁴

Nova Hrvatska prenosi pisanje bečkog *Die Presse* o samoupravljanju, gdje se, između ostalog, tvrdi:

»Teorija samoupravljanja ne može izići na kraj sa svakidašnjicom. <...> Samoupravljanje u svome sadašnjem obliku predstavlja ideološku pojavu koja je sama sebi svrhom.«⁵⁷⁵

Studija Marca Gjidare naslovljena »Međunarodna situacija Jugoslavije i njezine nutarnje odrednice – Država koju bi trebalo preurediti?« objavljena je u francuskom pravnom časopisu *Le Quotidien Juridique* u nekoliko nastavaka tijekom 1987. Uredništvo časopisa *Nova Hrvatska* tu studiju ocjenjuje kao iz-

⁵⁷² Mladen Rojnica, »El resquebrajado legado de Tito: Reflexiones y Acotaciones leyendo el libro de Nora Beloff *Yugoslavia y Occidente 1939–1984*«, *Studia Croatica* 27/100 (1986), pp. 16–26, na p. 25:

»El Occidente debe cesar su auto-impuesta política de suicidio lento, financiando a su verdugo y por medio de éste a todos los guerrilleros, terroristas y gobiernos comunistas del planeta. La política occidental basada sobre el temor a 'perder' Yugoslavia no tiene sentido: ¿cómo puede Occidente 'perder' a una Yugoslavia que sistemáticamente ha actuado para destruirlo? ¿Qué credibilidad tiene Occidente al pregonar el principio de la autodeterminación de los pueblos y el respeto por los derechos humanos en las Naciones Unidas y demás foros y al mismo tiempo financiar y mantener una dictadura comunista que esclaviza a varias nacionalidades bajo el reino de la arbitrariedad y el terror, y expande el terrorismo fuera de sus fronteras?«

⁵⁷³ ***, »Krah samoupravljanja, federalizma i nesvrstanosti: Razgovor francuskog lista s domovinskim Hrvatima«, *Nova Hrvatska* 28/1 (1986), pp. 11–12, na p. 11.

⁵⁷⁴ Isto, p. 11.

⁵⁷⁵ ***, »Samoupravljanje – ideološki izum«, *Nova Hrvatska*, 29/8 (1987), p. 17.

vrсну. Prikazuju se bitne značajke Gjidarine analize te pojedine točke ovog po »mnogočemu jedinstveno objektivnog prikaza Jugoslavije kao kljaste državne tvorevine«. Da bi zainteresirali ozbiljne promatrače jugoslavenske problematike za tu studiju prof. Gjidare, časopis prenosi dio njegova zaključka:

»Jugoslavija privlači i zavodi, zbunjuje i ponekad vara, u politici kao i u mnogim drugim stvarima. Ona je zemlja paradoksa, nesvedivih na pomoćne intelektualne i organizacijske sheme. Za ljude u Jugoslaviji danas postoji opasnost da im se nametne politička i nacionalna alternativa koja konvenira konvergentim htijenjima Velikih, umjesto alternative koju hoće narodi u zemlji.«⁵⁷⁶

Povodom teksta Henryja Bernarda Levina, engleskog novinara, autora i televizijskog voditelja, koji je bio jedan od najpoznatijih novinara svog doba, objavljenog u *Timesu* 24. siječnja 1983., a u kojem Levin prikazuje Josipa Broza u negativnom svjetlu, u uredničkom članku časopis *Nova Hrvatska* sa zadovoljstvom utvrđuje da je Titov kult postajao ne samo u Jugoslaviji, nego i da su mnogi stranci, iz vrlo različitih razloga, polagali velike nade u jugoslavenskog maršala.⁵⁷⁷ Nakon Titove smrti takva se slika promijenila:

»Na kraju, u očima strane javnosti postaje što je i bio: diktator i zločinac, koji je na vlast došao i na vlasti se održavao nemilosrdnim metodama i perfidnom lukavošću balkanskog satrapa.«

Navode da se sada sve okreće protiv njega i da Tito »po novoj procjeni postaje najgori korupcionaš, pljačkaš, 'pohlepna svinja'«, kako ga u najozbiljnijem engleskom listu *The Times* prikazuje Bernard Levin. *Nova Hrvatska* prenosi što Levin piše:

»K tomu, kada takav masovni ubojica nije dio privatnog sektora, već je neosporni i neosporivi despotski vladar cijele jedne države, on može nekažnjeno pljačkati državanu blagajnu, jer nijedan miš neće objesiti mačku zvonce, čak neće ni priznati da postoji mačak kojemu bi trebalo objesiti zvonce oko vrata.«⁵⁷⁸

»Čovječanstvo još nije postiglo savršenstvo, i mene je zapala neugodna dužnost da navijestim kako je vrlo nevjerojatno da ćemo savršenstvo postići idućeg tjedna, i da će u međuvremenu pohlepna svinja poput Tita uzeti što god može i da mu nitko neće reći ne...«⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ ***, »Država koju bi trebalo temeljito preurediti«, *Nova Hrvatska* 29/17 (1987), p. 13; ***, »Križa nastaje čim srpski interesi oduaraju od jugoslavenstva«, *Nova Hrvatska* 29/18 (1987), pp. 14–15.

⁵⁷⁷ ***, »Tito i Bokassa – vlast koja obogaćuje i istodobno izopaćuje – 'Masovni ubojica... lopov... i pohlepna svinja'«, *Nova Hrvatska* 28/3 (1986), p. 7.

⁵⁷⁸ Isto.

⁵⁷⁹ Isto.

U 1980-im dolazi i do suradnje različitih emigrantskih mislilaca i skupina, a što je prije bilo teško zamislivo. Tako je 1983. objavljen u Engleskoj *Zbornik o ljudskim pravima*, kojeg su uredili Vane Ivanović i Aleksa Đilas. Knjiga sadrži osnovne međunarodne akte o ljudskim pravima, a pisana je srpskim jezikom na latinici. Gvido Saganić preporučuje je svakom Hrvatu koji se bavi problematikom ljudskih prava i Hrvatima u domovini jer mnogima može pomoći kao dragocjen dnevni priručnik.⁵⁸⁰ U samom zborniku urednici zapisuju da borba za ljudska prava nije »naivno idealistička, ona je ipak sasvim suprotna svakom cinizmu i apatiji u odnosu na mogućnost promene, a posebno stavovima kao što su ‘sva su društva ista’ i ‘ništa ne može da se bitno poboljša’. Upravo ovakvi stavovi su karakteristični za shvatanja ljudi koji žive pod diktaturom, a veoma se često susreću i u Jugoslaviji.«⁵⁸¹ Urednici obrazlažu i potrebu ovakvog zbornika, a time ujedno upućuju na problem dostupnosti tekstova o problematici ljudskih prava:

»Tekstovi o ljudskim pravima koji su navedeni u ovom zborniku u većini slučajeva će biti nepoznati čitaocu. Uzrok se nalazi u jednom ili nekoliko od sledećih razloga: u Jugoslaviji ti tekstovi ili nisu štampani, ili nisu prevedeni, ili nisu dostupni javnosti (pošto ih nema u bibliotekama i čitaonicama), ili su štampani u veoma malom tiražu, pa su nedostupni široj javnosti, ili se ne navode u jugoslavenskim pravnim dokumentima i udžbenicima, ili se zanemaruju i ne spominju pri sudskom postupku, ili se o njima uvek ćuti u sredstvima javnog informisanja. Pronalaženje, prevođenje, tumačenje i odabiranje ovih tekstova predstavljalo je složen zadatak, ali je upravo to dokaz njihove nedostupnosti i potvrda da će Zbornik odigrati izvesnu informativnu ulogu.«⁵⁸²

Godine 1986. objavljen je zbornik radova o ljudskim pravima u Jugoslaviji⁵⁸³ koji su priredili suradnici kalifornijskog Instituta za interdisciplinarna istraživanja (Institute for Interdisciplinary Research). Uz nekoliko radova američkih autora, zbornik sadrži priloge srpskih, hrvatskih, slovenskih i albanskih emigranata.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Gvido Saganić, »Zbornik o ljudskim pravima: Knjiga koja je (na žalost) danas potrebija nego ikada«, *Nova Hrvatska* 25/1 (1983), pp. 15–16, na p. 15.

⁵⁸¹ *Zbornik o ljudskim pravima*, ur. Vane Ivanović i Aleksa Đilas (London: Demokratske reforme, 1983), p. 12.

⁵⁸² Isto, p. 12.

⁵⁸³ *Human Rights In Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986).

⁵⁸⁴ U zborniku su zastupljeni sljedeći autori i radovi: Mihajlo Mihajlov, »Foreward: Democracy and Human Rights in Post-Tito Yugoslavia«; Oskar Gruenwald, »Yugoslavia's Gulag Archipelago and Human Rights«; Nikola R. Pašić, »Political Persecutions and Prosecutions in Yugoslavia: A Historical Survey«; Mirko Vidović, »Tito's Gulag and Human Rights«; Radoslav

Mihajlo Mihajlov, jedan od najistaknutijih disidenata iz Jugoslavije, u uvodu o demokraciji i ljudskim pravima u post-titovskom razdoblju ističe da je takva tema futuristička i zasada u sferi naučne fantastike:

»Ovdje nema posebne potrebe tvrditi da monopol vlasti jedne stranke isključuje demokraciju *a priori*, jer negira ljudska prava kako su definirana u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*.«⁵⁸⁵

Mirko Vidović u svom prilogu podsjeća na stradanja u poraću, Bleiburg, Kočevski Rog, logore smrti u Jugoslaviji, Titov obračun s Crkvom, intelektualcima i unutrašnjim disidentima, jugoslavenskim građanima na crnim listama policije pa ističe:

»Prava priroda društvenog sustava Jugoslavije još uvijek je jedva poznata u ostatku svijeta. Titova tajna policija revno je čuvala informacije o teroru nad vlastitim narodom, grubo kršeći zakon i ljudska prava te je sprječavala bilo koga u Jugoslaviji da piše ili govori o tim stvarima. Svi koji to pokušaju završavaju u radnim logorima zbog 'širenja neprijateljske propagande'.«⁵⁸⁶

On zamjera zapadnim čelnicima što ne uviđaju kakav je jugoslavenski sustav te naglašava potrebu za istinom:

»Budući da je istinska sloboda neodvojiva od istine, možemo se samo nadati da

Kostić-Katunac, »The Umbilical Cord: A Story«; Zachary T. Irwin, »Law, Legitimacy and Yugoslav National Dissent: The Dimension of Human Rights«; Matthew M. Meštrović, »Nationalism and Pluralism in Yugoslavia«; Sami Repishti, »Human Rights and the Albanian Nationality in Yugoslavia«; Cyril A. Zebot, »Human Rights in the Yugoslav System of 'Self-Management Socialism'«, Ljubo Sirc, »Self-Management: Economic Basis of Human Rights?«; Karen Rosenblum-Cale, »Women and Human Rights in Yugoslavia: From Policy to Practice«; Aleksa Dilas, »From Dissent to Struggle for Human Rights«; Dennis Reinhartz, »Toward a Community of Dissent in Yugoslavia«; Michael M. Milenkovitch, »Dilas and Mihajlov: From Revolution to Reform«; Oskar Gruenwald, »Praxis and Human Rights: Toward a More Human Future?«

⁵⁸⁵ Mihajlo Mihajlov, »Foreword: Democracy and Human Rights in Post-Tito Yugoslavia«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), uvod bez paginacije:

»There is no special need to argue that a monopoly of power by a single party excludes democracy *a priori*, since it negates human rights as defined in the Universal Declaration of Human Rights.«

⁵⁸⁶ Mirko Vidović, »Tito's Gulag and Human Rights«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 107–129, na p. 125:

»The true nature of Yugoslavia social system is still barely known in the rest of the world. Tito's secret police has zealously guarded information concerning the terror they have exercised over their own people, grossly violating law and human rights, and preventing anyone in Yugoslavia from writing or speaking about these matters. All who attempt to do so wind up in work camps for 'spreading hostile propaganda'.«

bi otkrivanje istine o titoističkoj Jugoslaviji moglo pomoći procesu humaniziranja jugoslavenskog društva.«⁵⁸⁷

U pogledu demokratizacije Jugoslavije Mate Meštrović nije optimističan:

»Daleko sam manje optimističan kad je riječ o izgledima demokratske Jugoslavije. Čini mi se da glavnina povijesnih dokaza proteklih šezdeset i šest godina, od stvaranja Jugoslavije, ukazuje na to da se zemlja može održati na okupu samo silom. Politički pluralizam rezultirao bi brzim raspadom jugoslavenske države.«⁵⁸⁸

Cyril A. Zebot, slovenski emigrant i profesor na sveučilištu Georgetown, detaljno prikazuje koncept ljudskih prava u jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu, naglašavajući potrebu za točnim razumijevanjem društvenih procesa u poslijeratnoj Jugoslaviji:

»Te su promjene rezultirale složenom i fluidnom društveno-političkom stvarnošću. Bez prodorne analize jugoslavenske prakse nemoguće je procijeniti kako stoje osnovna ljudska prava u ovom neobičnom okviru. Čak su i vjerodostojni strani promatrači bili zavedeni površnim pojavama na koje su ih poticale službene jugoslavenske izjave.«⁵⁸⁹

U drugoj polovici 1980-ih alternativne grupe i pojedinci s različitim političkim i društvenim orijentacijama iz gotovo svih bivših jugoslavenskih republika ujedinjavali su se u osudi komunizma. To se događalo i u emigraciji. Godine 1987. američka humanitarna organizacija Freedom House organizirala je konferenciju kojoj je u fokusu bila Jugoslavija. Četrnaest emigranata i disidenata iz Jugoslavije raspravljali su o trenutnoj krizi u zemlji, njezinim uzrocima i

⁵⁸⁷ Isto, p. 126:

»Since true freedom is inseparable from truth, one can only hope that the revelation of the truth about Titoist Yugoslavia may assist the process of humanizing Yugoslav society.«

⁵⁸⁸ Matthew M. Meštrović, »Nationalism and Pluralism in Yugoslavia«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 221–226, na p. 224:

»I am far less optimistic about the prospects of a democratic Yugoslavia. It seems to me that the bulk of the historical evidence of the past sixty-six years, since Yugoslavia's creation, indicates that the country can be held together only by force. Political pluralism would result in a rapid break-up of the Yugoslav state.«

⁵⁸⁹ Cyril A. Zebot, »Human Rights in the Yugoslav System of 'Self-Management Socialism'«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 285–322, na p. 287:

»These changes have resulted in a complex and fluid socio-political reality. Without a penetrating analysis of Yugoslav praxis, it is impossible to assess how basic human rights fare within this uncommon framework. Even creditable foreign observers have been misled by superficial appearances fostered by official Yugoslav declarations.«

mogućim rješenjima.⁵⁹⁰ Između ostalih, Tomislav Sunić izjavio je da bi Zapad trebao promicati demokraciju i nacionalna prava u Jugoslaviji, a da bi gospodarsku pomoć trebao politički uvjetovati:

»Stoga bi za svaki dani zajam Jugoslaviji, Zapad trebao tražiti bezuvjetno puštanje nekih političkih zatvorenika. SAD ima moć u svim zemljama svijeta. Trebale bi imati utjecaj i u Jugoslaviji.«⁵⁹¹

Nakon održane konferencije organizacija Freedom House pokrenula je apel uperen protiv državnog terora u Jugoslaviji tražeći od jugoslavenskog režima poštivanje općih ljudskih prava.⁵⁹² U apelu je zatraženo oslobađanje svih političkih zatvorenika, ukidanje članka 133. Krivičnog zakona SFRJ o tzv. 'neprijateljskoj propagandi', prestanak zastrašivanja i uznemiravanja pojedinaca i skupina koji se zalažu za uspostavu vladavine prava izvan vladajuće stranke, uspotavljanje dijaloga s tim skupinama i dopuštanje javne rasprave o njihovim idejama i prijedlozima, dopuštanje slobode javnog izražavanja svim pojedincima i skupinama koje se bore za ljudska prava i za demokratska rješenja, slobodu izražavanja, tiska, okupljanja, govora i objavljivanja. Apel su potpisala 154 hrvatska, slovenska, srpska i albanska emigranta pokazavši time kako i podijeljene emigracije zajednički konstruktivno surađuju te da postoji alternativa tadašnjem režimu u Jugoslaviji.⁵⁹³ Imajući u vidu početna previranja u Jugoslaviji, Jakša Kušan u uredničkom komentaru *Nove Hrvatske* naglašava da se u političkim programima, moru visokih ideala i retoričkih načela u zemljama gdje nema slobode ili gdje demokracija nije ukorijenjena, gubi ono što je jedino bitno u odnosima među ljudima i na čemu se jedino može graditi slobodna i djelotvorna društvena zajednica, a to je poštivanje ljudskih prava:

»Poštivanje ljudskih prava za nas je kamen temeljac na kojemu se sve drugo može graditi na ovaj ili onaj način, s više ili manje propusta, s političkim programima koji uživaju veću ili manju potporu naroda, i sve je to dobro i prihvatljivo tako dugo dok taj temeljni kamen ostaje netaknut. Kao i svi narodi koji trpe bilo

⁵⁹⁰ Sudionici su bili: Vladimir Adzemović, Oskar Gruenwald, Aleksandar Knežević, Rusko Matulić, Mathew Mestović, Mihajlo Mihajlov, Vladimir Mijanović, Michael Milenkovič, Predrag Pajić, Momčilo Selić, Sami Repišti, Ljubo Sirc, Tomislav Sunić i Cyril Zebot.

⁵⁹¹ *Yugoslavia: The Failure of 'Democratic' Communism* (New York: Freedom House, 1987), p. 79:

»Thus for every loan given to Yugoslavia, the West should demand the unconditional release of some political prisoners. The U. S. has leverage in all countries of the world. It should also have leverage in Yugoslavia.«

⁵⁹² ***, »Kako izići iz jugoslavenske krize i kaosa«, *Nova Hrvatska* 29/13 (1987), pp. 11–12;

***, »Jugoslavija kao neuspjeh 'demokratskog' komunizma«, *Nova Hrvatska* 30/8 (1988), p. 16.

⁵⁹³ ***, »O pitanju koje ne postoji«, *Nova Hrvatska* 29/22 (1987), p. 9.

tuđinsku bilo vlastitu diktaturu, za nas su ljudska prava jedino mjerilo kojeg se držimo u kritici režima i u odnosu prema vlastodršcima.«⁵⁹⁴

Za ondašnju situaciju u Jugoslaviji, tumači Kušan, to znači da je na djelu veći broj suprotnih političkih čimbenika nego ikada prije i da se svi oni najbolje legitimiraju svojim odnosom prema ljudskim pravima. Ističe da se povećavaju razlike u tom pristupu među republikama te da je najveći napredak pokazala Slovenija jer je najdosljednije pošla od načela da svakome treba priznati osnovna ljudska prava.

Mnogi emigrantski mislioci koji su se i ranije pozivali ili pisali o ljudskim pravima, u razdoblju 1980-ih nastavljaju pisati, pratiti ili razrađivati pojedine aspekte ljudskih prava. U članku »Ne dirati u osinjak«, objavljenom 1984. u *Danici*, Franjo Nevistić izriče stav koji možda najbolje karakterizira emigrantsku misao i upornost:

»Makar i svijet propao, ne odustajem od prava hrvatskog naroda, da bude svoj gospodar u svojoj suverenoj državi. Jednostavno, jer pravo ne može biti nepravo!«⁵⁹⁵

Hijacint Eterović smatra da su u Hrvatā pobuna i buna bliže njihovom duhu nego revolucija, a pobuna duha izvor je ljudskih prava:

»Pobuna duha za postizavanje čovječjih prava nikla je na Zapadu i ostala dijelom zapadne kulture.«⁵⁹⁶

On Hrvate sagledava kao dio zapadne kulture, dok marksističke revolucije 'bez Boga i Doma' sagledava kao takve koje se utjelovljuju u krvi i mukama ubijenih, mučenih i zatvorenih Rusa, Kineza te svijeta u njihovim satelitskim zemljama u Europi i Aziji.

Kvirin Vasilj ukazuje na univerzalnost ljudskih prava, pa i u okviru same Crkve. U članku povodom razmimoilaženja u Crkvi zbog stavova Hansa Kunga piše:

»Ljudska se prava osnivaju na nekim univerzalnim načelima, koja posve jednako obvezuju crkvene ljude i necrkvene. To sve daje povoda ljudima sa strane da u crkvenim ljudima ne vide ljubitelje istine, nego promicatelje svoje karijere i klasne solidarnosti.«⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Jakša Kušan, »Osnovna ljudska prava veće su jamstvo od političkih programa«, *Nova Hrvatska* 29/2 (1987), pp. 3–4, na p. 3.

⁵⁹⁵ Franjo Nevistić, *Za slobodu čovjeka i hrvatskoga naroda*, p. 9.

⁵⁹⁶ Franjo H. Eterović, »Razum i nerazum u hrvatskoj borbi«, *Hrvatska revija* 30/1 (1980), pp. 77–90.

⁵⁹⁷ Kvirin Vasilj, »Sloboda i odgovornost: Prigodom i povodom Kungove afere«, *Hrvatska revija* 30/1 (1980), pp. 67–76, na p. 75.

Vasilj dovodi u vezu marksiste i sv. Franju za kojeg smatra da bi on svim srcem ljubio i marksiste, ali da bi njihovu ideju diktature proletarijata i svjetonazor u cijelosti odbio. Pojašnjava da bi Franjo znao razlikovati egzistencijalni red stvarnosti od logičnog reda mišljenja i istine:

»On bi u logičnom redu mišljenja posve zabacio marksističku nauku, ali bi u egzistencijalnom redu stvarnosti poštivao njihovo uvjerenje, ne bi ih progonio zbog njihovih ideja, nego bi im priznavao sva ljudska prava i ljubio ih kao pravu braću.«⁵⁹⁸

Time Vasilj želi reći da bi vjerodostojni i istiniti komunizam bilo moguće zasnovati jedino na temelju evanđeoskih ideja i evanđeoske ljubavi, koja je univerzalne naravi. Stoga se najveća i najosnovnija i najdalekosežnija mana Marxova komunizma sastoji u tome što je on jedini mogući idejni i stvarni izvor ljudskog, humanog komunizma deklarirao kao njegovu najveću zapreku. Vasilj početkom 1990-ih tumači da je u Katoličkoj Crkvi, kako je sada strukturirana, samo Papa puna i cjelovita društvena osoba; biskupi su samo daleki razlomci papine osobnosti, a svećenici još daleko sićušniji podrazlomci, dok su obični vjernici, kao podložne i nijeme ovce, crkvene društvene neosobe. Smatra da je to najdublji razlog da su obični katolički vjernici uglavnom i u ogromnoj većini ostali misionarski pasivni. Misli da se tome analogna pojava dogodila u komunističkim zemljama: komunističke su vlade proizvodile u masama društvene neosobe, koje nisu htjele ropski raditi, niti proizvoditi za izživljavanje komunističke feudalne gospode, a što je prouzročilo propast narodnih ekonomija u svim komunističkim zemljama. Otuda za njega nema sumnje da bi radnici »daleko djelotvornije ostvarili svoja ljudska i radnička prava da Marx i Lenjin nisu nikada postojali«.⁵⁹⁹

Jezikoslovac Branko Franolić, koji je svoje tekstove potpisivao i pseudonimom Danijel Develja, objavio je 1985. članak o vlastitom jeziku kao ljudskom pravu. I on spominje da se o 20. stoljeću često govori kao da je ono »doba prava«. Jedna od osnovnih komponenti čovjeka i ljudskog života su 'jezična prava', koja se odnose na sve ljude. Slijedom toga, Franolić smatra da svaka etnolingvistička zajednica ima pravo braniti i promicati svoj jezik, jer jezik predstavlja simbol te zajednice i nužan je instrument svakog člana te

⁵⁹⁸ Kvirin Vasilj, *Religija i nereligija: Rasprave i članci*, pp. 83–84.

Prvo objavljivanje: Kvirin Vasilj, »Osam stoljeća suvremenosti sveca iz Azisa: O 800-godišnjici rođenja svetoga Franje«, *Hrvatska revija* 32/3 (1982), pp. 371–386.

⁵⁹⁹ Kvirin Vasilj, »Atena i Jeruzalem. Nekoliko misli o katoličkoj Crkvi i pravoslavnim crkvama, prigodom pisma patrijarha Germana kardinalu Franji«, *Hrvatska revija* 40/4 (1990), pp. 650–663, na p. 662.

zajednice. On zapaža da se u višenacionalnoj i višejezičnoj Jugoslaviji pod maskom ‘bratstva i jedinstva’ nametnula znanstveno neodrživa teorija o dvije ‘varijante srpsko-hrvatskog jezika’, čime se prakticira najgora diskriminacija i čini ‘kulturni genocid’ protiv hrvatskog nacionalnog identiteta.⁶⁰⁰

Tomislav Sunić, rođen u Zagrebu 1953. godine, profesor političkih znanosti na California State University, University of California i Juniata College u Pennsylvaniji (1988–1993), u drugoj polovici 1980-ih, objavljuje više tekstova u kojima se osvrće i na ljudska prava. Jasno uočava nespojivost komunističkih sustava s ljudskim pravima, a jedan je od rijetkih znanstvenika s ovih prostora koji uočava da ljudska prava u liberalnoj demokraciji često doživljavaju svoju degeneraciju. To ga dovodi do bliskosti s pogledima nove desnice, što postaje jednim od predmeta njegove znanstvene preokupacije. U svojim radovima objašnjava i pokušava razbiti mnoge političke stereotipe koji su postojali ili postoje i danas ne samo u ondašnjoj hrvatskoj političkoj i znanstvenoj javnosti, već i među hrvatskim emigrantskim misliocima, pa i šire. Sunić navodi da je jedna od smrtonosnih grešaka Europe bilo prihvaćanje mistike ‘prirodnih prava čovjeka’ (*ius naturalis*), koja su znatno popularizirali Sv. Augustin i Sv. Toma Akvinski. Iz članka »Komunizam: Ekstaza ili metastaza?« iz 1988. nije jasno razvidno da li to misli Sunić osobno, francuski filozof Raymond Ruyer ili pripadnici desnih pokreta općenito. Nadalje, piše Sunić, da po ‘religiji’ prirodnih prava čovjeka ispada kao da je čovjek skočio iz etera, kao gotovo savršeno i idealno biće – i da će se u eter vratiti:

»Čovjek je, bez sumnje, fiziološki stasao u ‘homo erectus’, ali to ne znači, da je on moždano potpuno evoluirao. Uostalom, što znače prirodna prava za jednog debila ili jednog kriminalca, za zdravog čovjeka ili genija? Kako gleda na svoja ‘prirodna’ i ljudska prava jedan Indijanac iz Amazonije ili jedan gradski neurotičar iz New Yorka? Čovjek nije *tabula rasa*, kao što tvrde liberal Locke i komunist Marx; on ima svoje hereditarne, povijesne, nacionalne, zemljopisne kvalitete i kolektivnu podsvijest, koje uvijek variraju i koje nisu identične za sve narode.«⁶⁰¹

Bitnim smatra ustanoviti tko i kako tumači ljudska prava:

»Službeno cijeli svijet voli ljude. I Sovjeti i Amerikanci imaju svoju definiciju ljudskih prava premda u praksi definicija jednih niječe definiciju ljudskih prava drugih. Stupanj ljudskih prava na zavidnoj je visini u Velikoj Britaniji, premda je očito da svaki Irac nije u to duboko uvjeren. U demokratskom i parlamentarnom Izraelu teško da se može reći da svaki Palestinac uživa zajamčena ljudska prava.

⁶⁰⁰ Danijel Develja, »La lengua propia – uno de los derechos humanos fundamentales«, *Studia Croatica* 26/99 (1985), pp. 336–337.

⁶⁰¹ Tomislav Sunić, »Komunizam: Ekstaza ili metastaza?«, *Hrvatska revija* 38/3 (1988), pp. 456–462, na pp. 461–462.

I Irac i Palestinac traži ljudska prava putem priznavanja njegovih narodnih prava.«⁶⁰²

Iako ovakav pristup ukazuje na pozicije tzv. kulturno-relativističkog shvaćanja ljudskih prava i negiranja univerzalnog karaktera ljudskih prava, težište kod Sunića je ipak kritika tzv. liberalnog odnosno postmodernističkog shvaćanja ljudskih prava:

»‘Ljudska prava’, ‘demokracija’, ‘pluralizam’, ‘civilno društvo’, ‘tolerancija’, dio su teške artiljerije postmodernističkog društva, čiji se rječnik raširio od Artika do Antarktika. Veliki dio pojedinaca u Istočnoj Europi nalazi u ovim ideološkim ‘debelim bertama’ svoj novi identitet i društveni antidot za neostvorenu socijalističku utopiju. Kada je društvo umorno od treštavine povijesti; kada je nad-realnost jača od prave realnosti, onda na scenu dolazi rječnik ekonomizma i koreografija sentimentalnog optimizma. Zajednički nazivnik novog doba zove se liberalna skolastika.«⁶⁰³

Svjestan da se pojedinci koji se protive ljudskim pravima općenito smatraju nedoraslima za život u demokratskoj zemlji, ističe kao zanimljivost da se u međunarodnom žamoru o ljudskim pravima vrlo rijetko čuje glas o potrebi narodnih prava:

»Ta šutnja je pomalo neshvatljiva s obzirom na činjenicu da ustavi svih zemalja ne počinju proglasom o ‘ljudskim pravima’, nego upravo proglasom u ‘ime naroda’ i ‘mi narod’.«⁶⁰⁴

Iznoseći dileme o ljudskim pravima, on uočava:

»Religija ljudskih prava obično je na vrhu popularnosti kad se narod nalazi na dnu rasula i kad izgubi osjećaj za svoju povijest. Rasulo i hiper-individualizam prelaze tada u maštanje o univerzalnim ljudskim pravima, što često dovodi do toga da se ljudska prava čak moraju primijeniti na prava sijamskih mačaka ili doberman pinschera.«⁶⁰⁵

Sunić već krajem 1980-ih zapaža da »svi danas govore o pravima čovjeka, a ne o pravima naroda. Mržnja prema naciji osnovno je geslo liberala, osim kada je riječ o njenim kulinarskim i folklornim paradama.«⁶⁰⁶ Ukazuje i na širenje

⁶⁰² Tomislav Sunić, »Ljudska prava ili narodna prava!«, *Nova Hrvatska* 30/1 (1988), p. 9.

⁶⁰³ Tomislav Sunić, »Ostvarena utopija: Liberalizam«, *Hrvatska revija* 40/2 (1990), pp. 384–394, na p. 384.

⁶⁰⁴ Tomislav Sunić, »Ljudska prava ili narodna prava!«, p. 9.

⁶⁰⁵ Isto, p. 9.

⁶⁰⁶ Tomislav Sunić, »Ostvarena utopija: liberalizam«, p. 393.

‘američke’ površne interpretacije:

»Američka demokracija, američki način života, američka filozofija o pravima čovjeka, američka glazba i ‘fast food’ ušle su danas u svaku poru europskog života.«⁶⁰⁷

Ne uviđa vrijednosti liberalizma, a uviđajući očito skoro razilaženje u Jugoslaviji tvrdi:

»Liberalizam, konačno, može donijeti Hrvatima, Srbima i ostalim narodima više nesreće nego Atila i komunizam zajedno.«⁶⁰⁸

Sunić tumači kako Nova Desnica kritizira koncept ‘prava čovjeka’, koji je stvoren unutar liberalne ideologije Zapada:

»Za Novu Desnicu, čovjek se ne definira kao apstraktno biće, već kao Poljak, Afganistanac, Hrvat, Francuz, Kalmuk, itd.«⁶⁰⁹

Sunić smatra da to u zadnjih nekoliko desetljeća pokazuju nemiri i revolucije, jer imaju nacionalni karakter, a manje ekonomsko-klasni. Stvaranje apstraktnih prava čovjeka, otvara put apstraktnom hiper-individualističkom društvu, koje uništava pripadnike realnih nacija. Slijedom toga, po mišljenju Nove Desnice »nacionalna prava ljudi daleko su bitnija nego nedefinirana prava ‘homo universalis’, čiji je epifenomen Amerikanac bez svoje povijesti i nacionalnih korijena.«⁶¹⁰

U svom djelu *Against Democracy and Equality: The European New Right* iz 1990. Sunić detaljno analizira Novu Desnicu, kao i njezino shvaćanje ljudskih prava ukazujući na stavove Pierrea Bérarda, Alaina de Benoista, Armina Mohlera, Louisa Rougiera, Maxa Schelera, Carla Schmitta, Fritza Buchholza, Pierrea Viala i Jean-Jacquesa Wunenburgera.⁶¹¹ Ljudska prava u kontekstu marksizma i komunizma predmet su također Sunićeve kritike, pa čak i ironije:

»Vjera u komunizam, teološki gledano, jača je, po svemu sudeći, od kriminalnog dosjea komunizma.«⁶¹²

⁶⁰⁷ Tomislav Sunić, »Planet Amerika«, *Hrvatska revija* 36/4 (1986), pp. 628–649, na p. 628.

⁶⁰⁸ Tomislav Sunić, »Ostvarena utopija: liberalizam«, p. 385.

⁶⁰⁹ Tomislav Sunić, »Nova desnica i neo-poganizam«, p. 657.

⁶¹⁰ Isto, p. 658.

⁶¹¹ Tomislav Sunić, *Against Democracy and Equality: The European New Right* (New York – Bern – Frankfurt am Main – Paris: Peter Lang, 1990).

⁶¹² Tomislav Sunić, »Kratka antologija antikomunizma«, *Hrvatska revija* 36/1 (1986), pp. 66–75, na p. 67.

Slijedom misli ruskog disidenta Aleksandra Zinovjeva koji je analizirao čovjeka u komunizmu, tog ‘novog čovjeka’, ‘tu posebnu antropološku nakazu’, Sunić piše esej u kojem sagledava komunizam kao vrstu mentaliteta, a ne kao političko-pravnu tvorevinu:

»Kao političko-pravna tvorevina, komunizam je oduvijek bio krhak; kao mentalitet, komunizam ima pred sobom još sjajnu budućnost.«⁶¹³

Primjećuje da ‘mesijanizam ljudskih prava’ ima u 1980-ima veliki odjek među istočnoeuropskim narodima premda nije jasno kako bi ta univerzalna prava trebala funkcionirati u eksplozivnoj višenacionalnoj sredini. U tome je poteškoća američke diplomacije spram naroda Europe i Trećeg svijeta jer »Amerikanci raznolikim narodima, na pomalo naivan način, žele definirati ljudska prava koja su tim narodima često strana i protivna njihovoj samobitnosti.«⁶¹⁴ Sunić ukazuje da Nova Desnica ne štiti ni marksiste, ni pacifiste, ni ljevičare:

»Radikalna primjena egalitarizma, sekularnog humanizma i ‘prava čovjeka’ vodi direktno do Gulaga i Golog Otoka.«⁶¹⁵

Sunić iznosi podatak da je broj marksističkih prozelita početkom 1980-ih bio najveći u kapitalističkoj Francuskoj. Podsjeća da je do 1958. gotovo bilo sramotno javno kritizirati Majku Rusiju i Vladimira Iliča Lenjina. Rame uz rame uz kastroizam i maoizam, titoizam je predstavljao treću opciju besklasnoga društva, punu pravde i poštenja. Takvo sagledavanje, odnosno paradoks rezultirao je time da je broj ‘pravih’ marksista oduvijek bio veći na Zapadu, nego u zemljama ‘soc-realizma’:

»poljski filozof Leszek Kolakowski i rumunjski pisac Eugene Ionesco, već odavno govore, da komunizam ima jedno značenje na zapadnim univerzitetima, a sasvim drugo u zemljama, gdje je on na vlasti.«⁶¹⁶

Na ‘balkanske’ konstrukcije ljudskih prava, kao i njihove druge filozofsko-političke konstrukte, Sunić se osvrće ironično:

»Poznato je kako je humanizam, egalitarizam i ‘prava čovjeka’ konstruiran na Balkanu, dolaskom Tita i ‘intelektualaca’, Popovića, Pijade i Nađa.«⁶¹⁷

⁶¹³ Tomislav Sunić, »Homo Sovieticus, ‘Homo Iugoslaviensis’«, *Hrvatska revija* 36/3 (1986), pp. 405–424, na p. 423.

⁶¹⁴ Tomislav Sunić, »Ljudska prava ili narodna prava!«, p. 9.

⁶¹⁵ Tomislav Sunić, »Nova desnica i neo-poganizam«, p. 658.

⁶¹⁶ Isto, p. 655.

⁶¹⁷ Isto, p. 658.

On primjenjuje Zinovjevljeve misli na jugoslavenske prilike:

»Kad se ‘homo iugoslaviensis’ vrati kući nakon posla, on više i psuje protiv ZUR-ova, OOUR-a i SIZ-ova. Međutim, isti ‘homo sovieticus’ ponavljać će na ‘društvenom aktivu’ ili ‘zboru radnih ljudi’ šuplje i vulgarne komunističke fraze.«⁶¹⁸

Krajem 1980-ih izražava sumnju u spremnost Titovih nasljednika za dijalog s demokratskim protivnicima, kao i njihovu želju za suženjem provalije između neprijateljskih naroda u Jugoslaviji:

»Nisu li oni baš same sebe proglasili ‘demokratima’, a svoje protivnike ‘fašistima’?«⁶¹⁹

Godine 1988. Sunić, vjerojatno prvi, uočava da će se bivši sljedbenici komunističkih režima ubrzo zaogrnuti liberalnim plaštom:

»Oni, koji su do jučer bili u stanju dati život za Staljina i Tita, otkrivaju danas religiju ljudskih prava i mekan apolitički rječnik neo-liberalizma.«⁶²⁰

Komentira i pojavu da je među disidentima i emigrantima iz Jugoslavije porastao interes za ljudska prava u Jugoslaviji. Napominje da se pritom često zaboravlja povijesna i etnička uvjetovanost ljudskih prava na ovom području. Smatra da je u Poljskoj ili Švedskoj, zemljama s visokom dozom etničke cjelovitosti, pitanje ljudskih prava već sažeto u njihovu narodnom pravu, jer nitko danas nema pretenzija da tim narodima nametne tuđi jezik ili tuđu povijest:

»Na Balkanu, na žalost, ni uz najbolju volju, niti uz najveće pravne stručnjake, nemoguće je primijeniti ljudska prava, ako se usporedno ne rješavaju narodna prava.«⁶²¹

Za Sunića je Nova Desnica »do sada najbolje shvatila opasnost komunističkog totalitarizma, a njen opis komunističke sociologije upravo je savršen. Opis zapadnih liberalnih društava, možda je malo pretjeran; teško je zvati Ameriku totalitarnim sistemom, jer je Amerika zasnovana na pluralizmu različitih ideja...«⁶²² Iako krajem 1980-ih Nova Desnica nije bitno utjecala na političke struje u Francuskoj i Europi, njezin rad na kulturnom polju nije ostao

⁶¹⁸ Tomislav Sunić, »Homo Sovieticus, ‘Homo Iugoslaviensis’«, p. 417.

⁶¹⁹ Tomislav Sunić, »Jugoslavija protiv stvarnosti 21. stoljeća«, *Nova Hrvatska* 29/19 (1987), p. 10.

⁶²⁰ Tomislav Sunić, »Zbogom, politiko!«, *Hrvatska revija* 38/2 (1988), pp. 262–267, na p. 263.

⁶²¹ Tomislav Sunić, »Ljudska prava ili narodna prava!«, p. 9.

⁶²² Tomislav Sunić, »Nova desnica i neo-poganizam«, p. 662.

nezapažen. Osnovni je motto Nove Desnice, 'da politička pobjeda prolazi kroz kulturno-estetski rat, te struja, koja nametne svoje ideje u kulturi, odnosi političku pobjedu':

»Nova Desnica tumači, da ljevičari i marksisti pobjeđuju stoga, jer nameću uspješno svoj stil života, svoj 'sensibilitet' i vješto monopoliziraju umjetnost, glazbu, književnost i historiografiju. Znači, za Novu Desnicu ne preostaje ništa drugo, nego prihvatiti ljevičarsku taktiku i stvoriti kulturne preduvjete za svoju političku pobjedu.«⁶²³

Godine 1984. Jure Petričević objavljuje knjigu *Ljudska prava u Jugoslaviji: Dokumentacija*. Ta je knjiga prvo objavljena na njemačkom jeziku.⁶²⁴ Za prikupljenu dokumentaciju, Petričević tvrdi da »predstavlja nepobitan dokaz da Jugoslavija povredom samoodređenja naroda i drugih ljudskih prava, krši Helsinšku završnu povelju, koju je ta država 1975. svečano potpisala.«⁶²⁵ Opisuje i reakciju na tu knjigu u Jugoslaviji:

»Dokumentacija o kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji, koju je povodom Olimpijade u Sarajevu izdalo Međunarodno društvo za ljudska prava u Frankfurtu, i koja sada znatno proširena izlazi u drugom izdanju na njemačkom i hrvatskom jeziku, uznemiruje i nervira vodeće političke krugove u Jugoslaviji. U razgovorima i pregovorima jugoslavenskih predstavnika sa zapadnim diplomatima i političarima to se pitanje sve više postavlja. Poštivanje ljudskih prava stavlja se sve više kao uvjet za gospodarsku pomoć. K tome pisanje zapadnog tiska svrstava Jugoslaviju među najnečovječnije države na svijetu.«⁶²⁶

Petričević smatra da je osnovni politički problem Jugoslavije od njezinog osnutka neriješeno nacionalno pitanje, a što znači trajnu povredu samoodređenja naroda:

»S tim je dobrim dijelom u vezi i povreda ostalih ljudskih prava, što osobito vrijedi za poslijeratnu, po totalitarnim načelima dosljedno organiziranu, komunističku Jugoslaviju.«⁶²⁷

Podsjeća da je faza politike popuštanja napetosti u vrijeme potpisivanja završnog helsinškog dokumenta 1975. prešla u novu konfrontaciju sovjetskog

⁶²³ Isto, p. 654.

⁶²⁴ *Dokumentation: Menschenrechte in Jugoslawien*, ur. Jure Petričević (Wien – Frankfurt – Bern: Internationale Gesellschaft für Menschenrechte, 1984).

⁶²⁵ Jure Petričević, »Uvodne napomene povodom hrvatskog izdanja dokumentacije o ljudskim pravima u Jugoslaviji«, u: *Ljudska prava u Jugoslaviji: Dokumentacija*, ur. Jure Petričević (Brugg: Adria, 1984), pp. 5–9, na p. 5.

⁶²⁶ Isto, p. 7.

⁶²⁷ Jure Petričević, *Na prekretnici* (Brugg: Verlag Adria, 1986), p. 11.

bloka i Zapada. Kao posebno markantne događaje u međunarodnom zbivanju nakon toga izdvaja sovjetsku invaziju u Afganistanu, prosovjetski vojnički puč u Poljskoj, neprekidne povrede ljudskih prava u europskim komunističkim državama, na kojem je području Jugoslavija izbila u prve redove:

»Zapad insistira na poštivanju ljudskih prava, a Istok o tome jedva hoće i da razgovara, dok o samoodređenju naroda, o slobodnom putovanju, o međusobnoj izmjeni informacija na istočnoj strani nema ni govora.«⁶²⁸

Petričević napominje da je Jugoslavija tih godina »izvrgnuta oštroj kritici na Zapadu zbog sustavnog kršenja ljudskih prava na širokoj bazi, osobito u okviru kršenja prava samoodređenja naroda.«⁶²⁹ K tome zapaža da se Jugoslavija na međunarodnom području sve više sukobljuje s javnim mišljenjem, političkim krugovima i humanitarnim organizacijama te da se zadnjih godina dvije najpoznatije međunarodne organizacije, Amnesty International sa sjedištem u Londonu i Međunarodno društvo za ljudska prava u Frankfurtu na Majni, sustavno bave povredama ljudskih prava u Jugoslaviji i objavljuju posebne publikacije o tom pitanju:

»Te organizacije iznose dokumentaciju i traže obustavu povrede međunarodnih obaveza, koje je Jugoslavija na području ljudskih prava preuzela, te postavljaju konkretne zahtjeve za mjere vlada pojedinih zemalja i međunarodnih organizacija prema Jugoslaviji. Traže se i sankcije, osobito na području gospodarske suradnje i pomoći Jugoslaviji.«⁶³⁰

Petričević detaljno prikazuje rad tih organizacija glede kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji. U knjizi donosi prikaze različitih konferencija i prijevode niza dokumenata različitih regionalnih međunarodnih organizacija u kojima se govori o uskraćivanju ili kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji. Između ostalih, prikazuje ukratko i Konferenciju o ljudskim pravima povodom 40. godišnjice Jugoslavije koju je 1985. organiziralo Međunarodno društvo za ljudska prava sa sjedištem u Frankfurtu.⁶³¹ O toj konferenciji donosi vijesti i *Nova Hrvatska*, ističući da je Petričević dokumentirano razložio da je kršenje ljudskih prava u Jugoslaviji započelo 8. svibnja 1945. kada je hrvatskome narodu zanjekano osnovno pravo na samoodređenje. Iz toga čina proizašle su sve daljnje povrede ljudskih prava, genocid nazvan skupnim imenom 'Bleiburg', masovno iseljavanje Hrvata, politička emigracija, progoni Crkve i vjernika, nesloboda izražavanja

⁶²⁸ Isto, p. 156.

⁶²⁹ Isto, p. 158.

⁶³⁰ Isto, p. 159.

⁶³¹ Isto, p. 164.

javnog mišljenja, zlostavljanje po zatvorima itd. Razmotrivši tadašnju situaciju u Jugoslaviji, Petričević je zaključio »da u ovom dijelu Europe ne može biti stabilnosti bez priznavanja prava na samoodređenje ne samo hrvatskome, već i ostalim narodima i narodnim manjinama uklopljenim u jugoslavensku državu, što u praksi znači raspad Jugoslavije i stvaranje nacionalnih država.«⁶³²

U 1980-ima trend suradnje i zajedničkog nastupa više emigranata prihvaća i Jure Petričević te s grupom disidenata iz istočnoeuropskih država objavljuje članak o 'oslobođenju potlačenih naroda u komunističko-ruskom području vlasti' u kojem sagledavaju ljudska prava u kontekstu Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji. Između ostalog, procijenjuju:

»Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji KESS, odnosno Helsinška završna povelja 1975. trebala bi predstavljati kamen-međaš u razvitku zapadno-istočnih odnosa u poratno vrijeme u Evropi. Helsinška završna povelja pravi na prvi pogled utisak, kao da je Zapad priznao današnji *status quo*, tj. sovjetsko-rusko gospodarstvo u Srednjoj i Istočnoj Evropi. No s druge strane Zapad je dobio bitnu koncesiju: priznanje primjene ljudskih prava i poštivanja prava samoodređenja naroda.«⁶³³

Mate Meštrović, kad raspravlja o pravu na samoodređenje naroda, poziva se na tada novoobjavljenu knjigu *Krivovjernik na ljevici* Ivana Supeka da je »vodstvo pod Titom (Đilas, Ranković, Kardelj, Pijade) ustvari bilo staljinističko i unitarističko, koje je pristupilo 'rješavanju' nacionalnog pitanja u Jugoslaviji na sličan način, na koji su Lenjin i Staljin riješili 'nacionalno pitanje' u Sovjetskom Savezu, tj. u teoriji su priznavali samoodređenje svakog naroda, pa i odcjepljenje, ali su u praksi proveli centralizam u Partiji, dakle spriječili svako osamostaljenje pojedinih naroda unutar jugoslavenske komunističke države.«⁶³⁴

U 1980-ima Gvido Saganić specijalizirao se za područje ljudskih prava objavljujući niz tekstova o tim pitanjima, usmjeravajući oštricu prema jugoslavenskom pristupu ljudskim pravima. On je pratio kretanja na međunarodnoj sceni i njegov kritički pristup nije isključivo s hrvatskih pozicija, već i s pozicija neutralnih međunarodnih promatrača. Prikazajući pohvalno načela rada organizacije Amnesty International kritizira pristup i hrvatske emigrantske javnosti prema toj organizaciji:

»Nerijetko su se i u hrvatskoj izbjegličkoj javnosti čule u prošlosti – a čuju se, nažalost, u određenim krugovima još i danas – posprдне izjave o jalovosti pisane

⁶³² ***, »Gdje su nakon 40 godina ljudska prava u Jugoslaviji«, *Nova Hrvatska* 27/22 (1985), p. 9.

⁶³³ Jure Petričević, Anton Czettler, László Révész, Jerzy Grebski, Maria Nowak, Roman Prkopo, Algis Klimaitis, »Nova epoha: Oslobođenje potlačenih naroda u komunističko-ruskom području vlasti«, u: *Sukob*, ur. Jure Petričević (Brugg: Adria, 1988), pp. 45–50, na p. 45.

⁶³⁴ Mate Meštrović, »Mi sami smo temelj – na nama treba graditi državu«, *Hrvatska revija* 30/3 (1980), pp. 339–353, na p. 340.

riječi, zbijaju se neslane šale na račun ljudi koji i u svojoj političkoj djelatnosti slijede načela općeljudskih prava, i izruguju se oni koji se nenasilnim metodama opiru nasilničkom bezakonju suvremenih nedemokratskih, policijskih, totalitarnih i autokratskih država i vlada.«⁶³⁵

Razlog tome vidi u pogrešnom pristupu obiju strana. Hrvati stvaraju teškoće zbog nesigurnih podataka i ‘guranja’ u listu zatvorenika Amnesty Internationala i onih koji su u slobodnim zemljama osuđeni od redovitih sudova zbog nasilničkog djelovanja, a što je izravno suprotno načelima te organizacije. Organizaciji Amnesty International zamjera da često prenaivno vjeruje u ‘liberalne’ namjere jugoslavenskog režima te da ponekad ‘pada na ljepak’ jugoslavenske propagande o ‘ustaškoj pozadini’ hrvatskih opozicionara, ne shvaćajući nacionalne probleme.

Saganić analizira posebno izvješće koje je Amnesty International objavio 10. veljače 1982. pod naslovom *Yugoslavia: Prisoners of Conscience – An Amnesty International Report*. Na početku naglašava da je to prvo iscrpnije i objektivno javno izvješće o kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji neke svjetske organizacije te da je to ujedno jedno od rijetkih izvješća koje je ta organizacija objavila o europskim državama u zadnje vrijeme uopće. Misli da se već i na temelju samo te činjenice može zaključiti kako Amnesty International ozbiljno uzima u obzir sve goru situaciju u Jugoslaviji nakon Titove smrti. Prenosi i naslove tri najutjecajnija londonska dnevnika (*Times*, *Guardian* i *Daily Telegraph*), koji su pisali o tome izvješću na dan kada je objavljeno: »Amnesty International osuđuje Beograd«, »Beograd zatvara sve više ljudi« i »U Jugoslaviji šalju ljude u zatvor zbog iznošenja mišljenja«. U svom izvješću Amnesty International konstatira da Jugoslavija velik broj političkih zatvorenika osuđuje na temelju dvosmislenih i sumnjivih zakona, kojima se progoni i samo izražavanje mišljenja, što je protivno međunarodnom pravu na koje se obvezala i sama Jugoslavija, ističe Saganić. On prenosi i koja se ljudska prava krše u Jugoslaviji:

»Amnesty najoštrije osuđuje Jugoslaviju zbog kršenja ovih temeljnih ljudskih prava:

za uhićenja i zatvaranja ljudi zbog njihova ne-nasilnog pozivanja na međunarodno priznata ljudska prava slobode izražavanja mišljenja, prava na informacije i udruženja;

zbog neodređeno formuliranih zakona koji omogućuju vlastima da kažnjavaju ljude zbog nenasilnog ispunjavanja njihovih ljudskih prava;

zbog kršenja međunarodno dogovorenog postupka za uhićenje, istragu i sudsku proceduru;

zbog slučajeva okrutnog, neljudskog i ponižavajućeg postupka s političkim

⁶³⁵ Gvido Saganić, »Dva desetljeća organizacije Amnesty International«, *Nova Hrvatska* 23/12 (1981), p. 10.

zatvorenicima;

zbog uvjeta u zatvorima koji u mnogo slučajeva nisu u skladu ni s najminimalnijim uvjetima za postupak sa zatvorenicima koje je propisala organizacija Ujedinjenih naroda,

kao i zbog postojanja i izvršavanja smrtno kazne.

AI optužuje Beograd i za ubijanje i otmice političkih oporbenjaka izvan svojih državnih granica.«⁶³⁶

Saganić posebno ističe da ta svjetska organizacija upućuje zamjerku Jugoslaviji da se uvijek oglašivala na sve inicijative koje je AI pokušala poduzeti u svojoj humanitarnoj djelatnosti u korist političkih zatvorenika u Jugoslaviji, kao i to da ta država nije pristala na prijedloge da usavrši svoje zakonodavstvo. Analizirajući redoviti izvještaj Amnesty Internationala o kršenju ljudskih prava za 1981. godinu, on uočava da su tri države istočne Europe podvrgnute posebnoj kritici: Poljska, Sovjetski Savez i Jugoslavija. Saganić navodi da izvješće donosi brojne primjere kako jugo-sudovi krše vlastite zakone, a kao primjer izdvaja suđenje Dobroslavu Paragi kad je sud »odbio sve prijedloge obrane da se predoče dokazi i pozovu svjedoci. Nasuprot tome, tužitelju je bilo dopušteno da za vrijeme suđenja proširi optužnicu, iako to nije dopušteno sudskom procedurom.«⁶³⁷ Saganić priopćuje da je 31. siječnja 1983. u Ženevi započela 39. sjednica Komisije za prava čovjeka Ujedinjenih naroda, a da je upravo toga dana u Kazneno-popravnom domu Lepoglava »započela je još jedna ljudska drama, još jedna osamljena, šutljiva i nerazglašena bitka protiv kršenja ljudskih i nacionalnih prava, protiv psihičkog i fizičkog mučenja koje jugoslavenski režim provodi nesmetano, dvolično i u međunarodnim razmjerima kriminalno, nad hrvatskim političkim zatvorenicima.«⁶³⁸ Ta ljudska drama odnosi se na štrajk glađu Marka Veselice i Marka Dizdara. Pristup jugoslavenskih predstavnika opisuje na sljedeći način:

»Jugoslavenski predstavnici u toj Komisiji, beogradski ambasador u Švicarskoj Aleksandar Božović i njegov savjetnik dr. Vojin Dimitrijević, nudili su naokolo svoje dvolične smiješkove i uvjeravanja kako Jugoslavija poštiva sve odredbe i međunarodne konvencije o zaštiti i poštivanju ljudskih prava.«⁶³⁹

⁶³⁶ Gvido Saganić, »Do sada najteža osuda političkih progona u Jugoslaviji: Dokument na koji smo čekali«, *Nova Hrvatska* 24/4 (1982), pp. 10–12, na p. 12.

⁶³⁷ Gvido Saganić, »Ogrješuju se i o svoj zakon i o međunarodne zakone«, *Nova Hrvatska* 24/21 (1982), p. 9.

⁶³⁸ Gvido Saganić, »Pobuna političkih zatvorenika u Lepoglavi«, *Nova Hrvatska* 25/4 (1983), pp. 11–12, na p. 11.

⁶³⁹ Isto, p. 11.

Saganić redovito prati i godišnja izvješća američkog State Departmenta o kršenju ljudskih prava po svijetu. Izražava nezadovoljstvo što Jugoslavija, kao i prijašnjih godina prolazi s ‘prolaznim’ ocjenama. Smatra da se to radi zbog specifičnih političkih razloga koji američkoj vanjskoj politici zatvaraju oči kad gleda prema Jugoslaviji. Krajem 1983. zagrebački *Vjesnik* objavio je tekst novinara Đorđa Ličine o međunarodnim humanitarnim organizacijama, na kojeg se Saganić oštro osvrće:

»‘Sedam dana’, subotnji dodatak zagrebačkog ‘Vjesnika’, objavio je 17. prosinca članak Udbinog novinara Đorđa Ličine protiv uglednih međunarodnih humanitarnih organizacija. Članak po ištucanom otrovu, oštiri rječnika, zlobi i lažima zacijelo nadmašuje sve što su protiv tih organizacija ikada napisali bilo koji izvori, pa čak i oni iz istočnoeuropskog komunističkog bloka.«⁶⁴⁰

Saganić prenosi da su se na ‘otrovnom Ličininu zubu’ našle ugledne međunarodne organizacije Amnesty International i Međunarodni komitet za potporu demokratskih disidenata u Jugoslaviji, ali da nisu pošteđeni ni Međunarodni PEN, Liga za ljudska prava ni druge slične organizacije. Stoga ironično zaključuje:

»Sve u svemu, djelatnosti organizacije Amnesty International i drugih humanitarnih organizacija – koje, zbog njihove objektivnosti i načelnog stajališta u obrani ljudskih prava i protiv svakog nasilja, visoko cijene i takve ustanove kao što su UN, Europsko Vijeće, Organizacija latinsko-američkih država i druge – nisu za ‘Vjesnikovo’ piskaralo ništa drugo nego dio ‘doktrine specijalnog rata’, pa su i ‘dobile sasvim određeno mjesto u svim subverzivnim planovima protiv Jugoslavije’«.⁶⁴¹

Povodom peticije za ukidanje smrtne kazne u tadašnjem jugoslavenskom zakonu, Saganić smatra da je to još jedna u nizu peticija koja traži ljudskije odnose u državi:

»No one su uvijek završavale u režimskom košu, a njihovi inicijatori – osobito u Hrvatskoj – u zatvoru!«⁶⁴²

Odgovara i zašto je tome tako:

»Zašto? Zato što staljinističko poimanje pravde već u korijenu ubija svaku ideju da bi vlast mogla u bilo čemu pogriješiti, i svaki zahtjev za promjenama,

⁶⁴⁰ Gvido Saganić, »Amnesty i druge humanitarne organizacije na zubu Udbe«, *Nova Hrvatska* 26/1 (1984), p. 9.

⁶⁴¹ Isto, p. 9.

⁶⁴² Gvido Saganić, »Zašto se boje ukidanja smrtne kazne«, *Nova Hrvatska* 26/14 (1984), p. 13.

humanizacijom ljudskih odnosa i promjenom kaznene politike doživljava kao izravan izazov svojoj apsolutnoj moći.«⁶⁴³

Ističe da su 'samoupravljanje' i 'demokracija' u Jugoslaviji fikcija za običnog građanina, a stvarnost samo za uski krug na vlasti. Misli da u Jugoslaviji »rankovićeština caruje i dalje netaknuta« u zakonodavstvu i praksi. Određuje da je to »njihov zakon revolucije, njihova dogma, to je njihova 'bezgrešnost' koje se ne mogu odreći.«⁶⁴⁴ Pišući o licimjernim pomilovanjima povodom 40 godina od 'Dana pobjede' Saganić sumira pisanje europskih medija povodom izvješća Amnesty Internationala:

»Glavni zaključak svih bio je da Jugoslavija 'političku krizu u kojoj se nalazi želi rješavati političkom represijom'.«⁶⁴⁵

Ne smatrajući da je potreban bilo kakav komentar, suradnik *Nove Hrvatske* prenosi i riječi Sinana Hasanija, potpredsjednika Predsjedništva SFRJ i predsjednika Komisije predsjedništva za predstavke i žalbe, objavljene u zagrebačkom *Vjesniku*:

»'Većina potpisnika peticija su duže vrijeme u sukobu s politikom SKJ i našim društveno-političkim sistemom, poznati kao nacionalisti. Njihova aktivnost je sinhronizirana, agresivna i podrivačka, a dobiva podršku određenih krugova u inozemstvu. Dio štampe na Zapadu, kao i štampa političke emigracije, s posebnom pažnjom prati svaku peticiju. Naši radni ljudi i građani osjetljivi su na ugrožavanje tekovina revolucije i zato se ne može očekivati nikakav dijalog s protivnicima našeg sistema. Zato i njihove peticije predstavljaju zloupotrebu prava na predstavku'. ('Ujedi u ambalaži peticija', *Vjesnik*. 2. VI. 1985.).«⁶⁴⁶

Ovakve i slične izjave jugoslavenskih dužnosnika zasigurno nisu bile dobro prihvaćene ne samo u emigrantskom miljeu, već i od hrvatskih građana u Jugoslaviji, a osobito u međunarodnoj javnosti koja je 1980-ih ultimativno protestirala protiv postojanja političkih zatvorenika. Da je tako, potvrđuje Saganić odmah u svom idućem tekstu u *Novoj Hrvatskoj*, kad procjenjuje reakcije u Jugoslaviji na izvanredni izvještaj organizacije Amnesty International *Yugoslavia – Prisoners of Conscience* iz svibnja 1985. Uviđa da se beogradski *NIN*, kojeg Saganić smatra dobrim i relevantnim časopisom, na četiri stranice osvrnuo na izvješće Amnesty Internationala:

»Naglašavajući u članku vrlo često ugled AI-a, njezinu međunarodnu važnost i

⁶⁴³ Isto, p. 13.

⁶⁴⁴ Isto, p. 13.

⁶⁴⁵ Gvido Saganić, »Traži se sloboda za zatvorenike«, *Nova Hrvatska* 27/12 (1985), pp. 11–12, na p. 11.

⁶⁴⁶ Isto, pp. 11–12.

ozbiljnost njezinih istraživača za područje kršenja ljudskih prava širom svijeta, NIN je sasvim očito, premda ne i izričito, htio poslati ‘signal’ vlastodršcima u Jugoslaviji. Eto kakvu sliku dobivaju stranci o našem društvenom i političkom sustavu zahvaljujući vašim glupim postupcima.«⁶⁴⁷

U tom pokušaju novinarskog podučavanja jugoslavenskih političara kako treba postupati po pitanju međunarodnih organizacija i ljudskih prava Saganić vidi da je nešto drugo posrijedi:

»Ako Jugoslavija nema što skrivati, ako se zaista drži svih međunarodnih ugovora i deklaracija o ljudskim pravima koje je i sama potpisala – neka surađuje s AI-om barem u ponudi cjelovitih informacija. Tada neće biti potrebne posebne kampanje koje članovi Amnesty International ove godine vode već od siječnja u nadi da će svojim utjecajem poboljšati zaista žalosno stanje ljudskih prava u toj zemlji. Tada neće trebati ni apologetski članci kao što je ovaj u *NIN*-u koji i svojom namjerom, i svojim sadržajem i svojom šupljom argumentacijom najbolje dokazuje ono što se želi pobiti – da je Amnesty International potpuno u pravu kad se sve češće bavi Jugoslavijom.«⁶⁴⁸

Povodom jedne propovijedi kardinala Franje Kuharića, Saganić primjećuje da su tri četvrtine njegova govora posvećene izlaganju i tumačenju Stepinčeva pogleda »na dostojanstvo ljudske osobe, na neotuđiva ljudska prava bilo kojeg pojedinca, bilo koje vjere, rase ili nacije – i na uspoređivanje Stepinčevih pogleda s crkvenim naučavanjem o tim istim ljudskim, građanskim i nacionalnim pravima kako su ga iznosili prošli i sadašnji Papa.«⁶⁴⁹ Smatra da tu nema ništa ni spornoga, ni novoga, a kamoli izazovnoga. No, ne sumnja da će za ‘režimska piskarala’ u Hrvatskoj to biti ‘izazov’ društvu, ‘re-interpretacija Stepinca’ i sl. Pohvalno sagledava dokument Slovenske pokrajinske biskupske konferencije »Kršćani u SFRJ pred promjenama Ustava« iz 1987., osobito stav da pravo svakoga naroda na očuvanje i razvijanje svoga identiteta, slobode te kulturne, gospodarske i političke posebnosti pripada u jasno određena opća ljudska prava. Posebno naglašava treću točku dokumenta koji u cijelosti govori o utemeljenosti slobode političkog mišljenja, a protiv tzv. verbalnog delikta.⁶⁵⁰

Saganić obavještava čitatelje i o tome kako je jugoslavenska skupina Međunarodne helsinške organizacije Skupštini SFRJ na čelu s hrvatskim odvjetnikom Vladimirom Šeksom predložila dvije inicijative, koje bi Jugoslaviju napokon

⁶⁴⁷ Gvido Saganić, »‘Nenadmašivi’ u ljudskim pravima – i u napadajima na Amnesty«, *Nova Hrvatska* 27/14 (1985), pp. 13–14, na p. 13.

⁶⁴⁸ Isto, pp. 13–14.

⁶⁴⁹ Gvido Saganić, »Sve je u Hrvatskoj podvrgnuto mitu o hrvatskoj ‘krivici’«, *Nova Hrvatska* 29/5 (1987), p. 9.

⁶⁵⁰ Gvido Saganić, »Odlučan zahtjev slovenskih biskupa za ljudska prava«, *Nova Hrvatska* 29/16 (1987), p. 9.

mogle svrstati u krug onih članica Ujedinjenih naroda koje su potpisale osnovne akte za zaštitu ljudskih prava. Prvi je prijedlog bio da se napokon potpiše *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, koju Jugoslavija nikada nije potpisala niti je glasovala za nju prilikom usvajanja u Općoj skupštini Ujedinjenih naroda. Drugi je prijedlog bio da se ratificira fakultativni protokol koji se odnosi na *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*.⁶⁵¹

Krajem 1980-ih, osobito u emigraciji, dominirala su stajališta da je borba za hrvatsku nezavisnost ujedno i borba za ljudska prava. Tako npr. Miron Krešimir Begić u zborniku Hrvatske mladeži Republike Argentine, prikazujući povijest Hrvata kao tisućljetnu borbu za narodna i ljudska prava svoj prilog završava sljedećim riječima:

»Hrvatski narod je tijekom svoje povijesti vodio najmanje stotinu ustanaka za svoju narodnu i državnu slobodu, od kojih je tek nekolicina imalo trajnije uspjehe. Isto tako vodio je i pedesetak pučkih buna za 'stare pravice' i 'sloboštine', što će reći za suvremena 'ljudska prava'. I tu je obično žrtvom pao hrvatski kmet, ali na kraju približio se svom cilju. Danas je hrvatski narod prožet voljom da izvojuje svoja narodna, državna i ljudska prava i u tome neće stati ni popustiti!«⁶⁵²

U zborniku je objavljena i *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* pod naslovom »Sveopća deklaracija o pravima čovjeka« u prijevodu Vinka Grubišića iz 1976. godine.⁶⁵³

Na prijelazu osamdesetih u devedesete godine 20. stoljeća u recepciji zapadne političke javnosti povijesni procesi i idejni postulati koje je zagovarao Zapad bili su u posvemašnjoj suprotnosti s društvenim procesima i političkim tendencijama koje se razvijaju u Jugoslaviji i dijelu istočne Europe zahvaćene tranzicijskim procesima.⁶⁵⁴ Franjo Tuđman je 1980-ih stekao vrlo velik ugled u hrvatskoj političkoj emigraciji, tako da je HDZ vrlo brzo nakon osnivanja zadobio veliku potporu u hrvatskoj emigraciji:

»HDZ-u stoga pristupaju organizacije i pojedinci s cjelokupnoga ideološkog spektra hrvatske političke emigracije <...> Hrvatska politička emigracija, dugo jedina organizirana državotvorna politička snaga, sa svim svojim ideološkim

⁶⁵¹ Gvido Saganić, »Proširena djelatnost Helsinške federacije u Hrvatskoj i SFRJ«, *Nova Hrvatska* 30/8 (1988), pp. 11–12, na p. 11.

⁶⁵² Miron Krešimir Begić, »Povijest Hrvata – tisućljetna borba za narodna i ljudska prava«, u: *Narod bez ljudskih prava: Hrvati 1918 – 1988*, ur. Ljeposlav Perinić, Božidar Mažuranić (Buenos Aires: Hrvatska mladež Republike Argentine, 1990), pp. 25–40, na p. 40.

⁶⁵³ Isto, pp. 318–323.

⁶⁵⁴ Albert Bing, »Hrvatska i ljudska prava 1990. –1992. – okvir za istraživanje (etnocentizam, autoritarni populizam, ljudska prava i demokracija)«, p. 202.

slojevima i nijansama – kako liberalno-demokratskima tako i proustaškim nostalgicima – bila je saveznik državotvornome i ideološki sintetičnom HDZ-u.«⁶⁵⁵

Time je i prestala postojati hrvatska politička emigracija, jer je Franjo Tuđman s ‘najvišim autoritetom priredio emigraciji veliku senzaciju’:

»U slobodnoj i demokratskoj Hrvatskoj nema i neće biti političkih emigranata, postoji tek demokratska opozicija. Ta jedna rečenica – zbrisala je opstojanje političke emigracije.«⁶⁵⁶

Zaključna razmišljanja

Pojam ljudskih prava imao je ključnu ulogu u etici i političkoj filozofiji, pravu i politici, osobito u drugoj polovici XX. stoljeća, a svaka ozbiljnija rasprava o suvremenosti sadržavala je bar spomen na ljudska prava. Godine 1948. donijeta je *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, akt kojim su uspostavljena tzv. moderna ljudska prava, odnosno kojim svaki čovjek postaje subjekt međunarodnog prava. Time je raskinuta veza s pozitivističko-pravnim konceptom ‘prava čovjeka’, koji je bio u domeni svake pojedine države. Prilikom usvajanja *Deklaracije* 1948. u Ujedinjenim narodima, bivša Jugoslavija bila je jedna od rijetkih država koja nije glasovala za *Univerzalnu deklaraciju*. U samostalnoj Hrvatskoj službeni prijevod *Univerzalne deklaracije* objavljen je tek 2008.

U vrijeme izrade i donošenja međunarodnog akta kojim bi se uredila ljudska prava, neposredno nakon Drugoga svjetskog rata događa se veliki emigrantski val Hrvata zbog raspada samostalne države i uspostave nove Jugoslavije pod komunističkim režimom. Kasnije se broj emigranata povećavao iz različitih političkih, ekonomskih, idejnih i drugih razloga. U emigraciji su razvili čitavu »strukturu odnosa, formalnih organizacija, događaja i datumno, mogli bismo reći i ustanova, da si olakša tuđinu i da si olakša probleme nastale iz činjenice da se ozbiljno računalo, da ljudi neće više nikada vidjeti domovinu.«⁶⁵⁷ Mirko Meheš sažimlje tu izgradnju kao gradnju ‘Ersatz domovine’.

Među hrvatskom emigracijom praćen je tijek izrade, donošenja i usvajanja *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* te su do raspada Jugoslavije napisani brojni članci u kojima se analizira *Univerzalna deklaracija* i njezini pojedini aspekti te se komparira s drugim međunarodnopravnim aktima i sta-

⁶⁵⁵ Jakov Žižić, »Što je hrvatska politička emigracija?«, p. 64.

⁶⁵⁶ Mirko Meheš, *Ljudi kojih nema: Nestanak hrvatske političke emigracije*, p. 23.

⁶⁵⁷ Isto, p. 32.

njem u različitim državama, osobito u ondašnjoj Jugoslaviji. U većini članaka jugoslavenski režim smatra se krivcem za gušenje demokracije, ljudskih prava i sloboda, za progon na Bleiburgu poslije Drugoga svjetskog rata, za ekonomske i kulturne nepravde prema Hrvatima, progon katoličke vjere i Crkve, itd. Hrvatski su emigranti nastupali prema međunarodnoj javnosti, djelovali na postizanju organizacijskog i programskog jedinstva, stvarali vladu u egzilu, organizirali kongrese, skupštine, slali dopise i peticije OUN, izvodili ulične demonstracije i slično. Djelovali su i putem tiska, izdavanjem časopisa, knjiga i drugih publikacija. Osnovne poruke te djelatnosti osuđivale su nedemokratski karakter Titova režima (masovna kršenja ljudskih prava, ratni zločini, politički progoni i slično), upozoravale na propast samoupravljanja, ekonomsku bijedu i zaostalost, težak život naroda itd. Pozivala se međunarodna javnost na ekonomske sankcije, na bojkot turizma u Jugoslaviji, odvracanje od štednje u jugoslovenskim bankama i sl.

Usporedo s tim i takvim aktivizmom pojavljuju se i tekstovi o ljudskim pravima, i to u mnogim žanrovskim oblicima: znanstveni i stručni članci, novinski članci, knjige, satira, proglasi itd.

Bez obzira na različite političke ideje, struje, organizacije i saveze te bez obzira na različite oblike političke borbe politički imperativ hrvatske emigracije bila je samostalna hrvatska država:

»Alfa i omega našeg rada i smisao našeg izbjeglištva jest borba za hrvatsku državnost.«⁶⁵⁸

Iz takva je pristupa počevši od 1960-ih stalno isticano pravo na samoodređenje naroda kao temeljno ljudsko pravo. S ondašnjeg aspekta to djelovanje je često izgledalo kao iluzija:

»Iluzionizam je i inače bio jedna od težih boljetica hrvatske emigrantske politike.«⁶⁵⁹

No, pokazalo se da je očuvanje Jugoslavije veća iluzija od ostvarenja samostalne hrvatske države, tj. pokazalo se da su hrvatski emigrantski mislioci imali bolji uvid u stvarnost, a otuda i u budućnost. Tomislav Sunić sažeo je razlog raspada Jugoslavije:

»Jugoslavija se raspala, jer kao demokratska država ona nije mogla imati niti pravni, niti kulturološki, niti nacionalni legitimitet. Svaka Jugoslavija može imati isključivo totalitarni ili autoritarni legalitet. 'Demokratska Jugoslavija' je

⁶⁵⁸ Stanko Vujica, *Kroz izbjegličku prizmu*, p. 9.

⁶⁵⁹ Gojko Borić, *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta*, p. 127.

contradictio oppositorum, jedna vrsta gramatičke pleonazme, a politički rečeno, jedna vrsta političke šizofrenije.«⁶⁶⁰

Ljudska prava kreirana su 1948. *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima* na idejama personalizma, prirodno-pravne koncepcije, univerzalizma i solidarizma, a preuzeta su i razvoj (ili degeneraciju, ovisno o pristupu) doživljavaju u svojoj suprotnosti: individualizmu, pravnom pozitivizmu, kozmopolitizmu i egoizmu. Takav pristup doveo je do problema poimanja utemeljenja, sadržaja, opsega i svrhe ljudskih prava kako u komunističkom, tako i u liberalnom poimanju svijeta i čovjeka. Na te okolnosti ukazuju hrvatski emigranti, a već krajem 1940-ih i tijekom 1950-ih Hijacint Eterović, Bonifacije Perović i Mirko Meheš sustavno analiziraju *Univerzalnu deklaraciju* smatrajući je ne samo velikim dostignućem u shvaćanju čovjeka kao 'osobe', već i značajnim korakom u napretku međunarodnog prava. Iako bezrezervno prihvaćaju *Univerzalnu deklaraciju* i njezine personalističke temelje, ipak se kritički osvrću na neka rješenja i nedostatke u njoj. Razmatraju i kontekst prihvaćanja, bliskosti i udaljenosti *Univerzalne deklaracije* u odnosu na tadašnje politike, ideologije, filozofije i svjetonazore. Istraživanje i analiza Eterovićevih i Perovićevih tekstova upućuje ne samo na nedvojben zaključak da su to najraniji ozbiljniji pristupi problematici ljudskih prava od strane hrvatskih autora, već i na njihov izraziti personalistički pristup, u suprotnosti s liberalnim i komunističkim. U 1960-ima izrazito vrijedan doprinos proučavanju ljudskih prava u socijalističkim ustavima daje Branko Martin Pešelj, a Gvido Saganić i Jure Petričević tijekom 1970-ih i 1980-ih sustavno prate sva događanja na međunarodnoj razini pokušavajući upozoriti na kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji. U 1980-ima novu dimenziju u razumijevanju ljudskih prava, i to s desnog političkog spektra, iznosi Tomislav Sunić. Kroz više desetljeća svojim radovima obranu ljudskih prava te individualna ili prava naroda zastupaju Kvirin Vasilj, Franjo Nevistić i Bogdan Radica.

U filozofsko-pravnom smislu kritike emigrantskih mislilaca usmjerene su na marksističko shvaćanje prava i države, napose shvaćanje ljudskih prava. U 1980-ima pojavljuje se i kritika tzv. liberalnog poimanja ljudskih prava, o čemu je u više radova pisao Tomislav Sunić. Analize hrvatskih emigranata upućuju na to da su marksistička vizija budućnosti i pripadna joj teorija o odumiranju prava i države onemogućili sustavnije utemeljenje prava. Svođenje sociologije, povijesti prava i prava na jedinstveni nauk, a odbacivanje prirodnog prava kao sredstva u službi buržoazije, dovelo je marksističku misao do toga da je pravo obilježeno etatizmom, normativizmom i pozitivizmom, pri čemu nadgradnja

⁶⁶⁰ Tomislav Sunić, *Fragmenti metapolitike ili (prilozi hrvatskoj političkoj kulturi?)* (Zagreb: K. Krešimir, 1998), p. 16.

određuje bazu. Umjesto da funkcija pravnih normi bude legaliziranje, sistematiziranje i sankcioniranje postojećeg stanja autonomno razvijenih društvenih odnosa, marksisti propisuju društvene odnose. A ti zamišljeni, pa i propisani 'društveni odnosi', kao npr. 'diktatura proletarijata', 'avangardizam partije' i sl. su neprimjenjivi ideološki koncepti, ne korespondiraju sa stvarnošću te su *a priori* u suprotnosti s konceptom ljudskih prava. Nespojivost marksističke misli s idejom ljudskih prava na općoj teorijskoj razini ukazuje na različit pristup već u korijenu shvaćanja ljudskih prava, a to je drukčija antropologija marksista i onih koji su kreirali ljudska prava, odnosno drukčije poimanje čovjeka:

»Kao moralni standardi, ljudska prava izvode se iz skupa antropoloških hipoteza i moralnih tvrdnji o slobodi, jednakosti, blagostanju pojedinaca i njihovu odnosu prema širem društvu.«⁶⁶¹

Odnosno, »pitanje ljudskih prava svodi se na temeljni problem: kako se shvaća čovjek ili kakvom se antropologijom vodi neka filozofija ili neki sistem pri tumačenju čovjeka.«⁶⁶²

Različitim antropologijama zajedničko je polazište – *čovjek*, ljudska osoba, njezino unutrašnje dostojanstvo, bogatstvo koje svako ljudsko biće od rođenja u sebi posjeduje. Temelj ljudskih prava otuda nije nešto izvana, nego unutrašnje bogatstvo dostojanstva ljudske osobe. Od osobe nastaju i svi dijaloški odnosi prema svim drugim društvenim oblicima – obitelji, rodu, plemenu, narodu, državi itd., pa u konačnici i transcendentni odnos prema samom Bogu. Nedostatak dijaloškog okvira osobu svodi na razinu liberalnog 'individuuma' koji ne može u potpunosti razviti te odnose, te se kao takav zatvara u okviru 'samog sebe'. Izokrenuti, kolektivistički pogled propagira prioritet kolektiva koji je nosilac svega, pa i ljudskih prava, na kojima čovjek pojedinac može samo participirati. Ako je čovjek izvan društva, države i sličnih umjetnih konstrukata, on nema ta prava. Čovjek je dio kolektiva i sve od njega prima, apsorbiran je i identificiran s kolektivnom i samim time ni nema svoju vlastitu osobnost. Filozofski nazor na svijet u marksizmu jest dijalektički materijalizam. Materija je u trajnoj evoluciji, a zadnji dijalektički skok evolucije jest čovjek. On humanizira prirodu i tako stvara kulturu. Čovjekova zadnja svrha jednaka je državnoj, a to je 'izgradnja besklasnog komunističkog društva', izgradnja 'samoupravnog socijalističkog sustava'. Takvo viđenje triju antropologija u svojim radovima iznose Bonifacije Perović, Hijacint Eterović, Luka Brajnović, Mirko Meheš, Janko Žagar, Franjo Nevistić, Kvirin Vasilj i drugi emigrantski mislioci koji su zastupnici ili pristalice personalizma ili katoličke misli.

⁶⁶¹ Costas Douzinas, *Ljudska prava i imperija: Politička filozofija kosmopolitizma*, p. 32.

⁶⁶² Ivan Fuček, »Ljudska prava u sovjetskom službenom marksizmu«, p. 272.

Branko Martin Pešelj, Stanko M. Vujica, Bogdan Radica, Mirko Vidović, Nikola Čolak, Vjenceslav Čížek i mnogi drugi uviđaju da marksistička antropologija dovodi do toga da ista pravna i filozofska terminologija ima sasvim drukčije značenje u socijalizmu, nego u tzv. slobodnom svijetu. Pojmovi ‘pravo’, ‘sloboda’, ‘individualno’, ‘osoba’, ‘zakon’, ‘pravda’, kao i drugi pojmovi, pa i oni iz akata međunarodnog prava, kad se podvrgnu socijalističkom tumačenju, postaju nerazumljivi i nisu pogodni da bi se o njima mogao voditi izvanjski dijalog. Tako Stanko Vujica uviđa:

»Nasilno nametnuta tiranija komunističke partije naziva se narodnom vlašću, pa su tako Ozna, Udba i Sup organi ‘narodne vlasti’. I tako dalje, do gnušanja! Prava kula babilonska! Crno je bijelo, zarobljavanje je oslobođenje, diktatura je demokracija, tamničari su oslobodioci.«⁶⁶³

No, isto tako emigracija priznaje komunistima da su vješti »u propagandi, a napose da su doveli do savršenstva rat semantike. Oni su upornim ponavljanjem uspjeli najljepše pojmove u političkom rječniku povezati sa svojim pokretom, a neprijatelje pokreta poistovjetiti s onim najružnijima.«⁶⁶⁴

Jure Petričević i Gvido Saganić više desetljeća sustavno prate i dokumentiraju događanja u vezi ljudskih prava na međunarodnom planu i njihovo kršenje u Jugoslaviji. Naročitu pozornost posvećuju osobnim i političkim ljudskim pravima koja su u Jugoslaviji sustavno kršena te ukazuju na apsurdnost da je Jugoslavija istovremeno bila aktivni sudionik u kreiranju međunarodnih odnosa, pa i ljudskih prava u okviru različitih međunarodnih organizacija.

Misao hrvatskih emigranata poklapa se s mišlju istaknutih hrvatskih političkih osuđenika u zadnjem desetljeću Jugoslavije koji su djelovali s ciljem rušenja kredibiliteta komunističkoga režima u Jugoslaviji. Prokazujući ga nedemokratskim, pokušavali su utjecati na međunarodnu javnost da točno ocijeni stanje ljudskih prava u Jugoslaviji. U sumrak jugoslavenske države kao alternativa poljuljanom komunizmu pojavljuju se opcije koje se pozivaju na tradicije liberalnih demokracija, a usporedno »sa zahtjevima za građanskom emancipacijom razvijaju se i zahtjevi za nacionalnom emancipacijom.«⁶⁶⁵

Istraživanje i analiza emigrantskog shvaćanja ljudskih prava iznjedrilo je dvije spoznaje:

1. da su »mnogi ‘aktualni’ hrvatski problemi bili već odavno poznati u emigraciji i da je upravo iskustvo emigracije moglo poslužiti za izbjegavanje sličnih zabluda i pogrešaka u konačno uspostavljenoj državi«;⁶⁶⁶

⁶⁶³ Stanko Vujica, *Kroz izbjegličku prizmu*, p. 14.

⁶⁶⁴ Isto, p. 13.

⁶⁶⁵ Albert Bing, »Hrvatska i ljudska prava 1990.–1992.«, p. 198.

⁶⁶⁶ Jakša Kušan, *Bitka za Novu Hrvatsku*, p. 7.

2. da je proučavanje i bavljenje ljudskim pravima u hrvatskim okvirima započelo i duže trajalo u emigraciji nego domovini te da misao hrvatskih emigranata zaslužuje dolično mjesto u hrvatskoj tradiciji promišljanja ljudskih prava.

Literatura

- ***, »Aniversario de Albert Einstein«, *Studia Croatica* 20/72–73 (1978), p. 62.
- ***, »Barutana u kojoj već gori fitilj«, *Nova Hrvatska* 27/18 (1985), p. 18.
- ***, »Boletín de la Liga Internacional por los Derechos Humanos«, *Studia Croatica* 26/96 (1985), p. 68.
- ***, »Brzozavni apel urednika *Hrvatske revije* predsjedniku USA Richardu Nixonu«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij 'Hrvatske revije', srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 499–500.
- ***, »Coincidencias sintomáticas entre castrismo y titoísmo«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 99–114.
- ***, »Comité Croata para los Derechos Humanos«, *Studia Croatica* 25/94–95 (1984), p. 157.
- ***, »Dagens Nyheter sobre los derechos humanos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 29/109 (1988), p. 158.
- ***, »Deklaracija prava«, *Osoba i duh* 3/2–3 (1951), pp. 18–20.
- ***, »Derechos humanos y declaraciones 'postergadas'«, *Studia Croatica* 18/66–67 (1977), pp. 170–175.
- ***, »Dos notas de protesta de los presos políticos croatas de conciencia«, *Studia Croatica* 25/94–95 (1984), pp. 172–176.
- ***, »'Dramatičan dosje o Jugoslaviji'«, *Nova Hrvatska* 24/5 (1982), p. 11.
- ***, »Država koju bi trebalo temeljito preurediti«, *Nova Hrvatska* 29/17 (1987), p. 13.
- ***, »Enfermedad incurable de Yugoslavia: Marko Veselica. A continuación reproducimos en versión castellana la entrevista concedida por el Dr. Marko Veselica a la prensa de Alemania Occidental en agosto de 1980.«, *Studia Croatica* 22/80–81 (1981), pp. 23–57.
- ***, »El gobernador de California Ronald Reagan, a pedido de la asamblea y el senado estatales, proclamó el 10 de abril de 1941 día de la independencia Croata«, *Studia Croatica* 10/28–31 (1968), p. 179–180.
- ***, »Gdje su nakon 40 godina ljudska prava u Jugoslaviji«, *Nova Hrvatska* 27/22 (1985), p. 9.
- ***, »Hablan los intelectuales croatas desde la patria ocupada«, *Studia Croatica* 20/72–73 (1978), pp. 24–39.

- ***, »Hay más detenidos políticos en Yugoslavia que en Hungría, Checo-Eslovaquia y Polonia juntas«, *Studia Croatica* 28/106 (1987), pp. 247–249.
- ***, »Hoće li Hrvatska prva napustiti komunizam«, *Nova Hrvatska* 22/11 (1980), naslovnica.
- ***, »Izražaj katoličkih misli o čovječjim pravima«, *Osoba i duh* 1/2 (1949), pp. 30–31.
- ***, »Jugoslavija će se opet raspasti«, *Hrvatska sloboda* 2/5–6 (1966), p. 3.
- ***, »Jugoslavija kao neuspjeh ‘demokratskog’ komunizma«, *Nova Hrvatska* 30/8 (1988), p. 16.
- ***, »Kad tiranin umire sloboda se rađa«, *Nova Hrvatska* 22/2 (1980), naslovnica.
- ***, »Kako izići iz jugoslavenske krize i kaosa«, *Nova Hrvatska* 29/13 (1987), pp. 11–12.
- ***, »Krah samoupravljanja, federalizma i nesvrstanosti: Razgovor francuskog lista s domovinskim Hrvatima«, *Nova Hrvatska* 28/1 (1986), pp. 11–12.
- ***, »Kriza nastaje čim srpski interesi odudaraju od jugoslavenstva«, *Nova Hrvatska* 29/18 (1987), p. 14–15.
- ***, »La ley y la represión en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), p. 52.
- ***, »La repatriación forzosa de los refugiados en Italia y Austria«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 220–222.
- ***, »La television belga revela la cara oculta de Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/105 (1987), pp. 168–172.
- ***, »La última carta del Cardenal Stepinac: Carta al tribunal del distrito de Osijek«, *Studia Croatica* 1/1 (1960), pp. 46–47.
- ***, »Los derechos humanos – Memorandum al gobierno federal de Suiza de la Central de las Organizaciones de Exilados del Centro y el Este europeos«, *Studia Croatica* 18/64–65 (1977), pp. 82–84.
- ***, »Los procesos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 15/54–55 (1974), pp. 196–200.
- ***, »Ljudska prava: Amnesty izvješćuje o jugoslavenskim zatvorima«, *Nova Hrvatska* 23/1 (1981), p. 15.
- ***, »Ljudska prava – na jeziku i na djelu«, *Nova Hrvatska* 26/1 (1984), p. 4.
- ***, »Međunarodne katoličke deklaracije čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), pp. 12–13.
- ***, »Milan Blažeković, *The Truth about Croatia: Yugoslavia – the Oppressor of Human Rights and Nations. Istina o Hrvatskoj: Jugoslavija – ugnjetavač ljudskih prava i naroda*«, *Hrvatska revija* 4/4 (1954), pp. 394–395.
- ***, »Nad ponorima skrajnosti«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), pp. 1–2.
- ***, »Nakazne prilike tiranskog režima«, *Nova Hrvatska* 26/13 (1984), pp. 9–10.
- ***, »Naša velika odgovornost«, *Osoba i duh* 1/5–6 (1949), pp. 4–6.

- ***, »Nuevos documentos sobre los presos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 28/107 (1987), pp. 356–357.
- ***, »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 1–5.
- ***, »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Hrvatska revija* 27/2 (1977), pp. 230–233.
- ***, »Opća deklaracija o pravima čovjeka«, *Naša zakonitost* 5/3–4 (1951), pp. 99–108.
- ***, »Opća deklaracija čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/4 (1949), pp. 13–16.
- ***, »O pitanju koje ne postoji«, *Nova Hrvatska* 29/22 (1987), p. 9.
- ***, »Pedido de entidades croatas a las Naciones Unidas«, *Studia Croatica* 22/82–83 (1981).
- ***, »Petición: Amnistía de todos los presos políticos en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 27/103 (1986), p. 381.
- ***, »Politički oportunizam i ljudska prava: Uz najnoviji izvještaj State Departmenta«, *Nova Hrvatska*, 25/5 (1983), p. 15.
- ***, »Poštivanje ljudskih prava – ključ zajedničkih problema Hrvata i Srba«, *Nova Hrvatska* 25/15 (1985), p. 11–12.
- ***, *Povelja Ujedinjenih naroda* (Zagreb: Narodne novine, 1964). Prijevod Instituta za međunarodno pravo i međunarodne odnose u Zagrebu.
- ***, *Povelja Ujedinjenih naroda*, drugo izdanje (Zagreb: Narodne novine, 1971). Prijevod Instituta za međunarodno pravo i međunarodne odnose u Zagrebu.
- ***, »Protestas croatas contra el mandatario yugoslavo«, *Studia Croatica* 28/107 (1987), p. 350.
- ***, »Ravnopravnost pred zakonom«, *Hrvatska država* 3/24 (1957), p. 1.
- ***, »Rezolucija Međunarodnog PEN-a protiv Jugoslavije«, *Nova Hrvatska* 18/2 (1975), p. 7.
- ***, »Samoupravljanje – ideološki izum«, *Nova Hrvatska* 29/8 (1987), p. 17.
- ***, »Segundo juicio a Dobroslav Paraga – otra farsa de la ‘justicia’ yugoslava«, *Studia Croatica* 28/105 (1987), pp. 161–164.
- ***, »SFRJ i SSSR onemogućili Društvu za ljudska prava savjetodavni položaj pri OUN«, *Nova Hrvatska* 25/8 (1985), p. 7.
- ***, »‘Tito es un bandido pero nuestro bandido’«, *Studia Croatica* 27/101 (1986), pp. 176–177.
- ***, »Tito i Bokassa – vlast koja obogaćuje i istodobno izopačuje – ‘Masovni ubojica... lopov... i pohlepna svinja’«, *Nova Hrvatska* 28/3 (1986), p. 7.
- ***, *The Truth about Croatia: Yugoslavia – the oppressor of human rights and nations* (Buenos Aires: Edition of the Union of the Croatian Associations in South America, 1953).
- ***, »Violación de los derechos humanos en Yugoslavia: Exposición del Presidente

- del Consejo Nacional Croata en el Parlamento Europeo«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), pp. 60–63.
- ***, *Yugoslavia: The Failure of 'Democratic' Communism* (New York: Freedom House, 1987).
- ***, »Za osobno dostojanstvo čovjeka«, *Osoba i duh* 4/1 (1952), pp. 1–10.
- Andrassy, Juraj. *Međunarodno pravo* (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1949).
- Andrassy, Juraj. »Pravo naroda na samoopredeljenje«, *Međunarodna politika* 12/272–273 (1961), pp. 6–7.
- Anić, Tomislav. »Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.–1946.«, *Časopis za suvremenu povijest* 39/1 (2007), pp. 25–62.
- Arendt, Hannah. *Izvori totalitarizma* (Beograd: Feministička izdavačka kuća, 1998).
- Aron, Robert; Dandieu, Arnaud. *La Révolution nécessaire* (Paris: Jean Michel Place, 1993).
- Avramov, Smilja. *Međunarodno javno pravo*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje (Beograd: Savremena administracija, 1969).
- Bartoš, Milan. *Međunarodno javno pravo*, I knjiga: *Opšti deo, izvori, subjekti* (Beograd: Kultura, 1954).
- Bebek, Željko. *Jedan narod u opasnosti: Hrvatski problemi u teoriji i stvarnosti* (Madrid: Vlastita naklada, 1968).
- Bedi, Shiv R.S. *The Development of Human Rights Law by the Judges of the International Court of Justice* (Oxford: Hart Publishing, 2007).
- Begić, Miron Krešimir. »Povijest Hrvata – tisućljetna borba za narodna i ljudska prava«, u: *Narod bez ljudskih prava: Hrvati 1918 – 1988*, ur. Ljeposlav Perinić i Božidar Mažuranić (Buenos Aires: Hrvatska mladež Republike Argentine, 1990), pp. 25–40.
- Belić, Anđelko. »Ujedinjeni narodi godine 1975. i Hrvati«, u: *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975*, ur. Vinko Nikolić (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 18–26.
- Benda, Julien. *Izdaja intelektualaca* (Zagreb: Politička kultura, 1997).
- Berdjajev, Nikolaj. *Filozofija nejednakosti* (Budva–Titograd: Mediteran–Oktoih, 1990).
- Berdjajev, Nikolaj. *Novo srednjovjekovje: Razmišljanje o sudbini Rusije i Evrope* (Split: Laus, 1991).
- Berdjajev, Nikolaj. *Smisao povijesti* (Split: Verbum, 2005).
- Berdjajev, Nikolaj. *Sudbina čovjeka u savremenom svijetu: Za razumijevanje naše epohe* (Zagreb: Tipografija, 1935).
- Bing, Albert. »Hrvatska i ljudska prava 1990. – 1992. – okvir za istraživanje (etnocentrizam, autoritarni populizam, ljudska prava i demokracija)«, *Časopis za suvremenu povijest* 40/1 (2008), pp. 195–218.

- Bloch, Ernst. *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo* (Beograd: Komunist, 1977).
- Bogdan, Ivo. »'La fraternidad y la unidad de los pueblos de Yugoslavia' en vez del derecho de autodeterminación«, *Studia Croatica* 4/9 (1962), pp. 251–271.
- Bogdan, Ivo. »Los croatas en defensa de su idioma nacional«, *Studia Croatica* 8/24–27 (1967), pp. 3–26.
- Bogdan, Ivo. »Pastor, heroe y martir: Cardenal Aloysius Stepinac Arzobispo metropolitano de Croacia«, *Studia Croatica* 1/1 (1960), pp. 27–38.
- Bonante, Luigi; Papini, Roberto; Sweet, William (eds). *Intercultural Dialogue and Human Rights* (Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2011).
- Bonifačić, Antun. *Vječna Hrvatska: U dvadeset sedam eseja* (Chicago: 'Croatia' Hrvatski Izdavački Zavod, 1953).
- Borić, Gojko. *Hrvat izvan domovine: Sjećanja političkog emigranta* (Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić, 2007).
- Brajnović, Luka. *Deontología periodística* (Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 1978).
- Brajnović, Luka. »Novinarska deontologija«, *Hrvatska revija* 47/2 (1997), pp. 272–289.
- Brajnović, Luka. »Poruka mira«, *Hrvatska država* 3/29 (1957), p. 1.
- Brajnović, Luka. »Povijest jedne agonije: Zadnje godine 'Domagoja'«, *Marulić* 27/1 (1994), pp. 108–115.
- Brajnović, Luka. *Služiti istini: memoari, članci, ogledi i studije*, pr. Matilda Kolić-Stanić (Zagreb: Glas Koncila, 2016).
- Brems, Eva. *Human Rights: Universality and Diversity* (Hague: Kluwer, 2001).
- Brešić, Vinko. »Hrvatska emigrantska književnost (1945.–1990.)«, *Croatica* 27/45–46 (1997), pp. 247–271.
- Burgers, Jan Herman. »Road to San Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century«, *Human Rights Quarterly* 14/4 (1992), pp. 447–477.
- Brunelle, Dorval. *From World Order to Global Disorder: States, Markets and Dissent* (Vancouver – Toronto: UBC Press, 2007).
- Brzezinski, Zbigniew. *The New Dimensions of Human Rights* (New York: Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1995).
- Bušić, Bruno. *Jedino Hrvatska! Sabrani spisi* (Toronto – Zurich – Roma – Chicago: ZIRAL, 1983).
- Bušić, Julienne. *The United Nations – Choosing an Ethical Code* (Arcadia: Croatian Information Service, 1978).
- Bušić, Zvonko. *Zdravo oko: Sjećanja* (Zageb: Mozaik knjiga, 2018).
- Caca, Đorđi J. »Ustavno normiranje i ostvarivanje sloboda i prava čoveka i građanina u socijalističkoj Jugoslaviji«, *Politička misao* 23/4 (1986), pp. 84–98.

- Campbell, Tom (ed.). *Protecting Human Rights: Instruments and Institution* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- Chabot, Jean-Luc. »Le courant personnaliste et la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme«, *Persona y Derecho* 46 (2002), pp. 73–95.
- Cvetković, Srđan. »Političko-propagandno delovanje jugoslavenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985«, *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti* 7/4 (2009), pp. 41–68.
- Cviić, Krsto. *Pogled izvana: Političke kozerije* (Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 1994).
- Čížek, Vjenceslav. *Ljekovito trnje: Satirični listići* (Mostar: Naklada društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, 2000).
- Čolak, Nikola. »Hrvatska danas«, *Hrvatska revija* 17/1–2 (1967), pp. 37–45.
- Čolak, Nikola. *Iza bodljikave žice: Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji* (Padova: La ciclografica, 1977).
- Čulo, Ivan. *Personalizam i ljudska prava* (Zagreb: Alfa, 2020).
- Damaška, Mirjan. *Domovina: sjećanja* (Zagreb: Školska knjiga, 2019).
- Develja, Danijel. »La lengua propia — uno de los derechos humanos fundamentales«, *Studia Croatica* 26/99 (1985), pp. 336–337.
- Deželić, Berislav Gjuro. »Skršimo crvene tirane: Aktivirajmo sve narodne snage za slobodu Hrvatske«, *Hrvatska sloboda* 2/15–16 (1966), p. 5.
- Dimitrijević, Vojin. *Strahovlada: Ogled o ljudskim pravima i državnom teroru* (Beograd: Rad, 1985).
- Donnelly, Jack. »Human rights as Natural Rights«, *Human Rights Quarterly* 4(1982)3, pp. 391–405.
- Douzinas, Costas. *Ljudska prava i imperija: Politička filozofija kosmopolitizma* (Beograd: Službeni glasnik, 2009).
- Dragnich, Alex N. *Tito's Promised Land: Yugoslavia* (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1954).
- Dujmović, Franjo. *Hrvatska na putu k oslobođenju: Uspomene i prosudbe* (Roma – Chicago, ZIRAL, 1976).
- Duranti, Marco. *The Conservative Human Right Revolution: European Identity, Transnational Politics, and the Origins of the European Convention* (Oxford: Oxford University Press, 2017).
- Duranti, Marco. »The Holocaust, the Legacy of 1789 and the Birth of International Human Rights Law: Revisiting the Foundation Myth«, *Journal of Genocide Research* 14/2 (2012), pp. 159–186.
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna: Memoari* (Zagreb: Europapress holding – Novi Liber, 2009).

- Đorđević, Jovan. »Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije«, *Politička misao* 1/2 (1964), pp. 153–182.
- Đorđević, Jovan. *Ustavno pravo FNRJ* (Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke, 1953).
- Đorđević, Jovan. *Ustavno pravo* (Beograd: Savremena administracija, 1975).
- Eterovich, Francis H. *Approaches to Natural Law from Plato to Kant* (New York: Exposition Press, 1972).
- Eterović, Hijacint. »Kritički osvrt na Opću deklaraciju čovječjih prava«, *Osoba i duh* 1/2 (1949), pp. 19–25.
- Eterović, Hijacint. »Opća deklaracija čovječjih prava, prihvaćena u OUN dana 10. prosinca 1948.«, *Osoba i duh* 6/4 (1954), pp. 89–106.
- Eterović, Hijacint Franjo. *Osoba, etika i nacija: rasprave, studije i članci*, priredio Domagoj Augustin Polanščak (Zagreb: Glas Koncila, 2017).
- Eterović, Hijacint. »Svjetska vlada i Ujedinjeni narodi: Posvećeno deset-godišnjici Ujedinjenih Naroda 1945–1955«, *Osoba i duh* 6/4 (1954), pp. 7–28.
- Eterović, Hijacint. »Žrtve i borbe Hrvatske«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), pp. 6–8.
- Franić, Frane. »Teški putovi mira: Dvadesetogodišnjica Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 16–22.
- Fuček, Ivan. »Ljudska prava u sovjetskom službenom marksizmu«, *Obnovljeni život* 38/3–4, pp. 271–283.
- Đorđević, Jovan. »Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije«, *Politička misao* 1/2 (1964), pp. 153–182.
- Geršković, Leon. »Prvi koraci ostvarivanja novog ustavnog sistema«, *Politička misao* 1/1 (1964), pp. 89–95.
- Glendon, Mary Ann. *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (New York: Random House, 2002).
- Grubišić, Vinko. *Hrvatska književnost u egzilu* (Barcelona – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1991).
- Gruenwald, Oskar; Rosenblum-Cale, Karen (eds). *Human Rights in Yugoslavia* (New York: Irvington Publishers, 1986).
- Gurvitch, Georges. *L'idée du droit social: Notion et système du droit social. Histoire doctrinale depuis le 17e siècle jusqu'à la fin du 19e siècle* (Paris: Sirey, 1932).
- Gurvitch, Georges. »Libéralisme et communisme: Une réponse A. M. Ramón Fernández«, *Esprit* 2/1 (1934), pp. 448–452.
- Gurvitch, Georges. *The Bill of Social Rights* (New York: International Universities Press, 1946).
- Haggerty, William P. »Heinrich Rommen on Aquinas and Augustine«, *Laval Théologique et Philosophique* 54/1 (1998), pp. 163–174.

- Hasanbegović, Zlatko. »Iz recenzije Zlatka Hasanbegovića«, u: Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), pp. 323–324.
- Haule, Romuald R. »Some Reflections on the Foundation of Human Rights – Are Human Rights an Alternative to Moral Values?«, *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 10 (2006), pp. 367–395.
- Hiebert, Janet L. »Parliament and Rights«, u: *Protecting Human Rights: Instruments and Institution*, ed. Tom Campbell (Oxford: Oxford University Press, 2003), pp. 231–246.
- Hoffmann, Stefan-Ludwig (ed.). *Human Rights in the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Hrvatsko-latinoamerički kulturni institut, »Upozorenje hrvatskoj emigraciji«, *Hrvatska revija* 14/1 (1964), pp. 115–116.
- Iglar, Richard F. »The Constitutional Crisis in Yugoslavia and the International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede«, *Boston College International & Comparative Law Review* 15/1 (1992), pp. 213–239.
- Ilić, Luka. »Yugoslavia: una dictadura camuflada«, *Studia Croatica* 26/97 (1985), pp. 159–161.
- Iljin, Ivan. *Bela ideja: O Rusiji sutrašnjeg dana* (Logos: Beograd, 2011).
- Instituto Croata Latinoamericano de Cultura. »Memorandum: Sobre la política de opresión nacional y explotación colonial en Yugoslavia comunista, con motivo del discurso pronunciado en Toronto el 22–11–1961 por el primer ministro de Canadá, S. E. John G. Diefenbaker a los grupos étnicos«, *Studia Croatica* 3/7–8 (1962), pp. 215–226.
- Ivanović, Vane; Đilas, Aleksa (ur.). *Zbornik o ljudskim pravima* (London: Demokratske reforme, 1983).
- Izvjestitelj, »Hrvatsko vijeće za ljudska prava«, *Nova Hrvatska* 26/7 (1984), p. 4.
- Jandrić, Berislav. »Stajališta političke emigracije o hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu *Hrvatskoj Reviji*«, *Časopis za suvremenu povijest* 35/2 (2003), pp. 431–461.
- Janković, Branimir. »Čovek i njegova prava«, *Gradina* 2/1 (1967), pp. 3–7.
- Jaspers, Karl. *Duhovna situacija vremena* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998).
- Jeftić, Nevenka S. »Jugoslovenska doktrina o pravima čoveka«, *Gradina* 23/1 (1978), pp. 15–22.
- Jevremović, Branko D. *Međunarodna zaštita prava čoveka: Predavanje održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu* (Beograd: Narodni univerzitet, 1951).
- Jonjić, Tomislav. »Urednikova riječ«, u: Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), pp. 13–16.

- Jukić, Ilija. *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda* (London – München: Logos, 1965).
- Kačarević, Dragić. »Bibliografija: Deset godina Deklaracije o pravima čoveka«, *Međunarodna politika* 9/209 (1958), pp. 18–19.
- Kačarević, Dragić. »Izbor jugoslovenske literature iz oblasti prava čoveka«, *Naša stvarnost* 6/12 (1958), pp. 709–715.
- Kadić, Ante. *Iseljena Hrvatska* (Chicago – Roma – Zurich – Toronto: ZIRAL, 1979).
- Kaleb, Roko. *Hrvatske dileme: Uvodnici Hrvatske zore 1953–1982*. (Paris: Jouve, 1990).
- Kalupner, Sibylle. »Die Kultur der Menschenrechte – Eine Bestandsaufnahme aus philosophischer Sicht«, *Menschen Rechts Magazin* 2 (2004), pp. 129–140.
- Kardelj, Edvard. *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (Beograd: Komunist, 1977).
- Kardelj, Edvard. *Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu* (Sarajevo: Svjetlost, 1975).
- Katalinić, Kazimir. *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak I. 1945. – 1959. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017).
- Katalinić, Kazimir. *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak II. 1960. – 1974. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017).
- Katalinić, Kazimir. *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, Svezak III. 1974. – 1980. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2018).
- Keith, Kenneth J. (ed), *Essays on Human Rights* (Wellington: Sweet & Maxwell, 1968).
- Kisić-Kolanović, Nada; Radelić, Zdenko; Spehnjak; Katarina (ur.). *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010).
- Kisić-Kolanović, Nada. »Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 1945.–1956.«, *Časopis za suvremenu povijest* 2/1–3 (1989), pp. 87–104.
- Klug, Francesca. *A Magna Carta for all Humanity* (London – New York: Routledge, 2015).
- Knezović, Oton. *Pokolj hrvatske vojske 1945* (Chicago, 1960).
- Kordić, Lucijan. »Sveopća povelja čovječjih prava«, *Hrvatska baština: Hrvatski kalendar 1978*, pp. 337–341.
- Kulić, Dimitrije. »Novi ustavi i ustavne promene«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu* 14 (1974), pp. 35–50.
- Kulić, Dimitrije. *Ustavno pravo* (Niš: Univerzitet u Nišu Pravni fakultet, 1985).
- Kundera, Milan. *Besmrtnost* (Zagreb: Meandar, 2002).

- Kušan, Jakša. *Bitka za Novu Hrvatsku* (Rijeka: Otokar Keršovani, 2000).
- Kušan, Jakša. »Osnovna ljudska prava veće su jamstvo od političkih programa«, *Nova Hrvatska* 29/2 (1987), pp. 3–4.
- Landsberg, Paul-Ludwig. *Problèmes du personnalisme* (Paris: Éditions du Seuil, 1952).
- Latković, Radovan. »André Ott: 'Dangers serbes sur la Croatie' (Los peligros servios para Croacia), Nouvelles Editions Latines, Paris 1982, pp. 175.«, *Studia Croatica* 24/88–89 (1983), pp. 83–86.
- Latković, Radovan. »El futuro de Yugoslavia a través de una retrospectiva histórica«, *Studia Croatica* 27/101 (1986), pp. 99–112.
- Latković, Radovan. »Vigencia de nuestros análisis políticos«, *Studia Croatica* 27/100 (1986), pp. 3–6.
- Latković, Radovan. *Živjeli smo i borili se za Hrvatsku: Moja sjećanja na borbu za ostvarenje hrvatske nezavisnosti i slobode hrvatskog naroda* (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2001).
- Lendić, Ivo. *Božji kotači: Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću* (Split: Laus, 2001).
- Lendić, Ivo. *Katolicizam i kultura: Eseji, članci i polemike*, priredio Božidar Petrač (Zagreb: Glas koncila, 2008).
- Ličina, Dorđe. *Dossier Artuković* (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1986).
- Luetić Tijan, Nedjeljka. *Krov i kruh: Deset godina u okupiranoj Hrvatskoj 1945–1955* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1980).
- Luque, Rodolfo N. »El capítulo contemporáneo de la lucha por la libertad«, *Studia Croatica* 2/3–4 (1961), pp. 115–116.
- M. »Bilješka uz Deklaraciju«, *Hrvatska revija* 27/2 (1977), pp. 233–234.
- Maritain, Jacques. *Christianity and Democracy / The Right of Man and Natural Law* (San Francisco: Ignatius Press, 2011).
- Maritain, Jacques. *Čovjek i država* (Zagreb: Globus – Školska knjiga, 1992).
- Maritain, Jacques. *Natural Law: Reflections on Theory and Practical* (South Bend: St. Augustine's Press, 2001).
- Maritain, Jacques. *The Person and the Common Good* (South Bend: University of Notre Dame Press, 2012).
- Maritain, Jacques. *The Rights of Man and Natural Law* (London: Goffrey Bles – The Centenary Press, 1945).
- Maritain, Jacques. *The Twilight of Civilization* (New York: Sheed & Ward, 1943).
- Marmont, Jean. »L'expérience croate, ou le socialisme en désespoir«, *Esprit* 41/10 (1972), pp. 489–496.
- Maruna, Boris. *Što je čuvalo nadu* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008).

- Matić, Milan. »Ljudska prava i slobode u socijalističkom samoupravljanju«, *Marksistička misao*, 5/3 (1979), pp. 28–37.
- Matković, Ante. »Postanak Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Crkva u svijetu* 4/1 (1969), pp. 5–16.
- Matković, Ante. »Povijesni razvoj ideja o ljudskim pravima i donošenje Opće deklaracije o pravima čovjeka«, *Odvjetnik* 51/11–12 (1978), pp. 414–421.
- McCrudden, Christopher. »Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights«, *The European Journal of International Law* 19/4 (2008), pp. 655–724.
- Meheš, Mirko. »Komunizam«, *Hrvatski katolički glasnik* 13/8 (1954), pp. 334–336; 13/9 (1954), pp. 388–389; 13/12 (1954), pp. 504–505; 14/4 (1955), pp. 142–143; 14/5 (1955), pp. 178–179; 14/6 (1955), pp. 226–228; 14/8 (1955), pp. 309–311; 14/9 (1955), pp. 335–338; 14/11 (1955), pp. 415–417; 15/1 (1956), pp. 16–18; 15/2 (1956), pp. 49–51; 15/3 (1956), pp. 77–79; 15/4 (1956), pp. 107–109; 15/5 (1956), pp. 148–150; 15/6 (1956), pp. 180–183; 15/8 (1956), pp. 237–240; 15/10 (1956), pp. 299–302.
- Meheš, Mirko. »Kruh naš svagdašnji: Uvod u socialno pitanje«, *Hrvatska misao* 2/8 (1954), pp. 4–33.
- Meheš, Mirko. »Jugoslavija – san prošlog stoljeća«, *Danica* 50/5 (1980), p. 11. i 15.
- Meheš, Mirko. *Ljudi kojih nema: Nestanak hrvatske političke emigracije* (Toronto: Hrvatski put, 1992).
- Meheš, Mirko. »Za ili protiv integracije? Hrvatska biološka ekonomija«, *Hrvatska revija* 13/1 (1963), pp. 15–35.
- Mesić, Tomislav. »U spasavanju Jugoslavije Srbi neće imati saveznika«, *Danica* 50/39 (1980), p. 1.
- Meštrović, Mate. »Mi sami smo temelj – na nama treba graditi državu«, *Hrvatska revija* 30/3 (1980), pp. 339–353.
- Meštrović, Matthew M. »Nationalism and Pluralism in Yugoslavia«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, edited by Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 221–226.
- Meštrović, Mate. *U vrtlogu hrvatske politike: Kazivanje Peri Zlataru* (Zagreb: Golden marketing, 2003).
- Mihajlov, Mihajlo. »Foreward: Democracy and Human Rights in Post-Tito Yugoslavia«, u: *Human Rights in Yugoslavia*, edited by Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), uvodnik bez paginacije.
- Mihaljević, Josip. »Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974.«, *Časopis za suvremenu povijest* 43/1 (2011), pp. 25–51.
- Mihaljević, Nikica. *Za vratima domovine: Sudbine i pogledi hrvatskih intelektualaca u emigraciji od 1945. do 1990.* (Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2011).

- Milenković, Slobodan. *Unutrašnja nadležnost država i međunarodna zaštita ljudskih prava* (Beograd: Savremena administracija, 1974).
- Miletić, Ante. »Potrebna je nazočnost Organizacije Ujedinjenih naroda«, *Danica* 59/35 (1980), pp. 8–9.
- Milinković, Bosiljka. *Bibliografija radova o pravima i slobodama čovjeka – objavljenima u Jugoslaviji od 1945. –1984. g.* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1985).
- Miłosz, Czesław. *Kontinenti* (Gornji Milanovac: Dečje novine, 1986).
- Mirth, Karlo. *Život u emigraciji* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003).
- Mojsov, Lazar. »Opšta deklaracija o pravima čoveka – povodom tridesetogodišnjice«, *Međunarodni problemi* 31/3 (1979), pp. 9–19.
- Mounier, Emmanuel. *Œuvres*, Tome I (Paris: Seuil, Paris, 1961).
- Mounier, Emmanuel. *Rasprave o personalizmu* (Zagreb: Alfa, 2019).
- Mounier, Emmanuel. »Refaire la Renaissance«, *Esprit* 1/1 (1932), pp. 5–51.
- Moyn, Samuel. »Personalism, Community, and the Origins of Human Rights«, u: *Human Rights in the Twentieth Century*, ed. Stefan-Ludwig Hoffmann (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), pp. 85–106.
- Mratović, Veljko; Filipović, Nikola; Sokol, Smiljko. *Ustavno pravo i političke institucije* (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1981).
- Mulgan, Richard Grant. »The Theory of Human Rights«, u: *Essays on Human Rights*, ed. Kenneth J. Keith (Wellington: Sweet & Maxwell, 1968), pp. 13–29.
- Musa, Vladislav. *U Titovim pandžama: Svjedočanstva* (München, 1973).
- Nevistić, Franjo. »Democracia ilimitada y derechos humanos: Acerca de las discusiones teóricas y la necesidad de cambios prácticos«, *Studia Croatica* 18/64–65 (1977), pp. 3–8.
- Nevistić, Franjo. »¿Hay justicia en el mundo?: Reflexiones con motivo del trigésimo aniversario de la tragedia de Bleiburg«, *Studia Croatica* 17/56–57 (1975), pp. 3–11.
- Nevistić, Franjo. »‘Los piratas del aire croatas’ ¿Son realmente piratas?«, *Studia Croatica* 17/62–63 (1976), pp. 99–105.
- Nevistić, Franjo. »Sesenta años de las trágicas relaciones entre los croatas y los serbios: Un aspecto realista del problema en su génesis«, *Studia Croatica* 19/68–69 (1978), pp. 5–16.
- Nevistić, Franjo. *Temelji demokracije: kriza i obnova* (Roma: ZIRAL, 1971).
- Nevistić, Franjo. »Una resonante victoria moral ...? Y luego?«, *Studia Croatica* 21/78–79 (1980), pp. 99–103.
- Nevistić, Franjo. »Yalta, Potsdam, Helsinki — Un ‘provisorio permanente’: Were babies satisfactory born? — Una supremacia histórica que está convirtiéndose en la inferioridad«, *Studia Croatica* 16/58–59 (1975), pp. 99–109.

- Nevistić, Franjo. *Za slobodu čovjeka i hrvatskoga naroda* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1989).
- Nikolić, Vinko (ur.). *Hrvatska danas i sutra: Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi kolovoz-rujan 1968* (München: Knjižnica Hrvatske revije, 1969).
- Nikolić, Vinko (ur.). *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976).
- Nikolić, Vinko (ur.). *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974).
- Nikolić, Vinko. »Poruka domovini«, *Hrvatska revija* 15/4 (1965), pp. 297–301.
- Nikolić, Vinko. *Pred vratima domovine – Susret s hrvatskom emigracijom 1965.: dojmovi i razgovori*, Sv. II (Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1966–1967).
- Nikolić, Vinko. »Mjesto i uloga javnoga radnika u životu hrvatskog naroda«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij ‘Hrvatske revije’, srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 31–41.
- Nikolić, Vinko. »Pravo na kulturu – jedno od temeljnih ljudskih prava: Tko Hrvatima ugrožava pravo na kulturu?«, *Hrvatska revija* 29/3 (1979), pp. 379–386.
- Nikolić, Vinko (ur.). *Stepinac mu je ime: zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata II* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1980).
- Nikolić, Vinko. *U službi domovine: studije, ogledi, portreti* (Zagreb: Školske novine – Pergamena, 1995).
- Oswald, Julius. »Evrokomunizam i ljudska prava«, *Obnovljeni život* 38/3–4 (1983), pp. 248–259.
- Oršanić, Ivan. »Integralna sloboda Europe«, *Republika Hrvatska* 15/64 (1965), pp. 23–40.
- Oršanić, Ivan. »Iz tragedije u tragediju«, *Republika Hrvatska* 7/27–28 (1957), pp. 2–4.
- Oršanić, Ivan. »Neki socijalno-ekonomski i politički pogledi«, *Republika Hrvatska* 17/69 (1967), pp. 4–17.
- Oršanić, Ivan. »Surogati«, *Republika Hrvatska* 15/62 (1965), pp. 3–16.
- Oršanić, Ivan. »Svjetska reakcionarnost«, *Republika Hrvatska* 13/53 (1963), pp. 6–14.
- Oršanić, Ivan. »Životna stanja i svrhotne orijentacije«, *Republika Hrvatska* 4/11 (1954), pp. 2–15; 4/13 (1954), pp. 2–9.
- Padjen, Ivan. »Teorija prava u socijalističkoj Jugoslaviji«, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave* 13/4 (2013), pp. 1199–1214.
- Paraga, Dobroslav. »Crónica de torturas y vejámenes de Dobroslav Paraga en cárceles yugoslavas desde 21–XI–80 a 21–XI–84«, *Studia Croatica* 27/103 (1986), pp. 358–361.

- Pearson, Christopher E. M. *Designing UNESCO: Art, Architecture and International Politics at Mid-Century* (New York – London: Routledge Publishing, 2016).
- Perić Kaselj, Marina. »Važnost i značenje emigrantskih simpozija u Švicarskoj (1968. i 1971.) i doprinos Tihomila Rađe«, u: *Tihomil Rađa – Društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije*, ur. Marina Perić Kaselj (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Hrvatska matica iseljenika, 2016), pp. 61–83.
- Perić Kaselj, Marina (ur.). *Tihomil Rađa – Društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Hrvatska matica iseljenika, 2016).
- Perinić, Ljeposlav; Mažuranić Božidar (ur.). *Narod bez ljudskih prava: Hrvati 1918–1988* (Buenos Aires: Hrvatska mladež Republike Argentine, 1990).
- Perović, Bonifacije. »Auri sacra fames«, *Osoba i duh* 4/13 (1952), pp. 42–54.
- Perović, Bonifacije. *Boljševizam* (Zagreb: Moderna socijalna kronika, 1935).
- Perović, Bonifacije. »Čovječja osoba. Pravi uzrok sukoba između katoličke Crkve i komunističkog totalitarizma«, *Glas sv. Antuna*, 3/8 (1949), p. 3.
- Perović, Bonifacije. *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1979).
- Perović, Bonifacije. »Društvo i etos: preduvjet i temelj novog socijalnog uređenja«, *Spremnost* 2/96–97 (1943), pp. 96–97.
- Perović, Bonifacije. »El perfil espiritual del cardenal Aloysius Stepinac«, *Studia Croatica* 8/24–27 (1967), pp. 70–95.
- Perović, Bonifacije. *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1971).
- Perović, Bonifacije. *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene* (Roma: ZIRAL, 1976).
- Perović, Bonifacije. »Izvrtnje vrijednosti: Pojave sistematskog miniranja katoličkoga svjetovnog nazora i vjerskih akcija među našom emigracijom«, *Glas sv. Antuna* 3/6 (1949), pp. 1–2.
- Perović, Bonifacije. *Kapitalizam i komunizam* (Zagreb: Povjereništvo za odgoj i promičbu u postrojstvu, 1944).
- Perović, Bonifacije. *Komunizam* (Zagreb: Moderna socijalna kronika, 1937).
- Perović, Bonifacije. *Komunističke krilatice* (Zagreb: Moderna socijalna kronika, 1936).
- Perović, Bonifacije. »Kroz duhovnu noć«, *Glas sv. Antuna* 15/198 (1955), p. 1.
- Perović, Bonifacije. *Marksizam* (Zagreb: Moderna socijalna kronika, 1934).
- Perović, Bonifacije. »Novi duh — novi poredak«, *Luč*, 30/2 (1934–1935), p. 5.
- Perović, Bonifacije. »Oblikovanje društvenih snaga. Tri životne relacije hrvatskog čovjeka«, *Spremnost* 3/116 (1944), p. 2.

- Perović, Bonifacije. »Odmazda nad duhom«, *Spremnost* 4/159 (1945), p. 2.
- Perović, Bonifacije. »Philadelphijska povelja. Društvozna politika od Versaillesa do nedavne Deklaracije Međunarodne organizacije rada«, *Spremnost* 3/136 (1944), p. 3.
- Perović, Bonifacije. »Poslije prve invazije. Nema novog poretka bez nutarnjeg jedinstva Europe i povratka na tradicionalne temelje«, *Spremnost* 3/111–112 (1944), p. 3.
- Perović, Bonifacije. »Socijalizam kao projekt budućnosti«, u: *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975.*, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 641–663.
- Perović, Bonifacije. »Svjetovni nazor – temelji jedinstva i nove izgradnje«, *Glas sv. Antuna* 3/1 (1949), p. 4.
- Perović, Bonifacije. »Universalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetogodišnjice (1948.–1958.)«, *Hrvatska revija* 9/2 (1959), pp. 131–135.
- Perović, Bonifacije. »Upoznavanje inozemstva s pravednim težnjama hrvatskog naroda«, *Glas Sv. Antuna* 5/7 (1951), pp. 9 i 14.
- Perović, Bonifacije. »U susret osobnoj slobodi«, *Glas sv. Antuna* 15/200 (1955), p. 1.
- Perović, Latinka; Roksandić, Drago; Velikonja, Mitja; Hoepken, Wolfgang; Bieber, Florian (ur.). *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017).
- Pešelj, Branko Martin. »Contemporary Croatia in the Yugoslav Federation: Its Constitutional Status and Socio-Economic Position«, *Journal of Croatian Studies* 2 (1961), pp. 80–133.
- Pešelj, Branko Martin. »Recent codification of human rights in socialist constitutions«, *Howard Law Journal* 11/3 (1965), pp. 342–355.
- Pešelj, Branko Martin. »The socialist character of Yugoslav law«, *Review* 1/2 (1961), pp. 75–112.
- Pešelj, Branko Martin. »Socialist law and the new Yugoslav constitution«, *The Georgetown Law Journal* 51/4 (1963), pp. 651–705.
- Petričević, Jure. »Croacia y la crisis total de Yugoslavia«, *Studia Croatica* 5/14–15 (1964), pp. 107–134.
- Petričević, Jure (hrsg.). *Die Menschenrechtsverletzungen in Jugoslawien* (Brugg: Verlag Adria, 1978).
- Petričević, Jure. *Dokumentation Menschenrechte in Jugoslawien* (Wien–Frankfurt–Bern: Internationale Gesellschaft fuer Menschenrechte, 1984).
- Petričević, Jure. »Hrvatski nacionalni problemi i ciljevi«, *Hrvatska revija* 15/2–3 (1965), pp. 199–241.
- Petričević, Jure. *Jugoslavija na optuženičkoj klupi* (Brugg: Verlag Adria, 1978).
- Petričević, Jure. »Križa titoizma i Jugoslavije: Govor Tita 6. svibnja 1962. u Splitu«, *Hrvatska revija* 12/3 (1962), pp. 183–198.

- Petričević, Jure. »Las relaciones soviético-yugoslavas después de la conferencia cumbre de Berlín en junio de 1976«, *Studia Croatica* 18/62–63 (1976).
- Petričević, Jure. »Mogućnost hrvatske suradnje: Usklađenje rada demokratskog dijela hrvatske emigracije«, *Hrvatska revija* 11/1–2 (1961), pp. 12–19.
- Petričević, Jure (ur.). *Na prekretnici* (Brugg: Verlag Adria, 1986).
- Petričević, Jure; Nikolić, Vinko. »Na ustaškoj politici ne može se graditi budućnost: Odgovor na prijetnje dra Vjekoslava Vrančića«, *Hrvatska revija* 19/1–2 (1969), pp. 140–144.
- Petričević, Jure. »Pogled na hrvatsku budućnost: Hrvati u borbi za državu i novi socijalni sustav u demokratskom poretku«, u: *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951–1975*, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 1–17.
- Petričević, Jure. »Put k ostvarenju hrvatske države i međusobni odnosi država-nasljednica Jugoslavije«, *Hrvatska revija* 16/1 (1966), pp. 11–36.
- Petričević, Jure (ur.). *Sukob* (Brugg: Adria, 1988).
- Petričević, Jure; Czettler, Anton; Révész, László; Grebski, Jerzy; Nowak, Maria; Prkopo, Roman; Klimaitis, Algis. »Nova epoha: Oslobođenje potlačenih naroda u komunističko-ruskom području vlasti«, u: *Sukob*, ur. Jure Petričević (Brugg: Adria, 1988), pp. 45–50.
- Pintos, O. *Yugoslavia Today* (Edinburgh: Scottish League for European Freedom, 1955).
- Polanščak, Domagoj Augustin. »Franjo Hijacint Eterović: Portret kršćanskog humanista«, u: Franjo Hijacint Eterović, *Osoba, etika i nacija: rasprave, studije i članci*, priredio Domagoj Augustin Polanščak (Zagreb: Glas Koncila, 2017), pp. I–LXII.
- Poradowski, Miguel. »El imperio marxista de fuerza frente a la fuerza de la justicia«, *Studia Croatica* 25/92–93 (1984), pp. 11–26.
- Prcela, John Ivan; Živić Dražen (ur.). *Hrvatski holokaust: dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji* (Zagreb: Hrvatsko društvo političkih zatvo- renika, 2001).
- Prpić, George J. »La diáspora croata en la década de 1980: avalúo crítico«, *Studia Croatica* 28/104 (1987), pp. 3–17.
- Prvulović, Vladimir. *Pravo na slobodu: Ljudska prava i slobode u socijalizmu* (Beo- grad: Privredni pregled, 1984).
- Prvulović, Vladimir. »Socijalističko samoupravljanje i prava čovjeka«, *Marksistička misao* 5/3 (1979), pp. 38–46.
- Radelić, Zdenko. »Ozna/udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)«, *Časopis za suvremenu povijest* 49/1 (2017), pp. 59–99.
- Radica, Bogdan. *Agonija Europe: Razgovori i susreti* (Zagreb, Disput, 2006).

- Radica, Bogdan. *Agonija Evrope: Razgovori i susreti* (Beograd: Geca Kon, 1940).
- Radica, Bogdan. »Amerika, Evropa i mi Hrvati na prekretnici svijeta«, *Hrvatska revija* 17/3–4 (1967), pp. 209–226.
- Radica, Bogdan. »Beskorisni i protuslovni razgovori«, *Nova Hrvatska* 23/1 (1981), p. 5.
- Radica, Bogdan. »Čovječanstvo prema Mjesečevoj dolini smirenja«, *Hrvatska revija* 19/4 (1969), pp. 400–429.
- Radica, Bogdan. »Demokracija i oslobođenje od komunizma«, *Hrvatska revija* 11/4 (1961), pp. 332–353.
- Radica, Bogdan. »Mogućnosti i nemogućnosti u očekivanju trećeg milenija«, *Hrvatska revija* 39/2 (1989), pp. 203–209.
- Radica, Bogdan. »Moramo se uključiti u struju protesta: U očekivanju druge helsinške konferencije«, *Nova Hrvatska* 19/3 (1977), p. 5.
- Radica, Bogdan. »Od jugoslavenskih utopija do hrvatskih alternativa«, *Hrvatska revija* 23/2 (1973), pp. 213–224.
- Radica, Bogdan. »Poslije trideset godina: Kroz stara razočaranja u nove nade«, *Hrvatska revija* 30/4 (1980), pp. 531–543.
- Radica, Bogdan. »Primalja koja donosi na svijet samo nakaze: Amalrik o metodama borbe protiv komunističke tiranije i o utjecaju nacionalizma na razvitak prema slobodi«, *Nova Hrvatska* 20/1 (1977), p. 9.
- Radica, Bogdan. »Solženjicinov najnoviji krik protiv komunizma«, *Hrvatska revija* 30/2 (1980), pp. 281–284.
- Radica, Bogdan. »Tito i Jugoslavija: živi mrtvaci«, *Nova Hrvatska* 18/1 (1975), p. 4.
- Radica, Bogdan. »Uloga inteligencije i njen udio u životu vlastitog naroda«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij 'Hrvatske revije', srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 42–60.
- Radica, Bogdan. *Živjeti nedoživjeti*, sv. 1 (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982–1984).
- Rađa, Tihomil. »Potreba prospektivnog gledanja na hrvatske narodne probleme«, u: *Hrvatska danas i sutra: Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi kolovoz–rujan 1968*, ur. Vinko Nikolić (München: Knjižnica Hrvatske revije 1969), pp. 19–27.
- Rojnica, Mladen. »El resquebrajado legado de Tito: Reflexiones y Acotaciones leyendo el libro de Nora Beloff 'Yugoslavia y Occidente 1939–1984'«, *Studia Croatica* 27/100 (1986), pp. 16–26.
- Rommen, Heinrich. *The State in Catholic Thought: A Treatise in Political Philosophy* (St. Louis: B. Herder, 1945).
- Rudež, Marijan. »Ljudska prava: Prvo i najvažnije ljudsko pravo jest pravo svakog naroda na samoodređenje«, *Hrvatska borba* 8/1 (1978), pp. 10–11.

- Rudež, Marijan. »Nacionalno samoodređenje«, *Hrvatska borba* 8/1 (1978), pp. 6–10.
- Rudež, Marijan. *Politička znanost* (Washington, Hrvatski list, 1980).
- Rullmann, Hans Peter. *Ubojstva naređena iz Beograda: dokazi o jugoslavenskom ubilačkom stroju* (Hamburg–Toronto–Melbourne Hrvatska danas, 1990).
- Saganić, Gvido. »Amnesty i druge humanitarne organizacije na zubu Udbe«, *Nova Hrvatska* 26/1 (1984), p. 9.
- Saganić, Gvido. »Do sada najteža osuda političkih progona u Jugoslaviji: Dokument na koji smo čekali«, *Nova Hrvatska* 24/4 (1982), pp. 10–12.
- Saganić, Gvido. »Dva desetljeća organizacije Amnesty International«, *Nova Hrvatska* 23/12 (1981), p. 10.
- Saganić, Gvido. »Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću«, *Nova Hrvatska* 21/17 (1979), p. 11.
- Saganić, Gvido, »'Ljudska prava samo povlastica režimlja': Godišnji izvještaj organizacije Amnesty International«, *Nova Hrvatska* 18/18 (1975), p. 16.
- Saganić, Gvido. »'Nenadmašivi' u ljudskim pravima – i u napadajima na Amnesty«, *Nova Hrvatska* 27/14 (1985), pp. 13–14.
- Saganić, Gvido. »Odlučan zahtjev slovenskih biskupa za ljudska prava«, *Nova Hrvatska* 29/8 (1987), p. 17.
- Saganić, Gvido. »Odnos crkve i države u slobodnom društvu«, u: *Hrvatski razgovori o slobodi*. Drugi simpozij 'Hrvatske revije', srpanj 1971, 2. ispravljeno i prošireno izdanje, ur. Vinko Nikolić (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974), pp. 159–175.
- Saganić, Gvido. »Ogrješuju se i o svoj zakon i o međunarodne zakone«, *Nova Hrvatska* 24/21 (1982), p. 9.
- Saganić, Gvido. »Pobuna političkih zatvorenika u Lepoglavi«, *Nova Hrvatska* 25/4 (1983), pp. 11–12.
- Saganić, Gvido. »Politički bezvjerci: R. I. P. u hramovima kumira«, *Nova Hrvatska* 6/1–2 (1963), p. 4.
- Saganić, Gvido. »Proširena djelatnost Helsinške federacije u Hrvatskoj i SFRJ«, *Nova Hrvatska* 30/8 (1988), pp. 11–12.
- Saganić, Gvido. »Rehabilitacija misaonosti«, *Hrvatska revija* 16/1 (1966), pp. 58–73.
- Saganić, Gvido. »Sve je u Hrvatskoj podvrgnuto mitu o hrvatskoj 'krivici'«, *Nova Hrvatska* 29/5 (1987), p. 9.
- Saganić, Gvido. »Traži se sloboda za zatvorenike«, *Nova Hrvatska* 27/12 (1985), pp. 11–12.
- Saganić, Gvido. »Zašto se boje ukidanja smrtne kazne«, *Nova Hrvatska* 26/14 (1984), p. 13.

- Saganić, Gvido. »Zbornik o ljudskim pravima: Knjiga koja je (na žalost) danas potrebnija nego ikada«, *Nova Hrvatska* 25/1 (1983), pp. 15–16.
- Shaw, Les. *Hrvatima se sudi klevetom: Pozadina stvaranja Nezavisne Države Hrvatske i udbaško-medijski progon Hrvata u Australiji* (Zagreb: Naklada Benedikta, 2011).
- Sarajlić, Janjko. »Las condiciones carcelarias en Yugoslavia«, *Studia Croatica* 29/108 (1988).
- Schaff, Adam. *Filozofia człowieka* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1965).
- Schaff, Adam. *Marksizam i ljudska jedinka* (Beograd: Nolit, 1967).
- Selak, Ante (priredio). *Hrvatska zauvijek: prilozi hrvatskoj državotvornoj misli* (Zagreb: Školske novine–Pergamena, 1996).
- Simić, David. *Jugo-Gulag* (Buenos Aires: Svitlenik, 1976).
- Sinovčić Marko. *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi* (Buenos Aires: Vlastita naklada, 1991).
- Sivrić, Ivo. *Krvave godine: Odbljesci uspomena jednoga od preživjelih* (Chicago – Mostar: ZIRAL, 1996).
- Solženjicin, Aleksandar. »A World Split Apart: delivered 8 June 1978, Harvard University«, dostupno na: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/alexandersolzenitynharvard.htm> (pristupljeno: 1. 8. 2020).
- Sunić, Tomislav. *Against Democracy and Equality: The European New Right* (New York – Bern – Frankfurt am Main – Paris: Peter Lang, 1990).
- Sunić, Tomislav. *Fragmenti metapolitike ili prilozi hrvatskoj političkoj kulturi?* (Zagreb: K. Krešimir, 1998).
- Sunić, Tomislav. »Homo Sovieticus, 'Homo Iugoslaviensis'«, *Hrvatska revija* 36/3 (1986), pp. 405–424.
- Sunić, Tomislav. »Komunizam: Ekstaza ili metastaza?«, *Hrvatska revija* 38/3 (1988), pp. 456–462.
- Sunić, Tomislav. »Kratka antologija antikomunizma«, *Hrvatska revija* 36/1 (1986), pp. 66–75.
- Sunić, Tomislav. »Jugoslavija protiv stvarnosti 21. stoljeća«, *Nova Hrvatska* 29/19 (1987), p. 10.
- Sunić, Tomislav. »Ljudska prava ili narodna prava!«, *Nova Hrvatska* 30/1 (1988), p. 9.
- Sunić, Tomislav. »Nova desnica i neo-poganizam«, *Hrvatska revija* 35/4 (1985), pp. 654–664.
- Sunić, Tomislav. »Ostvarena utopija: Liberalizam«, *Hrvatska revija* 40/2 (1990), pp. 384–394.
- Sunić, Tomislav. »Planet Amerika«, *Hrvatska revija* 36/4 (1986), pp. 628–649.

- Sunić, Tomislav. »Zbogom, politiko!«, *Hrvatska revija* 38/2 (1988), pp. 262–267.
- Supek, Ivan. *Krivovjernik na ljevici: Političke uspomene, humanistička poruka* (Bristol: B. C. Review Publications, 1980).
- Stewart, John F. »Introduction«, u: O. Pintos, *Yugoslavia Today* (Edinburgh: Scottish League for European Freedom, 1955), pp. 5–8.
- Sweet, William. »Human Rights in Ethics, Law and Politics«, u: *Intercultural Dialogue and Human Rights*, ed. by Luigi Bonanate, Roberto Papini, and William Sweet (Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2011), pp. 31–54.
- Šakić, Sanja. »Smrt u izgnanstvu. Pisanje kao pisanje-postojanje«, *Umjetnost riječi* 58/2 (2014), pp. 225–241.
- Šakić, Vlado; Jurčević, Josip; Sopta, Marin (ur.), *Budućnost iseljene Hrvatske* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998).
- Šakić, Vlado. »Integracijski procesi domovinske i iseljene Hrvatske«, u: *Budućnost iseljene Hrvatske*, ur. Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998), pp. 13–21.
- Šarić, Tatjana. »Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća«, *Migracijske i etničke teme* 31/2 (2015), pp. 195–220.
- Šeks, Vladimir. »Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka«, *Revija za sociologiju* 20/3–4 (1989), pp. 351–362.
- Šeks, Vladimir. *Tmina zatvorskog sna* (Split: KIZ 'Tin Ujević', 1993).
- Štefanić, Blaž. *Comunismo: sin mascara* (Rosario: Escuela de artes graficas del colegio 'San Hose', 1949).
- Šuljak, Dinko (ed.). *Croatia's struggle for independence: a documentary history* (Arcadia: Croatian Information Service, 1977).
- Šuljak, Dinko. »The Denial of Self-determination to the Croatian Nation«, u: *Croatia's struggle for independence: a documentary history*, ed. Dinko Šuljak (Arcadia: Croatian Information Service, 1977), pp. 38–45.
- Tokić, Mate Nikola. *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War* (West Lafayette: Purdue University Press, 2020).
- Tomaševski, Katarina. *Mjerljivost ostvarivanja ljudskih prava* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1983).
- T. R. »Franjo Tudjman: Die Nationalitätenfrage im heutigen Europa«, *Studia Croatica* 27/102 (1986), p. 286.
- Turica, A[nte]. »Za kim tuguje Carter?« *Danica* 50/21 (1980), p. 9.
- Uzelac, Alan. »Ustavni poredak bez ljudskih prava, ljudska prava bez ustavnog poretk«, *Naša zakonitost* 43/11–12 (1989), pp. 1275–1285.

- Vasilj, Kvirin. »Atena i Jeruzalem. Nekoliko misli o katoličkoj Crkvi i pravoslavnim crkvama, prigodom pisma patrijarha Germana kardinalu Franji«, *Hrvatska revija* 40/4 (1990), pp. 650–663.
- Vasilj, Kvirin. »Filozofija i enciklika *Humanae vitae*«, *Hrvatska revija* 19/3 (1969), pp. 189–203.
- Vasilj, Kvirin. »‘O Krležinom nebu’«, *Hrvatska revija* 29/1 (1979), pp. 121–123.
- Vasilj, Kvirin. »Osam stoljeća suvremenosti sveca iz Azisa: O 800-godišnjici rođenja svetoga Franje«, *Hrvatska revija* 32/3 (1982), 371–386.
- Vasilj, Kvirin. »Sloboda i odgovornost: Prigodom i povodom Küngove afere«, *Hrvatska revija* 30/1 (1980), pp. 67–76
- Vasilj, Kvirin. »U očajnome svijetu Miroslava Krleže«, *Hrvatski kalendar* 30(1973), pp. 131–137.
- Vasilj, Kvirin. »Vjera i znanost: Prilog za pročišćavanje vjere«, *Hrvatska revija* 25/3 (1975), pp. 385–395.
- Vasilj, Vendelin. *Komunizam i vjera* (Chicago: Croatian Franciscan Press, 1950).
- Vasilj, Kvirin. *Religija i nereligija: Rasprave i članci*, priredio Draženko Tomić (Zagreb: Glas Koncila, 2015).
- Velikonja, Mitja. »Yu-retrovizor«, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja, Wolfgang Hoepken i Florian Bieber (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017), pp. 485–513.
- Vidović, Mirko. »Današnja predodžba hrvatske kulture«, u: *Hrvatska danas i sutra: Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi kolovoz–rujan 1968*, ur. Vinko Nikolić i dr. (München: Knjižnica Hrvatske revije, 1969), pp. 188–198.
- Vidović, Mirko. »Tito’s Gulag and Human Rights«, u: Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (eds), *Human Rights In Yugoslavia* (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 107–129.
- Vidović, Mirko. »Poruka hrvatskom narodu u domovini«, *Danica* 50/5 (1980), p. 2.
- Vidović, Mirko. *Sakrivena strana mjeseca: Zapisi o Titovim tamnicama* (München – Barcelona Knjižnica Hrvatske revije, 1978).
- Vidović, Mirko. »Šutljivi posjetnici«, *Nova Hrvatska* 20/5 (1977), p. 10.
- Visscher, Charles de. *Les droits fondamentaux de l’homme, base d’une restauration du droit international* (Bruxelles: Goenmaere, 1947).
- Višeslavcev, Boris. *Filosofska beda marksizma* (Beograd: Logos, 2014).
- Vlašić, Anđelko. »List Nova Hrvatska 1958.–1962.«, u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009.*, ur. Nada Kisić-Kolanović, Zdenko Radelić i Katarina Spehnjak (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), pp. 291–314.

- Vujica, Stanko. »Čovjek i znanost«, *Hrvatska revija* 12/3 (1962), pp. 214–222.
- Vujica, Stanko. *Kroz izbjegličku prizmu* (München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1972).
- Vujica, Stanko. *Razmatranja o sadašnjosti Hrvata* (Chicago: 'Croatia' Cultural Publishing Center, 1968).
- Vukas, Budislav. »Konvencije Evropskog savjeta o zaštiti prava čovjeka«, *Politička misao* 4/3 (1967), pp. 438–450.
- Whitmore, Brian. »Solzhenitsyn: One Book That Shook The World«, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/1188892.html> (pristupljeno 10. svibnja 2020).
- Winter, Jay. »The Universal Declaration of Human Rights«, dostupno na: <http://www.europa.clio-online.de/essay/id/artikel-3490#collapseEssay> (pristupljeno 12. lipnja 2017).
- Zebot, Cyril A. »Human Rights in the Yugoslav System of 'Self-Management Socialism'«, u: *Human Rights In Yugoslavia*, ed. Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale (New York: Irvington Publishers, 1986), pp. 285–322.
- Žagar, Janko. »Decentralizacija uma: Hrvatska inteligencija u susretu s marksizmom«, *Hrvatska revija* 11/4 (1961), pp. 403–416.
- Žagar, Janko. *Djelovanje po načelima: Tomistička perspektiva u donošenju moralnih odluka* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Kršćanska sadašnjost, 2020).
- Žanko, Dušan. *Svjedoci: Izabrani eseji, prikazi, sjećanja* (Barcelona – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1987).
- Žigrović, Mladen. *U žitu i kukolju: Eseji, članci i razgovori* (Barcelona–München: Knjižnica Hrvatske revije, 1986).
- Žižić, Jakov. »Što je hrvatska politička emigracija?«, *Političke analize* 4/16 (2013), pp. 61–64.
- Županov, Josip. »Samoupravni socijalizam: konac jedne utopije«, *Politička misao* 26/4 (1989), pp. 21–36.

Human Rights in Croatian Emigrant Thought (1945–1990)

Summary

The concept of 'human rights' played a key role in ethics and political philosophy, law and politics, particularly in the second half of the twentieth century, and every serious discussion on contemporaneity contained at least one reference to human rights. Being the most translated and influential legal act of our time, the Universal Declaration of Human Rights was adopted in 1948, establishing the so-called modern human rights by which every natural person becomes a subject of international law. This act finally made a major shift away from the positivist legal concept of the 'rights of man,' which was exclusively in the domain of each individual state.

The paper investigates and evaluates the approach of Croatian emigrant thinkers on human rights from the preparation and adoption of the Universal Declaration of Human Rights until 1990. Former Yugoslavia was one of the few world states that did not adopt the Declaration. It was not until 2008 that the Universal Declaration of 1948 saw its official translation into Croatian in the modern Republic of Croatia.

The paper outlines the characteristics, position, and circumstances of the Croatian emigration and the official Yugoslav approach to human rights. The analysis of Croatian emigrant thought has been conducted for four periods: 1. 1945–1960, 2. 1961–1970, 3. 1971–1980, 4. 1981–1990.

Human rights, as defined by the Universal Declaration of Human Rights, are based on the ideas of personalism, natural-law conception, universalism, and solidarity, and their acceptance, development or degeneration, depending on the approach, manifest in their oppositions: individualism, legal positivism, cosmopolitanism and egoism. Therefore, the problem of understanding the foundation, content, scope and purpose of human rights comes to the fore in both the communist and the liberal understanding of the concept.

This problem had already been pointed out by Croatian emigrants in the late 1940s and during the 1950s. Hijacint Eterović, Bonifacije Perović, and Mirko Meheš systematically analyzed the Universal Declaration, considering it not only a great achievement in understanding the human being as a 'person,' but also as a significant step forward for international law. Although they unreservedly accepted the Universal Declaration and its personalist foundations, they still critically looked upon some of its solutions and shortcomings. They considered the context of acceptance, closeness and distance of the Universal Declaration in relation to the policies, ideologies, philosophies, and worldviews of the time. The texts of Eterović and Perović are the earliest thoughtful approaches to the issue of human rights by Croatian authors, and they are characterized by a distinct personalistic approach.

In the 1960s, Branko Martin Pešelj made a valuable contribution to the study of human rights in socialist constitutions, and Gvido Saganić and Jure Petričević systematically followed all events at the international level during the 1970s and 1980s, with an aim to draw attention to human rights violations in Yugoslavia. In the 1980s,

a new dimension of the understanding of human rights, from the political right, was presented by Tomislav Sunić. For decades, Kvirin Vasilj, Franjo Nevistić, and Bogdan Radica advocated the defence of human rights for individuals and peoples.

The study and practice of human rights in the Croatian context began and lasted longer in emigration than in the homeland. Although frequently unfoundedly stigmatized as the ‘enemies of the state’ and supporters of the ‘NDH regime,’ Croatian emigrants advocated various theories, ideas and approaches to human rights in their works and emphasized the values of democracy and pluralism. Not only was this not inherent in the Yugoslav approach, but it was also explicitly forbidden. Therefore, the thought of Croatian emigrants deserves a proper place in the Croatian tradition of thinking on human rights.

Keywords: Croatian emigrant thinkers, Yugoslav approach to human rights, Universal Declaration of Human Rights, human rights, philosophy of law, Hijacint Eterović, Bonifacije Perović, Mirko Meheš, Branko Martin Pešelj, Jure Petričević, Bogdan Radica, Kvirin Vasilj, Franjo Nevistić, Gvido Saganić, Tomislav Sunić

